T.C.
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ARNAVUT MİLLİYETÇİLİĞİ VE DERVİŞ HİMA (İBRAHİM NACİ)

Betül KÜÇÜK

DOKTORA TEZİ

Danışman
Doçent Doktor Yüksel ÖZGEN

Çankırı – 2022

T.C.
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ARNAVUT MİLLİYETÇİLİĞİ VE DERVİŞ HİMA (İBRAHİM NACİ)

Betül KÜÇÜK
ORCID: 0000-0001-8174-1131

DOKTORA TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Yülsel ÖZGEN

Çankırı – 2022

İÇİNDEKİLER

Sayfa

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ iv
TEZ KABUL VE ONAY v
ÖNSÖZ vi
ÖZET viii
ABSTRACT ix
KISALTMALAR x

1. GİRİŞ 1

2. MİLLET, MİLLİYETÇİLİK VE ARNAVUT MİLLİ HAREKETİNİN FİLİZLENMESİ 9

2.1. Millet 9
2.2. Milliyetçilik 13
2.3. Milliyetçilik Türleri 17
2.4. Balkanlarda Milliyetçilik Hareketlerinin Ortaya Çıkışı 19
2.5. Arnavutluk'ta Milliyetçilik Hareketini Besleyen Süreç: Paşalık İdarelerinin Kurulması 25
2.5.1. Buşatiler İdaresinde İşkodra Paşalığı 26
2.5.2. Tepedelenli Ali Paşa İdaresinde Yanya Paşalığı 29
2.5.3. Tanzimat İdaresinin Arnavutlar Üzerindeki Etkisi 35

3. ARNAVUT MİLLİ HAREKETİNİN GELİŞİMİ VE DERVİŞ HİMA'NIN SÜRECE KATKILARI (1824-1908) 39

3.1. Uluslaşma Sürecinde Arnavut Kültürel Hareketinin Doğuşu 39
3.1.1. Farklı Ülkelerdeki Arnavut Aydınlarının Kültürel Çalışmaları 40
3.1.2. Osmanlı Coğrafyasındaki Arnavut Aydınlarının Kültürel Çalışmaları 42
3.1.3. Alfabe ve Eğitim Alanında Yapılan Çalışmalar (1824-1873) 44
3.2. Balkanlar'da Huzursuzluk ve 93 Harbi 47
3.2.1. Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları'nın Arnavutluk Üzerindeki Etkisi 49
3.3. Arnavutların Siyasi Birlik Kurma Girişimi (1878) 52
3.3.1. Berlin Kongresi Kararlarına Arnavutların Tepkileri ve Yapılan Çalışmalar 56
3.3.2. Dil ve Alfabe Çalışmaları (1879-1892) 66
3.3.3. Dernek ve Yayın Faaliyetleri (1879-1894) 68
3.3.4. Eğitim Faaliyetleri (1887-1899) 70
3.4. Milli Hareketin Kesintiye Uğraması ve Arnavut Bölgelerinin Durumu 73
3.4.1. Jön Türklerin Arnavut Ulusal Hareketine Etkisi ve ve Derviş Hima ile Arnavut Aydınların Jön Türk Hareketi İçerisindeki Faaliyetleri 75
3.4.2. Arnavut Ulusal Hareketinin Yeniden Canlanması (1893-1900) 78
3.4.3. Arnavut Ulusal Hareketinin Canlanması Sürecinde Derviş Hima'nın Romanya ve İtalya'daki Faaliyetleri (1897-1901) 81
3.4.4. Derviş Hima'nın 1901-1902 Yıllarında Yürüttüğü Çalışmalar 95
3.4.5. Jön Türkler ile Arnavutların Bağlantıları ve Arnavut Aydınların I. Jön Türk Kongresi'ndeki Tutumları 99

3.4.6. Hima'nın İtalya'daki Faaliyetleri ve Sürülmesi 102
3.4.7. Derviş Hima'nın İsviçre'yi Ziyareti ve Bükreş Kongresi'ndeki Faaliyetleri (1902) 104
3.4.8. Makedonya Meselesinin Arnavutluk Milli Hareketine Etkisi 106
3.4.9. 1903-1904 Tarihlerinde Yaşanan Gelişmeler ve İsmail Kemali-Derviş Hima İlişkisi 113
3.4.10. Mürzsteg Reformu Sonrasında Arnavutluk'ta Durum 117
3.4.11. Derviş Hima'nın Brüksel ve Paris'teki Faaliyetleri (1905-1906) 119
3.4.12. Arnavut Milli Hareketi Sürecinde Çetecilik Faaliyetleri ve Bektaşilerin Rolü 121
3.4.13. 1907 Lahey Konferansı ve Derviş Hima'nın Çalışmaları 123
3.5. Arnavut Milli Hareketinde Yabancı Devletlerin Etkisi ve Jön Türk Hareketi İçerisindeki Arnavut Aydınların Tutumları 125

4. BAĞIMSIZLIĞA GİDEN SÜREÇTE ARNAVUTLUK VE DERVİŞ HİMA'NIN ROLÜ (1908-1912) 128

4.1. II. Meşrutiyet'e Giden Süreçte Arnavutların Faaliyetleri 128
4.1.1. II. Meşrutiyet'in İlanı Sonrasında Arnavutların Tepkileri 132
4.1.2. II. Meşrutiyet Sonrasında Arnavutların Kültürel Faaliyetleri 133
4.1.3. Arnavutların Alfabe Çalışmaları ve I. Manastır Kongresi (14-22 Kasım 1908) 138
4.2. 1908 Seçimi ve Arnavut Kökenli Mebusların Ulusal Taleplere Yönelik Çalışmaları 141
4.2.1. II. Meşrutiyet'in İlanından Sonra Derviş Hima'nın Faaliyetleri ve Tutuklanması 145
4.2.2. Hima'nın Arnavutluk Şehirlerini Ziyareti ve Çalışmaları 150
4.2.3. 31 Mart Olayında Arnavutların Etkisi ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler 152
4.3. Bağımsızlığa Giden Süreçte İsyanlar ve Kongreler 159
4.3.1. 1909 Arnavut İsyanı 159
4.3.2. Debre Kongresi (23-28 Temmuz 1909) 160
4.3.3. Elbasan Arnavut Maarif Kongresi (2-8 Eylül 1909) 163
4.3.4. Derviş Hima'nın İstanbul'a Yerleşmesi ve "Shqipetari (Arnavut)" Gazetesi'ni Yayınlaması 165
4.3.5. II. Manastır Kongresi (Nisan 1910) ve Alfabe Meselesi 169
4.3.6. 1910 Arnavut İsyanı 172
4.3.7. 1911 Arnavut İsyanı ve Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli Ziyareti 176
4.3.8. 1910-1911 İsyanları Sürecinde Derviş Hima'nın Faaliyetleri 186
4.3.9. 1912 Arnavut İsyanı ve Siyasi Gelişmeler 189
4.3.10. 1912 Ayaklanması Sırasında Hima'nın Çetecilik Faaliyetleri 197
4.3.11. Arnavutluk'ta Bağımsızlığın İlan Edilmesi ve Büyük Devletlerin Müdahalesi 201
4.4. Bağımsızlık Sonrasında Derviş Hima'nın Faaliyetleri 205
4.4.1. I. Dünya Savaşı Yıllarında Derviş Hima'nın Çalışmaları 207
4.4.2. 1920'li Yıllarda Yürüttüğü Faaliyetler ve Ölümü 209

5. SONUÇ 211

KAYNAKÇA 216

EKLER..... 233
ÖZGEÇMİŞ..... 265

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Doktora tezi olarak hazırladığım *Arnavut Milliyetçiliği ve Derviş Hima (İbrahim Naci)* adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

23/ 06 / 2022

Betül KÜÇÜK

TEZ KABUL VE ONAY

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

[Betül Küçük] tarafından hazırlanan [*Arnavut Milliyetçiliği ve Derviş Hima (İbrahim Naci)]* başlıklı bu çalışma, *[23.06.2022]* tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda *[oybirliği]* başarılı bulunarak jürimiz tarafımızdan *Tarih* Anabilim Dalı'nda Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Danışman	: Doç. Dr. Yüksel ÖZGEN	İmza:
Üye	: Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN	İmza:
Üye	: Prof. Dr. Mustafa ORAL	İmza:
Üye	: Doç. Dr. Emrah ÖZDEMİR	İmza:
Üye	: Doç Dr. Orhan AVCI	İmza:

ONAY

Bu Tez, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 26/05/2022 tarih ve 2022/23-05-A sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Coşkun POLAT
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Balkanlar, Osmanlı Devleti'nin 14. yüzyıldan itibaren yerleşmeye başladığı ve ilk fetih hareketlerini gerçekleştirdiği önemli bir merkez konumunda olmuş; devlet, kuruluş, kökleşme ve gelişme süreçlerini bu topraklar üzerinde tamamlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu, farklı din, mezhep ve etnik kökene sahip pek çok halkı bünyesinde barındıran Balkan coğrafyasında, yaklaşık beş asır boyunca hüküm sürmüş ve geliştirdiği millet sistemi sayesinde Balkan halklarının barış içerisinde yaşamasını sağlamıştır. Ancak 18. yüzyıldan itibaren Avrupalı devletlerle yapılan savaşlar düzenin sarsılmasına neden olmuş, idari, askeri, toplumsal ve ekonomik mekanizmalarda bozulmalar meydana gelmiştir. Ülke genelinde yaşanan olumsuzluklar Balkan coğrafyasını da etkilerken, mevcut ortamda 1789 Fransız Devrimi ile ortaya çıkan milliyetçilik, eşitlik, özgürlük gibi yeni ilkeler, 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren Balkan halklarını etkisi altına almaya başlamıştır.

Batı'da akıl ve bilim ekseninde gelişen milliyetçilik hareketleri, Balkanlarda Almanya ve İtalya'da olduğu gibi romantik bir gelişim göstermiş ve dil, din, etnik köken gibi faktörler halklar üzerinde birleştirici ve ayrıştırıcı bir rol oynamıştır. Yunanlar, Sırplar, Bulgarlar gibi Hıristiyan halklar ortak din paydası çerçevesinde ulus-devletlerini inşa ederken; Arnavutların ulusal bağımsızlık süreçleri daha farklı bir çizgide ilerlemiştir. Farklı din ve mezheplere mensup gruplardan müteşekkil Arnavut toplumunun dini bir ortak paydada buluşması mümkün olmamış, Arnavut milliyetçiliği dil, tarih ve etnik köken üzerinden inşa edilmeye çalışılmıştır. Arnavutların Osmanlı Devleti'nden ayrılma sürecinde Arnavut aydınların çok önemli bir rolü olmuştur. Derviş Hima da bunlardan birisidir.

Bu çalışma, Arnavutluk'un Osmanlı Devleti'nden ayrılma süreci ve Derviş Hima'nın sürece katkıları çerçevesinde şekillenmiş, elde edilen bilgiler arşiv kaynakları ve Derviş Hima'nın kendi evrakına dayandırılarak sunulmuştur. Bu bağlamda çalışma üç bölüme ayrılmış, birinci bölümde millet, milliyetçilik kavramları ile Balkanlarda milliyetçilik hareketleri üzerinde durulmuş ve Arnavutluk'ta ayrılıkçı hareketlerin başlangıcı olan paşalık idareleri ele alınmıştır. İkinci bölümde Arnavut ulusal hareketini hazırlayan siyasal ve kültürel gelişmeler üzerinde durulmuş, bu süreçte Derviş Hima'nın faaliyetlerine ve harekete katkılarına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise, Arnavut milli hareketinin doruk noktasına ulaştığı II. Meşrutiyet döneminden Osmanlı Devleti'nden ayrılmalarına kadar geçen süreç üzerinde

durulmuş, burada Derviş Hima'nın gerek bağımsızlık öncesinde gerekse sonrasındaki siyasi ve kültürel faaliyetleri ele alınmıştır. Ekler bölümünde Derviş Hima'nın bazı yazı, gazete, bildiri ve çeşitli faaliyetleri sırasında çekilen fotoğraf görselleri açıklamalarıyla birlikte verilmiş, yayınladığı kritik bildirilerinden bir örnek tam metin olarak sunulmuştur.

Çalışmanın başlangıcından itibaren maddi destek sağlayan Türk Tarih Kurumu'na, kaynak temini ve değerlendirmesi sürecinde yardımlarını esirgemeyen değerli dostum *Entela MUÇO* ile *Alican ULAJ*'a teşekkür ederim. Teknik kısımlarda destek sağlayan kıymetli *Ömer Faruk AKAR*'a ve sürecin işleyişinde yardımına başvurduğum *Dr. Öğretim Üyesi Recep BÜYÜKTOLU*'ya müteşekkirim. Her zaman değerli bilgilerine başvurduğum kıymetli hocam *Doç. Dr. Ayşe ÖZKAN*'a, çalışma sürecimi yakından takip eden değerli hocalarım *Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN*, *Prof. Dr. Mustafa ORAL*, *Doç. Dr. Orhan AVCI* ve *Doç. Dr. Emrah ÖZDEMİR*'e de teşekkürlerimi sunarım. Son olarak benden desteğini esirgemeyen, gerekli yardım ve kolaylıkları sağlayan kıymetli danışman hocam *Doç. Dr. Yüksel ÖZGEN*'e teşekkürü bir borç bilirim.

23/06/ 2022

Betül KÜÇÜK

ÖZET

Tezin Başlığı : Arnavut Milliyetçiliği ve Derviş Hima (İbrahim Naci)
Tezin Yazarı : Betül KÜÇÜK
Danışman : Doç. Dr. Yüksel ÖZGEN
Anabilim Dalı : Tarih Anabilim Dalı
Tezin Türü : Doktora
Kabul Tarihi : 23.06.2022

18. yüzyıl sonlarında Fransız İhtilâli ile birlikte ortaya çıkan milliyetçilik akımı, Napolyon'un gerçekleştirdiği seferler sonucu tüm Avrupa'yı kısa bir süre içerisinde etkisi altına almıştır. Aynı süreçte Balkan coğrafyasında yaşayan halklar, idari mekanizmada meydana gelen bozulmalar sebebiyle yerel yönetimlere karşı isyan hareketlerine başlamışlar ve bu durum 19. yüzyılın başlarında Hıristiyan Balkan halkları tarafından ulusal bağımsızlık hareketine dönüşmüştür. Ulus-devlet kurma mücadelesine girişen Balkan halklarından Yunanlar, Sırplar, Rumenler, Karadağlılar ve Bulgarlar sırasıyla bağımsızlıklarını elde ederken, heterojen bir yapıya sahip Arnavutlar arasında ise ulusal bağımsızlık fikri daha geç bir tarihte ortaya çıkmıştır. Yüzyıllar boyu imparatorluğun hem devlet idaresinde hem de askeri kanadında önemli görevler üstlenen çoğunluğu Müslüman Arnavut halkı, 19. yüzyılın son çeyreğinde ulusal harekete katılmış ve 1912 yılında bağımsızlığını ilan ederek Osmanlı Devleti'nden ayrılan son Balkan milleti olmuştur.

Arnavutlar arasında bağımsızlık fikrinin oluşmasında bilhassa aydın kesim ve yurtdışında yaşayan Arnavutlar etkili olmuş, gerek yaptıkları yayın çalışmaları gerekse yürüttükleri propaganda faaliyetleriyle halk arasında örgütlenmeyi sağlamışlardır. Bu süreçte yürüttüğü faaliyetler ve çetelerin kurulmasında üstlendiği kilit rolle, Arnavut ulusal hareketinin gelişmesini sağlayan en önemli isimlerden biri şüphesiz ki İbrahim Temo'nun yakın dostu Derviş Hima (İbrahim Naci) olmuştur. Kalemi kuvvetli olan Derviş Hima, hareketin seyrine ilk etapta yayınladığı yazı, bildiri, gazete, dergi ve broşür gibi yayın faaliyetleri ile destek vermiş, sonraki süreçte ise silahlı çetelerin kurulmasında aktif bir görev üstlenmiştir.

Bu çalışmada Arnavut milli hareketinin gelişimi ve Arnavut milliyetçisi Derviş Hima'nın ulusal hareketin gelişim sürecine katkısı arşiv kaynakları, süreli yayınlar, ilgili telif çalışmaları ve biyografi eserleri temel alınarak incelenmiştir. Çalışma neticesinde, Arnavut ulusal hareketinin ortaya çıkışı ve tarihsel gelişimi tüm detaylarıyla ortaya konulurken, Derviş Hima'nın sürece katkısı yayınladığı eserler ve yürüttüğü çalışmalar vasıtasıyla arşiv kaynaklarına dayandırılarak değerlendirilmiştir. Radikal bir Arnavut milliyetçisi olan Hima'nın düşünce yapısının tam manasıyla anlaşılması için kaleme aldığı bazı bildiri ve yazılar tam metin olarak sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Arnavut, Arnavutluk, Derviş Hima, İbrahim Naci, Milliyetçilik.

ABSTRACT

Thesis Title : Albanian Nationalism and Dervish Hima (Ibrahim Naci)
Author : Betül KÜÇÜK
Supervisor : Assoc. Prof. Dr. Yüksel ÖZGEN
Department : History
Thesis Type : Ph.D.
Date : 23.06.2022

The nationalist movement that emerged with the French Revolution at the end of the 18th century, influenced the whole of Europe in a short time as a result of Napoleon's campaigns. In the same period, the people living in the Balkan geography started to rebel against the local governments due to the deterioration in the administrative mechanism. This situation turned into a national indipendence movement by the Christian Balkan's people at the beginning of the 19th century. While the Greeks, Serbs, Romanians, Montenegrins and Bulgarians from the Balkan peoples, who entered the struggle to establish a nation-state, obtained their independence; among the Albanians, who have a heterogeneous character, the idea of national independence developed at a later date. The predominantly Muslim Albanian people, who played important roles in both the state administration and the military field of the empire for centuries, joined the national movement in the last quarter of the 19th century and declared their independence in 1912 and became the last Balkan nation to leave the Ottoman empire.

In the formation of the idea of independence among the Albanians, especially the intelligentsia and citizens living abroad were influential. They organized the people with their broadcasting activities and propaganda activities. In this process, Dervish Hima (Ibrahim Naci), a close friend of Ibrahim Temo, became one of the most important names that helped the development of the Albanian national movement, with his activities and the key role he played in the establishment of the gangs. Dervish Hima, who writes well, initially supported the movement with publications such as articles, statements, newspapers, magazines and brochures. In the following period, he took an active role in the establishment of armed gangs.

In this study, the development of the Albanian national movement and the contribution of the Albanian nationalist Dervish Hima to the development process of the national movement has been examined on the basis of archival sources, periodical publications, related research studies and biographical works. As a result of study, the emergence and historical development of the Albanian national movement was revealed in all details, and Dervish Hima's contribution to the process was evaluated based on archival sources. In order to understand Hima's thoughts, some of his articles and works are presented as full text.

Keywords: Albania, Albanian, Dervish Hima, Ibrahim Naci, Nationalism.

KISALTMALAR

A.}MTZ.(04)	Sadaret Bulgaristan
A}MKT.MHM.	Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
AQSH	Arkivi Qendror i Shtetit Shqiptar (Arnavutluk Devlet Arşivi)
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BEO	Bab-ı Ali Evrak Odası
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
D.	Dosya
Der.	Derleyen
DH.EUM.THR.	Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Tahrirat Kalemi Evrakı
DH.MKT.	Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı
DH.MUİ.	Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Kalemi Evrakı
DH.SYS.	Dahiliye Nezareti Siyasi Kısım Belgeleri
DH.TMIK.S.	Dahiliye Nezareti Islahat Evrakı
Ed.	Editör
F.	Fotoğraf
H.	Hicri
Haz.	Hazırlayan
HR.SFR.1…	Hariciye Nezareti Petersburg Sefareti Evrakı
HR.SYS.	Hariciye Nezareti Siyasi
HSD.TFR1.	Satın Alınan Evrak Rumeli Müfettişliği
HUMANITAS	Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi
IRCICA	İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
İ.	İçtima
İ..DH..	İrade Dahiliye
İ..DUİT.	İrade Dosya Usulü

İSTEM	İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsıkîsi Dergisi
MF.MKT.	Maarif Nezareti Mektubi Kalemi
MMZC	Meclis i Mebusan Zabit Ceridesi
MV.	Meclis-i Vükela Mazbataları
nr.	Numara
OMAD	Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi
OTAM	Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
R.	Rumi
s.	Sayfa
ss.	Sayfa Sayısı
ŞD.	Şura-yı Devlet
t.y.	Tarih yok
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TFR.I..KV..	Rumeli Müfettişliği Tasnifi Kosova Evrakı
TFR.I.MN.	Rumeli Müfettişliği Tasnifi Manastır Evrakı
TURKSOSBİLDER	Uluslarlarası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi
Y..A…HUS.	Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
Y..EE..	Yıldız Esas Evrakı
Y..MB.İ…	Yıldız Mabeyn i Hümayun Evrakı İrade
Y..MTV.	Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y..PRK.AZJ.	Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal
Y..PRK.EŞA.	Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik
Y..PRK.HR..	Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı
Y..PRK.MŞ..	Yıldız Perakende Evrakı Meşihat Dairesi Maruzatı
Y..PRK.UM..	Yıldız Perakende Evrakı Umumi
Y.PRK.ASK.	Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat
Y.PRK.BŞK.	Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı
Y.PRK.ŞD..	Yıldız Perakende Evrakı Şura yı Devlet Maruzatı
Y.PRK.TKM.	Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği

1. GİRİŞ

Balkanlar, 20. yüzyılın başlarında ve sonlarında uluslararası kamuoyunun dikkatlerini üzerine topladığı kadar bu bölgeyle siyasi, idari, etnik ve dini bağları bulunan ülkelerin bir şekilde aktif müdahalesini doğuracak gelişmelere sahne olmuştur. Bu bölgenin tarihsel sürecine bakıldığında da benzer durumların ortaya çıkmasına açık beşeri bir yapıda olduğu ve coğrafyasının bunu desteklediği anlaşılmaktadır. Daha açık bir ifade ile söylenecek olursa Avrupa Kıtası'nın Güneydoğusunu oluşturan Balkanlar; etnik, linguistik ve dinsel açıdan dünyanın en karmaşık bölgelerinden biridir. Bundan dolayı tarih boyunca çeşitli kavimlerin mücadelelerine sahne olmuş, türlü çatışmalara ve birçok devletin işgaline maruz kalmıştır[1]. Öyle ki istikrarsızlıkla eş anlamda kullanılan "Balkanlaşma" kavramı bu bölgeye referansla ortaya çıkmıştır. Bölge üzerinde dışarıdan müdahale ve içeride yaşanan çetin mücadelelerin gölgesinde kalan Balkan halkları, yüzyıllar boyunca varlıklarını korumak için büyük bir çaba sarf etmiştir. Balkanlarda istikrarın nispeten özellikle Osmanlı hâkimiyeti döneminde sağlandığı bilinmektedir. VI. yüzyıldan itibaren Türk kavimlerinin yerleştiği Balkanlar, geçmişten günümüze Türk tarihinin önemli ve ayrılmaz bir parçası olmuştur. Türklerin buradaki önemli rolü coğrafyaya verilen isme de yansımıştır. Bölge, Türkçe kökenli "sıradağ" veya "dağlık" anlamına gelen "Balkan" adını almış ve bütün dünya tarafından bu isimle tanınmıştır[2].

Osmanlı Devleti'nin geliştirdiği millet sistemi ve izlediği hoşgörü politikası sayesinde refah seviyesi artan Balkan halkları, milli ve kültürel kimliklerini korumayı başarmış, ulus-devletlerini kurma sürecinde bu durumu kendi lehlerine kullanmışlardır[3]. Çeşitli dönemlerde birçok krizin merkezi olan Balkan coğrafyası için, milliyetçi akımların yükselişe geçtiği 19. ve 20. yüzyıllar önemli bir kırılma noktası olmuştur. Bu dönemde Balkan toplumları millet olabilmeyi ve bağımsız ulus-devletlerini kurmayı temel amaç edinmiş, bu doğrultuda hareket ve faaliyetlerde

---

[1] Hugh Poulton, *Balkanlar: Çatışan Azınlıklar, Çatışan Devletler,* (Çev: Yavuz Alagon), Sarmal Yayınevi, İstanbul 1991, s. 9.
[2] Halil İnalcık, "Türkler ve Balkanlar", *Balkanlar,* Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 9.
[3] Yuluğ Tekin Kurat, "Çok Milletli Bir Ulus Olarak Osmanlı İmparatorluğu", *Osmanlı: Toplum,* (Ed: Güler Eren), Cilt: 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 221.

bulunmuşlardır. Yunanistan, Sırbistan, Romanya ve Bulgaristan gibi devletler daha erken bir dönemde özerklik ve bağımsızlık elde ederken, Arnavutların uluslaşma sürecine dâhil olmaları daha geç bir tarihte mümkün olmuştur. Arnavutlar arasından Köprülü Mehmet Paşa, Ahmet Paşa, Lütfi Paşa, Sinan Paşa ve Alemdar Mustafa Paşa gibi önemli devlet adamlarının yetişmesi[4], Arnavutlar ve Osmanlı Devleti arasında güvenli bir ilişkiyi geliştirirken, devlet ve Arnavutlar arasında yüzyıllar boyunca süregelen bu yakın bağlar uluslaşma sürecinin gecikmesinde büyük bir rol oynamıştır. Hıristiyan Balkan halkları ortak din paydası etrafında birleşip, kiliselerin desteğini alarak bağımsızlıklarını elde ederken, uluslaşma süreci Müslüman Boşnaklarda ve Arnavutlarda daha farklı bir seyir izlemiştir. Arnavut halklarının Müslüman (Sünnî ve Bektaşi) ve Hıristiyan (Ortodoks ve Katolik) olmak üzere farklı din ve mezheplerden müteşekkil olması din ortak paydası etrafında birleşmeye fırsat vermemiş, böyle bir ortamda Arnavutlar dil, tarih ve etnik köken unsurları etrafında birlik olmaya çalışmışlardır. Bilhassa Arnavut aydınlar da ortak dil ve tarihsel geçmişe vurgu yaparak halkın milli duygularını uyandırmaya çalışmışlar, etnik kimliği ön plana çıkararak Arnavut halkını birlik olmaya çağırmışlardır. Bu açıdan Arnavut ulusal hareketi Sırp, Yunan ve Bulgar gibi diğer Balkan ulusal hareketleri ile kıyaslandığında, seküler bir çizgide ilerlemiş ve aydınların çalışmaları ile birlikte bu doğrultuda gelişim göstermiştir. Hareketin başlangıç sürecinde Arnavut kimliği taşıyan yenilikçiler; İslamcılar, statükocular, muhalifler, eylem yanlısı taraflar gibi çeşitli gruplara ayrılsalar da, II. Meşrutiyet'in ilanının ardından İttihatçıların yürüttüğü politikalar karşısında birleşme yoluna gitmişlerdir. Diğer Balkan halkları ile kıyaslandığında Osmanlı Devleti'nden ayrılma taraftarı olmayan Arnavut halkı; Vasa Efendi ve Şemseddin Sami gibi Arnavut aydınlar, ancak toprakları tehlikeye girdiğinde bağımsızlık için harekete geçmişlerdir[5]. Arnavutların bu hareketinden İttihat ve Terakki'yi sorumlu tutan İpek mebusu Ahmet Hamdi, Arnavutluk'un ve Türkiye'nin durumunun kötüleşmesini İttihat ve Terakki'nin kötü yönetimine bağlamış, Osmanlı Devleti'nin Müslüman Arnavutluk sayesinde yüzyıllar boyunca Balkanlar'da tutunabildiğini ifade etmiştir[6]. Selanik Valisi Hüseyin Kâzım da

[4] Vasa Efendi, *Arnavutluk ve Arnavutlar*, Mihran Matbaası, İstanbul 1297 (1879-1880), s. 112.
[5] Dritan Egro, "Arnavut Milliyetçi Doktrininde Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Avrupa'nın Algılanışı", *OTAM,* Sayı: 33, Ankara 2013, s. 36-38.
[6] Ahmet Hamdi, *Arnavutluk Hakkında Mütalaa-i Muhtasara (Arnavutluk Hükümeti Nasıl Olmalıdır?)*, Matbaa-i Orhaniye, İstanbul 1920, s. 16.

Arnavut ihtilâline İttihat ve Terakki yönetiminin yaptırımlarını gerekçe göstermiş, kaleme aldığı hatıratında şu satırlara yer vermiştir:

> "*Asırlarca müddet on para bile vergi vermemiş, askerlik hizmetinin bir vatan borcu olduğunu bir kere olsun hatırına getirmemiş yarı vahşi bir kavimden birdenbire vergi tahsilini kalkışmak, Arnavut gençlerini sürü kışlalara sevk etmek çok tehlikeli işlerdi… Fazla olarak nüfus yazmak ve silah toplamak gibi vesilelerle de ortalığa fesat tohumları saçıldı. Eski menfaatlerini ve mevkilerini kaybetmiş olan adamlarda zaten mevcut olan memnuniyetsizliği körüklediler ve bir sürü hadiselerden istifade ederek Arnavutluk ihtilâlini hazırladılar…*[7]"

Osmanlı Devleti'nden son ayrılan Balkan ülkesi olma özelliği ile dikkat çeken Arnavutluk üzerine, Dünya'da ve Türkiye'de çeşitli çalışmalar yapılmış, önemli eserler ve tezler ortaya konulmuştur. Bu alanda yapılan dikkat çeken araştırmalardan birisi Fransa'da Nathalie Clayer tarafından on yıllık bir çalışma sürecinde ortaya konan "Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri: Avrupa'da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu[8]" adlı eserdir. Clayer bu eserinde Arnavut ulusunun ortaya çıkışını, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşanan siyasal ve toplumsal olaylarla birlikte ele almıştır. Ülke içinde ve dışında yapılan çalışmalara değinen Clayer, matbuatta yaşanan ilerlemenin kültürel kimliğin gelişmesindeki önemi üzerinde durmuş, Arnavut milliyetçiliğini diğer Balkan milliyetçiliklerinden ayıran farklara dikkat çekerek çalışmasını bu doğrultuda şekillendirmiştir. Konuyla ilgili diğer önemli bir çalışma Alman tarihçi Peter Bartl'ın "Arnavutluk Müslümanları (Milli Bağımsızlık Esnasında 1878-1912)[9]" adlı eseridir. Bartl eserinde, Osmanlı Devleti içerisinde Müslüman çoğunluğuyla imtiyazlı bir sınıf olan Arnavutların konumuna değinmiş ve 1878-1912 yılları arasında Arnavutluk'ta meydana gelen değişimleri konu almıştır. Çalışmasında ulusal harekete katkı sağlayan Müslüman Arnavut aydınlara da yer veren Bartl, konuyu ele aldığı bölümde Derviş Hima'dan ve faaliyetlerinden kısaca bahsetmiştir. Arnavut tarihi açısından önemli diğer çalışmalar Arnavut tarihçi Kristo Frasheri'nin "The History of Albania (A Brief Survey)[10]" adlı kitabı ve Arnavut akademisyen Stefanaq Pollo ile Arben Puto tarafından kaleme

---

[7] Hüseyin Kazım Kadri, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım,* (Haz: İsmail Kara), Dergâh Yayınları, İstanbul 1991, s. 124.

[8] Nathalie Clayer, *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri,* (Çev: Ali Berktay), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, ss. 611.

[9] Peter Bartl, *Milli Bağımsızlık Hareketleri Esnasında Arnavutluk Müslümanları (1878-1912),* (Çev: Ali Taner), Bedir Yayınevi, İstanbul, 1998, ss. 340.

[10] Kristo Frasheri, *The History of Albania (A Brief Survey),* Tirana, 1964, ss. 343.

alınmış olan "The History of Albania from Its Origins to The Present Day[11]" adlı eserdir. Pollo ile Puto bu eserde, Arnavut milliyetçiliğinin ortaya çıkışını ve gelişimini tüm detaylarıyla ele almıştır.

Türkiye'de de konuyla ilgili önemli araştırmalar yapılmış ve referans niteliğinde eserler ortaya konulmuştur. Bunlardan Nuray Bozbora'nın "Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi[12]" ve Bilgin Çelik'in "İttihatçılar ve Arnavutlar: II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavut Sorunu[13]" isimli çalışmaları alanla ilgili öne çıkan özgün eserlerdir. Nuray Bozbora çalışmasında, Osmanlı egemenliği altında Arnavut ulusal hareketinin ortaya çıkışını ele almış ve Clayer gibi o da Arnavut ulusal hareketinin diğer Balkan halklarından daha farklı bir çizgide gelişim gösterdiğini vurgulamıştır. Bilgin Çelik de doktora tezine dayanan çalışmasında, Arnavut milliyetçiliğinin ortaya çıkış sürecini, İttihatçılar ve Arnavutlar arasındaki ilişkileri ve II. Meşrutiyet döneminde Arnavutluk topraklarında yaşanan krizleri arşiv belgeleri ve süreli yayınları referans göstererek ele almıştır. Konuyla ilgili diğer önemli çalışmalar, İhsan Burak Birekcikli'nin "Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu (1908-1914)[14]" ve Banu İşlet Sönmez'in "İttihat ve Terakki Muhalefeti ve Arnavut Ulusal Hareketi[15]" adlı doktora tezleridir. Her iki çalışma da Osmanlı Devleti'nin son yıllarında yaşanan Arnavutluk krizini ele almış, Banu İşlet Sönmez'in çalışması sonrasında kitap olarak da yayınlanmıştır. Bunların dışında Süleyman Külçe'nin "Osmanlı Tarihinde Arnavutluk[16]" ve Necip P. Alpan'ın "Tarihin Işığında Bugünkü Arnavutluk[17]" kitapları bu çalışmada yararlandığımız önemli eserler arasındadır. İkinci el kaynakların yanı sıra arşiv belgeleri, süreli yayınlar ve Meclis-i Mebusan Zabit Cerideleri çalışmada yararlanılan temel kaynaklardır.

---

[11] Stefanaq Pollo and Arben Puto, *The History of Albania From Its Origins to the Present Day*, Routledg &Kegan Paul, London, 1981, ss. 322.
[12] Nuray Bozbora, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğu'nun Gelişimi*, Boyut Kitapları, İstanbul 1997, ss. 303.
[13] Bilgin Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar: II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, Büke Kitapları, İstanbul 2004, ss. 536.
[14] İhsan Burak Birecikli, "Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı,* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010, ss. 555.
[15] Banu İşlet Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti,* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, ss. 266.
[16] Süleyman Külçe, *Osmanlı Tarihinde Arnavutluk*, Ticaret Basımevi, İzmir, 1944, ss. 447.
[17] Necip P. Alpan, *Tarihin Işığında Bugünkü Arnavutluk*, Ulucanlar Matbaası, Ankara 1975, ss. 192.

Arnavut ulusal hareketiyle ilgili yapılan çalışmalar daha çok sosyal ve siyasal bir çerçevede değerlendirilmiş ve kişilerden ziyade olaylar ön planda tutulmuştur. Oysa Arnavutluk'ta milli hareketin seyri göz önüne alındığında özellikle Arnavut aydınlarının önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Olaylar örgüsünde geri planda kalan ancak hareketin odak noktasını oluşturan aydınlardan birisi de namı diğer Derviş Hima (İbrahim Naci) dır. Asıl adı İbrahim Mehmet Naci olan Derviş Hima 1872 yılında Ohri'de dünyaya gelmiştir. Derviş Hima'nın doğum tarihi ile ilgili muhtelif tarihler öne sürülmüş, Arnavut tarihçi Kristaq Prifti ile biyografi yazarı Stilian Adhami Derviş Hima'nın biyografisini kaleme aldıkları eserlerinde, Hima'nın doğum tarihini 1872 olarak vermişlerdir. Ancak Adhami, Derviş Hima'nın ailesinden aldığı bilgi doğrultusunda, 57 yaşında vefat eden İbrahim Naci'nin doğum tarihinin 1871 olabileceğini de ifade etmiştir[18]. Derviş Hima'nın mezar taşında ise doğum tarihi 1868 olarak yazılmıştır[19].

Ohri'de önde gelen toprak sahiplerinden biri olan Maksud Naci Sipahi'nin oğlu olan İbrahim Naci, babasının ölümüyle küçük yaşta yetim kalmıştır[20]. İlkokulu doğup büyüdüğü Ohri'de bitirmiş, Manastır'da ise rüştiye eğitimini tamamlamıştır[21]. Yetim kalınca memleketinden ayrılmak zorunda kalan Hima, Selanik Askeri İdadisi'nde çalışan ağabeyi Abdullah Naci'nin yanına yerleşerek idadiye burada devam etmiştir. 1888 sonbaharında henüz on altı yaşındayken İstanbul'a geçen İbrahim Naci, erkek kardeşinin aracılığıyla İstanbul Kuleli Askeri Lisesi'ne kaydolmuş ve okula bağlı olan yurda yerleşerek, eğitim süresi boyunca burada yaşamıştır. Lise yıllarıyla ilgili çok fazla bilgi bulunmasa da İstanbul'da geçirdiği yıllar, gençliğinin en yoğun yılları olmuş ve bu sırada İstanbul'daki diğer Arnavutların etkisiyle milliyetçi duyguları yoğunlaşmaya başlamıştır. Liseden mezun olmasının ardından, 1892 civarında Arnavutluk'tan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer bölgelerinden gelen gençlerin eğitim aldığı Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye girmiş, burada özellikle tıp, doğa ve

[18] Kristaq Prifti, *Dervish Hima (1872-1928)*, Tirane 1993, s. 11; Stilian Adhami, *Dervish Hima: Nje Apostull I Shqitarizmit*, Tirane, 2013, s. 13.
[19] Adhami, *a.g.e.*, s. 261.
[20] Said Olgun, "Bir Jön Türk ve Arnavut Milliyetçisi: Derviş Hima (1872-1928)", *History Studies*, Sayı: 10, Aralık 2018, s. 208.
[21] Hasan Kaleshi, "Hima, Dervish", *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas. Bd. 2. Hgg. Mathias Bernath*, Felix von Schroeder, München 1976, s. 581.

toplum bilimlerine hâkim olmak için çeşitli okumalar yapmıştır. Bilgi birikiminin büyük bir kısmını öğrenciler arasında gizlice dolaşan kitaplardan elde etmiştir. Arnavut rönesansının önemli isimlerinden olan Paşko Vasa Paşa[22], Hasan Tahsin[23], Abdül[24], Naim[25] ve Şemseddin Sami Frasheri[26] kardeşlerin fikirleri onun düşüncelerinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. İstanbul'da okuyan diğer genç Arnavutlar gibi İbrahim Naci de, özellikle ulusal hareketin önde gelen

[22] İşkodralı Katolik bir Arnavut olan Vasa Paşa, ilk olarak 1850 yılında Babıâli Tercüme Odası'nda çalışmaya başlamış ve daha sonra Rumeli coğrafyasında çeşitli görevlere getirilmiştir. 1883 yılında Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı'na atanan Vasa Paşa, vefatına kadar dokuz yıl boyunca bu görevde kalmış ve Osmanlı Devleti tarafından çeşitli rütbelerle ödüllendirilmiştir. Osmanlı idaresinde önemli görevlerde bulunan Vasa Paşa, Frasheri kardeşler gibi diğer Arnavut aydınlarıyla birlikte Arnavut dili, tarihi, kültürü ve edebiyatının gelişmesi için çalışmalarda bulunmuş. Arnavut komite ve cemiyetlerinin kurulmasına destek sağlarken, Arnavutluk'la ilgili eserler de kaleme almıştır. Detaylı bilgi için bkz. Olgun, "Katolik Bir Osmanlı Bürokratı ve Arnavut Milliyetçisi Paşko Vasa Paşa (1825-1892)", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi,* Cilt: 8, Sayı: 2, Aralık 2019, ss. 295-332.

[23] Hoca Tahsin olarak bilinen ve eğitim almak üzere Osmanlı Devleti tarafından Paris'e gönderilen Filatlı Hasan Tahsin, 1867'de Paris'e gelen Yeni Osmanlılar ile dostluk ilişkileri kurmuştur. Paris'ten dönüşünün ardından 1869'da Dârülfünun Müdürlüğü'ne atanmış ve yaklaşık iki yıl boyunca bu görevde kalmıştır. 93 Harbi başladığında Arnavutlardan gönüllü bir tabur kurmak istediğinden sözü edilen Hasan Tahsin, Arnavut dili ve kültürünü geliştirmek için çalışmalarda bulunmuş, bu amaçla Arnavut Cemiyet-i İlmiyesi'nin düzenlediği alfabe müzakerelerine katılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Ömer Faruk Akgün, "Hoca Tahsin (1811-1881)", *TDV İslam Ansiklopedisi,* Cilt: 18, İstanbul 1998, ss. 198-206; Rıza Tevfik-Derviş Hima, "Filatlı Hoca Tahsin Merhûm", *Musavver Arnavud,* Şems Matbaası, İstanbul 1327 (1911), ss. 81-96.

[24] Abdül Frasheri, 17 Ağustos 1839'da Arnavutluk'un güneyindeki Frasher köyünde dünyaya gelmiştir. Kardeşleri Naim ve Sami gibi Arnavut ulusunun öne çıkan isimlerinden biri olan Abdül, 1877 yılında Yanya'daki Gümrük Dairesi'nin başına atanmış ve aynı yıl Osmanlı parlamentosunda Yanya milletvekili olarak seçilmiştir. Aralık 1877'de, aralarında küçük kardeşi Sami'nin de bulunduğu diğer Arnavut aydınlarla birlikte İstanbul'da, Arnavut Halkının Haklarını Savunma Merkez Komitesi'ni kurmuştur. Haziran 1878'de toplanan Prizren Birliği'nde de ön plana çıkan Abdül, birliğin açılış konuşmasını gerçekleştirmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Robert Elsie, "Frasheri, Abdyl Bey (17 August 1839-11 October 1892)", *Historical Dictionary of Albania,* 2nd ed., The Scarecrow Press, Lanham 2010, s 146-147.

[25] Naim Frasheri, 25 Mayıs 1846 yılında Yanya vilayetinin Frasheri köyünde doğmuştur. Şemsettin Sami'nin ağabeyi olan ve günümüzde Arnavutluk ulusal şairi olarak kabul edilen Naim, küçük yaşta Türkçe, Farsça ve Arapça öğrenmiş, Türkçe eğitim yapan bir okulda ilk öğrenimini tamamlarken bir yandan da Bektaşi Tekkesi'nde eğitime devam etmiştir. Zosimea Rum Lisesi'nde orta öğrnimini tamamlayan Naim, 1874-1877 yıllarında Saranda gümrük müdürlüğü görevine atanmıştır. 1884'te Drita isimli Arnavutça bir dergi yayınlamaya başlayan Naim, 1897'de Korçe'deki Arnavut okulunun açılmasında önemli bir rol oynamıştır. Türkçe, Arapça, Farsça, Yunanca, Fransızca ve İtalyanca'ya hâkim olan şair, Türkçe ve Farsça bazı çeviriler yapmış; çocuk edebiyatı alanında çalışmalar yaparak çocuklara anadillerini öğretmeyi hedeflemiştir. Detaylı bilgi için bkz. Muhammed Aruçi, "Fraşiri, Naîm", *TDV İslam Ansiklopedisi,* Cilt: 13, İstanbul 1996, s.195-197; Elsie, "Frasheri, Naim Bey (25 May 1846-20 October 1900)", *Historical Dictionary of Albania,* s 151-152.

[26] Şemseddin Sami Frasheri, Yanya'nın en iyi okullarından biri olan Zossimaia Lisesi'nden (Rum oku-lu) mezun olmuş ve modern bilim ve kültürün yanı sıra Eski ve Yeni Yunanca, Latince, Fransızca, İtalyanca dillerini öğrenmiştir. Ayrıca Osmanlı'nın önemli müderrislerinden Arapça ve Farsça eğitimi de almıştır. Şemseddin Sami hakkında detaylı bilgi için bkz., Abdullah Uçman, "Şemseddin Sâmi", *TDV İslam Ansiklopedisi,* Cilt: 38, İstanbul 2010, s. 520; Eri Syzo, "Şemsettin Sami'nin Milliyetçilik Anlayışı", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015, ss. 167.

isimlerinden biri olan Şemseddin Sami Frasheri ile görüşmeler yapmış ve yakın ilişkiler kurmuştur[27].

Yürüttüğü propaganda faaliyetleri sebebiyle takibatına karar verilen Derviş Hima, İstanbul'da daha fazla kalamayacağını anlamış ve Osmanlı yetkililerinden kaçarak Arnavutluk'a yerleşmiştir. Derviş kılığına girerek sakal bırakmış ve bir mağarada gizlenmiştir. Hem giyiminden hem de saklandığı yerin isminden dolayı İbrahim Naci'nin adı sonraki zamanlarda sık sık Derviş Hima olarak anılmaya başlamış ve asıl isminden ziyade lakabıyla ünlenmiştir[28]. Derviş Hima, Arnavutluk'u Osmanlı'dan ayrı bir devlet haline getirmek amacıyla ülke içinde ve dışında kalemi ve silahı ile mücadele etmiştir. Yazdığı yazılar ve yürüttüğü propaganda faaliyetleriyle, Arnavut milli hareketinde aktif rol oynamış ve özellikle 20. yüzyılın başında Arnavutluk bağımsızlık sürecinin önde gelen isimlerinden birisi olmuştur. Osmanlı idaresi döneminde makaleler yayınlayarak gazeteci vasfıyla ün kazanmış, yabancı gazetelerde Arnavutluk hakkında yazı ve yayınlar yaparak Arnavutların milli duygularının gelişmesi için çalışmıştır. Yayınladığı "Arnavut" gazetesinin ilk sayısında:

> "*Bizim temel gayemiz, sefalet içerisinde ve cehalet ve yabanilik atmosferinde yaşayan fakir yurttaşlarımızın aydınlanmasına gidecek yolu hazırlamak; onların idrak ve kültür seviyelerini yükseltmek; halk içinde diğer Osmanlı tebaasına nazaran taşıdıkları önemi fark etmelerini sağlamak ve Osmanlı tebaasıyla itilaf yapılmasını teşvik etmekten ibarettir*"

diyerek, Arnavutluk ve Arnavutlarla ilgili temel gayelerini ifade etmiştir[29]. Bu süreçte yakın dostu ve aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularından olan İbrahim Temo ile sık sık mektuplaşmış, attığı her adımı ve giriştiği her eylemi Temo'ya bildirmiş, ondan habersiz hiçbir faaliyette bulunmamıştır[30]. İbrahim Temo ile yakın ilişkiler kuran Derviş Hima, ona gönderdiği mektuplarda "azizim, ya şeyh" gibi hitaplar kullanmış, onu akıl hocası olarak görmüştür. Derviş Hima,

[27] Prifti, *a.g.e.,* s. 13-18.
[28] Ruzhdi Mata, "Veprimtaria e Dervish Himes ne Tirane dhe Diber", *Pesedhjete e Pese,* nr: 72, 17 Mars 2001, Tirane, s. 15; Fatmira Nikolli, "Letra e 1907: Akuzat e Dervish Himes per Gurakuqin, Currin e Topullin", *Gazeta Shqiptare,* 28 Nentor 2013, s. 19.
[29] "Vatandaşlara İfademiz", *Arnavut*, nr: 1, İstanbul, R. 31 Kânunuevvel 1325 (13.01.1910), s. 1.
[30] Yüksel Özgen-Mustafa Balcı, "II. Meşrutiyete Giden Yolda İbrahim Temo-Derviş Hima Mektuplaşması", *Türk Yurdu,* Yıl: 97, Sayı: 251, Temmuz 2008, s. 116.

Arnavutluk'ta sosyalist rejimin kurulmasının ardından vatan ve halk adına yürüttüğü çalışmalar dolayısıyla Halk Meclisi Kurulu tarafından "**Milli Mücadele Kahramanı"** nişanına layık görülmüştür[31]. Derviş Hima'nın adı, bugün Tiran'da bir caddeye verilmek sûretiyle hâlâ yaşatılmaktadır.

Arnavut milliyetçiliğinin önemli aktörlerinden olmasına rağmen yapılan araştırmalarda bu rolü yeterince vurgulanmamış olan Derviş Hima'ya ve onun Arnavut milliyetçiliğindeki misyonuna odaklandığımız çalışmamızda, gerek Arnavut aydınlarla olan bağlantıları gerekse İttihat ve Terakki içerisindeki çalışmalarıyla öne çıkan faaliyetleri, Arnavut ulusal gelişim süreci ile birlikte ele alınmış ve radikal fikirleri kaleme aldığı yayınlar vasıtasıyla ortaya konulmuştur. Arnavut Milli Kütüphanesi'nden temin edilen Arnavut tarihçi Kristaq Prifti'nin *"Dervish Hima (1872—1928)"* ve Stilian Adhami'nin *"Dervish Hima (Nje Apostull I Shqıptarizmit)"* adlı eserleri Arnavutçadan Türkçeye tercüme edilmiş, bu eserlerden Derviş Hima'nın hayatıyla ilgili önemli bilgiler elde edilmiştir. Said Olgun'un "*Bir Jön Türk ve Arnavut Milliyetçisi: Derviş Hima (1872-1928)"* isimli makalesi ve Ümit Doğan'ın "*Arnavud Gazetesinin (1909-1912) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*[32]" adlı yüksek lisans tezi daha önce belirttiğimiz doğrudan Arnavut milliyetçiliğine odaklanan ve Derviş Hima'nın dolaylı olarak geçtiği araştırmaların dışında yararlandığımız çalışmalar arasındadır. Bununla birlikte Arkivi Qendror i Shtetit Shqiptar (Arnavutluk Devlet Arşivi) ile Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nden temin edilen belgeler, Derviş Hima'nın İbrahim Temo'ya gönderdiği mektuplar, Arnavut Milli Kütüphanesi'ndeki makaleler ve Milli Kütüphane'deki yayınlar da incelenmiş, elde edilen kaynaklar ilgili kısımlarda referans gösterilerek kullanılmıştır.

[31] Adhami, *a.g.e.*, s. 12.
[32] Ümit Doğan, "Arnavud Gazetesinin (1909-1912) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi", *Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2019, ss. 566.

2. MİLLET, MİLLİYETÇİLİK VE ARNAVUT MİLLİ HAREKETİNİN FİLİZLENMESİ

Çalışmamızın bu bölümünde millet, milliyetçilik ve Osmanlı'da millet kavramlarıyla ilgili bilgi verilecek ve 19. yüzyılda Balkan milliyetçiliklerinin ortaya çıkışı üzerinde durulacaktır. Bu kapsamda Arnavut milliyetçiliğinin ortaya çıkışında etkili olan unsurlar ele alınacak ve diğer Balkan milliyetçilikleri ile benzer ve farklı yönleri tartışılarak, Arnavut milliyetçiliği dâhil olduğu milliyetçilik türü içerisinde değerlendirilecektir. Son olarak Arnavutluk'ta bölgesel bir güç olarak paşalık idarelerinin ortaya çıkışı ve gelişim süreçleri ele alınacak, Tanzimat döneminde Arnavut bölgelerindeki Arnavutların durumuna değinilecektir.

2.1. Millet

Günümüzde yaygın olarak kullanılan ulus sözcüğü, modern, politik ve tarihsel bağlamda ele alındığında oldukça yeni bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır[33]. "Doğan bir şey" anlamına gelen ulus, Latince "natio" dan gelmiş olup, en başında aynı coğrafi kökene sahip insan gruplarını tanımlamak için kullanılmıştır. "Natio" kelimesi Ortaçağ Avrupa'sında üniversite öğrenci topluluklarını ifade etmek için "yabancılar cemaati" manasında kullanılmış, yine aynı dönemde kilise konseylerinde bulunan seçkinleri ifade eden bir anlam da kazanmıştır[34]. Millet sözcüğünün modern anlamda ilk defa kullanılması ise ancak 16. yüzyılda İngiltere'nin demokratikleşme sürecine girmesiyle mümkün olmuştur. Bu dönemde millet terimi ilk defa "halk" ile eş anlamda kullanılmış ve bu anlam değişimi "halk tabakasının seçkinler sınıfına geçişini" yansıtmıştır[35]. İlk defa fiili olarak Fransa ve İngiltere'de ortaya çıkan ulus kavramı[36] için Fransız Devrimi en önemli an değilse bile, şüphesiz anlardan birisi

[33] Eric J. Hobsbawm, *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik,* (Çev: Osman Akınhay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1993, s. 30.
[34] Umut Özkırımlı, *Milliyetçilik Üzerine Güncel Tartışmalar Eleştirel Bir Müdahale,* (Çev: Yetkin Başkavak), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 13-14.
[35] Alain Dieckhoff-Cristophe Jaffrelot, *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek Kuramlar ve Uygulamalar,* (Çev: Devrim Çetinkasap), İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 11.
[36] Suavi Aydın, *Modernleşme ve Milliyetçilik,* Gündoğan Yayınları, Ankara 1998, s. 61.

olmuştur[37]. Ortak bir kimlik duygusu, tarih, dil, etnik köken, din, toprak ve siyasi birlik uluslar arasında farklı derecelerde ayırt edici bir unsur olduğu kadar birleştirici bir etki de ortaya çıkarmıştır. Bu unsurlar her ne kadar ulusun temelini teşkil etse de bu kavramın tanımlanması için yetersiz kalmaktadır. Çünkü tarihte siyasi bir kimlik olmaksızın da çeşitli uluslar ortaya çıkmış, ortak bir dil, din, kültür ve etnik kökene sahip olmayan milletler de vücuda gelmiştir[38].

Geçmişten günümüze millet kavramı için pek çok tanım yapılmış ve bu kavram gerek sosyologlar ve filozoflar gerekse tarihçiler tarafından çeşitli araştırmalara konu olmuştur. Ulus konusunda genel geçer ve müşterek bir bilimsel tanıma ulaşmak mümkün olmasa da, yapılan araştırmalar sonucunda "ulus (millet)" farklı açılardan değerlendirilmiş ve birçok tanım geliştirilmiştir. Millet ve milliyetçilik alanında önemli çalışmaları olan Benedict Anderson "Hayali Cemaatler" isimli çalışmasında ulusu; "*ulus, hayal edilmiş siyasi bir topluluktur. Kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaat"* olarak ifade etmiş[39] ve ulus düşüncesinin topluma dayalı bir kavram olarak açıklamıştır. Anthony D. Smith ise ulusu etnik bir topluluğun uzantısı olarak ifade etmiş ve modern bir olgu olarak gördüğü bu kavramı etnik bir özle ilişkilendirmiştir[40]. İskoç filozof David Hume, "Milli Seciyeye Dair" isimli makalesinde millet için "*devamlı ilişkiler sonunda müşterek özellikler kazanan fertlerin topluluğundan başka bir şey değildir"* demiştir. Fransız filozof Denis Diderot ve Jean le Rond d'Alembert de Fransız Ansiklopedisinde ulusu, "*muayyen genişlikte ve sınırları belli bir ülkede oturan, aynı hükümete tâbi olan önemli sayıda hakları gösteren bir cins ismi"* olarak ifade etmişlerdir[41]. Fransız din adamı ve politik yazar Emmanuel Joseph Sieyes, "millet nedir?" sorusuna; "*müşterek bir kanuna tâbi olarak yaşayan ve aynı teşrîî kuvvet tarafından temsil edilen ortaklar heyeti"* olarak cevap vermiştir[42]. Durkheim sosyolojisinin etkisinde kültürel birliğe ve toplumdaki bireyler arasındaki ilişkilere

[37] Jean-Yves Guiomar, "Fransız Devrimi ve Ulusun Ortaya Çıkışı", *Uluslar ve Milliyetçilikler,* (Haz: Jean Leca), (Çev: Siren Edemen), Metis Yayınları, İstanbul 1998, s. 144.
[38] Graham Evans, Jeffrey Newnham, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü,* (Çev: H. Ahsen Utku), Gökkubbe Yayınları, İstanbul 2007, s. 411.
[39] Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması,* Metis Yayınları, İstanbul 1995, s. 20.
[40] Emin Gürses, *Milliyetçi Hareketler ve Uluslararası Sistem,* Bağlam Yayınları, İstanbul 1998, s. 27.
[41] Elie Kedourie, *Avrupada. Milliyetçilik*, (Çev: M. Haluk Timurtaş), Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1971, s.6.
[42] Kedourie, *a.g.e.*, s. 6.

vurgu yapan Fransız sosyolog Marcel Mauss, ulusu; "*maddi ve manevi bakımdan bütünleşmiş, sürekli ve istikrarlı bir merkezi iktidarı olan, sınırları belirli, bilinçli olarak bir devlete ve onun yasalarına bağlı sakinlerin kültür, zihniyet ve ahlak açısından göreli bir birliğe sahip olduğu bir toplum"* olarak tanımlamıştır[43]. Sovyetler Birliği lideri Stalin ulusu, "*ortak bir dil, toprak, ekonomik yaşam ve ortak bir kültürde cisimleşen psikolojik tertip temelinde tarihsel olarak oluşmuş, istikrarlı bir insan topluluğu"* olarak ifade etmiş ve bu niteliklerden hiçbirinin ulusu tanımlamak için tek başına yeterli olmayacağını ileri sürmüştür[44]. Ernest Renan ise, Mart 1882'de Sarbonne'da verdiği konferansta ulus için, "*ulus bir ruh, manevi bir ilke, bir beraber yaşama arzusudur. Varlığı, her gün gerçekleştirilebilen bir plebisittir[45]*" demiştir. Tüm bu ifadelerden yola çıkarak genel bir tanım yapacak olursak; ulus, genel anlamıyla, dil, din, etnik köken gibi tarihsel bir geçmiş birlikteliğe sahip ve kendilerini diğerlerinden ayıran ortak kültürel değerlere sahip hareketli bir sosyal topluluktur[46]. Kısacası ulus, inanç ve bilinç birliğine sahip halkların, geçmişten geleceğe inşa ettikleri topluluklarının baş mimarıdır.

Ulus kavramı gibi millet olgusunun ve milli şuurun ortaya çıkışı da yine birçok düşünür tarafından farklı değerlendirilmiş, çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Ernest Renan millet olma şuurunu kültürel mirasa ve iradeye dayandırarak,

> "*Bir millet bir ruhtur, manevi bir varlıktır. Bu ruhu, bu manevi varlığı, hakikatte bir olan iki şey teşkil eder. Biri mazide öteki haldedir. Biri, müşterek olarak zengin bir hatıralar mirasına konmadır. Öteki, bugünkü birlikte yaşama rızası, tüm olarak elde edilen mirası değerlendirmeye devam etme iradesidir. Bir millet, birlikte katlanılan ve katlanmaya hazır bulunan fedakârlıklar duygusunun yarattığı büyük bir karşılıklı bağlılıktır. Bu bağlılığın bir mazisi olması lazımdır*[47]"

demiştir. Ernest Gellner, millet olgusunu, sanayileşme süreci içerisinde ortaya çıkan bir ürün olarak değerlendirmiş ve milletin ortaya çıkışını devlet halinde yaşamanın kaçınılmaz hale geldiği sanayi toplumuna atfetmiştir[48]. Benedict Anderson'a göre ulusal toplulukların ortaya çıkışı kapitalist gelişmelerle birlikte mümkün olmuştur.

[43] Jean Leca, "Neden Söz Ediyoruz?", *Uluslar ve Milliyetçilikler,* s. 13.
[44] Özkırımlı, *a.g.e.,* s. 15-16.
[45] Catherine Wihtol de Wenden, "Ulus ve Yurttaşlık", *Uluslar ve Milliyetçilikler,* s. 40.
[46] Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü,* Der Yayınları, İstanbul 2005, s. 658-659.
[47] Ernest Renan, "Millet Nedir?", *Nutuklar ve Konferanslar,* (Çev: Ziya Ishan), Sakarya Basımevi, Ankara 1946, s. 120-121.
[48] Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk,* (Çev: Büşra Ersanlı Behar, Günay Göksu Özdoğan), İnsan Yayınları, İstanbul 1992, s. 80.

Kapitalist sektör, içerisindeki matbaa kapitalizmini milli duyguların gelişmesindeki en önemli faktör olarak görmüştür. Bu noktada özellikle kitle iletişim araçlarına vurgu yapan Anderson, gazetelerin ve ortak bir dil bilinci oluşturan romanların milliyetçilik duygusunun oluşumu ve gelişiminde önemli bir katkısı olduğunu ifade etmiştir. Öyle ki gerek Avrupa'da gerekse Ortadoğu ve Balkanlarda filizlenen milliyetçilik hareketleri, ilk olarak gazete ve süreli yayınlardan aracılığıyla kendini göstermiştir[49]. 20. yüzyılın önemli sosyologlarından olan Pitirim A. Sorokin'in de fikirleri Anderson ile paraleldir. Sorokin, milli şuurun ortaya çıkmasını toplum dilinin ve edebiyatının yeniden canlanmasıyla ilişkilendirirken, toplum duygusu ve ortak duyguları paylaşmanın dışında millet ifadesini arazi, devlet ve dil olmak üzere üç unsura dayandırmıştır. Bu dayanaklara göre milleti, belirli bir toprak parçası üzerinde devlet ve dil unsurlarının bütünleşmesi olarak ifade etmiştir[50]. Mehmet Ali Ayni de ırk, dil, din, hükümet, toprak unsurlarını insanların bir millet halinde toplanmasının temeli olarak görmüş, özelikle milli dehanın emanetçisi olarak gördüğü dilin önemine vurgu yapmıştır. Ayni, böyle düşünmekle beraber, din, dil gibi bütünleştirici unsurların birlik için temel koşul olmadığını da kabul etmiş ve "millet kelimesi için, "*bütün kavimlere farksız tatbik edilebilecek şekilde tamamen mantıki ve memnuniyet verici bir tarif bulmak pek zordur"* demiştir[51].

Max Weber ise bir milleti meydana getirmek için, ortak dil ve etnik kökeninin zorunlu unsurlar olmadığını vurgulamış, milleti oluşturan en önemli faktörlerin kültürel değerler ve ortak siyasi yazgı olduğunu ileri sürmüştür[52]. Ziya Gökalp de Weber'i destekler nitelikte geliştirdiği düşüncesinde, "ırk, kavim, ümmet, halk, devlet" gibi kavramların eleştirisinden yola çıkarak milleti oraya çıkaran faktörün ırki birliktelikten ziyade eğitim sonunda ortaya çıkan kültürel bir birliktelik olduğunu ifade etmiştir[53]. Görüldüğü üzere pek çok tanımı bulunan millet, çeşitli düşünürler tarafından farklı bakış açılarıyla değerlendirilmiş ve millet bilincinin ortaya çıkışı

[49] Aydın, *a.g.e.,* s. 74-75.
[50] Orhan Türkdoğan, *Niçin Milletleşme? Milli Kimliğin Yükselişi,* Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1995, s. 106-107.
[51] Mehmet Ali Ayni, *Ulusçuluk (Milliyetçilik),* (Der: Nezih H. Neyzi), Peva Yayınları, İstanbul 1997, s.19.
[52] Max Weber, "Millet", *Doğu Batı (Milliyetçilik II),* (Çev: Ebru Çerezcioğlu), Yıl: 10, Sayı:39, Ankara 2006-2007, s. 182-185.
[53] Ziya Gökalp, *Makaleler VIII. (1876-1924),* (Haz: Ferit Ragıp Tuncar), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981., s. 152-159.

farklı unsurlara dayandırılmıştır. Dünyanın çeşitli bölgelerinde ulus yapısı çeşitli unsurları bünyesinde barındırmış ve bölgeden bölgeye farklılık göstermiştir.

Millet kavramını ele aldığımız bu kısımda, Balkan coğrafyası için bu unsurlardan etnik köken, kültür ve dilin ön plana çıktığını görüyoruz. Özellikle sosyolojik açıdan ele aldığımızda, Balkan yarımadasında ulusun birleşenleri olarak dil ve kültürün halklar arasında temel birleştirici unsur olmuştur. Bilhassa dil için Ziya Gökalp'in "*Dili dilime, dini dinime uyan bir millettir"* ifadesi bu noktada büyük bir önem arz etmektedir[54].

2.2. Milliyetçilik

Ülkemizde ve dünyada birçok araştırmaya konu olan milliyetçilik, üzerinde fikir birliğine varılamayan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Milliyetçilik kavramı hususunda araştırmacıların fikir birliği sağladığı tek nokta, kavramın karmaşıklığı ve incelenmesinin güç olduğu yönünde olmuştur. Hatta bazı araştırmacılar bu konuda daha da ileri giderek bu kavramın tanımlanmasının mümkün olmadığını iddia etmişlerdir[55]. Tarihi bir dönüm noktası olarak nitelendirebileceğimiz "milliyetçilik", 18. yüzyıldan 19. yüzyıla geçerken Batı Avrupa toplumunun yaşadığı radikal ve yapısal değişimin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır[56]. Pratikte olmasa dahi teoride evrensel bir niteliğe sahip olan milliyetçilik söylemi, milletlerin kendi kaderlerini tayin hakkına sahip olduğu ulus-devlet sistemini savunmuştur[57]. İlk etapta Batı Avrupa'da ortaya çıkan bu ideoloji, ilk kez 1844'te İngiltere'de kullanılmıştır[58].

Milliyetçilik temelde üç amaç doğrultusunda hareket eden bir ideoloji olmuştur. Bunlardan ilki, ulusal ekonomiyi yaratmak, diğeri özerk bir ulusal yasama/yürütme organı oluşturmak dahası tüm bağ ve ilişkileri bu organın kontrolü altında birleştirmek, son olarak ulusal bir kültür ve bu kültüre bağlı bir kimlik meydana

[54] Türkdoğan, *a.g.e.,* s.2.
[55] Baskın Oran, *Azgelişmiş Ülke Milliyetçiliği Kara Afrika Modeli,* Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1977, s. 2.
[56] Gellner, *Milliyetçiliğe Bakmak,* (Çev: Simten Coşar, Nalan Soyarık), İletişim Yayınları, İstanbul1998, s. 19.
[57] Özkırımlı, *a.g.e.,* s. 2.
[58] Aydın, *a.g.e.,* s. 70.

getirmektir. Şüphesiz Fransa ve İngiltere'nin kapitalist düzenin oluşum aşamasında kendiliğinden oluşan ulusal ekonomilerine sahip olmaları, onları ideolojinin çıkış kaynağı haline getirmiştir[59]. 1789'da Fransa'da ortaya çıkan devrim ile mutlak monarşi ortadan kalkarken, tüm dünyada milliyetçilik ve ulus devlet gibi fikirler yayılmaya başlamıştır[60]. Devrim sürecinde yayınlanan "İnsan ve Vatandaşlık Hakları Beyannamesi"nin;

"*Madde 1: İnsanlar hür ve eşit doğarlar ve öyle kalırlar.*

Madde 2: Her egemenliğin başı, esasen millete dayanır.

Madde 3: Kanun halkın isteklerinden oluşur" maddeleri milliyet prensibinin ortaya çıkmasına ortam hazırlamıştır[61].

19. asrın başlarında icat edilen milliyetçilik doktrini, halkları ayrıştırmış ve tek meşru yönetim şeklinin demokrasi olduğunu savunmuştur[62]. Öyle ki Fransız Devrimi'nin getirdiği demokratik milliyetçiliği ilk defa formüle eden Fransız düşünür Rousseau, daha bir asır öncesinden Toplumsal Sözleşme'de Patriyotizm adını verdiği, milliyetçiliğin özünü oluşturan kuramında, egemenliğin doğaüstü bir güce değil, halka ait olduğunu söyleyerek fikrin temellerini oluşturmuştur. O savunduğu anlayışta, milletlerin ancak kendi aralarından seçecekleri kişiler tarafından yönetileceklerini ifade etmiştir[63]. 1789'da Fransa'da ortaya çıkan devrimin savunduğu en temel prensip de tam olarak Rousseau'nun öne sürdüğü "egemenliğin ulusa ait olduğu" anlayışı idi ki bu fikir, yayıldığı takdirde mutlakıyet idarelerinin yok olacağı şüphesizdi. Devrim, temel ilke edindiği bu anlayış ile egemenlik kendisine ait olan ulus, mevcut siyasal düzeni benimsemediği takdirde, bu düzeni değiştirme hakkına sahip olacaktı[64]. Bu yeni anlayışta anahtar kavram ulus olmuş ve yeni ideoloji uluslara, aynı zamanda devrimin sloganı da olan "eşitlik, özgürlük, kardeşlik" gibi yeni ilkeler kazandırmıştır[65]. Fransa'da devrimle beraber ortaya çıkan

[59] Aydın, *a.g.e.,* s. 63.
[60] Aylin Ünver Noi, *Avrupa'da Yükselen Milliyetçilik,* IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 34.
[61] Ayni, *a.g.e.,* s. 48.
[62] Kedourie, *a.g.e.,* s. 1.
[63] Oran, *a.g.e.,* s. 33.
[64] Kedourie, *a.g.e.,* s. 4.
[65] Aydın, *a.g.e.,* s. 63.

milliyetçilik doktrini, Napolyon Savaşları sonucunda Almanya ve İtalya'dan başlayarak doğuya doğru yayılmıştır[66].

Millet kavramında olduğu gibi milliyetçilik kavramı için de düşünürler tarafından birçok tanım yapılmış ve kavram, farklı bakış açılarıyla ele alınmıştır. Hans Kohn, hızla yayılan milliyetçilik doktrinini Fransız Devrimi'nden itibaren insanlık için daha yaygın hale gelen zihinsel bir durum, bir bilinç hareketi olarak değerlendirirken[67], Kedourie ortaya çıkan bu doktrini, kitlelerin yaşadığı zihinsel bir dönüşüm olarak ifade etmiş ve daha önce olması hayal dahi edilemeyen durumların ortaya çıkışı olarak nitelendirmiştir. Halkların, çıkardıkları ayaklanma sonucu yaşadıkları bu dönüşümle devletin sınırlarını ve hükümetlerinin kaderini tayin yetkisini ellerine aldıklarını belirten Kedourie, onların artık hiçbir zaman eskisi gibi itaatkâr ve uysal olmayacaklarını öne sürmüştür[68].

Tanımlar yapılırken millet kavramında olduğu gibi milliyetçilik kavramı için de çeşitli görüşler öne sürülmüş ve farklı unsurlar ön plana çıkarılmıştır. Bu noktada milliyetçiliğin siyasete mi yoksa kültüre mi dayalı bir ideoloji olduğu noktasında önemli tartışmalar yaşanmıştır. Akademisyenlerin bir kısmı milliyetçiliği siyasi bir ideal olarak değerlendirmiş ve milliyetçiliğin bağımsız bir devleti yahut siyasi özerkliği gerçekleştirmeyi amaç edindiğini ifade etmiştir. Milliyetçiliği siyasi bir akım olarak değerlendiren Ahmet Emin Dağ kaleme aldığı sözlükte milliyetçiliği;

> "*Bir ülke halkının, kendi varlık, birlik ve ideal ortaklığı bilinci ve bu bilincin oluşturduğu sosyo-politik akım. Başka bir deyişle, bir millet oluşturdukları bilincine sahip bireylerin, ülkenin siyasal sınırları içerisinde bağımsız bir siyaset yürütebilme hakkını savunan ve ülkesinin davranışlarını sınırlamaya yönelik her tutuma gerektiğinde silajlı mücadele ile karşı çıkan siyasal akım"*

olarak ifade etmiştir[69]. Öte yandan bazı akademisyenler ise milliyetçiliğe kültürel bir rol yüklemiş ve Tamiri'nin de ifade ettiği gibi kendi kaderini tayin etme fikrinin siyasi olmaktan ziyade kültürel olduğunu savunmuştur[70].

---

[66] Noi, *a.g.e.*, s. 33.
[67] Hans Kohn, *The Idea of Nationalism: A Study In Its Origins and Background,* Collier Books, Toronto 1969, s. 10-11.
[68] Aytekin Yılmaz, *Etnik Ayrımcılık İngiltere, Fransa, İspanya,* Vadi Yayınları, Ankara 1994, s. 35
[69] Ahmet Emin Dağ, *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü,* Anka Yayınları, İstanbul 2004, s. 309.

Ancak Milliyetçilik salt olarak siyaset yahut kültür üzerinden ifade edilebilecek bir kavram değildir. Aynı zamanda hem siyasetin dayandığı kültürel temelleri hem de kültürün siyasileşmesini içinde barındırır[71]. Ernest Gellner milliyetçiliği sanayi toplumundan tarım toplumuna geçişin bir parçası olarak görmüş ve sanayi toplumunun milliyetçi olduğunu savunmuştur[72]. Yaptığı tanımlamada "*ulusçuluk, etnik sınırların siyasal sınırların ötesine taşmamasına ve özellikle bir devletin içindeki etnik sınırların iktidar sahipleriyle yönetilenleri birbirinden ayırmamasını öngören bir meşruiyet kavramıdır"* demiştir[73]. Gellner bu tanımlamayı yaparken özellikle devlet unsurunu ön plana çıkarmış ve milliyetçiliğin devlet olmadan ortaya çıkamayacağını savunmuştur[74]. Hayes, en basit şekliyle milliyetçiliği vatanseverliğin ve milliyet şuurunun kaynaşması olarak ifade etmiştir. Kültürel milliyetçiliği ön plana çıkaran Hayes, özellikle ortak kültürü ön plana çıkarırken dilin ve tarihi geleneklerin önemini vurgulamıştır[75]. Alman Marksist filozof Kautsky ise milliyetçiliğin ortaya çıkışında, ortak kültürel değerlerin tek başına bir öneme sahip olmadığını, bu noktada asıl önemli etkinin sanayileşme ve merkezi idarenin güçlenmesi gibi yeni faktörlere bağlı olduğunu savunmuştur[76].

Milliyetçilik doktrininin ortaya çıkardığı diğer önemli bir tartışma konusu, insanlığı ayrı ve farklı milletlere bölen bu doktrinin öne çıkardığı unsurlarla ilgili olmuştur. Bu unsurlardan dil, ırk, kültür ve din faktörleri toplumların ayrışmalarında ve bütünleşmelerinde bazen ayrı ayrı bazense bir bütün olarak önemli bir rol oynamıştır. Şüphesiz bazı araştırmacılar ve düşünürler de bu unsurları ön plana çıkaran tanımlamalar yapmışlar ve farklı değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Milliyetçilik doktrininde, bu ayrıştırıcı faktörlerden dil unsurunu öne çıkaran isimlerden birisi Fichte olmuştur. Fichte, aynı dili konuşan insanların tabiattan gelen bir takım görünmez bağlar ile birbirlerine bağlı olduklarını ve bölünmez bir bütün teşkil ettiklerini ifade etmiştir. Yine bu noktada aynı çizgide ilerleyen Fransız tarihçi Albert Sorel "*Konuşuyorum, o halde varım"* sözüyle milliyetçilikte en temel faktör olarak

[70] Özkırımlı, *a.g.e.*, s. 19-20.
[71] Özkırımlı, *a.g.e.*, s. 21.
[72] Gürses, *a.g.e.*, s. 31.
[73] Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, s. 20.
[74] Gellner, *a.g.e.*, s. 24.
[75] Carlton J. H. Hayes, *Milliyetçilik: Bir Din,* (Çev: Murat Çiftkaya), İz Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 14-17.
[76] Yılmaz, *a.g.e.*, s. 26.

kabul ettiği dilin önemine işaret etmiştir[77]. Milliyetçilikle ilgili önemli çalışmaları olan Siyaset Bilimi profesörü Astrid Von Busekist de dilin önemine dikkat çekmiş, dilin siyasal olduğunu ve tüm siyasal faaliyetlerin dilden geçtiğini vurgulayarak, milliyetçilik doktrinin ortaya çıkışında dil unsurunun önemine dikkat çekmiştir[78]. Milliyetçilik doktrininde diğer önemli bir unsur din öğesi olarak kabul edilmiş ve İtalyan kültür filozofu Vico, sosyal hafıza ve tarih şuuruna dayandırdığı din temelli milliyetçilik anlayışı ile bütün milletler arasında sivil ya da medeni dünyanın din ile başladığını ileri sürmüştür. İnsanın doğuştan sahip olduğu kutsal değerlerinin ve dini ritüellerinin ortak değerleri meydana getirdiğini ve bu değerlerin ortak bir ulusu ortaya çıkardığını ifade etmiştir[79].

2.3. Milliyetçilik Türleri

Modern ulus kavramı 16. Yüzyılda çıkmış olsa da kavramın teorileştirilmesi ile ilgili ilk ciddi tartışmalar 19. Yüzyılda meydana gelmiştir. Ortaya çıkan fikirler ve farklı bakış açıları Ernest Renan ve Denis Fustel de Coulanges gibi Fransız yazarların görüşleri ile Johann Herder ve Johann Fichte'nin yaklaşımını benimseyen Alman yazarların fikirlerini karşı karıya getirmiştir. Fransız yazarlar, ulusun bireysel bağlılıkların kabul edilmesinden hareket eden evrensel nitelikte bir oluşum olduğunu iddia ederken, Alman yazarlar ise ulusu ortak bir dil ya da etnik kökene dayalı kültürel bağ ile ilişkilendirmişlerdir[80].

Bugüne kadar çok sayıda araştırmacı milliyetçiliği farklı sınıflara ayırmış ve farklı görüşler neticesinde çeşitli fikirler ortaya atılmıştı. Ancak çalıştığımız konu Balkan milliyetçiliklerinin bir parçası ile sınırlı olduğundan yalnızca Hans Kohn'un geliştirdiği milliyetçilik türleri ele alınacaktır. Hans Kohn iki türlü milliyetçi ideoloji geliştirmiştir. Bunlar Doğu milliyetçiliği ve Batı milliyetçiliğidir[81]. Hans Kohn Batı Milliyetçiliğini İngiltere, Fransa ve Amerika'daki milliyetçilik hareketleri ile

[77] Kedourie, *a.g.e.,* s. 60-62.
[78] Dieckhoff- Jeffrolet, *a.g.e.,* s. 16.
[79] Sema Önal Akkaş, "Vico ve Milliyetçilik", *Doğu Batı (Milliyetçilik II)*, Yıl:10, Sayı: 59, Ankara 2006- 2007, s. 123-124.
[80] Cristophe Jaffrelot, "Bazı Ulus Teorileri", *Uluslar ve Milliyetçilikler*, s. 54.
[81] Süleyman Seyfi Öğün, *Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik,* Alfa Basım Dağıtım LTD. Şti., İstanbul 2000, s. 78.

ilişkilendirmiş, akılcı ve liberal bir yapıya sahip olduklarını savunmuştur. Öte yandan başta Almanya ve Balkan ülkelerini kapsayan hareketleri ise Doğu milliyetçiliği ile ilişkilendirmiş, bu sınıftaki ulusal uyanışın daha duygusal ve otoriter bir yapıya sahip olduğunu, kültürel unsurların ön plana çıkarıldığını ileri sürmüştür[82].

Batı milliyetçiliğini ortaya çıkaran unsurlar Rönesans ve Reform'a dayanan sekülerleşmenin bir eseridir. Toplumsal düzeyde önemli ölçüde değişmelerin yaşandığı bu ortamda üçüncü bir sınıf olarak burjuvazinin ortaya çıkışı ve güçlenmesi, herhangi bir dış müdahale olmaksızın milliyetçi hareketin gelişmesine ortam hazırlamıştır[83]. İkinci tür milliyetçilik olarak nitelendirebileceğimiz Doğu milliyetçiliğinde ise, Batı'nın fikir ve uygulamalarına maruz kalan ülkelerin, idareleri altında yaşadıkları geleneksel ya da sömürgeci imparatorluklara karşı kendi milli kimliklerini oluşturma çabalarını ifade etmektedir[84]. Batı milliyetçiliğinin ortaya çıkışında ekonomik olarak güçlü, eğitimli orta sınıflar rol oynarken, doğu milliyetçiliğinde ise aristokrasi ve kitleler aktif bir rol üstlenmiştir[85].

Zamanla Hans Kohn'un Batılı ve Doğulu milliyetçilik biçimleri yerini "etnik" ve "vatandaşlık" temelli milliyetçiliklere bırakmıştır[86]. Ernest Renan ile özdeşleşmiş olan "vatandaşlık" temelli milliyetçilik öznel ve bireyci bir anlayış ile kişilerin iradesine vurgu yaparken, "etnik" milliyetçilik soy bağı ve ortak kültür üzerinde durmuştur[87]. Etnik milliyetçilik, bir bireyin bağlanma sürecinin seçim yoluyla değil ancak ortak dil, din, kan bağı, örf ve adetler ile mümkün olduğunu savunmuştur[88]. Ulus-devletlerin oluşum sürecinde Balkan milletleri ve bilhassa Arnavutlar bu milliyetçilik türünün en güzide örneklerini sunmuşlardır.

[82] Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış,* Doğu Batı Yayınları, Ankara 2013, s. 58-59.
[83] Öğün, *a.g.e.,* s. 79.
[84] Leca, *a.g.m.,* s. 17.
[85] Öğün, *a.g.e.,* s. 80.
[86] Özkırımlı, *Milliyetçilik Üzerine Güncel Tartışmalar Eleştirel Bir Müdahale,* s. 21.
[87] Özkırımlı, *a.g.e.,* s. 22.
[88] Noi, *a.g.e.,* s. 28.

2.4. Balkanlarda Milliyetçilik Hareketlerinin Ortaya Çıkışı

On sekizinci yüzyılda İngiltere ve Fransa'da ortaya çıkan milliyetçilik hareketleri, burjuvanın hala gelişmediği Balkan halkları arasında çok daha geç bir tarihte ortaya çıkmıştır[89]. Doğu milliyetçiliğinin bir ürünü olarak karşımıza çıkan Balkan ulusçuluk hareketleri "mikro- ulusçuluk[90]", "anakronik ulusçuluk[91]" gibi terimler ile de tanımlanmış ve dilsel, tarihsel, kültürel, etnik unsurlara dayanan kimlikleriyle[92] İtalya ve Almanya'da olduğu gibi radikal bir milliyetçilik örneği sergilemişlerdir. Özellikle din, dil ve etnik köken (etno-dilsel milliyetçilik) unsurları on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında az gelişmiş olan Balkan halkları arasında birleştirici ve aynı zamanda ayrıştırıcı bir rol oynamıştır[93]. Milli devletlerin oluşturulması sürecinde dilin önemine vurgu yapan Alman ve İtalyan liberal orta sınıfların ardından, Balkan halkları da dili milliyetçiliğin en temel unsuru olarak benimsemişlerdir[94]. Bu bağlamda ulusal kimliklerini oluşturma girişimine geç kalmış olan Balkan halkları arasında dil, basit bir iletişim aracı olmaktan ziyade birleştirici bir rol oynamıştır[95]. Saydığımız unsurlarla birlikte tarihi bir ortak geçmiş ve kültür de Balkan halklarını birleştiren ayı zamanda ayrıştıran temel öğeler arasında yerini almıştır. Bu bağlamda Sırp, Yunan ve Bulgarlar geçmişte sahip oldukları büyük devletleri yeniden canlandırma gayesiyle halkları harekete geçirmeye çalışmışlar, yine Arnavutlar da meşhur liderleri İskender Bey'e[96] bu anlamda atıfta bulunmuşlardır.

Yaklaşık beş yüz yıl boyunca Osmanlı hâkimiyetinde kalan Balkan halkları arasında milliyetçi hareketlerin ortaya çıkışı birçok faktörün etkisiyle gerçekleşmiştir. Bu

---

[89] Mehmet Gönlübol, *Uluslararası Politika İlkerler-Kavramlar-Kurumlar,* S. Yayınları 16, İkinci Baskı, Ankara, (t.y.), s. 306.

[90] Milli kimliği meydana getiren, kültür, tarih ve ülkü birliği gibi hâkim kültürün oluşturduğu milli biz bilinci yerine; boy, aşiret, kabile, mezhep ve etnik gibi dar kapsamlı unsurlar çerçevesinde geliştirilen ulusçuluk anlayışıdır.

[91] Geleneklere bağlılığı ifade den, fanatik ve gayri medeni özelliklere sahip ulusçuluk anlayışıdır.

[92] Tanıl Bora, *Milliyetçiliğin Kara Baharı,* Birikim Yayınları, İstanbul 1995, s. 53.

[93] Anthony D. Smith, *Küreselleşme Çağında Milliyetçilik,* (Çev: Derya Kömürcü), Everest Yayınları, İstanbul 2002, s. 5.

[94] Hobsbawm, *a.g.e.,* s. 127.

[95] Dieckhoff-Jeffrolet , *a.g.e.,* s. 16.

[96] İskender Bey İsyanı hakkında detaylı bilgi için bkz. İnalcık, "İskender Bey", TDV İslam Ansiklopedisi Cilt: 22, İstanbul, 2000, ss. 561-563; İnalcık, "Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Yerleş mesi ve İskender Bey İsyanının Menşei", Fatih ve İstanbul, Cilt: 1, Sayı: 2, İstanbul, 1953, ss. 153-175; Mustafa Cezar, Mufassal Osmanlı Tarihi, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010, s. 485 -490; Nicolae Jorga, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1 (1300-1451), (Çev: Nilüfer Epçeli), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 390-394.

faktörler arasında Osmanlı Devleti'nin mevcut yönetim sistemi, şüphesiz ki büyük bir önem arz etmektedir. 19. yüzyılın sonlarından 20. yüzyıl başlarına kadar Osmanlı Devleti'nin yaşadığı toplumsal sorunların temelinde, izlediği fetih politikası ve uyguladığı yönetim sisteminin doğrudan etkileri olmuştur. Osmanlılar, Hıristiyan ve Yahudi halkları din değiştirmeye yahut köleleştirmeye çalışmamış, gerek kültür gerekse dil, din gibi yapısal özelliklerini muhafaza etmelerine yönelik bir hoşgörü politikası izlemiştir. Bu sayede özellikle Balkan halkları, uzun süren Osmanlı yönetimi döneminde varlıklarını korumuşlardır[97]. Osmanlı devletinin uyguladığı bu politika ile benliklerini muhafaza eden halklar, ulusal akımlar Balkan coğrafyasına ulaştığında milli menfaatlerini ve değerlerini savunmaya yönelik hareketlerde bulunmuşlar ve devletin parçalanma sürecine girmesinde önemli bir rol oynamışlardır. Tanzimat ve Islahat Fermanlarının getirdiği yeni sistemde ortaya çıkan eşitlik ilkesi de hem feodal beylerin hem de din adamlarının çıkarlarına ters düşmüş, önceleri Osmanlı millet sistemi[98] içerisinde kendi halkları arasında oynadıkları başrol itibariyle ayaklanmalara şiddetle karşı çıkan din adamları, Tanzimat'ın getirdiği demokratik haklar sonucunda ayrıcalıklarını (üstünlüklerini) kaybedince ulusal ayaklanmalara öncülük etmişler ve halkları kışkırtmaya başlamışlardır[99].

Balkan ulusal ayaklamalarının ortaya çıkmasında yabancı devletlerin rolü de büyük bir önem arz etmektedir. Balkan halklarını kışkırtan ve destekleyen yabancı devletlerin temel gayesi şüphesiz nüfuzlarını arttırmak ve topraklarını genişletmek olmuştur. Avusturya-Macaristan, İtalya ve Rusya ile beraber Avrupa'nın tüm büyük güçleri 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin gücünün azalmasıyla

---

[97] Stanford Shaw, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Azınlıklar Sorunu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 4, Sayı: 33, İletişim Yayınları, İstanbul, 1986, s. 1002.

[98] Modern anlamda bildiğimiz ulusçuluğun ortaya çıkışından önce din, insanların yaşantısını belirleyen en önemli unsur olmuş ve insanlar dinlerine göre birbirinden ayrı gruplar halinde yönetilmiştir. Şüphesiz bu yönetim anlayışında örnek teşkil edebilecek yegâne örneklerden birisi Osmanlı İmparatorluğu içinde gelişen sistem olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki millet kavramını incelediğimizde, bugünkü bildiğimiz anlamının dışında kullanıldığını görmekteyiz. Bu kavram Osmanlı'da hiçbir zaman ortak bir ırka ya da dile sahip insan topluklarını ifade etmemiş, ortak inanç yahut mezhebe sahip halkları ifade eden idari ve kültürel bir terim olarak kullanılmıştır. İbranice ve Aramice'de melel "konuşmak, söylemek", mille "kelime, söz" manasına gelen bu kavram, Arapça da ise imlâl kökünden türeyen ve "ezberden yazdırmak, dikte etmek" manasıyla, işitilen, okunan veya dikte edilen, yazılan bir şeye dayanması bakımından "din" anlamında kullanılmıştır. Bkz. Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul 1992, s. 11; Recep Şentürk, "Millet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 30, İstanbul 2005, s. 64.

[99] Shaw, *a.g.m.,* s. 1005.

birlikte, askeri ve ticari bakımdan stratejik öneme sahip olan Balkanlar için kıyasıya bir mücadeleye girişmişlerdir[100]. Bu süreçte Rusya; Sırbistan, Karadağ ve Hersek isyanlarına yardım ve teşvik sağlayarak, Osmanlı idaresine karşı çıkan ayaklanmaları desteklemiş, bu halkları Osmanlı idaresinden çıkararak kendi yörüngesine dâhil etmeye çalışmıştır. Avusturya ise, Avrupa'da Almanya ve İtalya karşısında kaybettiği toprakların telafisini Balkan coğrafyası üzerinde gerçekleştirmeye gayret ederek, öncelikli olarak Bosna ve Hersek'in hâkimiyetini ele geçirmeyi sonrasında Arnavutluk ve Makedonya toprakları dâhil Selanik'e kadar ulaşmayı amaçlamıştır[101].

Kendi çıkarları adına Balkanlar'daki ayrılıkçı hareketleri ilk destekleyen güç, Çarlık Rusya'sı olmuştur. Rusya, empoze etmek istediği görüşleri ile hem geleneksel ruhani ve idari seçkinler grubu arasında hem de ticari seçkinler ve yerel aydın orta sınıf üzerinde büyük bir etkiye sahip olmuştur[102]. Bilhassa 1768-1812 yılları arasında Osmanlı Devleti'ne karşı kazandığı zaferler sonucunda Balkan halkları üzerinde söz hakkı iddia eden Rusya, Ortodoks Slavlarının bağımsızlığı ve birliğini sağlamak adına öne sürdüğü Panslavizm ideolojisi ile Balkanlarda uluslaşma hareketlerinin hızlanmasına katkı sağlamıştır. Rusya, Panslavizm ile Slav halklarını Türk zulmü altından kurtarma gayesi içerisinde olduğunu öne sürse de, gerçek amacı kendi idaresi altında tüm Slav topluluklarını birleştirmek ve İstanbul'u ele geçirmek olmuştur[103]. Takip ettiği bu politika ile Balkan halklarını kışkırtmış ve bağımsızlık hareketlerinin hızla yayılmasında itici bir güç olmuştur. Karadeniz ile yetinmeyen ve bir an önce sıcak denizlere ulaşmayı arzulayan Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nu daha kolay parçalayabilmek adına 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması ile Osmanlı halkları arasında nüfusun önemli bir kısmını oluşturan Ortodoks halkının koruyuculuğunu ve önderliğini kendi üzerine almıştır[104]. Rusya'nın Ortodoks milleti üzerinde elde ettiği bu hak zamanla diğer büyük güçleri de harekete geçirmiş, Fransa Katoliklerin, Britanya ve Amerika ise Protestanların koruyuculuğunu üstlenmiştir. Bu devletlerin kendi nüfuzlarını güçlendirmek ve fikirlerini empoze etmek adına

[100] Bora, *Yugoslavya Milliyetçiliğinin Provokasyonu,* Birikim Yayınları, İstanbul 1991, s. 23.
[101] Şennur Şenel, "19. ve 20. Yüzyılların Denge Oyununda Balkanlar", *Balkanlar El Kitabı,* Cilt: 1, (Der: Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ), Vadi Yayınları, Ankara 2006, s. 400.
[102] Maria Todorova, "Balkanlar'da Osmanlı Mirası", (Çev: Bernar Kutluğ), *Yeni Balkanlar, Eski Sorunlar,* (Haz: Kemâli Saybaşılı-Gencer Özcan), Bağlam Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 122.
[103] Kohn, *Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği,* (Çev: Agah Oktay Güner), Kervan Yayınları, İstanbul, 1983, s. 5.
[104] Öğün, *a.g.e.,* s. 100.

Balkan coğrafyası üzerinde açtıkları misyoner okulları, gayrimüslimlerin ve Türk olmayan unsurların, Avrupa'da ortaya çıkan fikir akımlarıyla ve özellikle ulusçuluk düşüncesiyle tanışmalarını sağlamıştır[105].

18. yüzyıldan itibaren Avusturya ve Rusya ile Osmanlı Devleti arasında süregelen savaşlar, devlet yapısı içinde bozulmalara sebep olurken, savaş bölgesi olan Balkan toprakları da önemli ölçüde zarar görmüştür. Devam eden savaşlar bir yandan Balkan köylerinde ve şehirlerinde büyük zarara neden olurken bir yandan da savaş vergileri ve askerlerin gereksinimleri halkın fakirleşmesine sebep olmuş, bu durum da isyanların çıkmasını kaçınılmaz hâle getirmiştir. Bu süreçte büyük güçler yapılan savaşlar sonucunda elde ettikleri ticari imtiyazlar aracılığıyla Hıristiyan Balkan halkları ile ticari ilişkilerini geliştirmiş ve böylece milliyetçilik fikirlerinin bu halklar arasında yayılmasını sağlamışlardır. Semendire, Vidin, Niğbolu, Silistre, Rusçuk, Kili, Dubrovnik daha on beşinci yüzyıldan itibaren Rum ve Yahudi tüccarların hâkim olduğu önemli ticaret noktaları haline gelmiş, bu ticaretle maddi anlamda önemli bir güç elde eden Rumlar, 17. yüzyılda Avrupa ile ticaretin daha da gelişmesiyle devlet içerisinde güçlü bir burjuva sınıfı olarak ortaya çıkmışlardır. Ortaya çıkan bu yeni Ortodoks tüccar sınıfı, elde ettikleri maddi kazanç ile yalnız mali açıdan değil zamanla politik açıdan da devlet içinde önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Durumdan istifade etmek isteyen Rusya ve Avusturya gibi devletler Balkan Hıristiyanlarını siyasi emelleri doğrultusunda kullanmak amacıyla, bu tüccarları kendi topraklarına çekmeye çabalamışlar, nitekim başarılı da olmuşlardır[106].

Özellikle 1739-1740'da İkinci Belgrat Anlaşması'nın ardından kendini Ortodoks Hıristiyanlarının hamisi ilan eden Rusya, hem kendi ticaretini geliştirmek hem de Balkan Hıristiyanlarını siyasi amaçları doğrultusunda kullanmak adına Balkan tüccarlarını kendi sınırlarına çekmiştir. Yapılan anlaşmanın ardından Sırplar Avusturya'ya, Bulgarlar ise Rusya'ya göç etmiş, böyle bir ortamda pek çok Sırp, Yunan ve Bulgar göçmen hem ticari hem de bilimsel açıdan önemli başarılar kazanmış ve kendi toplumlarının milli düşüncelerinin gelişimine büyük ölçüde katkıda bulunmuşlardır. Osmanlı Devleti, gayrimüslim tüccar tebaasını

[105] Yahya Kemal Taştan, "Balkanlarda Ulusçu Hareketler", *Balkanlar El Kitabı,* Cilt: 1, (Der: Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ), Vadi Yayınları, Ankara 2006, s. 425.
[106] Taştan, *a.g.m.,* s. 425-426.

kaybetmemek adına onlara Avrupa tüccarı adıyla önemli imtiyazlar tanımış olsa da bu girişimi olumlu bir sonuç vermemiş ve gayrimüslim tüccarlar konsolosluklardan aldıkları belgelerle Avrupa devletlerinin himayesi altına girerek, kapitülasyonlardan yararlanmayı tercih etmişlerdir. Güçlü Hıristiyan tüccar gruplarının ortaya çıkışı, eğitim hayatında da kendini göstermiş ve bu tüccarların çocukları yurtdışında eğitim alarak kendi toplumlarının aydınlarını meydana getirmişlerdir. Batı fikirlerinin etkisi altında yetişen ve özellikle Almanya ve Rusya'dan etkilenen yeni aydın sınıf, bilhassa dil ve kültür faktörleri üzerinde durarak ilk etapta ulusal kimlik bilincini mensubu oldukları etnik gruplar arasında yaymaya çalışmış, böylece milliyetçilik ve bağımsızlık fikirlerinin halkları arasında yer etmesini sağlamışlardır[107].

18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl itibariyle Osmanlı'nın iç siyasetinde yaşadığı değişimler, dış güçlerin devlet üzerinde uyguladığı baskı ve yaşanan savaşlar artık Balkan halkları arasında bağımsızlık için uygun ortamı hazırlamış bulunuyordu. Din adamları, tüccar sınıfı, aydınlar, halk ve Balkan halklarını kendi çıkarları doğrultusunda destekleyen dış devletlerin koordineli bir şekilde yürüttükleri hareket doğrultusunda, ilk ulusal bağımsızlık hareketleri Sırplar ve Rumlar arasında ortaya çıkmıştır. Osmanlı-Rus Harbi'nin ardından 1829'da imzalanan Edirne Anlaşması ile Yunanistan, bağımsızlığını elde eden ilk Balkan devleti olurken, Sırpların da ayrıcalıkları genişletilmiş ve Sırbistan yarı özerk bir yönetime kavuşmuştur. İlerleyen süreçte aşırı bir panislavist olan Rus Büyükelçisi Kont Ignatiyev'in çabaları sonucunda Hersek ve Bulgaristan'da da isyanlar ortaya çıkmış ve Karadağ ile Sırbistan 1876 yılında Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiş, hemen ardından durumdan istifade etmek isteyen Çarlık Rusya'sı da Osmanlı'ya karşı savaşa katılmıştır[108]. 1877-1878'de meydana gelen Osmanlı-Rus savaşının ardından İngiltere, Avusturya-Macaristan, Fransa, Almanya ve İtalya'nın katılımı ile imzalanan Berlin Anlaşması'yla Karadağ, Sırbistan ve Romanya bağımsızlıklarını kazanmış, Bulgaristan ise özerk ve Osmanlı'ya vergi vermekle yükümlü bir prenslik haline gelmiş, ancak 1908'de bağımsızlığını elde etmiştir[109].

---

[107] Kemal H. Karpat, *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik,* Timaş Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2015, s. 70-71.
[108] Kohn, *a.g.e.*, s. 10.
[109] Ayşe Füsun Arsava, *Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi,* Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basımevi, Ankara 1993, s. 3.

Diğer Balkan halklarına nazaran milliyetçilik hareketinin en geç görüldüğü ülke ise Arnavutluk olmuştur. Arnavut milliyetçiliği, diğer Balkan milletlerinden etkilenmesi ve ortak unsurlar barındırmasıyla birlikte ayrıcı özellikler de ihtiva etmiştir. Sırp, Yunan ve Bulgar milli hareketlerinde kiliseler halk arasında birleştirici bir etki meydana getirirken, Müslüman ve Hıristiyan unsurlardan müteşekkil Arnavut toplumu için dini kurumlar ortak bir birleştirici etki oluşturmamış ve Arnavutlar dinden ziyade ortak payda olarak dil, tarih, etnik köken ve kültür birliği etrafında birleşmeye çalışmışlardır. Arnavut milli kimliğinin inşası sürecinde etnik milliyetçiliğin temel unsurlarından biri olan "dil" faktörü, Arnavutların birleşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Avrupa'da dil çalışmalarıyla uğraşan gramerciler, filologlar ve yazarlar kültürel hareketin canlanmasında öncü olmuşlardır. Avrupa'da yürütülen dil çalışmaları yerli aydınlar arasında da merak uyandırmış ve Arnavut aydınlar Arnavut dilinin dilsel varlığını tarihsel olarak kanıtlayıcı, geliştirici ve standartlaştırıcı çalışmalar üzerine yoğunlaşmışlardır[110]. Şemseddin Sami Frasheri dilin önemini şu satırlarla izah etmiştir: "*Kavmiyet ve cinsiyetin birinci alâmeti, esası, bütün efradı beyninde mütesaviyen müşterek malı, söylediği lisandır. Bir lisan söyleyen halkbir kavim ve bir cinsiyet teşkil eder*[111]."

Arnavut aydınlar dil ve alfabe meselelerini görüşmeye yönelik birçok kongre düzenlemişler, kültürel faaliyetlerini organize edecek dernekler kurmuşlardır. Kültürel gelişim süreçlerini hem yabancı ülkelerde hem de Osmanlı coğrafyasında yürüttükleri gazete ve dergi gibi yayın faaliyetleri ile de desteklemişlerdir."Dil" unsurunda olduğu gibi "etnik köken" unsuru da Arnavutların milletleşmesi için önemli bir dayanak olmuş ve bu alanda ilk çalışmalar yine Batılı araştırmacılar tarafından yapılmıştır. Daha sonra bu çalışmalardan etkilenen Vasa Paşa, Şemseddin Sami Frasheri ve Naim Frasheri gibi aydınlar da konuyla ilgili eserler kaleme almışlar, yaşadıkları coğrafyadaki en eski kavim olduklarını öne süren çalışmalar ortaya koymuşlardır[112].

[110] Kushtrim Shehu, "Prizren Birliği'nden Bağımsızlığa Arnavut Milli Kimliğinin Oluşumu (1878-1912)", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslar arası İlişkiler Anabilim Dalı,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011, s. 102-103.
[111] Yüksel Topaloğlu, *Şemsettin Sami: Süreli Yayınlarda Çıkmış Dil ve Edebiyat Yazıları,* Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012, s. 231.
[112] Shehu, *a.g.t.,* s. 116-118.

2.5. Arnavutluk'ta Milliyetçilik Hareketini Besleyen Süreç: Paşalık İdarelerinin Kurulması

Osmanlı Devleti'nin 17-18. yüzyıllar boyunca Rusya ve Avusturya ile yaptığı savaşlar ve aldığı mağlubiyetler, 18. yüzyılda imparatorluğu gerek idari gerekse askeri ve ekonomik yönden oldukça zor durumda bırakmıştır. Yapılan savaşlar Balkan toprakları açısından da son derece yıkıcı bir etkiye sahip olmuş, yarımada da meydana gelen savaşlarda köyler ve şehirler tahrip olmuş, savaş nedeniyle toplanan vergiler ve ordunun gereksinimleri halkın fakirleşmesini beraberinde getirmiştir. Arnavutların yaşadığı topraklar ve Osmanlı Devleti'nin Arnavut tebaası da bu süreçten olumsuz etkilenmiştir. Arnavutların yaşadıkları topraklar, savaşlardan doğrudan etkilenmese de harbe asker gönderen Müslüman Arnavutlar önemli kayıplar yaşamışlardır[113].

Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi otoritesinin zayıflaması eyalet ve sancaklara da yansımış, bölgede devlet idaresinin etkisi azalırken, yerel mültezimler yahut diğer adıyla yerel eşraf gerek ekonomik gerekse siyasi açıdan güçlenmeye başlamıştır. Malikâne sistemiyle birlikte Arnavutluk bölgesinde de yerel feodal güçler ortaya çıkmış, kendilerine ait idari ve askeri örgütlenmeye sahip olan ve "ayan" olarak isimlendirilen bu kişiler, Arnavutluk'ta da önemli bir güç olmuşlardır[114]. 18. yüzyılda Arnavutluk'ta İşkodra, Prizren, Ohri, Yanya ve diğer bazı sancaklarda sancak beyi olarak görev yapan yerel beylerden Tepedelenli Ali Paşa Yanya'da ve Kara Mahmut Paşa (Buşati ailesinden) ise İşkodra'da, diğer irili ufaklı paşalıkları ortadan kaldırarak bölgenin en önemli feodal güçleri haline gelmişlerdir[115]. Yeni kurulan düzenle birlikte kuzeyde etkili olan Kara Mahmut Paşa ile güneyde güçlenen Tepedelenli Ali Paşa arasında süregelen bir mücadele başlamış, her iki paşalık da başına buyruk idareleriyle Osmanlı İmparatorluğu'nu devamlı surette meşgul etmiştir.

---

[113] Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 1: 18. Ve 19. Yüzyıllar*, (Çev: İhsan Durdu-Gülçin Tunalı-Haşim Koç), Küre Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2016.s. 92.

[114] Bozbora, a.g.e., s. 115; Mustafa L. Bilge, "Arnavutluk", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 3, İstanbul, 1991, ss. 386.

[115] Hamiyet Sezer Feyzioğlu, "19. Yüzyıl Başlarında Arnavutluk'ta İktidar Mücadelesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 36, 2004, s. 104; Bilgehan Pamuk, "Osmanlı Döneminde Arnavutluk*", Balkanlar El Kitabı,* (Der: Osman Karatay), Bilgehan A. Gökdağ, Cilt:1, Vadi Yayınları, Ankara 2006, s. 346.

2.5.1. Buşatiler İdaresinde İşkodra Paşalığı

Balkanlardaki en geniş sancaklardan biri olan İşkodra Sancağı'nda, 18. yüzyıldan itibaren paşalıklar ortaya çıkmış ve bu paşalıklar kendi içlerinde sürekli çatışma halinde olmuşlardır. Yüzyılın ortalarına kadar paşalar arasında yaşanan şiddetli mücadelelere, İşkodra'nın köklü ve güçlü ailelerinde Buşatilere mensup olan Mehmet Buşati son vermiş, Buşatili Mehmet kargaşa ve asayişsizlik ortamına sebep olan yerel güçleri bölgeden uzaklaştırırken, 1757'den itibaren İşkodra'nın kontrolünü tamamen ele geçirmiştir. Bölgedeki kaos ortamına son verdiği için Padişah tarafından kendisine "Paşa" unvanı verilen Buşatili Mehmet, aynı yıl İşkodra valisi olarak atanmış ve on altı yıl boyunca bu görevi yürütmüştür. Ancak göreve geldikten kısa süre sonra sancak sınırları dışına çıkan ve idaresindeki askeri birliklerle yeni yerler ele geçirmeye çalışan Mehmet Paşa, 1760'lı yıllardan itibaren merkezi yönetim ile ters düşmeye başlamıştır[116]. Paşa, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nda verilen emre uymamış ve bu hareti sonucu yerine büyük oğlu Mustafa Paşa getirilmiştir.

Mustafa Paşa ilk olarak, Osmanlı-Rus Savaşı'nı fırsat bilerek taşkınlık çıkaran Toska beylerini kontrol altına almak üzere Mora'ya gönderilmiş, ancak Mustafa Paşa'nın komutasındaki birlikler Mora'ya geldiklerinde burada ayaklanan yerel beyler ile birleşmiş ve isyan hareketine katılmışlardır. Bu durum Mustafa Paşa'nın da sonunu getirmiş ve ardından kardeşi Kara Mahmud Paşa 1776'da İşkodra valisi olarak görevlendirilmiştir. Osmanlı–Rus Savaşı'nda babası ve ağabeyinin Osmanlı aleyhine hareket etmeleri gerekçesiyle öldürülmelerinin ardından yeni vali olarak bu göreve getirilen Mahmud Paşa, en az onlar kadar sorunlu bir idare sergilemiştir. Bölgedeki diğer feodal güçlerle çatışma halinde olan Kara Mahmud Paşa, aynı zamanda babası ve ağabeyinin izinden giderek merkezi idareyle uyumlu olmamıştır[117]. Osmanlı'dan bağımsız bir idare kurmak ve sınırlarını genişletmek isteyen Mahmud Paşa, bölgede hâkim olmak üzere harekete geçmiş ve kuzeye yönelerek Kosova'yı ele geçirmiştir. 1785'te Podgoriça'da Kuzeyli Arnavut, Karadağ ve Bosnalılardan müteşekkil bir

[116] Bozbora, *a.g.e.*, s. 117-118.
[117] Külçe, *a.g.e.*, s. 129.

"İlirya Konfederasyonu" kuran Buşatlı Mahmud, 1786'da kendisini "İşkodra ve Arnavutluk'un yöneticisi" ilan etmiştir. Kara Mahmud'un ilerleyişini durdurmak isteyen I. Abdülhamit, imparatorluğun hâkimiyetini tanıması karşılığında ona vezirlik rütbesi teklif ettiyse de, o bunu reddetmiş ve bölgede bağımsız idaresini sürdürmekte ısrarcı olmuştur[118]. Mahmud Paşa'nın devam eden şiddetli direnişi karşısında başka çaresi kalmayan Padişah, Aydoslu Mehmed Paşa komutasındaki birlikleri Kara Mahmud Paşa'nın üzerine göndermiştir. Buşatlı Mahmud kaleden yaptığı bir çıkarmayla üzerine gönderilen kuvvetleri bozguna uğratmış ve nihayetinde Padişah'ın bu girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır (1787)[119].

1788'de Avusturya'nın Osmanlı'ya savaş açmasını fırsat bilen Mahmud Paşa, Arnavutluk'ta bağımız bir idare kurabileceği düşüncesiyle Avusturya ve Rusya ile anlaşmıştır. Avusturya ve Rusya, Türklere karşı savaşması halinde kendisini Arnavutluk'un bağımsız yöneticisi olarak tanıyacaklarını beyan ederken, onun bu anlaşması Arnavutluk'taki diğer feodal güçler ve Müslüman Arnavutlar tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Ancak Rusya ve Avusturya verdikleri sözü tutmamışlar ve Arnavutluk'u Napoli'ye bırakma kararı almışlardır. Gerek Avusturya ve Rusya'nın bu tutumu gerekse yerli halk ve yerel beylerden gelen tepki Mahmud Buşati'yi Osmanlılar ile yeniden iyi ilişkiler geliştirmeye sevk etmiştir[120]. Rumeli valisi ve Belgrad seraskeri Abdi Paşa maiyetinde bulunmak şartıyla affedilen Kara Mahmud, yine İşkodra valisi olarak bırakılmış ve kardeşi İbrahim Paşa'ya da Ohri Sancağı verilmiştir. Affedilmesinin ardından Osmanlı birliklerinin yanında savaşa katılan Mahmud Paşa'ya, Abdi Paşa'nın vefatının ardından İşkodra Sancağı'na ilave olarak Anadolu valiliği ve Yenipazar seraskerliği de verilmiştir. Beraberindeki birliklerle Vidin sahrasında konuşlanan Mahmud, barış yapılmasının ardından İşkodra'ya dönmüş ve burada kendisine muhalif olan beyleri boyunduruğu altına almak üzere Elbasan üzerine harekete geçmiş, beylerin bazılarını da katletmiştir. Padişah'ın, sınırlarına geri dönmesini emretmesinin ardından İşkodra'ya gelen Kara Mahmud, İşkodra'da tekrardan başına buyruk davranışlar sergileme başlamış ve Osmanlı'ya karşı muhalif hareketlerde bulunmuştur. Onun asi tavırları üzerine harekete geçen

[118] Bozbora, *a.g.e.*, s. 120.
[119] Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi: Karlofça Antlaşması'ndan XIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar,* Cilt: IV, Bölüm: 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1978, s. 616.
[120] Bozbora, *a.g.e.*, s. 120.

devlet, Rumeli valisi Ebu Bekir Paşa'nın idaresindeki askeri kuvvetleri derhal İşkodra'ya göndermiş, Padişah tarafından İşkodra valisi olarak atanan İbrahim Buşati de ağabeyi Mahmud Paşa'ya karşı Osmanlı birliklerinin yanında yer almıştır. Ancak devletin bu hareketi fayda vermemiş ve Buşatlı Osmanlı kuvvetlerini yenilgiye uğratarak, ordunun tüm levazımatına da el koymuştur (1793)[121]. Bölge halkından ve kardeşinden aldığı tepki nedeniyle 1794 yılında Osmanlı Devleti ile yeniden uzlaşma sağlayan Mahmud Paşa'nın bu siyaseti her zamanki gibi çok uzun sürmemiş, Venedik ve Fransa ile Karadağ toprakları için anlaşma yapmıştır. Daha fazla toprak elde etme fırsatı yakaladığını düşünen Mahmud Paşa, Fransa ile yaptıkları anlaşmanın ardından Karadağ'a girmiş, ancak yapılan savaşta (Kneja Savaşı) yenilgiye uğramış ve öldürülmüştür[122].

Ağabeyi Mahmud Buşati'nin ardından İşkodra Sancak beyi olan İbrahim Buşati, görevini ölüm tarihi olan 1810 yılına kadar sürdürmüş ve bu süreç boyunca Padişah'a sadık kalmıştır. İbrahim Buşati'nin ölümüyle birlikte İşkodra Sancağı'nda yeniden bir anarşi ortamı hâkim olmuş ve nihayet 1811'de Mustafa Buşati'nin bölgenin kontrolünü ele geçirmesiyle sükûnet sağlanmıştır. Aynı süreçte Yanya Paşası Tepedelenli Ali Paşa'nın İşkodra Sancağı'na bağlı Orta Arnavutluk'u ele geçirilmesiyle iki paşalık arasında kıyasıya bir mücadele başlamış ve bölgede yeniden kaos ortamı hâkim olmuştur. Tepedelenli Ali Paşa'ya karşı Bâb-ı Alî ile ittifak kuran Mustafa Paşa, Tepedelenli Ali Paşa'nın isyanını bastırmak üzere devlet tarafından görevlendirilmiş ve 1820 yılında bölgeyi Tepedelendi Ali Paşa'nın adamlarından arındırarak, Yanya Paşalığı'na son verilmesine önemli bir destek sağlamıştır. Dönemin Rumeli valisi Hüseyin Paşa ile birlikte Rumeli bölgesinde düzenin korunmasına da katkı sağlayan Mustafa Buşati, Karadağlıların Arnavutluk'a karşı saldırılarına karşı başarılı savunmalar gerçekleştirmiştir. Rumeli'de oluşturulmaya çalışılan nizamiye askeri fikrine karşı çıkan Mustafa Buşati, Sadrazam Mehmed Reşid Paşa ile ters düşmüş ancak buna rağmen Bâb-ı Alî'ye sadakatini devam ettirmiştir. Nitekim 1828-1829 yılında Osmanlı-Rus Savaşı'nda kendisine

[121] Uzunçarşılı, *a.g.e.*,s. 617; Bozbora, *a.g.e.,* s. 121.
[122] Jelavich, *a.g.e.,* s. 96-97; Bozbora, *a.g.e.,* s. 121.

verilen Edirne kolu seraskerliği görevinde, düşman birliklerine karşı başarılı mücadeleler gerçekleştirmiş ve bu sebeple padişahın iltifatına mazhar olmuştur[123].

Savaşın ardından mülki idarede yapılan bir takım düzenlemeler neticesinde kendi idaresi altında bulunan Ohri, Elbasan ve Dukagin sancaklarının elinden alınmasına hiddetlenen Mustafa Paşa, devletle olan uyumlu ilişkilerini terk ederek isyankâr tavırlar sergilemeye başlamıştır. Niş, Üsküp ve Sofya şehirlerini ele geçiren Mustafa Paşa, bu hareketlerinden dolayı Padişah tarafından asi ilan edilmiş ve üzerine Mehmed Reşid Paşa komutasındaki nizamiye birlikleri gönderilmiştir. Mustafa Paşa ve Mehmed Reşid Paşa birlikleri arasında yaşanan çatışmanın ardından İşkodra Kalesi'ne sığınan Mustafa Buşati bir süre sonra teslim olmak zorunda kalmış, böylece 1831'de Mustafa Reşid Paşa ve birliklerinin başarılı girişimi neticesinde İşkodra Paşalığı'na son verilmiştir[124].

2.5.2. Tepedelenli Ali Paşa İdaresinde Yanya Paşalığı

İşkodra Paşalığı'nın 18. yüzyılın sonunda zayıflamaya başladığı dönemde Güney Arnavutluk'ta Tepedelenli Ali Paşa idaresinde Yanya Paşalığı kurulmuştur[125]. Tepedelen ayanı Veli Bey'in oğlu olan Ali Paşa[126], babasının başka bir ayan tarafından öldürülmesi üzerine annesi ile birlikte Tepedelen'i terk etmek zorunda kalmıştır. Annesi ile birlikte belli bir süre sürgün hayatı yaşayan Ali Paşa, yirmi beş yaşına geldiğinde bölgede bulunan çete örgütlerine katılmış ve bir süre sonra da bir çetenin lideri haline gelmiştir[127]. Gücünü toparlamasının ardından ailesinden kalan topraklara yeniden hâkim olmak üzere Tepedelen'e hücum etmiş ve babasından kalan makamı ele geçirerek bölgede kendi idaresini kurmuştur. Burada halka zulmeden paşalıkları ortadan kaldıran Tepedelenli, ahaliyi korumacı bir tavır sergilemiştir[128]. Hâkimiyeti altına aldığı bölgede yoğun olarak yaşayan Ortodoks Yunan ve Arnavutlar ile Bektaşi Arnavutları rahatsız etmekten çekinen Ali Paşa,

[123] Bilge, "Mustafa Paşa, Buşatlı", *TDV İslam Ansiklopedisi,* Cilt: 31, İstanbul 2006, s. 344-345.
[124] Bilge, *a.g.m.,* s. 345; Tuğrul Kihtir, *Balkanlar'ın Osmanlı Tarihi (1352-1913),* İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2015, s. 224-225.
[125] Bozbora, *a.g.e.,* s. 124.
[126] Külçe, *a.g.e.,* s. 157.
[127] Bozbora, *a.g.e.,* s. 125.
[128] Külçe, *a.g.e.,* s. 158.

mümkün mertebe onların desteğini kazanmaya çalışmıştır. Nüfuzunu ve gücünü artırmak için gerek Hıristiyan gerekse Müslüman halkı kendi lehine kazanmak isteyen Ali Paşa, Yunan-Ortodoks kilisesine geniş haklar tanımış, Hıristiyanlara yeni kiliseler ve manastırlar inşa etme fırsatı vermiş, yine Hıristiyanları askeri ve idari sahada önemli görevlere getirmiştir[129]. Ayrıca Bektaşilik de bu dönemde Ali Paşa tarafından kuvvetle desteklenmiş[130], Epir bölgesi Bektaşiliğin ikinci anayurdu haline getirilmiş, bu sayede Ali Paşa Bektaşilerin de sevgisini ve güvenini kazanırken bölgede İslamiyet yaygınlaşmıştır[131].

Halkın güvenini kazanan Tepedelenli, devletten de aynı desteği sağlamak ve Padişah'ın güvenini kazanmak adına padişaha sadık olmayan kayınpederini öldürmüştür[132]. Devlete olan sadakatini ispatlayan Tepedelenli bu hizmeti karşılığında, Delvine Mutasarrıflığı'na (1784) ve hemen ardından Delvine ile birlikte Yanya Mutasarrıflığı'na tayin edilmiştir (1784-1785). Aralık 1785'te Tırhala Mutasarrıflığı ve aynı yılın nisan ayında Teselya-Epir dağ geçit muhafızlığından sorumlu Derbendler başbuğulu görevine atanmış[133], yine aynı yıl içerisinde Padişah tarafından kendisine "Paşa" unvanı verilmiştir[134]. Ocak 1787'de eşkıyalardan arındırma bahanesiyle beraberindeki kuvvetlerle Yanya'ya hareket eden Ali Paşa, otuz üç yıl boyunca hâkimiyeti altında kalacak olan bu sancağı ele geçirmiştir[135]. Yanya'ya hareket ettiği sırada Dîvân-ı Hümâyun'a da adam gönderen Ali Paşa, Yanya Valiliği'nin kendisine verilmesi halinde burada huzurun sağlanacağını temin etmiştir. Bu talebi yersiz bulan hükümet Ali Paşa'ya verdiği cevapta, Yanya'dan çekilmesini ve görevine dönmesini emrettiyse de Ali Paşa bu emre uymamış ve kendi isteği doğrultusunda hareket etmiştir. O dönem Rusya ve Avusturya ile savaş halinde bulunan Osmanlı Devleti, yeni bir sorunla uğraşmamak adına Ali Paşa'nın

[129] Peter Bartl, *a.g.e.,* s. 39.
[130] Machiel Kiel, "Bektaşi Ocağı'nın Arnavutluk'ta Kuruluşuna Dair Bir Not", *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi,* (Çev: Cemal Çakır), Cilt: 6, Sayı: 13, Bahar 2000, s.37.
[131] Fahri Maden, "Arnavutluk'ta Bektaşilik ve Arnavutluk'un Bağımsızlığına Giden Süreçte Bektaşiler", *Avrasya Etüdleri,* Cilt: 2, Sayı: 44, 2013, s. 145.
[132] Külçe, *a.g.e.,* s. 158.
[133] Kemal Beydilli, "Tepedelenli Ali Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi,* Cilt: 40, İstanbul 2011, s. 476-477.
[134] Bozbora, *a.g.e.,* s. 127.
[135] Ahmet Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet: Osmanlı Tarihi, Cilt: 7, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1966, s. 331-332.

emrivaki niteliğindeki isteğini kabul etmiş ve 1788'de Yanya Valiliği görevini onaylamıştır[136].

Şubat 1788'de Avusturya ile Osmanlı Devleti arasında yapılan savaşta komutası altındaki birliklerle Osmanlı'ya destek olan Ali Paşa, gösterdiği yararlıklar neticesinde Derbendat Muhafızlığı görevine getirilmiş[137] ve bu görevi sayesinde emrinde bulundurduğu üç-dört bin kişilik kuvvet ile büyük bir servetin sahibi olmuştur[138]. 1790'da görevi kısa bir süreliğine oğlu Veli Paşa'ya verildiyse de bu süreç haricinde Ali Paşa, 1820'ye kadar Derbendat Muhafızlığı görevini sürdürmüştür[139]. 1788-1791 yıllarında Osmanlı'nın Rusya ve Avusturya ile savaş halinde olmasını fırsat bilen Ali Paşa, kendi paşalık alanın İyonya kıyı şeridine kadar genişletmiş, 1792'de savaş durumunun sona ermesinin ardından dikkat çekmemek adına faaliyetlerine kısa bir süre ara vermiştir. Bu süreçte herhangi bir zarara uğramaktan çekinen paşa, padişaha sadakatini temin eden bir takım eylemlerde bulunmuş, özellikle 1793'te hükümet ile İşkodra Paşalığı arasında yaşanan çatışmada devletin yanında yer alarak padişahın sempatisini kazanmıştır[140]. 1798'de Vidin'de Pazvantoğlu isyanına karşı yapılan askeri harekete katılan Ali Paşa, burada gösterdiği başarı münasebetiyle üç tuğlu paşalık nişanı ve "Sultanın aslanı" lakabını almıştır[141]. 18. yüzyılda Napolyon'un, Venedik Cumhuriyeti'ne son vererek Preveze, Konica, Prage, Botrento nahiyeleri ile İyonya Adaları'nı ele geçirmesi Tepedelenli Ali Paşa ile sınırdaş olmasına sebep olmuş ve bu durum ikili arasında yeni bir ittifakı beraberinde getirmiştir[142]. Napolyon Ali Paşa'yı Osmanlı'ya karşı isyana teşvik etmiş ve Napolyon'un fikirlerine sıcak bakan Ali Paşa, padişah ile bağlarını koparmamakla kaydıyla Napolyon'un Mısır hareketini fırsat bilerek sınırlarını genişletme yoluna gitmiştir. Kendi çıkarları adına ikili bir politika takip eden Ali Paşa, Osmanlı, İngiltere ve Rusya'nın 1798'de Fransa'ya karşı açtığı savaşta müttefikler yanında yer almış ve Fransa'ya karşı askeri harekâtta bulunmuştur. O sırada Fransa'nın elinde bulunan İyonya'daki bazı şehirleri ele geçiren Ali Paşa, bu

[136] Külçe, *a.g.e.,* s. 159; Bozbora, *a.g.e.,* s. 128.
[137] Beydilli, *a.g.m.,*s. 477.
[138] Külçe, *a.g.e.,* s. 159.
[139] Feyzioğlu, *a.g.m.,* s. 107.
[140] Bozbora, *a.g.e.,* s. 128.
[141] Beydilli, *a.g.m.,* s. 477.
[142] Külçe, *a.g.e.,* s. 160.

yerlerin kendisine bırakılacağını ummuş, ancak durum Ali Paşa'nın beklentisinden daha farklı şekilde gelişmiştir. Savaşın sonucunda Fransa'nın elinden alınan İyonya adaları 1799'da Rusya'ya verilirken, Tepedelenli Ali Paşa büyük bir hayal kırıklığına uğramış ve Rusya ile paşa arasında gergin bir süreç başlamıştır. Özellikle Rusya'nın Suli bölgesindeki Ortodoks Arnavut halkı Ali Paşa'ya karşı kışkırtması zaten gergin olan ilişkilerin daha da kötüye gitmesine sebep olmuş ve idaresini tehdit altında gören Ali Paşa, isyanı bastırmak üzere 1799-1803 yılları arasında Suli bölgesine askeri operasyonlar düzenlemiştir. Askeri harekâttan beklediği sonucu elde edemeyen Ali Paşa, padişahın tepkisini çekmemek adına geri adım atmış ve yabancı devletlerden destek alma yoluna başvurmuştur. Önce 1803'te İngiltere'den destek isteyen Ali Paşa buradan olumlu bir yanıt alamayınca, İyonya adaları nedeniyle Rusya ile çatışma halinde olan Fransa'dan destek istemiştir (1806). Fransa, Korfu Adası'nı ele geçirmek şartıyla bölgenin kontrolünün Ali Paşa'ya bırakılacağını temin eden bir teklif sunmuş ve bu şartlar altında Fransa ile müttefik olmayı kabul eden Ali Paşa, Rusya'ya karşı savaş ilan etmiştir. Yapılan eylemler karşısında Fransa'nın verdiği sözde durmaması, Tepedelenli Ali Paşa'nın tepkisine neden olmuş ve ikili arasındaki iyi ilişkiler bozulmuştur (1807)[143].

1808-1812 yılları arasında Türkiye ile Rusya'nın savaş durumunda olmasından faydalanan Ali Paşa, emellerini gerçekleştirebilmek adına yeniden harekete geçmiş ve 1809'da Berat'ı ele geçirerek buraya oğlu Muhtar Paşa'yı vali tayin etmiştir. Napolyon'un tehditlerine rağmen saldırılarına ara vermeden devam eden Ali Paşa, 1810'da Avlonya'yı, 1811'de Delvina ve Gjirokastra'yı hâkimiyeti altına almıştır. 1812'de feodal rakiplerinin bulunduğu Kardhiq kalesine saldıran ve onları teslim olmak zorunda bırakan Ali Paşa, Parga hariç tüm Güney Arnavutluk bölgesinde idareyi ele geçirmiştir[144]. Bağımsız bir hükümdar olmak isteyen Ali Paşa, özellikle Osmanlı Devleti savaşa girdiği dönemlerde Yanya Paşalığı'nın özerkliğini sağlamak adına girişimlerde bulunmuş ancak bunu yaparken de devlet ile olan iyi ilişkilerini sürdürmüş[145] ve doğru zamanın gelmesini beklemiştir.

[143] Bozbora, *a.g.e.*, s. 129-130.
[144] Frasheri, *a.g.e.*, s. 111.
[145] Bozbora, *a.g.e.*, s. 130.

Ali Paşa'nın gücünün artması Padişah'ı tedirgin etmiş ve 1812'de Rusya ile imzalanan Bükreş Antlaşması'nın ardından Padişah II. Mahmud Ali Paşa'ya karşı bir takım tedbirler alma yoluna gitmiştir. Ali Paşa'nın gücünü kırmak isteyen Padişah, paşanın sınırlarını kontrol etmek adına Yanya'dan Tepedelen'e çekilmesini emretmiş, Ali Paşa o sırada emre uyar gibi görünüp Yanya'dan çekildiyse de birkaç ay sonra padişahın otoritesini yok sayarak geri dönmüştür. Paşanın bu asi hareketine rağmen devletin içinde bulunduğu zor durum ve Sırbistan'da patlak veren ayaklanma, Ali Paşa üzerine harekete geçilmesine imkân vermemiş ve zor durumda kalan Padişah, Ali Paşa'ya Yanya'daki eski yetkilerini tekrardan vermiştir. Böylece Ali Paşa, 1812 tarihinden itibaren neredeyse bağımsız olarak idare ettiği Yanya Paşalığı'nı yönetmeye devam etmiştir[146].

1815 Viyana Kongresi'nin ardından uygun bir ortam bulan II. Mahmud, merkezi otoriteyi güçlendirme ve yerel paşalıklara son verme düşüncesiyle yeniden harekete geçmiş ve sorunu kökten çözmeye yönelik eylemlerde bulunmuştur[147]. 1818 yılında sabrı tükenen Padişah Ali Paşa'yı asi ilan eden bir ferman yayınlamış, kendisini ve oğullarını görevden almıştır[148]. Bu şartlar altında Tepedelenli Ali Paşa'nın Rumların desteğini alarak isyan başlatması üzerine, Mora Valisi Hurşid Ahmed Paşa komutasındaki birlikler Yanya'ya sevk olunmuş ve askeri harekât neticesinde Ali Paşa'nın idaresi altındaki yerler kısa sürede ele geçirilmiştir. Torunları ve oğulları teslim olsalar da Ali Paşa direnişinden vazgeçmemiş ve Yanya kalesine çekilerek iki yıl daha mücadelesini sürdürmüştür. Ali Paşa'yı tamamen kıstıran Hurşid Paşa, teslim olması halinde canının bağışlanacağına dair teminat verse de Ali Paşa bu fikre yanaşmamış ve Pandeleimon Manastırı'na sığınmıştır. Hurşid Paşa teklifine olumlu bir cevap alamayınca, asi paşanın idamına dair uydurma bir ferman düzenlemiş ve Şubat 1822'de saldırıya geçmiştir. Hurşid Paşa ile Ali Paşa arasında yaşanan çatışmada Ali Paşa öldürülmüş[149] ve tüm mallarına el konularak kesik başı da İstanbul'a gönderilmiştir[150].

---

[146] Frasheri, *a.g.e.,* s. 111-112.
[147] Bozbora, *a.g.e.,* s. 130.
[148] Külçe, *a.g.e.,* s. 164-165.
[149] Beydilli, *a.g.m.,* s. 478; Misha Glenny, *Balkanlar 1804-1999: Milliyetçilik, Savaş ve Büyük Güçler,* (Çev: Mehmet Harmancı), Sabah Kitapları, İstanbul 2001, s. 46.
[150] Külçe, *a.g.e.,* s. 167.

18. yüzyılda Kuzey'de Buşatiler ve Güney'de Tepedelenli Ali Paşa tarafından gerçekleşen isyan hareketleri milli bir devlet kurmaktan ziyade bölgesel kontrolü sağlama amacıyla ortaya çıkmış ve bağımsızlıktan ziyade idari özerklik etrafında şekillenmiştir. Her iki paşalık birbiriyle rekabet halindeyken zaman zaman Padişah ile işbirliği yapmış ve bölgedeki hâkim güç olmak istemiştir. Bu sebeple paşalıkların isyanları ve itaatsizlikleri kişisel menfaatlerden öteye geçememiş, ulusal bir devlet kurma bilincinin dışında gerçekleşmiştir. Ancak buna rağmen 18. yüzyılda paşalıkların başlattığı isyanlar sonrasında gelişecek milli hareket için öncü niteliğinde olmuş ve Osmanlı Devleti'nden ayrılmak isteyen Arnavutlar, gerek İskender Bey dönemindeki isyanları gerekse paşalıklar döneminde çıkan ayaklanmaları milli hareketin başlangıcına referans olarak göstermişlerdir.

Osmanlı Devleti Paşalık rejimlerine son vermesinin ardından bölgede kontrolü sağlamış ve bir takım reform hareketlerine girişmiştir. 1832'de Osmanlı ordusu Arnavut feodal beylerin kalelerini yıkarak, beylerin bir kısmı sürgüne göndermiş[151]; aynı yıl içerisinde tımar sistemi kaldırılarak Arnavutluk halkı feodal güçlerin baskısından kurtarılmıştır[152].Arnavutluk vilayeti İşkodra, Manastır, Yanya ve Kosova olmak üzere dört ayrı yönetsel birime ayrılmış, her vilayet sancaklara ve her sancak kazalara bölünmüştür. Bölgedeki yerli valilerin görevlerine son verilerek yerlerine hükümet tarafından merkezden atanan yeni yöneticiler getirilmiştir. Bununla birlikte 1829'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardından yeni kurulan Nizam-ı Cedid ordusunun asker ihtiyacını karşılamak üzere yedi yıl zorunlu askerlik sistemi getirilmiş ve bu askerlerin toplanması görevi de merkezden atanan memurlara verilmiştir[153]. Bölgede yaşanan değişimler Arnavutların tepkisine sebep olmuş ve 1835'de kuzeydeki Katolik Malisör Arnavutlar, 1837'de ise getirilen ağır vergilere tepki olarak güneyli Arnavutlar Laberia-Kurvelesh bölgelerinde ayaklanmışlardır[154]. Tanzimat'tan önce Arnavutluk'ta başlayan reform hareketleri bölgede ayaklanmaların ortaya çıkmasına neden olurken, bu durum zamanla daha büyük problemleri beraberinde getirmiş ve özellikle Tanzimat'ın ilanından sonra isyanlar artmıştır.

[151] Miranda Vickers, *The Albanians A Modern History,* I.B. Tauris Publishers, London 1995, s. 24-25.
[152] Abdurrauf Sinno, *Osmanlı'nın Sancılı Yıllarında Araplar-Kürtler-Arnavutlar 1877-1881,* (Çev: Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2011, s. 159; Kihtir, *a.g.e.,* s. 225.
[153] Bozbora, *a.g.e.,* s. 135.
[154] Alpan, *Prizren Arnavut Birliği: 10 Haziran 1878-1978,* Çağdaş Basımevi, Ankara 1978, s. 26.

2.5.3. Tanzimat İdaresinin Arnavutlar Üzerindeki Etkisi

1830'ların başlarında Arnavutların yaşadığı bölgelerde başlayan reform çalışmaları, 1830'ların sonunda tüm Osmanlı coğrafyasını kapsayacak yeniliklerin bir provası niteliğinde olmuştur. Devletin içte ve dışta oldukça zayıfladığı, Mısır sorunun en buhranlı dönemine girdiği zor süreçte Padişah Abdülmecit, II. Mahmud'dan devraldığı fikirlerin izinde yeni bir reform hareketine girişmiştir. Yeni reformların yer aldığı "Tanzimat Fermanı" yahut "Gülhane Hatt-ı Hümayunu" olarak adlandırılan padişahın Hatt-ı Hümayun'u, Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa tarafından 3 Kasım 1839'da Gülhane Meydanı'nda okunmuş ve böylece Osmanlı halkları için bir dönüm noktası olan Tanzimat Fermanı ilan edilmiştir[155].

Toplum bağlarını yeniden kuvvetlendirme amacıyla ilan edilen bu fermanın dördüncü kısmında, Osmanlı coğrafyasında yaşayan Müslim ve Gayrimüslim tüm halkı ilgilendiren yeni düzenlemelere yer verilmiş; buna göre Müslüman ve Hıristiyan tüm halkın ırz, namus, can ve mal güvenliği devlet güvencesine alınmış[156], düzenli ve eşit vergileme sistemini getirilerek, vergilerin usule uygun olarak toplanması kararlaştırılmış, askerliğe yönelik getirilen uygulama ile yirmi yaşını doldurmuş her erkeğe beş yıl fiili ve yedi yıl redifte olmak üzere toplamda on iki yıl askerlik yapma zorunluluğu getirilmiştir[157].

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesi imtiyazlı sınıflar tarafından tepkiyle karşılanmış, pek çok vali ve paşa, yetkilerini sınırlandırdığı gerekçesiyle iltizam usulünün kaldırılmasına ve yeni vergi sistemine karşı çıkmışlardır. Bununla birlikte Hıristiyan halk arasında önemli ayrıcalıklara sahip olan Rumlar da fermanı hoşnutsuzlukla karşılamışlar, özellikle Osmanlı bürokrasisinde Divan tercümanlığı gibi kilit roller üstlenen Fenerli Rumlar, Tanzimat'ın getirdiği eşitlik ilkesi ile mevcut imtiyazlarını kaybetmekten korkmuşlardır[158]. Getirilen düzenli vergi sistemi geleneksel yapıda mevcut olan bir takım vergi muâfiyetlerini de kaldırmış, hizmet karşılığı bu

[155] Ali Akyıldız, "Tanzimat", *TDV İslam Ansiklopedisi,* Cilt: 40, İstanbul 2011, s. 2. (ss 1-10)
[156] Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914),* Alkım Yayınevi, Altıncı Baskı, İstanbul 2010, s. 330-331.
[157] Bozbora, *a.g.e.,* s. 145.
[158] Armaoğlu, *a.g.e.,* s. 339.

ayrıcalıktan yararlanan köprücü, derbentçi ve celepçiler de bu durumu tepkiyle karşılamıştır[159].

Osmanlı geleneksel devlet yapısı içerisinde kabileler halinde yaşayan ve yerel liderleri vasıtasıyla kısmi özerk bir yönetime sahip olan Arnavutlar da Tanzimat'ın getirdiği bir takım uygulamalara karşı çıkmışlardır. Ferman ile birlikte mevcut düzenlerinin bozulması ve merkezi idarenin kontrolü altına girme tehlikesiyle karşı karşıya kalan Arnavut yerel yöneticileri (ileri gelenler), daha önce sahip oldukları hakları kaybetmemek adına silahlı isyan hareketleri başlatmışlardır[160]. Yeni vergileme usullerine, zorunlu askerlik uygulamasına ve yönetimde yaşanan aksaklıklara karşı 1840'da İşkodra'da, 1843-1844'de Üsküp, Kalkandelen ve Priştine'de, 1845'de Yakova'da ve 1846-1847 tarihlerinde Ergiri ve Kurvelesh'te yerel ayaklanmalar meydana gelmiştir[161]. Ayaklanmaya sebep olan isyancı Arnavutlar hapsedilmiş ve sürülmüş, bunlardan bir kısmı da Türkiye, Romanya ve Mısır'a göç etmiştir[162].

Arnavutluk'ta yerel yöneticiler (ileri gelenler), köylüler, esnaflar ve dağlı kabileler gibi toplumun her kesiminden halkın katıldığı bu isyanlar, örgütlü bir harekete dönüşmeseler de genel tepki ve talepler aynı doğrultuda olmuştur. İsyan hareketine katılan yerel yöneticiler, tüm ayrıcalıklarını kaybederek halk ile aynı statüde değerlendirilme uygulamasına ve kendi bölgelerinde oluşturdukları ekonomik ve siyasi hâkimiyet sahasının merkezi yönetim tarafından kontrol altına alınmasına karşı çıkmışlardır. Arnavut köylüler de özellikle mevcut ekonomik düzenlerine darbe vurulduğu gerekçesiyle zorunlu askerlik uygulamasına tepki göstermişlerdir. Şehirler ile kasabalarda yaşayan ve ticaretle uğraşan Arnavutlar ise atanan yeni idarecilerin bölgeyi tanımamaları ve kurulan yeni nizamiye mahkemelerinin mevcut geleneksel yapıya uygun olmamalarından şikâyet etmişlerdir. Osmanlı devleti tarafından kendilerine uzun yıllar yarı özerk bir yönetim hakkı sağlanan dağlı Arnavut kabileleri de askerlik uygulaması ile birlikte yeni vergi usulüne çıkmışlardır. Kendilerine özgü

[159] Bozbora, *a.g.e.,* s. 145; İnalcık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, (*Der: Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Phoenix Yayınevi, Ankara 2006, s. 124.
[160] Bozbora, *a.g.e.,* s. 151; Külçe, *a.g.e.,* s. 207.
[161] Alpan, *a.g.e.,* s. 27.
[162] Vickers, *a.g.e.,* s. 24.

geleneksel Lek Dukagjin Kanunu'na bağlı olan bu kabileler, nizamiye mahkemeleri ile birlikte getirilen yeni yargılama sisteminden de rahatsız olmuşlar ve ayaklanmaya katılmışlardır[163].

Tanzimat Fermanı ile birlikte iç sorunlar patlak verirken uluslararası arenada da itirazlar yaşanmış ve ferman ile vaat edilen eşitliğin tam anlamıyla sağlanmadığını ileri süren Fransa ve İngiltere, Hıristiyan uyruklu halkların hak ve imtiyazlarının yeniden düzenlenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Yapılan itirazın ardından, Tanzimat hükümlerini Gayrimüslim halk adına yeniden tekrarlayan ve genişleten maddeleri içeren yeni ferman sadrazam, şeyhü'l-islam, İngiliz ve Fransız elçilerinin katıldığı bir toplantıda hazırlanmış ve "Islahat Fermanı" adı altında 1856 tarihinde ilan edilmiştir. 1856 Islahat Fermanı, özellikle Tanzimat'ın kurucusu Mustafa Reşid Paşa tarafından tepkiyle karşılanmış ve Paşa, ilan edilen bu yeni fermanın Müslüman ve gayrimüslim halk arasında daha büyük düşmanlıklara sebebiyet vereceğini ifade etmiştir. Nitekim onun bu görüşündeki haklılığını Osmanlı coğrafyasında yaşayan tüm Müslümanların verdiği şiddetli tepkiler açıkça göstermiştir. Ferman, elde ettikleri yeni haklarla birlikte daha iyi duruma gelen bazı Gayrimüslim tebaa tarafından da olumsuzlukla karşılanmış, Ruhban sınıfı cemaat üzerinde sahip oldukları hak ve ayrıcalıkları kaybetmekten şikâyet ederken, halk ise verilen haklardan genel itibariyle memnun olmakla birlikte zorunlu askerlik hizmeti uygulamasına tepki göstermiştir[164]. Gayrimüslim tebaa kilise kontrolünden kurtularak ulusal isteklerine cevap veren siyasi haklar elde ederken, büyük çoğunluğu Müslümanlardan müteşekkil Arnavut ileri gelenler ve halk ise daha etkin bir şekilde merkezi kontrolün idaresi altına girmişlerdir[165]. Böyle bir ortamda görece özerk haklarını yeniden kazanmak isteyen Arnavut ileri gelenler ve bazı Arnavutlar, Osmanlı idaresine karşı Tanzimat'tan itibaren sürdürdükleri mücadeleyi devam ettirmişlerdir.

Tanzimat idaresi ile birlikte Arnavutluk'un bölgesel idaresinde de bazı değişiklikler yaşanmış ve 1867'de kabul edilen Vilayet Teşkilâtı Nizamnâmesi ile Arnavutluk, İşkodra ve Yanya olmak üzere iki vilâyete ayrılmıştır. Buna göre İşkodra, Prizren ve

[163] Bozbora, *a.g.e.*, s. 155-156.
[164] Cevdet Küçük, "Osmanlı İmparatorluğu'nda "Millet Sistemi" ve Tanzimat", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu,* (Der: Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Phoenix Yayınevi, Ankara 2006, s. 380-382.
[165] Bozbora, *a.g.e.*, s. 151.

Debre sancakları İşkodra vilâyetine; Yanya, Ergiri, Berat ve Preveze Sancakları ise Yanya vilâyetine bağlanmıştır. Sonradan ayrı birer vilâyet olarak teşkilatlandırılan Manastır ve Üsküp sancakları ise Selanik vilâyetine dâhil edilmiştir[166].

[166] Arnavutluk'ta Osmanlı idaresinin kurulmasının ardından Arnavut topraklarının bir kısmı Rumeli beylerbeyine, bir kısmı da Kaptanpaşa'ya bağlanmış ve bölge sekiz sancağa ayrılmıştır. 16. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı idari sistemi içerisinde Arnavutluk; İşkodra, Ohri, Avlonya, Yanya, Elbasan, Delvine, Üsküp, Dukagin, Vulçitrin ve Prizren olmak üzere on sancağa ayrılmış ve bunlar da Rumeli beyberbeyliğine dâhil olmuştur. Tanzimat'a kadar mevcut bölgesel idare bu şekilde devam etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. "Arnavutluk", *Türk Ansiklopedisi,* Cilt: 3, Milli Eğitim Basımevi, İkinci Baskı, İstanbul, 1971, s. 377; Skender Rizaj, *Kosova, Shqiptaret Dhe Turqit Dje, Sot Dhe Neser- Kosova, Albanians and Turks Yesterday, Today and Tomorrow-Kosova, Arnavutların ve Türklerin Dünü, Bugünü ve Yarını,* Akademia e Intelektualeve Shqiptare e Shkencave Dhe e Arteve, Prishtine, 1993, s. 175.

3. ARNAVUT MİLLİ HAREKETİNİN GELİŞİMİ VE DERVİŞ HİMA'NIN SÜRECE KATKILARI (1824-1908)

Çalışmamızın bu bölümünde Arnavut ulusal hareketinin gelişimi; toplumsal, kültürel, siyasal açıdan ele alınacak ve ilk etapta kültürel bir hareket olarak ortaya çıkan Arnavut milliyetçiliğinin siyasi bir evreye geçişi gelişen olaylar çerçevesinde değerlendirilecektir. Bu süreçte Derviş Hima'nın Arnavut milli hareketine kültürel ve siyasi katkısı eldeki bilgiler doğrultusunda sunulacaktır.

3.1. Uluslaşma Sürecinde Arnavut Kültürel Hareketinin Doğuşu

Tanzimat ve Islahat fermanlarının getirdiği ayrıcalıklardan faydalanmak isteyen Ortodoks Rumlar, Fener Patrikhanesi'nden aldıkları destekle bir takım girişimlerde bulunmuşlar ve Ortodoks Arnavutları Helenleştirme politikası izlemişlerdir[167]. Arnavutların Arnavutça okuyup yazmalarını istemeyen Patrikhane, Arnavutluk'ta Arnavut Ortodoks çocuklarını okutmak için pek çok okul açmış ve Arnavutluk'taki kiliselerde dahi dini kitapların Arnavutça olarak okunmasına izin vermemiştir. Tanzimat'ın ilanının ardından Patrikhane'nin izlediği Helenleştirme politikasına karşı Osmanlı hükümeti de Arnavutluk'un çeşitli bölgelerinde rüştiyeler, Manastır'da bir askeri idadi ve mülkiye idadileri kurmuştur. Kurulan bu mekteplerde öğretim faaliyetleri, yine Arnavutların kendi ana dillerinden ziyade resmi dil olan Türkçe ile yapılmıştır[168]. Bu durum Arnavut aydınlar arasından yeni fikirlerin gelişmesine olanak sağlamış ve özellikle Patrikhane'nin uyguladığı asimilasyon politikasına karşı bir takım kültürel çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Arnavut ulusal bilincinin çekirdeğini oluşturan bu ilk çalışmalar, Arnavut aydınların yaşadığı İtalya, Yunanistan, Romanya gibi diasporalarda ve Güney Arnavutluk'ta yürütülmüştür[169].

---

[167] Alpan, *Tarihin Işığında Arnavutluğun Bağımsızlığı ve Avlonyalı İsmail Kemal,* Ankara 1982, s. 17.
[168] Ayni, *a.g.e.*, s. 250.
[169] Clayer, *a.g.e.* , s. 2.

3.1.1. Farklı Ülkelerdeki Arnavut Aydınlarının Kültürel Çalışmaları

1468'de İskender Bey'in ölümünün ardından, Arnavutların bir kısmı İtalya'nın güneyine göç etmeye başlamış ve bu hareket 1744 yılına kadar yoğun bir şekilde devam etmiştir. Kendilerine Arberesh ismi verilen bu Arnavutlar, İtalya'nın Calabria ve Sicilya bölgesine yerleşmişler, burada bir Arnavut kolonisi meydana getirmişlerdir[170]. Kültürel değerlerini uzun süre muhafaza etmeyi başaran Arbereshler, devrimci geleneğiyle tanınan San Demetrio Corone Koleji'nde eğitim almışlar ve Arnavut kültürel çalışmalarını başlatarak uluslarının kökenleri hakkında çeşitli araştırmalar yapmışlardır. Yaptıkları çalışmalarla Arnavutların ulusal gelişim sürecinde kilit bir rol oynayan İtalyan Arnavutları, ulusal kimliklerini oluşturmak adına bir yandan uluslarının kökeni, dili ve tarihi hakkında çalışmalar yaparken diğer taraftan ise edebi yapıtların oluşturulmasına yönelik faaliyetlerde bulunmuşlardır. Arnavut aydınların çalışmaları henüz 19. yüzyılın başlarında hukukçu Angelo Masci'nin Arnavutların kökenlerine dair yaptığı araştırmalarla başlamış, Arnavutların Yunanlılardan farklı bir millet olduğunu savunan Masci, Yunanlıların Antik Yunanlıların soyundan geldiğini, Arnavutların ise Epirlilerin, Makedonların ve İliryalıların devamı olduğunu iddia etmiştir. Aynı dönemde Sicilya'daki Arbereshlerden Giuseppe Crispi de Arnavut dili ile ilgili çalışmalar yürütmüş, Arnavutçayı Yunancadan daha kadim ve daha soylu bir dil olarak göstermek istemiştir[171]. Bu dönemde İtalya'da etkin faaliyetlerde bulunan bir diğer Arberesh, Jeronim De Rada, 1833-1834 yıllarından itibaren Arnavut kültürü, dili, edebiyatı ile ilgili çalışmalar gerçekleştirmiş ve 22 Şubat 1848'de Napoli'de "L'Albanise D'Italia" adlı ilk Arnavut gazetesini yayınlamıştır. Daha sonraki yıllarda da Arnavutlukla ilgili çalışmalarına devam eden ve tarih, edebiyat, sanat, dil ve siyaset alanında pek çok eserler ortaya koyan Rada, 1883-1887 tarihleri arasında "Fjamuri i Arberit" (Arvavut Bayrağı) isimli dergiyi yayınlamıştır[172]. Rada, 1866'da "Skanderbeg" adı altında yayınladığı şiirleri ve halk şarkılarıyla Arnavutların milli duygularını canlandırmayı amaçlamıştır[173].

[170] Stavro Skendi, *The Albanian National Awakenig 1878-1912,* Princeton University Press, Princeton New Jersey 1967, s. 6.
[171] Clayer, *a.g.e.,* s. 129-132.
[172] Alpan, *Prizren Arnavut Birliği: 10 Haziran 1878-1978,* s. 31.
[173] Sinno, *a.g.e.,* s. 166.

Calabrialı Arberesh Vincenzo Dorsa 1847'de yayınladığı "Su Gli Albanesi: Ricerche e Pensieri" adlı eserinde, Masci'nin görüşlerine paralel olarak Arnavut ve Yunan farklılığı üzerinde durmuş, Arnavutların İlirya, Makedonya ve Epirlerden geldiğini ileri sürmüştür[174]. Dorsa ve Masci'nin görüşlerinden farklı olarak Arnavutların ve Yunanlıların akraba olduklarını iddia eden Dora d' Istria da Arnavutların milli uyanışı için bilimsel ve kültürel çalışmalar gerçekleştirmiş ve din ayrımı yapmaksızın tüm Arnavutları "Arnavut ulusu" imgesi altında bir araya getirmek istemiştir. Dora d'Istria, 1866'da "Halk Türkülerinden Hareketle "Arnavut Milliyeti" makalesini yayınlamış ve bu çalışma daha sonra birçok dile çevrilmiştir[175]. Yine İtalya'da yaşayan Arnavut kökenli başka bir aydın, Demetrio Camara da Arnavutların ulusal gelişimine katkı sağlayacak çalışmalar yapmıştır. İtalya'da çalışmalar yürüten aydın Arnavut grubu, esas itibariyle İtalyan Mason Locası etkisi altında milli kimlik bilincinin farkına varmış ve ulusal uyanışın gelişmesine katkı sağlayacak eserler ortaya koymuştur[176].

İtalya'daki Arnavutların yanı sıra ekonomik sebeplerle Mısır'a göç eden Göriceli Thimi Mitko da 1857-1860 tarihinde Arnavut folkloru ile ilgili çalışmalar yürütmüş ve onun hazırladığı "Bleta Shqiptare (Arnavut Arısı)" isimli halk şiirleri antolojisi, ancak Mart 1878'de Mısır'da basılabilmiştir[177]. Mitko bu eserinde, Arnavut halkının kökenini, kimliğini ve geleneğini ortaya çıkarmayı amaçlamış, özellikle dil konusuna vurgu yaparak Arnavutlardan, "*Arnavut halkını diriltmek için birinci ortak gıda"* olarak nitelendirdiği "ana dillerini" öğrenmelerini istemiştir. Mitko'nun eserinin yayınlanmasından bir yıl sonra Pashko Vasa da "La verite sur l'Albanie et les Albanais" isimli eserini yayınlamış ve Arnavut halkının zulüm gördüğünü iddia ederek, bu duruma dikkat çekmek istemiştir. Dönemin önemli siyasi çalışmaları arasında yer alan bu eser, birçok batı diline çevrilmiştir. Yine Mısır'da yaşayan Müslüman Arnavut Muhammed Teşami (1784-1844) ise "Gurbetçiler" adını taşıyan ezgileriyle Arnavut halkının milli duygularını diriltmeyi amaçlamıştır[178].

[174] Clayer, *a.g.e.,* s. 133-134.
[175] Clayer, *a.g.e.,* s. 180-181.
[176] Çelik, "Arnavut Ulusal Hareketi içinde İlginç Bir Dönemeç: Ortodoks Arnavutların Patrikhane'den Ayrılma Çabaları", *OTAM,* Sayı: 16, 2004, s. 136.
[177] Alpan, *a.g.e.,* s. 31.
[178] Sinno, *a.g.e.,* s. 167- 168.

Diasporadaki Arnavutlar yaptıkları çalışmalarda, 19. yüzyılın başlarında Arnavutlar hakkında bilimsel araştırmalar yapmış olan J. Xylander (1835-Frankurt), Dr. George J. Von Han (1853/1854- Jena/Viyana), Franz Bopp (1854-Berlin), C. Reinhold (1855-Atina), Dh. Kamarda (1864/1866-Livorno), F. Miclosich (1870/1871-Viyana), Dora D'Istria (1866-Paris), Guiseppe Jubany (1871-Trieste) ve Auguste Dozon (1879-Paris) gibi Avrupalı araştırmacıların çalışmalarından etkilenmişler ve onların ortaya koyduğu eserlerden faydalanmışlardır[179]. Yapılan çalışmalar neticesinde birçok araştırma eserinin yanı sıra halk şiiri denemeleri, İtalyanca çeviriler ve sözlükler ortaya çıkmış, yazılan Arnavutça eserlerin yayılmasında Protestan misyonerler önemli bir rol oynamıştır[180].

3.1.2. Osmanlı Coğrafyasındaki Arnavut Aydınlarının Kültürel Çalışmaları

1860'lardan itibaren "Yeni Osmanlılar"ın çalışmalarına paralel olarak, imparatorluk sınırları içerindeki Arnavut aydınlar da Tanzimat'ın eğitim alanında getirdiği yeniliklerden faydalanmışlar, kulüp ve dernek kurma faaliyetlerine girişmişlerdir. Yeni Osmanlıların savunduğu eşitlik, özgürlük, adalet gibi yeni fikirlerden etkilenen Arnavut aydınlar, İstanbul'da toplanmışlar ve Arnavut kültürü, tarihi, dili, edebiyatı, alfabesi, folkloru üzerinde çalışmalar yaparak milli kimliklerinin gelişimine katkı sağlamışlardır[181]. Yurtiçindeki faaliyetlerin yürütülmesinde; Abdül, Naim ve Şemseddin Sami Frasheri kardeşler, Jef Zubani, Hasan Tahsin, Avlonyalı İsmail Kemali Bey[182], Yanyalı Âbidin Paşa Dino[183], Ergirili Koto Haxhi, Jano Vreto, Vasa

[179] Alpan, *a.g.e.*, s. 31.
[180] Clayer, *a.g.e.*, s. 137.
[181] Bozbora, *a.g.e.*, s. 162.
[182] 1847 ve 1919 yılları arasında yaşayan İsmail Kemali Bey, II. Abdülhamit ve Meşrutiyet dönemlerinde ön plana çıkan önemli bir aydın ve devlet adamı olmuştur. Osmanlı idaresinde önemli vazifelere getirilen İsmail Kemali Bey, 1865'te ilk olarak Paris Sefareti ateşi olarak görevlendirilmiş, sonrasında sırasıyla Rusçuk mutasarrıflığına ve Trablusgarp valiliğine atanmıştır. Jön Türk hareketi içinde de önemli bir rol üstlenen Arnavut asıllı İsmail Kemali Bey, 1912'de Arnavutluk'un bağımsızlığını ilan etmiştir. İsmail Kemali Bey hakkında detaylı bilgi için bkz. Avlonyalı Süreyya Bey, *Osmanlı Sonrası Arnavutluk (1912-1920),* (Haz: Abdulhamit Kırmızı), Klasik Yayınları, İstanbul 2009; Birecikli, "Avlonyalı İsmail Kemal Bey'in Siyasi Faaliyetleri (1870-1908)", *Akademik Bakış,* Cilt: 3, Sayı: 5, Kış 2009, s. 95-122.
[183] Mesnevi tercümesiyle tanınan devlet adamı Âbidin Paşa, Arnavut bir ailenin çocuğu olarak 1843'te Preveze'de dünyaya gelmiştir. İyi bir eğitim aldıktan sonra devlet hizmetine giren Âbidin Paşa, ilk başlarda Preveze Mutasarrıf Muavinliği, Merkez Kaymakamlığı ve Mutasarrıf Vekilliği görevlerinde bulunmuştur. Sonrasında Varna Mutasarrıflığı ve Yenişehir Mutasarrıflığı görevlerini üstlenen Âbidin Paşa, bu görevlerinin yanı sıra kurulan birçok komisyonda yer almış ve Yanya'da kurulan komisyonun başkanlığına getirilmiştir. Sivas, Selanik, Adana, Ankara ve Akdeniz Adaları

Paşa ve Elbasanlı Konstandin Kristoforidhi gibi Arnavut aydınlar önemli bir rol oynamıştır[184]. Bu aydınların arasından Kristoforidhi 1864 tarihinde İstanbul'da bir kültür derneği kurmuş ve Arnavut okullarında Arnavutça eğitim yapılabilmesi için bir alfabe hazırlamıştır[185]. Arnavut dilinin Arnavut varlığı için önemine dikkat çeken Kristoforidhi; "*eğer Arnavut diliyle yazılmayacaksa, kısa bir süre sonra yeryüzünde Arnavutluk diye bir şey olmayacak ve dünya haritasında Arnavutluk adı hiç yer almayacak"* demiştir. Kristoforidhi, hazırladığı alfabenin yanı sıra İncil'i Arnavutçaya tercüme etmiş ve bir de sözlük hazırlamıştır[186].

Yurtiçindeki kültürel hareketin gelişmesinde, iyi bir eğitin almış olan ve Osmanlıca, Arapça ve Arnavutçadan başka birçok Avrupa diline de hâkim olan Şemseddin Sami, Naim ve Abdül Frasheri kardeşlerin önemli bir etkisi olmuştur[187]. Bu kardeşlerin arasında kültürel hareketin gelişiminde ön plana çıkan Şemseddin Sami Frasheri; 1875'te Arnavut kültürü ile ilgili "Besa yahud Ahde Vefa" isimli bir tiyatro eserini yayımlamış[188] ve 1879'da kardeşi Naim ve bir grup Arnavut aydınıyla birlikte "Arnavut Alfabesi Cemiyeti" ni tesis ederek, cemiyette başkanlık görevini üstlenmiştir[189]. Aynı yıl ulusal dilde kitaplar, gazeteler, dergiler ve yabancı dilden çeviriler yayınlamak amacıyla İstanbul'da Arnavut Eserlerini Yayınlama Cemiyeti'ni kurmuştur. 10 Müslüman, 14 Ortodoks ve 4 Katolik'ten müteşekkil olan ve ulusal dile vurgu yapan cemiyetin tüzüğünde; "*Tüm kültürlü milletler kendine özgü alfabesi sayesinde uygarlaşmışlardır… Ana diliyle yazmayan ve o dilde eserleri bulunmayan her halk, cahil ve barbar bir halktır*" satırlarına yer verilmiştir[190]. 1881'de Osmanlı Hükümeti tarafından kapatılan bu cemiyet, faaliyetlerini Bükreş'te devam ettirmiştir[191]. Arnavutluk'un durumuyla ilgili birçok makale yazan Şemseddin Sami,

---

Valiliği'nde de bulunan Paşa, Hariciye Nazırlığı'na kadar yükselmiş ve 1880 yılında üç ay boyunca bu görevi yerine getirmiştir. İdari görevlerinin yanı sıra edebiyat alanında da önemli çalışmalar yapmış, tasavvufi ve dini konularda eserler kaleme almıştır. Detaylı bilgi için bkz. İskender Pala, "Âbidin Paşa (1843-1906)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 1, İstanbul 1988, ss. 310

[184] Alpan, *a.g.e.,* s. 32.

[185] Bozbora, *a.g.e.,* s. 162; "Arnavut Dili", *Türk Ansiklopedisi*, Cilt: 3, Milli Eğitim Basımevi, İkinci Baskı, İstanbul, 1971, s.365.

[186] Sinno, *a.g.e.,* s. 166.

[187] Sinno, *a.g.e.,* s. 169.

[188] Bilmez Bülent Can, "Ölümünün Yüzüncü Yılında Şemsettin Sami Frasheri: Paylaşılamayan Aydın", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 126, Haziran 2004, s. 40.

[189] Stefanaq Pollo and Arben Puto, *a.g.e.,* s. 130.

[190] Sinno, *a.g.e.,* s. 172-173.

[191] Sönmez, *a.g.e.,* s. 58.

Arnavutça için Latin harfleri ile bir alfabe geliştirmiş, gramer kitapları ve sözlükler yazmıştır[192].

Aleksander Thompsun'un talebi üzerine, Osmanlı Devleti'nin Türk, Rum ve Latin harfleri ile Arnavutça dini kitap yayınına izin vermesinin ardından dini eserlerin basılması için çalışmalar yapılmaya başlanmıştır[193]. Matbaacı Boyacıyan Agop Efendi, Rum alfabesiyle bir sütunu Arnavutça diğer sütunu Rumca olan bir İncil hazırlamış ve Meclis-i Maârif'in onayıyla 5 Şubat 1879 tarihinde bastırmıştır[194]. Dini içerikli eserlere halk kolayca ulaşabileceğinden bu yöntemle vatandaşlara okuma yazma öğretilmesi amaçlanmıştır.

3.1.3. Alfabe ve Eğitim Alanında Yapılan Çalışmalar (1824-1873)

Arnavut aydınlar arasında alfabe geliştirme çalışmaları, henüz 1824-1825 tarihlerinde Yunan milli isyanına katılmış olan Naum Vekilharci[195] tarafından başlatılmış ve Vekilharci, Zef Yubani'nin desteği ile Arnavutça bir alfabe hazırlamıştır[196]. Vekilharci, hazırladığı taslağı geliştirmiş ve sekiz sayfalık alfabeyi, 1844 yılında taş baskı olarak Bükreş'te (bazılarına göre İstanbul'da) yayınlamıştır. Alfabe geliştirme çalışmalarına devam eden Vekilharci, 48 sayfadan meydana gelen ve içerisinde Kitab-ı Mukaddes tarihinden alıntıların da yer aldığı ikinci bir alfabesini 1845 tarihinde yayınlamıştır. Geliştirdiği özgün alfabe ile Arnavutları dinsel bölünmeden kurtarmayı amaçlayan Naum Vekilharci'nin alfabesi tam olarak beklentiyi karşılayamamış ve alfabe daha çok Hıristiyan çevrelerce benimsenmiştir[197].

Arnavut dilinde eğitimin ilk savunucularından birisi olan Naum Vekilharci, Arnavutların geleceği için Arnavutça eğitim veren okulların açılması gerektiğini ifade etmiş ve alfabenin yanı sıra okullaşma çalışmaları da yürütmüştür.

[192] Sinno, *a.g.e.,* s. 172.
[193] Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA.], Şura-yı Devlet [ŞD], 211/40, H. 19.05.1309 (21.12.1891).
[194] BOA, ŞD, 209/12, H. 26.12.1299 (08.11.1882).
[195] 1797 yılında Korçe'de doğan Vekilharci, genç yaşlarda Romanya'ya göç etmiş ve orada hukuk eğitimi almıştır. Bkz. Pollo and Puto, *a.g.e.,* s. 109.
[196] Murtezan İdrizi, "Osmanlı Sonrası Arnavut Kimliğinin İnşası", *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı,* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sakarya 2018, s. 91.
[197] Clayer, *a.g.e.,* s. 140-142.

Arnavutluk'un kurtuluşu için öncelikle Arnavutların eğitim yolu ile bilinçlendirilmesi, sonrasında ise silahlı bir mücadele ile ulusal kurtuluş hareketinin başlatılması gerekliliği üzerinde durmuştur[198]. Yayınladığı alfabenin ardından eğitim alanındaki çalışmalara yoğunlaşan Vekilharci, ilk olarak "Evetor" isminde iki ilkokul kitabı yayınlamıştır. 1850'de Bükreş'te bir Arnavut Kültür Derneği kuran Vekilharci[199], eğitimsiz bir halkın köle gibi olduğunu ve hiçbir milletin kendi dilinden başka bir dilde bilgi edinemeyeceğini, kültürün ancak anadilde kazanılabileceğini ifade etmiştir[200]. Aynı dönemde Kutsal Metinler'in Arnavutçaya çevrilmesinde ve dağıtılmasında büyük bir rol oynayan Kristoforidhi[201] de bir Arnavutça alfabe hazırlamış, ancak onun geliştirdiği alfabe de beklenen başarıyı sağlayamamıştır[202].

1867 tarihinden itibaren ortak bir Arnavut alfabesinin belirlemesi için toplantılar yapılamaya başlanmış, Arap harflerinin kullanımı yalnızca Gayrimüslim Arnavutlar tarafından değil bazı Müslüman Arnavut aydınları tarafından da reddedilmiştir. Bu kişilerden birisi olan İsmail Kemali Bey, Avlonya'da Arap harflerinin kullanımının uygun olmadığını, bunun yerine Yunan yahut Latin harflerinin kullanımının daha uygun olacağını ifade etmiştir. Yapılan toplantılara Kristoforidhi, Vreto, Mustafa Paşa Pojani, Tiranlı Süleyman Paşa, Said Bey Toptani, Leskovikli Rüstem Paşa, Kristak Zografi, İşkodralı Paşko Vasa, Hasan Tahsin ve Sami Bey Frasheri gibi önemli Arnavut seçkinleri katılmış, yapılan toplantılarda özellikle Arnavut dilinin kamusal alanda resmen kullanılması tartışmaları sıklıkla yaşanmıştır[203]. 1869 tarihinde İstanbul'da bazı Arnavut aydınların girişimiyle bir komisyon kurulmuş ve bu komisyon milli bir Arnavut alfabesi oluşturmak için çalışmalar yürütmüştür. Alfabe çalışmalarının yanı sıra Arnavutça kitaplar basmak için bir de matbaa açma kararı alan bu komisyonun ömrü kısa sürmüş ve din adamlarının yeni yazının bidat olduğuna hükmetmeleri üzerine faaliyetlerine son vermiştir[204].

---

[198] Maden, "Arnavutluk'un Bağımsızlık Süreci (1877-1913)", *Avrasya Etüdleri,* Cilt: 38, Sayı: 1, 2011, s. 157.
[199] Pollo and Puto, *a.g.e.,* s. 111.
[200] Vickers, *a.g.e.,* s. 27.
[201] Clayer, *a.g.e.,* s.i 162.
[202] Sinno, *a.g.e.,* s. 166.
[203] Clayer, *a.g.e.,* s. 170-174.
[204] Ayni, *a.g.e.,* s. 251.

Alfabe çalışmalarının yanı sıra eğitim faaliyetleri ile ilgili de bir takım çalışmalar yapılmış ve bunlar özellikle Güney Arnavutluk bölgesinde daha etkili olurken sonraları Kuzey bölgelerinde de yaygınlaşmıştır. Arnavutluk'ta ilk defa Arnavut okullarının açılması henüz 17. yüzyılın ilk yarısı gibi erken bir tarihte gerçekleşmiştir. Bu dönemde Neofit Rodini isminde bir papaz Himara bölgesinde Arnavut okulları açmış, ancak onun bu faaliyetleri Helenleşme politikası izleyen Fener Patrikhanesi tarafından engellenmiştir. Daha sonraki süreçte de okullaşma faaliyetleri gizli bir şekilde devam etmiş, 1671'de Kosova'nın Janieve köyünde, 1692'de Mirdita'nın Velje köyünde ve 1699'da İşkodra'da Arnavutça eğitim veren dini okullar açılmıştır. Fransisken papazları da özellikle Kuzey Arnavutluk bölgesinde faaliyet göstermiş ve 1861 yılında İşkodra'da yeni bir özel dini okul açmışlardır[205]. 1873 senesinde Koto Hoxhi isminde bir Arnavut öğretmen, anadilde eğitim hususunda bir girişimde bulunmuş ve Ergiri'de bulunan Rum Ortodoks öğretmen okulundaki Arnavut öğrencilere gizlice Arnavutça ders vermeye başlamıştır. Koto Hoxhi bir yandan Arnavut öğrencilere anadillerini öğretmeye çalışırken bir yandan vatan sevgisinin aşılayarak ulusal bilinçlerinin gelişmesini amaçlamıştır. Hoxhi ayrıca bir Armavut okulunun açılması için Yanya valiliğinden talepte bulunmuş ancak onun bu isteği gerçekleştirilmemiştir. Hoxhi, yasaklamalara rağmen sürdürdüğü faaliyetler nedeniyle Ergiri piskoposu tarafından aforoz edilmiş ve hakkında ömür boyu takibat kararı çıkarılmıştır. İleriki tarihlerde öldürülen Hoxhi'nin yerini, sonraları yetiştirdiği öğrencileri almış, onlar da aynı bölgede okul kurma faaliyetlerini sürdürmüşler ancak istedikleri sonucu elde edememişlerdir[206].

19. yüzyılın başında Arnavutlar arasında öncelikle yurtdışında başlayan ardından yurtiçinde de gelişen kültür, dil ve eğitim alanındaki çalışmalar özellikle Tanzimat ve Islahat fermanlarının getirdiği yeni düzen ortamında büyük bir ivme kazanmıştır. Ancak Tanzimat reformlarının getirdiği ilköğretimin ana dilde yapılması ilkesi Arnavutlar arasında uygulanamamış; Müslüman, Katolik ve Ortodoks olarak farklı din ve mezheplere ayrılmış olan Arnavutlar geleneksel millet sistemi çerçevesinde değerlendirilmeye devam etmiştir. Yapılan bazı gizli girişimlerin ve istisnaların haricinde Müslüman Arnavutlar Osmanlı okullarında, Ortodoks Arnavutlar Yunan

[205] Alpan, *Tarihin Işığında Bugünkü Arnavutluk*, s. 133-134.
[206] Çelik, *a.g.m.*, s. 137.

okullarında, Katolik Arnavutlar ise Avusturya-Macaristan ile İtalyan okullarında eğitim görmeye devam etmiş ve böyle bir ortamda ne dil birliği ne de eğitim birliği sağlamak mümkün olmamıştır. Nitekim Toska (Güney halkı) ve Gega (Kuzey halkı) lehçeleri arasındaki farklar da dil birliğinin sağlanmasında önemli bir engel teşkil etmiştir[207].

3.2. Balkanlar'da Huzursuzluk ve 93 Harbi

Tanzimat Fermanı ve sonrasında 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı ile gayrimüslim halk yeni haklar elde etmiş ve bu durumdan istifade eden Balkan Hıristiyanları daha fazla hak ve özgürlük arayışını girişmişlerdir. Özellikle Islahat Fermanı'nı hazırlayan devletlerin de desteğini alan bu halklar istekleri kısa sürede yerine getirilmeyince isyan hareketlerine girişmişlerdir. Osmanlı Devleti, gerek içeride yaşadığı muhalif hareketler ve mali bunalımlar gerekse dış devletlerin baskıları sonucunda buhranlı bir döneme girmiş[208], 1870'lerde Rusya'nın Slav halkını kendi çıkarları adına kullanma girişimi ve Balkan haklarına yönelik uyguladığı kışkırtma politikası mevcut durumunun daha da kötüleşmesine sebep olmuştur. Osmanlı idari sisteminde yaşanan bozulmalar, vergilerin arttırılması, tarımın bozulması ve toprak sahipleri ile halk arasında yaşanan gerginlikler kısa bir süre sonra 1875 yazında Hersek'te bir isyanın patlak vermesine neden olmuş, isyan kısa bir süre içerisinde Bosna'ya sıçramıştır[209].

Balkanlar'da çıkan isyanlar karşısında Osmanlı Devleti'nin etkili bir politika yürütememesi dış güçleri harekete geçirmiş, Avrupalı devletlerden müteşekkil bir komisyon yeni reform programını öngören bir notayı Aralık 1875'te Bâb-ı Âlî'ye sunmuştur. Notada, Hersek'te şimdiye kadar yapılmak istenen reformlardan etkili bir sonuç alınamadığı, bundan sonraki süreçte uygulanacak yeni ıslahat çalışmalarının Avrupa devletlerinin onayı ve kontrolünde gerçekleştirileceği ifade edilmiştir. Sunulan yeni reform programında; Hıristiyan halk için tam bir din ve ayin özgürlüğü, iltizam sisteminin kaldırılması, çiftçilerin toprak üzerindeki tasarruf haklarının düzenlenmesi, karma vilayet meclislerinin kurulması ve toplanan vergilerin bölge

[207] Sönmez, *a.g.e.,* s. 58-59.
[208] Bozbora, *a.g.e.,* 176-178.
[209] Jelavich, *a.g.e.,* s. 382.

ihtiyaçları için kullanılması yönünde maddeler yer almıştır. Bu program Padişah tarafından kabul edilmişse de ne Balkan haklarının ne de Avrupalı devletlerin talepleri son bulmamış, sürekli yeni notalar gelmeye devam etmiştir[210].

Balkanlardaki karışıklığın devam etmesi Avrupalı devletleri yeniden harekete geçirmiş ve yeni reform şartlarını belirlemek amacıyla İstanbul'da bir konferans toplanmasına karar verilmiştir. Osmanlı hükümeti Batılı devletlerin müdahalesini engellemek amacıyla anayasayı ilan ettiyse de konferansın toplanmasını önleyememiş ve İstanbul Konferansı 23 Aralık 1876'da reform koşullarını belirlemek üzere çalışmalara başlamıştır. Hazırlanan reform programı, Rus tehlikesine rağmen anayasanın hükümlerine uymadığı gerekçesiyle Mithat Paşa tarafından şiddetle reddedilmiştir[211]. Reform programının reddedilmesinin ardından bu defa Londra'da toplanan büyük devletler[212] yeni bir nota oluşturmuşlar ve Karadağ ile barış yapılarak Balkan Hıristiyanlarının durumunun iyileştirilmesini, askere alımlarının durdurulmasını, Debre, Tinova ve Görice'nin Bulgaristan vilayetine devredilmesini talep etmişlerdir. Ancak büyük güçlerin talepleri Osmanlı Devleti tarafından yeniden reddedilmiştir[213].

Hazırlanan reform programlarının Osmanlı Devleti tarafından reddedilmesinin ardından Rusya, Balkanlardaki isyan hareketlerine destek vermiş ve Mart 1877'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir[214]. Savaşın başlamasının ardından saldırıya geçen Rus kuvvetleri Avrupa ve Asya'da hızla ilerlemeye başlamış, durumdan istifade eden Sırplar ile Karadağlılar Ocak 1877'de, Yunanlılar ise bir ay sonra Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açmışlardır. Yunanlıların savaşa dâhil olmasıyla Arnavutluk'un güney toprakları tehlike altına girerken, diğer Balkan devletlerinin topraklarını genişletme hırsı Arnavut halkının yaşadığı topraklar için ciddi bir tehdit unsuru olmuştur[215].

---

[210] Bozbora, *a.g.e.*, s. 180.
[211] Bozbora, *a.g.e.*, s. 182.
[212] Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 24. Baskı, İstanbul 2007, s. 42.
[213] Sinno, *a.g.e.*, s. 174.
[214] Feroz Ahmad, *Jön Türkler ve Osmanlı'da Milletler: Ermeniler, Rumlar, Arnavutlar, Yahudiler ve Araplar,* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2017, s. 8.
[215] Sinno, *a.g.e.*, s. 175.

3.2.1. Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları'nın Arnavutluk Üzerindeki Etkisi

Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rusların İstanbul'un önlerine kadar gelmesi ve başkentin işgal tehlikesiyle karşı karşıya kalması üzerine, Rusya ile Bâb-ı Âlî arasında 3 Mart 1878 tarihinde Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması imzalanmıştır. Tamamı yirmi dokuz maddeden meydana gelen bu atlaşmaya göre Sırbistan, Romanya, Karadağ'ın bağımsız birer devlet olmaları ve yarı özerk statüye sahip büyük bir Bulgar Devleti'nin kurulması kararlaştırılmıştır[216]. Antlaşma maddesine göre Bulgar Devleti'nin sınırları, Tuna'dan Ege'ye ve Karadeniz'den Drin ırmağına kadar olan bölge olarak belirlenmiş, Arnavutlarla meskûn Kumanova, Preşova, Üsküp, Kalkandelen, Debre, Reka, Voskopoya, Podgorico, Opari, Bilişt ve Korça yörelerini de sınırları içine almıştır. Yine antlaşma gereğince bağımsızlığını elde eden Sırbistan'a, Niş, Vranya, Kurşunlu, Leskovaç ve Prokuplye; Karadağ Devleti'ne ise Arnavutlarla meskûn Plava, Gusiya, Vermoş, Tuzi, Kelmend, Triepş, Gruda, Hoti, Bar ve Ülgün bölgeleri verilmiştir[217]. Antlaşmayla birlikte Balkan topraklarında meydana gelen değişim ve Büyük Bulgar Devleti'nin kurulması hem Balkan halkları arasında hem de Avrupalı devletler üzerinde büyük bir hayal kırıklığına sebep olmuştur.

1856 Paris Antlaşması ile sağlanan güç dengesi Ayastefanos'un maddeleri sonucunda bozulmuş, daha önce Rusya ve Avusturya-Macaristan'ın yaptığı bir anlaşma gereğince Bosna-Hersek'in Avusturya'ya verilmesi hususu da göz ardı edilmiştir. Yine Kars, Ardahan ve Batum'un Rusya'ya bırakılması, Uzak Doğu'daki çıkarlarına ters düşmesi sebebiyle İngiltere'yi rahatsız etmiş, ortaya çıkan bu tablo kısa süre içerisinde uluslararası bir krizin patlak vermesine neden olmuştur[218]. Hususi çıkarları göz ardı edilen ve Rusya'nın Akdeniz'de ilerlemesine karşı olan büyük devletler, Avrupa'da denge unsuru olarak gördükleri Osmanlı Devleti'nin parçalanmasına müsaade etmemiş[219] ve İngiltere, 1 Nisan 1878 tarihinde Ayastefanos Antlaşması'nın hükümsüz olduğunu ilan etmiştir[220]. Antlaşma şartları

[216] Ali İhsan Gencer, "Ayastefanos Antlaşması", *TDV İslam Ansiklopedisi,* Cilt: 4, İstanbul 1991, s. 225.
[217] Vickers, *a.g.e.,* s. 29.; Alpan, *Prizren Arnavut Birliği: 10 Haziran 1878-1978,* s. 40.
[218] Bozbora, *a.g.e.,* s. 187.
[219] Alpan, *a.g.e.,* s. 40.
[220] Külçe, *a.g.e.,* s. 244.

kendi çıkarlarına ters düşen büyük devletler, meselelerin askeri, ekonomik, siyasi ve emperyalist çıkarlar göz önünde bulundurularak yeniden görüşülmesini istemişler ve bu amaçla bir kongrenin toplanmasına karar vermişlerdir[221]. Rusya Başbakanı Gorçakof, düzenlenecek kongrede sadece Avrupalı devletleri ilgilendiren maddelerin ele alınmasını istemiş, ancak İngiltere ve Avusturya bunu kabul etmemiştir. Antlaşma maddelerinden en büyük rahatsızlığı duyan ve Rusya'nın yayılmasına şiddetle karşı çıkan İngiltere ile Avusturya, kongrede Paris Antlaşması'nı imzalayan tüm devletlerin bulunmasını talep etmiştir[222].

Almanya Başbakanı Prens Bismarck, Ayastefanos Antlaşması'nda değişiklik yapmak isteyen devletlere yardımcı olmuş ve planlanan kongrenin Berlin'de toplanmasını teklif etmiştir[223]. Yapılan hazırlıkların ardından Berlin Kongresi, Almanya Başbakanı Prens Bismarck'ın başkanlığında, 13 Haziran 1878 tarihinde toplanmış; kongreye, Rusya, İngiltere, Fransa, İtalya, Avusturya-Macaristan ve Türk temsilcileri katılmıştır[224]. Kongrede Osmanlı Devleti'ni Berlin sefiri Sadullah Bey, Müşir Mehmed Ali Paşa ve Nafia Nâzırı Aleksandr Kara Todori temsil ederken[225], diğer devletler ise başvekilleri yahut hariciye nâzırlarının riyasetindeki heyetler tarafından temsil edilmiştir[226]. Bir ay süren çalışmaların ardından Ayastefanos Antlaşması'nın maddeleri Avrupalı devletlerin lehine olacak şekilde yeniden düzenlemiş ve 13 Temmuz 1878'de Berlin Antlaşması imzalanmıştır[227]. Bismarck toplanan kongre için: "*Osmanlı Devleti için değil, fakat Avrupa barışının korunması için toplanmıştır"* yorumunda bulunmuştur[228]. Antlaşmanın esaslarına göre Bulgaristan, Osmanlı Devleti'ne vergi bağı ile bağlı özerk bir prenslik olarak kalırken sınırları büyük ölçüde daraltılmıştır. Özellikle İngiltere ve Avusturya'nın istekleri doğrultusunda, Ayastefanos'ta Büyük Bulgaristan sınırlarına dâhil edilen Doğu Rumeli, Batı Trakya ve Makedonya toprakları, Doğu Rumeli'de özerk bir yönetim

[221] Alpan, *a.g.e.,* s. 40.
[222] Armaoğlu, *a.g.e.,* s. 741.
[223] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi: Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907),* Cilt: VIII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 6. Baskı, Ankara 2007, s. 74.
[224] Karal, *a.g.e.,* s. 74; Alpan, *a.g.e.,* s. 40;
[225] Gencer, "Berlin Antlaşması", *TDV İslam Ansiklopedisi,* Cilt: 5, İstanbul 1992, s. 516-517; Külçe, *a.g.e.,* s. 244.
[226] Gencer, *a.g.m.,* s. 517.
[227] Armaoğlu, *a.g.e.,*s. 744.
[228] Serap Toprak, *19. Yüzyılda Balkanlarda Ulusçuluk Hareketleri ve Avrupalı Devletlerin Balkanlar Politikası,* Gece Akademi, Ankara 2019, s. 299.

kurulması ve Makedonya'da ıslahat yapılması şartıyla Osmanlı Devleti'ne geri verilmiştir. Sırbistan, Romanya ve Karadağ'ın bağımsızlığı kabul edilmiş, Bosna-Hersek'te geçici olarak Avusturya-Macaristan idaresine bırakılmıştır. Kars, Ardahan ve Batum Ayatefanos'ta olduğu gibi Rus idaresine bırakılmış ve böylece güçler dengesi Avrupalı devletlerin lehine yeniden sağlanmıştır[229].

Arnavutlar, Arnavutluk topraklarının diğer Balkan devletlerine verilmesine, milliyetler prensibine uymadığı gerekçesiyle itiraz etmişler ve Arnavutların yaşadığı bölgelerin geri verilmesi yönünde Berlin Kongresi'nden talepte bulunmuşlardır. Ancak Arnavutları Osmanlı Devleti'nin bir parçası olarak gören devletler, onların bu isteklerini kabul etmemişler ve Arnavutluk meselesini anlatmak için gelen Arnavut heyetiyle görüşmeyi de reddetmişlerdir. Hatta Bismarck kongrede, Arnavut diye bir ulusun olmadığı açıklamasında bulunarak, Arnavut milletinin varlığını tüm devletlerin önünde inkâr etmiştir[230]. Bu koşullarda Arnavutluk bölgesi için pek bir değişiklik yapılmamış, Arnavutluk'tan daha önce alınan yerler aynı şekilde Sırbistan, Karadağ ve Bosna-Hersek'e verilmiştir. Hatta İşkodra'nın Adriyatik sahillerindeki Bar ve Ülgün yörelerinden daha fazla toprak koparılmış ve Yunanistan'a da Güney Epir'de Arnavutlarla meskûn yerler bırakılmıştır[231]. Böylece Ayastefanos Antlaşması'nın 25. maddesi ile Arnavutluk'un bölünmesi kararlaştırılırken, Berlin Antlaşması'nın 26. maddesi ile Rumeli vilayetlerinde ıslahat kararı alınmış ve Arnavut topraklarının bütünlüğü yeninden ihlal edilmiştir[232]. Arnavut topraklarıyla ilgili alınan kararların uygulanması bir takım tartışmalar ve direnişler sebebiyle ancak 1880 yılında gerçekleşmiştir. Berlin Kongresi'nde alınan kararlar, Avrupalı devletler için dengenin sağlanması anlamına gelse de ileride özellikle Doğu Rumeli ve Makedonya yaşanacak krizin altyapısını oluşturmuştur. Arnavutluk aleyhine gelişen durum ise Arnavutlar ile Osmanlı Devleti arasında gerginliklerin başlamasına neden olmuş ve Arnavutlar kendilerine ait toprakları korumak adına bir takım çalışmalar yürütmeye başlamışlardır. Arnavutlar arasında ilk zamanlarda tamamen topraklarını korumaya yönelik olarak savunma içgüdüsü ile ortaya çıkan hareket, zamanla siyasi nitelikli faaliyetlere dönüşmüştür.

[229] Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 744-746; Gencer, *a.g.m.*, s. 517.
[230] Bozbora, *a.g.e.*, s. 188; Sinno, *a.g.e.*, s. 180.
[231] Alpan, *a.g.e.*, s. 43.
[232] Avlonyalı Süreyya Bey, *a.g.e.*, s. 91.

3.3. Arnavutların Siyasi Birlik Kurma Girişimi (1878)

1856 Paris Barış Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki toprakları tehlike altına girmiş ve büyük devletler Balkan topraklarından pay koparma rekabetine başlamışlardır. Bu amaçla 8 Temmuz 1876 yılında Raihshtat ve Boemi'de gizlice görüşmeler yapan Avusturya-Macaristan ve Rusya, Balkan topraklarını kendi aralarında bölüşmüşlerdir. Durumdan haberdar olan Arnavutlar Osmanlı'yı bu iki devlete karşı ikaz ettiyse de, Bâb-ı Âlî o zamanlar böyle bir tehlikeye ihtimal vermemiş ve durumu önlemeye yönelik yeterli tedbirler almamıştır[233]. 1875'te Bosna-Hersek isyanının patlak vermesi, 1876'da Bulgaristan'ın özerklik talepleri ve ardından Sırbistan ile Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne savaş açması durumun ciddiyetinin anlaşılmasına sebep olurken, böyle bir ortamda Balkan topraklarının küçük Balkan ulusları arasında paylaştırılması gündeme getirilmiştir. 1876'da düzenlenen İstanbul Konferansı ve 1877'de gerçekleştirilen Londra Protokolü'yle de büyük devletler Balkan toprakları üzerindeki paylaşım taleplerini yinelemişlerdir. Özellikle Rusların bu konudaki taleplerinin devam etmesi ve Arnavut topraklarının komşu Balkan unsurları arasında paylaştırılma tehlikesi, Arnavutların kısa bir süre sonra harekete geçmesine sebep olmuştur[234].

Tehlikenin farkında olan Arnavut aydınlar Abdül Frasheri liderliğinde, 1877 ilkbaharında Yanya'da toplanmışlardır. Abdül Bey'den başka Yanyalı Âbidin Paşa Dino, Vrionlu Mehmet Ali, Muslim Gjoleka, İbrahim Dragoti, gibi önemli isimler de toplantıda bulunmuşlar ve Bâb-ı Âlî'ye sunmak üzere bir muhtıra hazırlamışlardır. Hazırlanan muhtırada Arnavutlar, Arnavutlarla meskûn bölgelerin tek vilayet halinde birleştirilmesini, vilayetin idaresinin Arnavutlara bırakılmasını, bölgesel idarede Arnavut memurların görev almasını, okullarda ve mahkemelerde geçerli dilin Arnavutça olmasını ve askerlik çağında olan Arnavut erkeklerin bölge sınırları içerisinde hizmet vermesini Osmanlı hükümetinden talep etmişlerdir. Ancak Osmanlı

[233] Alpan, *a.g.e.*, s. 44.
[234] Bozbora, *a.g.e.*, s. 189.

Devleti Arnavutların taleplerine herhangi bir cevap vermemiş, sessizliğini korumuştur[235].

Arnavutların bu girişimlerinden kısa bir süre sonra Osmanlı-Rus savaşı patlak vermiş ve toprakları tehlikeye düşen Arnavutlar, Osmanlı Devleti'nin yanında Ruslara karşı savaşmışlardır. Savaşın sonucunda Osmanlı Devleti ve Rusya arasında imzalanan Ayastefanos Antlaşması (Mart 1878) gereğince, Arnavut topraklarının bir kısmının Yunanistan, Sırbistan, Karadağ ve Rus desteğiyle kurulan Büyük Bulgaristan'a verilmesi gündeme gelmiş[236] ve Arnavut toprak bütünlüğünü tehdit eden bu durum karşısında Arnavutlar yeniden harekete geçmiştir. Yanyalı mebus Abdül Frasheri başkanlığında toplanan Arnavutlar, Bâb-ı Âlî'ye göndermek üzere yeni bir muhtıra hazırlamaya başlamışlardır. Hazırladıkları muhtırada Arnavutluk'un içinde bunduğu kritik duruma yeniden vurgu yapmışlar ve Balkan devletlerine verilmesi gündeme gelen toprakların savunulması için bölgede mahalli idari ve askeri komiteler kuracaklarını hükümete bildirmişlerdir. Muhtırada bahsedilen askeri ve idari komiteler kısa bir süre içerisinde Yanya, Berat, Avlonya, Ergiri, İşkodra, Elbasan ve Debre yörelerinde kurulmuştur[237].

Toprak bütünlüklerinin bozulacağı endişesine kapılan Arnavutlar İstanbul'da da derhâl harekete geçmişler ve Şemseddin Sami Frasheri, Abdül Frasheri, İşkodralı Vasa Paşa, Jano Vreto, Sait Toptani, Priştinalı Ziya ve A. Daniş Beyler gibi Arnavut aydınlar Nisan 1878'de "Arnavut Haklarını Savunma Komitesi"ni kurmuşlardır[238]. Komite, 30 Temmuz 1878'de yayınladığı bildiride:

> "*Bizler, Karadağlı, Yunan, Sırp ve Bulgar komşularımızla barış içinde yaşamayı arzuluyoruz. Biz, onlardan bir şey talep etmiyor ve istemiyoruz. Ama kendimize ait olanı da korumaya kararlıyız. Arnavutluk topraklarını Arnavutlara bırakın!*"

demiş ve topraklarını korumak adına her türlü çareye başvuracaklarını bildirmiştir[239].

---

[235] Noel Malcolm, *Kosova Balkanları Anlamak İçin*, (Çev: Özden Arıkan), Sabah Kitapları, İstanbul, 1999, s. 275; Alpan, *a.g.e.*, s. 44.
[236] Selçuk Akşin Somel, "XIX. Yüzyıl Balkan Milliyetçiliğinin Sosyo-Ekonomik ve Politik Ortamı", *Tarih ve Milliyetçilik Bildiriler,* Mersin 1997, s. 331.
[237] Hale Şıvgın, "Arnavutlarda Milli Bilincin Gelişme Sürecinde Yaşanan Siyasi Olaylar", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 147, Aralık 2003, s. 142; Alpan, *a.g.e.*, s. 45.
[238] Alpan, *Arnavutluğun Bağımsızlığı ve Avlonyalı İsmail Kemal,* s. 19.
[239] Sinno, *a.g.e.*, s. 175-176; Bozbora, *a.g.e.*, s. 190.

Ayastefanos Antlaşması maddelerinin Berlin'de toplanacak bir kongrede yeniden düzenleneceği haberini alan "Arnavut Haklarını Savunma Komitesi", Berlin Kongresi'nin toplanmasından üç gün önce, 10 Haziran 1878'de Kuzey Arnavutluk'un merkezi olarak kabul edilen Prizren'de ulusal bir konferansın toplanmasına karar vermişlerdir[240]. Prizren Konferansı 10 Haziran 1878 tarihinde toplanmış ve dört vilayetten üç yüzü aşkın Müslüman, Ortodoks, Katolik Arnavut delege konferansa katılmıştır. Arnavutların yanı sıra Yeni Pazar, Makedonya ve Bosna-Hersek bölgesinden gelen Müslüman ve Türk unsurlar da konferansta bulunmuşlardır[241]. Prizren Konferansı Abdül Frasheri'nin yaptığı konuşmayla açılmış ve Frasheri kongrenin toplanma amacını "*Kongremizin amacı merhametsiz düşmanlarımızın topraklarımıza karşı beslediği iştah hızını kesmek ve Arnavut Besası üzerine yemin ederek, atalarımızdan ve dedelerimizden bize emanet edilen bu aziz yurdumuzu öz kanımızla savunmaktır!"* sözleriyle ifade etmiştir[242]. Konferans, ilk iş olarak Merkez Yönetim Kurulu'nu oluşturma kararı almış ve 60 kişilik bir yönetim kurulu tesis edilmiştir[243]. Kurulun başkanlığına Debreli İlyas Paşa getirilmiş, Mirditalı Prens Bib Doda, Prizrenli Osman Efendi, Abdül Frasheri, Tetovalı Şeyh Mustafa gibi Arnavut seçkinleri de danışman üyeler seçilmişlerdir. Yönetim kurulunun oluşturulmasının ardından icra kurulu, birliğin hedeflerini ve faaliyetlerini öngören on sekiz maddelik bir kararname hazırlanmıştır[244]. Belirlenen kararnamede; merkezinin Prizren'de bulunacağı daimi bir organizasyonun kurulması ve diğer bölgelerde yerel oluşumların da merkezi komitenin otoritesi altında hareket etmesi, komitenin vergi koyma, askeri birlikler kurma gibi yetkilere sahip olması[245], kurulacak birlik komutanları ile subayların halk tarafından seçilmesi, eli silah tutan herkesin bölgede kurulacak olan şubelere bildirilmesi ve asker toplanması kararlaştırılmıştır[246]. Ayrıca örgütün kuzeydeki merkezi İşkodra, güneydeki merkezi ise Ergiri olarak belirlenmiş ve Elbasan'ın bu iki merkez arasında irtibat noktası olmasına karar verilmiştir. Prens Bib Doda'nın liderliğini üstlendiği İşkodra örgütü,

[240] Alpan, *Prizren Arnavut Birliği: 10 Haziran 1878-1978,* s. 46; İlber Ortaylı, "Balkanlar'da Milliyetçilik", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,* İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1031.
[241] Alpan, *a.g.e.,* s. 49; Barbara Jelavich, Prizren Konferansı'na yaklaşık seksen delegenin katıldığını ifade etmiştir. Bkz. Jelavich, *a.g.e.,* s. 394.
[242] Alpan, *a.g.e.,* s. 49-50.
[243] Aktan Hamza, *Makedonya-Arnavutluk İlişkilerinde Arnavut Sorunu,* Logos-A, Üsküp 2007, s. 64.
[244] Bozbora, *a.g.e.,* s. 191.
[245] Jelavich, *a.g.e.,* s. 394.
[246] Alpan, *a.g.e.,* s. 50-51.

on iki Müslüman ve on iki Katolik'ten meydana gelirken, daha önce kurulduğu için ön plana çıkmıştır. Güneyde bulunan örgüt ise çoğunlukla Bektaşi üyelerden oluşmuştur.[247]. Yarı otonom bir Arnavut Birliği meydana getiren bu yönetim, Arnavutluk'un farklı yerlerinde otuz iki şube açmıştır[248].

Hazırlanan kararname doğrultusunda hem Avrupalı devletlere hem de Bâb-ı Âlî'ye muhtıralar gönderilmiş ve yayın organları vasıtasıyla birçok bildiriler ve demeçler yayınlanmıştır. Birliğin İşkodra şubesi 13 Haziran 1878'de beş yüz kişinin imzaladığı bir muhtırayı Berlin Kongresi'ndeki İngiliz temsilcisi Lord Beaconsfield'e göndermiştir[249]. Gönderdikleri muhtırada Arnavutlar, Arnavutluk'un kendisini temsil edecek bir hükümetinin halen bulunmadığından ve Osmanlı Devleti'nin de kendilerini temsilden aciz olduğundan bahsetmişler, atalarının bağımsızlıklarını muhafaza etmek için verdikleri mücadelelere değinerek,

> "*Bundan böyle, biz öz be öz Arnavuduz. Bizi İslav, Avusturyalı ve Yunanlı yapmak isteyenlere karşı mücadelemizi sürdürüyoruz. Bizim Arnavut olmaktan başka bir arzumuz yoktur. Biz de, İslavlar ve Yunanlılar gibi kendi öz topraklarımızda özgür, bağımsız ve güçlü bir devlet istiyoruz, alınmak istenen ulusal varlığımızı ve topraklarımızı iade etsinler"*

satırlarıyla temel gayelerini ifade etmişlerdir. Yine 20 Haziran 1878 tarihinde Avusturya-Macaristan Hariciye Nazırı Kont Andrassy'e gönderdikleri muhtırada,

> "*Arnavut ulusu, Berlin Kongresine kendi dileklerini sunarak, kendi bağrından koparılıp başka uluslara hediye edilmek istenen topraklarını ve diğer ulusal ve hayati haklarını bizzat kendi askeri güç ve olanakları ile savunmak üzere hazır ve nazır bulunduğunu bildirmek şerefine naildir*"

diyerek, topraklarını koruma konusundaki kararlılıklarını bir kez daha yinelemişlerdir[250].

Yapılan çalışmalara rağmen Berlin Kongresi'nin Arnavutluk'un taleplerini dikkate almaması ve Arnavut topraklarını yeni kurulan Balkan devletleri arasında paylaştırmaya karar vermesi, Arnavutlar arasında büyük bir tepkiye sebep olmuş ve

---

[247] Sinno, *a.g.e.*, s. 176-177.
[248] Alpan, *Arnavutluğun Bağımsızlığı ve Avlonyalı İsmail Kemal,* s. 20.
[249] Yücel Yiğit, "Milliyetçilik Çağında Prizren İttihat Cemiyeti", *Turkish Studies,* Sayı: 4/8, Yıl: 2009, s. 2469-2470.
[250] Alpan, *Prizren Arnavut Birliği: 10 Haziran 1878-1978*, s. 51-52.

hareketlenmeler başlamıştır. Gusinya, Plava ve Berane ahalisinin Karadağ'a teslim edilmesi kararına[251] karşı çıkan Arnavutlar, topraklarını savunmak amacıyla 2 Temmuz 1878 tarihinde sekiz maddeden oluşan bir talimat hazırlamışlardır. Bu talimatta; Prizren Birliği'nden dört bin kişilik bir kuvvet gönderilerek Gusinya ve Rugova bölgelerinin savunulması, Yenipazar'da toplanacak bin kişilik bir ordunun Kaloşin bölgesini muhafaza etmesi ve buradaki orduya destek olarak yirmi bin kişiden oluşan Arnavut piyade kuvvetlerinin gönderilmesi, Prepolye, Çaynica, Taşlıca, bölgelerini müdafaa etmek üzere Yenipazar'daki ordudan asker gönderilmesi, Hersek'te otuz bin kişiden müteşekkil bir ordunun kurulması ve bu ordunun Gaçka ile Trebinya sınırları arasındaki bölgeyi savunması, Kosova'da yetmiş bin kişilik bir ordu oluşturulması ve bu ordunun Mitroviçe-Geylan hattını savunması, Üsküp'te kırk bin kişilik bir ordunun tesis edilmesi ve bu ordunun Vranya-Pallanka hattını savunması kararlaştırılmıştır[252].

3.3.1. Berlin Kongresi Kararlarına Arnavutların Tepkileri ve Yapılan Çalışmalar

Berlin Kongresi kararlarının alınmasının ardından, alınan kararları uygulamaya koymak maksadıyla Osmanlı Devleti ile Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ arasındaki sınırları saptamak üzere komisyonlar kurulmuştur. Prizren birliği bu komisyonları reddetmiş ve özellikle İşkodralılar şiddetli tepkiler vermiştir. Temmuz 1878 tarihinde Plava ve Gusinya bölgesini Karadağ'a vermek istemeyen Arnavutlar, gösteriler düzenlemişler ve bölgenin savunmasını sağlamak amacıyla gönüllü olarak askere yazılmışlardır. Bölge halkı da savunmanın yürütülmesinde para, malzeme ve yiyecek ihtiyaçlarının giderilmesi için her türlü yardımda bulunmuştur[253].

1878 yılı ortalarında Bosna-Hersek'i işgal eden Avusturya-Macaristan'ın Karadağ'a verilecek Arnavut topraklarıyla ilgili bölgeye uluslararası bir komisyon göndermesi Arnavutların huzursuzluğunu arttırmış ve bölgede tansiyon yükselmiştir. Bosna-Hersek'in işgali için protestolar düzenleyen Arnavutlar, Karadağ ve Gusinya'nın

[251] Külçe, *a.g.e.*, s. 247.
[252] Alpan, *a.g.e.*, s. 52-53.
[253] Alpan, *a.g.e.*, s. 53.

savunulması için yerel halktan topladıkları para ve malzeme yardımlarıyla silahlı askeri birlikler oluşturmuşlardır[254]. Karadağlılar, kendilerine bırakılan bölgeleri almak için harekete geçtiklerinde Arnavutların şiddetli direnişiyle karşılaşmışlar ve bunun üzerine Berlin Antlaşması'nı imzalayan büyük devletlere başvurarak Osmanlı'yı şikâyet etmişlerdir. Bir yandan Arnavutların bu hareketini desteklerken diğer yandan fazla ileri gidilmesini istemeyen Osmanlı hükümeti, Arnavutlara nasihatte bulunmak ve onları silahsızlandırmak üzere, Berlin Kongresi'nde Osmanlı Devleti'nin ikinci murahhaslığında bulunan Serasker Mehmet Ali Paşa'yı Prizren'e gönderme kararı almıştır[255].

25 Ağustos 1878'de Prizren'e varan Mehmet Ali Paşa, Bayrak Camii'nde yaptığı toplantıda Sırbistan ile Karadağ'a verilecek topraklar konusunda padişahın fermanını okumuş ve Prizren birliği üyesi muhafazakâr paşalar ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Mehmet Ali Paşa'nın çabalarına rağmen birlik içindeki liderlerin çoğunluğu padişahın emrini dinlememiş ve paşanın nasihatlerine kulak asmamıştır. Arnavutlara söz geçiremeyeceğini anlayan Mehmet Ali Paşa, önce Manastır'dan yardım istemiş daha sonra 31 Ağustos'ta Prizren'i terk ederek Yakova'ya doğru hareket etmiştir. Yakova'da çok sayıda silahlı Arnavut tarafından karşılanan Mehmet Ali Paşa, burada da padişahın emrini açıklama girişiminde bulunmuş ancak yeniden şiddetli bir muhalefetle karşı karşıya kalmıştır. Bölgeyi abluka altına alan silahlı Arnavutlar Mehmet Ali Paşa'dan Yakova'yı terk etmesini isteseler de o bu isteğe kayıtsız kalmış ve bunun üzerine sözlü muhalefet şiddet propagandasına dönüşmüştür. Mehmet Ali Paşa'nın direnmesinden rahatsız olan Arnavut muhalifler 6 Eylül 1878 tarihinde paşanın kaldığı evi ateşe vermişler ve bu eylemleri sonucunda Mehmet Ali Paşa ile birlikte A. Paşa Dreni, Şakir Curri, Bayram Ağa gibi birlik üyelerinin ölmesine sebep olmuşlardır. Yaşanan olay Prizren Birliği ve Osmanlı Devleti'nin arasının açılmasına sebep olurken, Arnavutluk'un her tarafında ayaklanmalar başlamıştır[256]. Ortaya çıkan ayaklanmalar muhafazakâr paşaların etkinliğini azaltırken, ulusal taleplerde bulunan Arnavutların güçlenmesine neden olmuş ve bu grup, Arnavutluk özerkliği taleplerini gündeme getirmek adına yeni bir

[254] Bozbora, *a.g.e.*, s. 195.
[255] Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 764.
[256] Alpan, *a.g.e.*, s. 54-55.

muhtıra hazırlamaya karar vermiştir[257]. Eylül ayında hazırlan program taslağı, Sami Frasheri'nin editörlüğünü yaptığı Tercüman-ı Şark gazetesinde yayınlanmış ve Kasım ayında Prizren Birliği Meclisi tarafından onaylamıştır. Muhtırada; tüm Arnavut mahallerinin tek bir vilayette birleştirilmesi, genel bir meclisin oluşturulması, vilayette görev alacak memurların Arnavutça bilmesi, bölge okullarında Arnavutça eğitim yapılması, vilayet bütçesinin bir kısmının eğitim ve kamu hizmetleri için kullanılması talepleri yer almıştır[258]. Bu talepler Ocak 1879'da Debreli İlyas Paşa başkanlığındaki dokuz kişilik bir heyet tarafından padişaha bildirilmiş, ancak Padişah bu taleplere olumlu ya da olumsuz hiçbir cevap vermemiştir. Osmanlı Devleti'nin kayıtsız kalmasına karşın Arnavutlar, 1878-1879 kış aylarında toplantılar yapmaya ve tam otonomi sağlayacak öneriler sunmaya devam etmişlerdir[259].

Tarihi bir millet olduklarına ve Köprülüler, Mısırlı Mehmed Ali, Giritli Mustafa Paşalar gibi Osmanlı ıslahatına katkı sağlayan önemli şahsiyetler yetiştirdiklerine vurgu yapan Arnavutlar, hukuklarının tanınması gerektiğine dair taleplerini her fırsatta dile getirmişlerdir[260]. Ancak Arnavutların özerklik için yaptıkları çalışmalar, topraklarının Yunanistan ve Karadağ tarafından ilhakı tehlikesinden dolayı fazla bir ilerleme gösterememiş, tehlikenin farkında olan Arnavutlar bir süre için özerklik yanlısı tutumlarından uzaklaşırken, Karadağ ve Yunanlılara karşı topraklarını koruma meselesi Prizren Birliği'nin en önemli meşgalesi olmuştur. 1879 Şubat'ında Osmanlı-Yunan sınır görüşmeleri esnasında Arnavutlar bölgeye silahlı birlikler göndermişler ve onların şiddetli muhalefetleri, bu konuda atılacak adımların daha ileri bir tarihe ertelenmesine sebep olmuştur. Aynı tarihlerde Berlin Kongresi'ne katılan devletler Karadağ'a verilecek topraklar konusunda Osmanlı Devleti'ne yeniden baskı yapmaya başlamışlar ve bu durumda Osmanlı Devleti bölgedeki askeri birlikleri geri çekmek mecburiyetinde kalmıştır. Uygun ortamın sağlanmasıyla kendisine verilen toprakları ilhak etmek üzere harekete geçen Karadağ, burada Prizren Birliği kuvvetlerinin şiddetli direnişiyle karşılaşmış ve geri çekilmek zorunda kalmıştır. Karadağ'ın kongre üyesi devletlerden yeniden yardım istemesi üzerine II.

[257] Frasheri, *a.g.e.,* s. 134.
[258] BOA, Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı [A}MKT.MHM], 483/53, H. 08.01.1296 (02.01.1879); Frasheri, *a.g.e.,* s. 134-135.
[259] Alpan, *a.g.e.,* s. 56.
[260] BOA, Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal [Y..PRK.AZJ], 2/44, H. 29.12.1295 (24.12.1878).

Abdülhamid yeniden harekete geçmiş ve direnişi bastırmak üzere Ahmed Muhtar Paşa idaresindeki birlikleri bölgeye göndermiştir. Arnavutları iyilikle ikna etmesi için bölgeye gönderilen Ahmed Muhtar Paşa kısa bir süre sonra İstanbul'a geri çağrılmıştır. Padişah, Avrupalı devletlerin baskıları yüzünden toprak meselelerini çözmek hususunda girişimlerde bulunuyormuş gibi görünse de, hem Arnavut ahalinin hem de Prizren birliğinin direniş hareketini bastırma konusunda istekli davranmamıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin bölgede uyguladığı hafif yatıştırma politikası bir sonuç vermemiş, tam tersine mevcut şiddeti arttırarak Arnavut birlikleri ve Karadağlılar arasında kanlı çatışmaların yaşanmasına yol açmıştır[261]. Bununla birlikte Yunanistan'la yaşanan sınır sorunu da Arnavutları huzursuz etmeye devam etmiş ve bu mesele için Yanya Defterdarı Osman Tevfik, Yanya'da asayişin bozuk olduğunu ve Yanya'nın Yunanistan'a terk edilmesi durumunda Arnavutların bu durumu kabul etmeyerek, her kaza ve nahiyede ittihat meclisleri kurarak ayaklanacaklarını ifade etmiştir[262].

Bir yandan toprak bütünlüğünü korumaya çalışan Arnavutlar, bir yandan da hukuki haklar elde etmek için girişimlerde bulunmuşlar ve mahkemelerinin millileştirilmesini talep etmişlerdir. Bu talepler doğrultusunda Osmanlı yönetimi milli mahkemelerin kurulmasına izin vermiş ancak aynı zamanda Osmanlı mahkemelerinin de yerinde kalmasını uygun görmüştür. Adli ve siyasi otonomi talepleri 7-19 Mayıs 1879 tarihlerinde Prizren'de yapılan toplantılarda yinelenmiştir[263]. Bu süreçte Prizren'de toplanan Arnavutluk Birliği üyelerinden Arnavut ileri gelenleri ve ahali de Bâb-ı Âlî'ye gönderdikleri yazıda, öncelikle Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını ve Halife Padişah Abdülhamid'e sadakatlerini dile getirmişler, sonrasında Arnavutlarla meskûn Manastır, İşkodra, Yanya ve Kosova vilayetlerinin tek bir valilik idaresi altında birleştirilmesini istemişlerdir[264]. Arnavut vilayetlerinin birleştirilmesini ısrarla talep eden Arnavutlar, bu durumun Rumeli'de Devlet-i Aliyye'nin bekası için gerekli olduğunu ifade etmişledir[265]. Prizren'den

[261] Bozbora, *a.g.e.,* s. 198-199.
[262] BOA, Yıldız Perakende Evrakı Umumi [Y..PRK.UM..], 1/60, H. 03.05.1296 (25.04.1879); BOA, Y..PRK.UM.., 1/59, H. 27.04.1296 (20.04.1879).
[263] Alpan, *a.g.e.,* s. 56-57.
[264] BOA, Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat [Y.PRK.ASK], 3/17, H. 28.09.1296 (15.09.1879).
[265] BOA, Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı [Y.PRK.BŞK]., 2/38, H. 14.11.1296 (30.08.1879).

dönüşünde Fraşeri tekkesine uğrayan Abdül, Baba Aluş ve güney bölgesinin tüm ileri gelenleri ile bir toplantı düzenlemiş, bu görüşmelere Görice'deki Melsan Bektaşi tekkesinin lideri Baba Adem de katılmıştır[266].

Bir yandan Arnavutların ve Karadağlıların talepleri diğer yandan Arnavutluk sınırında yaşanan çatışmalar Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmış ve Bâb-ı Âlî'nin konunun çözümü hususunda çaresiz kalması, yeniden bir dış müdahaleyi beraberinde getirmiştir. Avusturya'nın Arnavutluk'a müdahale etmesinden ve bölgeye yerleşmesinden endişe duyan İtalya, Arnavutluk sorunu ile bizzat ilgilenmiş ve Osmanlı Devleti ile Karadağ arasında aracılık yaparak krize bir çözüm bulmaya çalışmıştır[267]. Berlin Kongresi'ne katılan devletler 2 Nisan 1880'de sorunu çözmek adına bir araya gelmişler ve yapılan görüşmelerde İtalyan temsilcisi Kont Corti, Plava ve Gusinya yerine Katolik Arnavutlarla meskûn Gruda, Hoti ve Klemed yörelerinin Karadağ'a verilmesini önermiştir. Bölge halkının Katolik olması nedeniyle burada herhangi bir direniş hareketinin gerçekleşmeyeceğini düşünen Corti'nin bu önerisi, Osmanlı Devleti tarafından da olumlu karşılanmıştır. Yapılan görüşmelerin ardından 22 Nisan 1880 tarihinde, Plava ve Gusinya yerine Hoti ve Gruda'nın Karadağ'a verilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak İtalyan temsilcinin öngörüsünün aksine alınan bu karar tüm Arnavutları kızdırmış, Katolik, Müslüman, Ortodoks Arnavutlar birleşerek besa andı içmişler ve bölgeyi savunmak için derhal askeri birlikler oluşturmuşlardır[268].

Uluslararası sahada Arnavutların kaderini belirleyen yeni kararlar alınırken, Prizren Birliği'ne İslami bir karakter verilmek istendiğini fark eden liberal görüşlü milliyetçi Hıristiyan ve Müslüman Arnavutlar Mart 1880'de Yakova'da yeni bir Arnavut birliği kurma girişiminde bulunmuşlardır. Osmanlı Devleti'ne ve büyük devletlere taviz vermek istemeyen bu yeni birlik, Albay Hodo, B. Şala, Prenk Bib Doda gibi önemli Müslüman ve Katolik komutanların da bulunduğu bir grupla İşkodra'da konsey toplantısı düzenlemiştir (3 Nisan 1880)[269]. Yapılan bu toplantıda padişah ile ilişkileri kesme kararı alınmış ve İşkodra'da alınan bu karara liberal Arnavutlar büyük bir

[266] Clayer, "Bektaşilik ve Arnavut Ulusçuluğu", (Çev: Orhan Koloğlu), *Toplumsal Tarih,* Sayı:2, İstanbul 1994, s. 58.
[267] Armaoğlu, *a.g.e.,* s. 764.
[268] Alpan, *a.g.e.*, s. 62-63; Pollo and Puto, *a.g.e.*, s. 122.
[269] Alpan, *a.g.e.*, s. 63.

destek verirken, muhafazakâr Arnavutlar tepki göstermiştir. Yaşanan fikir ayrılıkları nedeniyle İpek ve Priştine'de Arnavutlar arasında çatışmalar yaşanmıştır[270].

1880 Mayıs'ında İşkodra Valisi İzzet Paşa'ya kararlaştırılan yerlerin Karadağ'a verilmesi emri gelmiş[271] ve bunu duyan Yakova Birliği orduları Karadağ'a verilmesi kararlaştırılan Hoti ve Gruda yörelerini savunmak üzere Tuz kazasında karargâh kurmuşlardır. İzzet Paşa verilen emir doğrultusunda, padişahın ordularını bölgeden geri çekmiş ve Karadağ'a Hoti, Gruda ve Kelmend yörelerini teslim almalarını bildirmiştir. İşgale başlayan Karadağ kuvvetleri, Yakova Birliği kuvvetleri tarafından geri püskürtülmüş ve bu zafer İşkodra komitesini cesaretlendirmiştir. Yeni kurulan Arnavut Birliği 8 Mayıs 1880 tarihinde yayınladığı bir muhtırada, Arnavut topraklarının asla işgal edilemeyeceğini ve bu birliğin tam otonomiyi kazanma doğrultusunda harekete devam edeceğini bildirmiştir. Arnavutların zaferi diğer Balkan devletlerinin telaşlanmasına neden olurken, Bâb-ı Âlî üzerinde büyük devletlerin baskıları artmaya başlamıştır[272].

Kazandığı zaferin ardından İşkodra komitesi 19 Mayıs 1880'de otonomi talebinde bulunmuş ve onların bu talebi İngiltere ve Avusturya tarafından desteklenmiştir[273]. Özellikle Karadağ meselesini Osmanlı'yı parçalamak için bir fırsat olarak gören İngiltere, Arnavut özerkliği için talepte bulunurken bu istek Almanya ve Fransa tarafından olumsuz karşılanmıştır. İngiltere'nin teşebbüsü ile Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletler, Karadağ ve Yunanistan meselelerini çözüme kavuşturmak adına 16 Haziran 1880 tarihinde yeniden bir araya gelmişlerdir. Yapılan görüşmelerin ardından devletler, Karadağ'a Gusinya ve Plava yerine Adriyatik kıyısında bulunan Ülgün'ün, Yunanistan'a ise Epir ve Tesalya topraklarından Yanya, Meçöve ve Larissa'nın verilmesini kararlaştırmışlardır. Ayrıca İngiltere ve Rusya, Ülgün'ün Karadağ'a teslimi sırasında Arnavutlar bir problem çıkarırsa, büyük devletlerin ortak donanmalarını bölgeye göndermesini önermişler ve bu öneri diğer devletler tarafından kabul edilmiştir[274].

[270] Bozbora, *a.g.e.*, s. 200.
[271] Külçe, *a.g.e.*, s. 261.
[272] Alpan, *a.g.e.*, s. 63-64.
[273] Alpan, *a.g.e.*, s. 64.
[274] Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 765-766, Külçe, *a.g.e.*, s. 262.

Alınan kararlardan haberdar olan Arnavutlar hemen Ülgün'e asker sevk etmişler ve büyük devletlere bir memorandum sunarak Karadağ hâkimiyetine girmek istemediklerini ifade etmişlerdir. Arnavutlar sundukları memorandumda: "*Birkaç asırdır Osmanlı Devleti'nin yönetimi altında olan biz Ülgünlüler, göreneklerimizi, dilimizi ve dinimizi, bizim dinimizden farklı ve hatta ona zıt olan Karadağ'dakilerin dinleriyle değiştiremeyiz"*demişler ve son raddeye kadar direneceklerini ifade etmişlerdir[275]. Yunanlılara verilmek istenen topraklar için de tepki gösteren Arnavutlar, Yunanlılara esir olmamak için son bir fert kalana kadar mücadele edeceklerini Bâb-ı Âlî'ye gönderdikleri bir telgrafla bildirmişlerdir[276]. Yine gönderilen başka bir yazıda Arnavutlar, Karadağ ve Yunanistan'a verilmek istenen Arnavut topraklarının terkine asla razı olmayacaklarını ve Osmanlı Devleti'nin himayesinde kalmak istediklerini beyan etmişlerdir[277].

Arnavutların saldırıya geçtiğini gören büyük devletler, konferansta aldıkları karar doğrultusunda harekete geçmişler ve Eylül ayı başlarında ortak donanmalarını Ülgün önlerine göndermişlerdir. Büyük devletler Osmanlı Devleti'nin de kendileriyle beraber hareket etmesini istemişler, ancak Osmanlı işi ağırdan alarak Avrupalı devletleri oyalama yoluna gitmiştir. Ateş etme yetkisi verilmeyen bu gemiler yaklaşık iki ay kadar bölgede kalarak Arnavutlara gözdağı vermek istemişler ancak onların bu tehditkâr tutumu Arnavutlar üzerinde önemli bir tesir bırakmamıştır. Bu şekilde bir sonuca varamayacaklarının farkına varan Gladstone, Ülgün'ün Karadağ'a teslim edilmemesi halinde İzmir'i işgal edeceklerine dair padişaha bir mesaj göndermiş, Gladstone'un bu hareketi Rusya ve İtalya tarafından desteklenirken, Almanya, Avusturya ve Fransa'nın tepkisine neden olmuştur. Aldığı tepkiler neticesinde hareketi tek başına yürütmek isteyen Gladstone'nun bu girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır[278].

Arnavutların kırılmayan direnişi ve dış devletlerin devam eden baskısı, Osmanlı Devleti'ni daha caydırıcı kararlar almaya zorlamış ve Osmanlı-Karadağ sınır meselesini artık bir çözüme kavuşturmak isteyen II. Abdülhamit, Ülgün'ün teslim

[275] Sinno, *a.g.e.*, s. 186.
[276] BOA, Y..PRK.AZJ., 3/84, H. 01.08.1297 (09.07.1880).
[277] BOA, Yıldız Esas Evrakı [Y..EE..], 9/25, H. 18.06.1297 (28.05.1880).
[278] Sinno, *a.g.e.*, s. 186; Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 766.

edilmesi için gizliden gizliye askeri hazırlıklar yürütmeye başlamıştır[279]. Yapılan hazırlıkların ardından Osmanlı Devleti harekete geçmiş ve Ülgün, Avrupalı devletler taarfından yakın kıyılardan kuşatılırken, Osmanlı da karadan abluka gerçekleştirmiştir[280]. Ancak Arnavutların direnmeye devam etmesi ve Ülgün'ü teslim etmemesi çatışmaların uzamasına neden olmuş, büyük devletler bölgenin Karadağ'a verilmesi için 30 Ekim1880 tarihine kadar yeni mühlet vermişlerdir[281]. Sorunun uzaması üzerine meseleyi tamamen çözmek isteyen Osmanlı Devleti yeni bir girişimde bulunmuş ve 9 Ekim 1880'de müşir Derviş Paşa'yı Ülgün'ü Karadağ'a teslim etmek üzere görevlendirmiştir. 3 Kasım 1880 tarihinde İşkodra'ya gelen Derviş Paşa'ya[282], Ülgün'ü kan dökmeden teslim etmesi konusunda talimat verilmiş[283] ve Paşa, İşkodra Birliği komisyonundaki Arnavutlara nasihatlerde bulunarak[284], birliğin reislerini meselenin çözümünde tarafsız kalmaları husunda ikna etmiştir. Bu vesileyle 26 Kasım 1880 tarihinde Karadağ askerleri Ülgün'e girmiş ve direnişin önemli isimlerinden Arnavut reisleri Hodo Paşa ve Prenk Bib Doda tutuklanarak İstanbul'a gönderilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Batılı devletlerle birlikte hareket ederek Arnavutluk'un bir parçasını Karadağ'a vermesi, Arnavut Birliği'nin emellerine ters düşmüş ve kısa bir süre sonra Arnavutluk tarafında yeniden hareketlenmeler başlamıştır[285]. Sınır sorununu çözen Derviş Paşa İstanbul'a dönerken Prizren Birliği'nin önemli liderlerinden Abdül Bey İstanbul'dan gizlice Arnavutluk'a geçmiş ve Prizren Birliği de Aralık 1880 tarihinde yaptığı gizli bir toplantıda "Geçici Arnavut Hükümeti"ni ilan ederek, yirmi bin kişiden oluşan bir ordu kurmuştur. Derviş Paşa'nın sindirdiği Luma, İpek, Yakova, Gusina gibi şubeler de geçici hükümete katıldıklarını bildirmişlerdir[286].

Prizren İttihadı Maliye Şubesi Başkanı Süleyman Ağa Vokşi beraberindeki Prizren Birliği orduları ile 4 Ocak 1881'de Üsküp'ü, 18 Ocak 1881'de Prişte'yi ve aynı ayın

[279] BOA Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı [Y..A…HUS], 165/50, H. 21.08.1297 (29.07.1880).
[280] Bozbora, *a.g.e.*, s. 201.
[281] Alpan, *a.g.e.*, s. 66.
[282] Karl Süssheim, "Arnavutluk", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt:1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1986, s. 589.
[283] BOA, Yıldız Mabeyn-i Hümayun Evrakı İrade [Y..MB.İ…], 66/78, H. 28.11.1297 (01.11.1880).
[284] BOA, Y..PRK.ASK., 4/71, H. 2.12.1297 (05.11.1880).
[285] Süssheim, *a.g.m.*, s. 589.
[286] Alpan, *a.g.e.*, s. 70.

21'inde Mitroviçe'yi işgal etmiş[287], daha sonra Kumanova, Kalkandelen, Gostivar ve Debre'yi de Prizren'e bağlamıştır[288]. Osmanlı hükümetinin karşı hareketinden çekinen Arnavutlar, özerklik faaliyetlerine hız vermek istemişler ve Şubat 1881'de bütün nahiyelerden katılan 130 delege ile Debre'de gizli bir toplantı gerçekleştirmişlerdir. Toplantıda Ohri'nin müstakbel Arnavutluk'un başkenti olması kararlaştırılmış, ancak Abdül Bey'in Osmanlı ordusuna saldırı teklifi Debre kadısı Yunus Zühdü ve Arnavut paşaları tarafından reddedilmiştir. Böylece Abdül Bey'in Arnavutluk muhtariyeti için yürüttüğü çalışmalar başarısızlıkla sonuçlanmış ve toplantıda yapılan görüşmeler Yunus Zühdü tarafından Osmanlı Hükümeti'ne bildirilmiştir[289]. Bu müzakereden haberdar olan hükümet, Yunanistan ile olan sınır meselesini henüz halledemediğinden hemen askeri bir müdahalede bulunamamıştır. Bu süreçte Padişah, Kalkandelenli Şeyh Mustafa Efendi gibi Arnavut toprak beylerini kendi yanına çekerek birliğin gücünü zayıflatmaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti ancak 25 Mart 1881'de Yunanistan ile sınır meselesini hallettikten sonra hareke geçebilmiş[290] ve Padişah, Arnavutluk'un ıslahı için Derviş Paşa'yı görevlendirmiştir. Yirmi bin kişilik bir orduyla Arnavutluk'a gönderilen Derviş Paşa, Mart ayı sonunda Üsküp'e varmış ve Prizren Birliği'nin Üsküp şubesindeki Arnavut ileri gelenlerini Rodos'a sürmüştür. Buradan Firzovik'e geçen Derviş Paşa, gerekli askeri hazırlıklarını tamamladıktan sonra ihtilalcılara çağrıda bulunmuş ve onları isyan hareketlerinden vazgeçirmek istemiştir. Ancak asilerin değişmeyen tutumu karşında hiddetlenen Derviş Paşa, kendilerine bir ültimatom vererek "*Yarın üzerinize yürüyeceğim. Dökülecek kanın dünya ve ahirette hesabını siz veriniz*" demiştir. Nitekim söylediğini yapan Derviş Paşa ve orduları 20 Nisan 1881'de Prizren'e girmiş, ardından kentin etrafı derhal çevrilerek sıkıyönetim ilan edilmiştir[291]. Prizren'de kaldığı iki üç ay boyunca vergi borçlarının toplanmasını sağlayan ve bazı muhafazakâr Arnavut ileri gelenleri affeden Derviş Paşa[292], dört binden fazla kişiyi de tutuklamış ve Prizren Birliği'ne mensup bazı önemli beyleri de cezalandırarak Anadolu'ya sürgüne göndermiştir[293].

[287] Süssheim, *a.g.m.,* s. 589.
[288] Alpan, *a.g.e.,* s. 70.
[289] Süssheim, *a.g.m.,* s. 589.
[290] Bozbora, *a.g.e.,* s. 204.
[291] Külçe, *a.g.e.,* s. 265-266.
[292] Külçe, *a.g.e.,* s. 256.
[293] Malcolm, *a.g.e.,* s. 283; "Arnavutluk", *Türk Ansiklopedisi,* s. 378.

Prizren'in Derviş Paşa tarafından ele geçirilmesi Arnavut Birliği üyelerini harekete geçirmiş ve birliğin merkezi Prizren'den Yakova'ya taşınmıştır. Burada son defa toplanan ve savunma konusunda müzakerelerde bulunan Arnavut Birliği kurtuluş çaresi aramış, ancak Derviş Paşa'nın Mayıs 1881'de Yakova'ya hücum etmesiyle bir neticeye ulaşamamıştır. Derviş Paşa orduları yüksek dağlık kesimlere ulaşamasa da İpek, Priştine ve Mitroviçe'yi ele geçirmiştir[294]. Bu arada birliğin önemli üyelerinden Hodo Paşa ve Prek Bib Doda sürgüne gönderilirken, yine birliğin kilit isimlerinden birisi olan Abdül Frasheri de önce tutuklanmış ve Anadolu'ya sürülmüş, daha sonra ise genel aftan yararlanarak 1885'te İstanbul'a dönmüş ve ölünceye kadar (1892) burada yaşamıştır. Özerlik yanlısı birlik liderleri bu şekilde cezalandırılırken, birlik karşıtı muhafazakâr Arnavut seçkinlerine ise üst makamlarda çeşitli görevler verilmiş ve bu vesileyle Osmanlı Devleti ile aralarındaki bağlar kuvvetlendirilmiştir[295].

Takviye kuvvetlerin gelmesiyle daha da kuvvetlenen Derviş Paşa orduları, Ekim 1881 sonunda Debre, Luma ve Manastır bölgelerinde hâkimiyet sağlamıştır[296]. Böylece Derviş Paşa ve ordularının başarılı taarruzları sonucunda özerklik yanlısı Arnavutlar sindirilmiş ve bu amaç için çalışmalar yürüten Arnavut Prizren Birliği dağılmıştır[297]. Birliğin dağıtılmasının ardından Padişah, Arnavutların hoşnutsuzluklarını gidermek adına kimi bölgeleri vergiden muaf tutmuş ve askerlik hizmeti için de gönüllülük esasını getirmiştir. Bu uygulamaların yanı sıra Arnavutlar arasındaki önemli kişiler padişahın hizmetine alınmış ve aileler arasındaki kan davasına son verilmiştir. Özerklik yanlısı Arnavutlar bundan sonraki çalışmalarını gizli bir şekilde yürütmeye devam ederken, bir kısmı da yurtdışına çıkmış ve çalışmalarını yerleştikleri bölgelerde sürdürmüştür. 1902'ye kadar geçen süreçte yurtiçinde ve yurtdışında yapılan çalışmalarda, özellikle dil ve kültürün gelişimi için faaliyetlerde bulunulmuş, bu süreçte siyasi açıdan önemli bir çıkış yaşanmamıştır[298]. Böylece Prizren Birliği'nin dağılması liberal Arnavutların siyasi fikir ve hareketlerini kısıtlarken, kültürel gelişimlerine ivme kazandırmış ve bu durum Prizren Birliği'nde ortaya çıkan milli oluşumu pekiştirmiştir.

[294] Alpan, *a.g.e.*, s. 71.
[295] Bozbora, *a.g.e.*, s. 204-205.
[296] Alpan, *a.g.e.*, s. 71.
[297] Jelavich, *a.g.e.*, s. 396.
[298] Bozbora, *a.g.e.*, s. 207.

3.3.2. Dil ve Alfabe Çalışmaları (1879-1892)

Prizren Birliği'nin kurulmasının ardından, Arnavut ulusalcıları arasında yaşanan ilk önemli kültürel gelişme dil ve alfabe alanında olmuştur. Milli kimliğin oluşumunda ve korunmasında özellikle dil üzerinde duran Arnavut aydınlar, Şemseddin Sami Frasheri'nin,

> "*Alamet-i milliyet lisandır, her kavim kendi lisanıyla kaimdir. Kendi lisanlarını unutanlar yahut lisan-ı maderzâdlarını (anadil) terk ederek diğer lisanı istîmal edenler mürur-u zamanla kavmiyet-i asliyelerini kaybedip lisanını kullandıkları kavmin efradından olurlar. Ortadan kalkıp sönmüş ola bunca akvam-ı kadime zannetmeyiniz ki tümü öldüler yahut tümü katl olundular, hayır böyle değildir, akvam-ı ecnebiye ile karışarak lisanını aldıkları kavmin efradından oldular*[299]."

satırları ile ifade ettiği gibi dil ve milli kimlikleri arasında ayrılmaz bir bağ kurmuşlar ve derhal alfabe ile ilgili çalışmalara başlamışlardır.

Arnavutlar daha önceleri de ulusal alfabe belirlemeye yönelik çalışmalar yapmışlar[300] ancak bu alfabeler Arnavut dilinin fonetiğine tam olarak uygun olmadığından yeni bir alfabenin oluşturulması gündeme gelmiştir. Arnavut okullarını açmak isteyen Prizren Birliği üyeleri öncelikle ortak bir alfabenin belirlenmesini uygun görmüşler ve 1879 başlarında Arnavut Haklarını Savunma Komitesi, konu üzerinde çalışmalar yürütmeye başlamıştır. Komite, daha önceleri Arnavut alfabesi düzenlemiş olan Vasa Paşa, Filatlı Hasan Tahsin Hoca, Jano Vreto ve Şemseddin Sami Frasheri'yi alfabe çalışmaları yapmak üzere görevlendirmiş, çalışmaların düzenli olarak yürütülmesi için bir komisyon kurulmuştur. Kurulan komisyon Vasa Paşa, Filatlı Hasan Tahsin Hoca, Jano Vreto ve Şemseddin Sami tarafından hazırlanan alfabe taslakları üzerinde çalışmış ve 19 Mart 1879'da yapılan toplantıda Şemseddin Sami'nin hazırladığı alfabe oy birliğiyle kabul edilmiştir. Diğer alfabeler Yunan, Latin ve Arap kaynaklı olduğu için kabul edilmezken, Şemseddin Sami'nin alfabesi Latince olmasına rağmen Arnavut fonetiğine daha uygun olduğu için kabul edilmiştir. 36 harften müteşekkil bu alfabe 1879 yılı içerisinde İstanbul'da yüz otuz altı sayfa olarak basılmış, "Alfabetare E Gjuhese Shqip" (Arnavut Dilinin Alfabesi) ismiyle

[299] Şemseddin Sami, *Arnavutluk Ne İdi, Nedir, Ne Olacak?,* (Çev: Şahin Kolonya), 1889, s. 32.
[300] Arnavut alfabesi oluşturmak için; Naum Vekilharci, 1844-1845 yıllarında Romanya'da 32 harften oluşan orijinal bir alfabe, Filatlı Hoca Hasan Tahsin 1858'de Arapça alfabe, Konstandin Kristoforidhi, 1867'de greko-silirik harflerle bir alfabe ve İşkodralı Vasa Paşa 1878'de Latince alfabe çalışmalarında bulunmuşlardır. Bkz., Alpan, *a.g.e.,* s. 74.

yayınlanan eserin ilk on sayfasında harflerin açıklaması yapılmış, diğer sayfalar ise okuma parçalarına ve öğretim yöntemlerine yer verilmiştir. Yirmi bin sayı olarak basılan eser, Arnavutluk'un her yerine ve Arnavutların meskun bulundukları Romanya, Mısır, A.B.D., Bulgaristan ve Güney İtalya'ya gönderilmiştir. Sami Frasheri'nin geliştirmiş olduğu ve "İstanbul Alfabesi[301]" ismiyle anılan alfabe, özellikle Bükreş, Mısır, Köstence, Selanik ve Sofya'da yaşayan Arnavutlar arasında yayılmış, Arnavut aydınlar buralarda yayınladıkları kitap, dergi ve gazetelerde İstanbul Alfabesi'ni kullanmışlardır[302]. Şemseddin Sami, Prizren Birliği'nde kabul edilen alfabesinin Arnavut lisanına mahsus mükemmel ve muntazam bir alfabe olduğunu, Arnavutların alfabeye dört elle sarıldıklarını, yeni alfabedeki harflerle pek çok kitap basıldığını ve eserlerin Arnavutluk'un her yerine dağıtıldığını ifade etmiştir[303]. Alfabe ile ilgili yapılan düzenlemelerin ardından Şemseddin Sami 1886'da, Vasa Paşa ise 1887'de bir Arnavutça gramer kitabı yayınlamıştır[304].

Arnavut aydınlarının oluşturmak istedikleri ulusal alfabe çalışmalarına karşılık bir kısım muhafazakâr Arnavutlar ise Arap harflerini savunmaya devam etmişlerdir. Arnavutlar arasında bu konuda ayrışmalar yaşanmış, öyle ki hutbelerin okunacağı dil dahi Arnavut halkı arasında tartışma konusu olmuştur. Arnavutluk'ta verilen hutbe yüzünden halkın ikiye ayrılması bir kısmının hutbenin Arabî dilde diğer kısmının ise Arnavut lisanı ile okunmasını talep etmesi üzerine Şeyhü'l İslam Sabık Ömer Lütfi olaya müdahale etmiş ve hutbenin Arnavutça okunmaması yönündeki kararını bir emirnameyle İşkodra Valiliği'ne bildirmiştir[305].

---

[301] Sami Frasheri tarafından hazırlanan ve "Frasheri Alfabesi" adıyla da bilinen bu alfabe, 1908 yılına kadar Arnavutluk bölgesinde kullanılan en yaygın alfabe olmuştur. Bkz. "Arnavut Dili", *Türk Ansiklopedisi*, s.365.

[302] Alpan, *Albanolojinin Işığında: Arnavut Alfabesi Nasıl Doğdu?: (100-Vjetori i Abecese Shqipe)*, Ankara 1979, s. 10-11; Ancak 1881'de Prizren Arnavut Birliği dağıldıktan sonra İstanbul'da yayınlanan derginin ve Arnavut okullarının kapatılmasıyla İstanbul Alfabesi etkisini yitirmiş, Fener ve Vatikan kiliselerinin baskısıyla Yunan, İtalyan ve Arap harfleriyle yayınlar yine çoğalmaya başlamıştır. Bkz., Alpan, *a.g.e.,* s. 11.

[303] Şemseddin Sami, *a.g.e.,* s. 84.

[304] Alpan, *Prizren Arnavut Birliği: 10 Haziran 1878-1978*, s. 77.

[305] BOA, Yıldız Perakende Evrakı Meşihat Dairesi Maruzatı [Y..PRK.MŞ..], 4/22, H. 14.03.1310 (06.10.1892).

3.3.3. Dernek ve Yayın Faaliyetleri (1879-1894)

Alfabe alanında önemli çalışmalar yapan Arnavutlar, daha sonra dernekleşme ve yayın faaliyetleri ile kültürel anlamdaki gelişimlerini sürdürmüşler, padişahın izniyle Vasa Efendi, Jano Vreto, Naim, Abdül ve Şemseddin Sami Frasheri kardeşler 30 Eylül 1879 tarihinde Arnavut Cemiyet-i İlmiyesi'ni kurmuşlardır. Sami ve kardeşi Naim Frasheri'nin önemli bir rol oynadığı bu cemiyetin amacı, tüm Arnavutların anlayacağı standart bir dil oluşturmak olmuş, Osmanlı Devleti cemiyetin Şemseddin Sami'nin alfabesiyle kitaplar basmasına izin vermiştir[306].

Ekim 1879 başlarında Sami Frasheri'nin girişimiyle, Arnavutluk ve Arnavutlar ile ilgili bilimsel çalışmalar yayınlamak amacıyla bir konferans düzenlenmiş ve toplantıda yirmi sekiz Arnavut aydının yer aldığı "Arnavutça Harflerle Arnavut Dili ve Edebiyatını Yazma, Yayma ve Basma Derneği" kurulmuştur (12 Ekim 1879)[307]. Derneği oluşturan yirmi sekiz kurucu üye içinde, on Müslüman, İşkodralı dört Katolik (Paşko Vasa, Noç Xhuxhi, Nikolla ve Gjon Bonati) ve Ergiri ile Korçe'den on dört Ortodoks yer almıştır[308]. Dernek, Arnavutların ulusal davasını kamuoyuna tanıtmak maksadıyla yayın faaliyetlerine önem vermiş ve bu amaçla yurtiçinde ve yurtdışında pek çok eser yayınlanmıştır. Henüz dernek kurulmadan kısa bir süre önce başlayan yayın faaliyetlerine, Mısır'da Thimi Mitko 1878'de yayınladığı "Bleta Shqipetare" (Arnavut Arısı) adlı folklor antolojisiyle, aynı yıl içerisinde Şemseddin Sami İstanbul'da yayınladığı Tercüman-ı Şark, Basiret ve Tercüman-ı Hakikat gazeteleriyle ve yine aynı dönemde Jano Vreto "Apoloji" ismindeki "ulusal dava" kitabıyla önemli bir destek vermiştir[309].

Derneğin kurulmasının ardından yayın faaliyetleri özellikle yurtdışında tüm hızıyla devam etmiş, 1879-1880 yıllarında Anastas Kullurioti "I Foni tis Alvanias" (Arnavutluk'un Sesi) adlı gazetesini, Yunanca ve Arnavutça olarak Atina'da

[306] Ali Arslan, "Arnavutça Eğitime Geçiş ve Buna Karşı Osmanlı Yönetimi'nin Tavrı", *Balkanlar'da İslam Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri (Tiran/4-7 Aralık 2003),* (Haz: Ali Çaksu), IRCICA, İstanbul 2006, s. 58-59.
[307] Alpan, *a.g.e..*, s. 75.
[308] Clayer, *a.g.e.*, s. 209.
[309] Alpan, *a.g.e.*, s. 76.

yayınlamış[310] ve gazetesinde Arnavutluk'un bağımsızlığı talebini açıkça dile getirmiştir. Aynı dönemde Vasa Paşa Lübnan'da "Moj Shqypni e Mjera Shqypni!" (Ey Arnavutluk, Zavallı Arnavutluk!) adlı lirik destanını ve "Arnavutluk ve Arnavutlar Üzerinde Gerçekler[311]" adlı eserini, İşkodralı Filip Şiroka Mısır'da vatan temalı epik şiirlerini, Ergirili Yusuf Bey Sofya'da "Günlük Düşündüren Söyleyişler"(1879) adlı eserini, E. Brandi Atina'da "Arnavutluğun Şikâyetleri"ni (1880) yayınlamıştır[312]. Arnavut milli hareketinin önemli isimlerinden biri olan Naim Frasheri de 1886'da Bükreş'te okul kitapları ve 1890'da yine Bükreş'te "Lulete e Verese" (Yaz Çiçekleri adını verdiği şiir kitabını yayınlamıştır. Naim kaleme aldığı şiir kitabında Arnavut dilinin özelliklerinden yola çıkarak Arnavut milli kimliğini ortaya koymaya çalışmıştır[313]. Daha birçok eser kaleme alan Naim Frasheri, 1887 yılında "L'histoire de Skanderbeg" (Skenderbeg'in Tarihi) isimli kitabında Arnavut milli kahramanının hayatını ele almış ve onun bu çalışması Arnavut milli destanı olarak nitelendirilmiştir[314].

İstanbul'da faaliyet gösteren Arnavut Cemiyet-i İlmiyesi'nin şubeleri kısa bir süre içerisinde Arnavutluk'ta ve Arnavut kolonilerinin yaşadığı İtalya, Romanya, Yunanistan, Mısır, Bulgaristan'da yayılmış, daha sonra ise Avrupa'nın Brüksel, Londra ve Paris gibi büyük merkezleri ile A.B.D.'nin Boston kentinde de faaliyete geçmiştir. Arnavut Cemiyet-i İlmiyesi'nin yanı sıra 1879'da İstanbul'da "Arnavutluk Bilim Cemiyeti[315]", 1885 yılının başlarında Bükreş'te Drita (Işık) Cemiyeti[316] ve 1885'te Abdül, Naim ve Sami Frasheri kardeşler tarafından Romanya'da Arnavutça kitaplar yayınlayan bir edebiyat derneği kurulmuştur[317]. Bükreş'te 1894'te "Drita-Ditura" (Işık-Bilgi), Sofya'da 1890'da "Deshira" (Arzu) ve İskenderiye'de 1894'te "Vellazeria Shqipetare" (Arnavutların Kardeşliği) dernekleri, buralarda meskûn Arnavut aydınları tarafından kurulan önemli cemiyetler olmuştur[318].

---

[310] Clayer, *a.g.e.*, s. 187.
[311] Vasa Efendi Arnavut milli hareketini destekleyen bu eserinde, tarih boyunca Arnavutlar tarafından ikamet edilen toprakların haritasını vermiş ve Arnavutlara birlik olma çağrısında bulunmuştur. Bkz. Egro, *a.g.m.*, s. 34.
[312] Alpan, *a.g.e.*, s. 76.
[313] Aruçi, *a.g.m.*, s. 196.
[314] Sinno, *a.g.e.*, s. 170; Bartl, *a.g.e.*, s. 224.
[315] Alpan, *a.g.e.*, s. 76.
[316] Skendi, *a.g.e.*, s. 146.
[317] Sinno, *a.g.e.*, s. 170.
[318] Frasheri, *a.g.e.*, s. 152; Alpan, *a.g.e.*, s. 76.

Derneklerin kurulması yayın hayatını canlandırırken, özellikle Arnavutların yayınladıkları dergi ve gazetelerin sayısında önemli bir artış görülmüştür. Padişah'ın izniyle 1884 yılında "Drita" (Işık) isimli dergi İstanbul'da yayınlanmaya başlamış[319], Arnavutça olarak basılan bu dergisinin ismi, 10 Kasım 1884 tarihinde yayınlanan dördüncü sayıda "Dituria" (Bilgi) olarak değiştirilmiştir[320]. Arnavutça olarak yayınlanması nedeniyle Arnavut ulusal hareketine önemli bir katkı sağlayan Drita dergisinin içeriği, eğitici ve didaktik bir karakterde olmakla birlikte esas itibariyle ulusal fikirleri savunan Arnavut aydınlarının politik amaçlarına hizmet etmiş ve okurlara vatanın kurtuluşu için mücadele etme bilincini aşılamıştır[321]. Bükreş'te Drita Cemietini yeniden örgütleyen Nikola Naçu da cemiyet üyelerinin bağışları sayesinde "Sqipetari/Albanezul isimli bir gazete çıkarmaya başlamış ve gazeteyi hem Arnavutça hem de Rumence olarak yayınlamıştır. Rumen Hükümeti'nin takdirini ve desteğini kazanmak için böyle bir yola başvuran gazete[322], aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin lehine bir çizgide ilerlediğini ve devletin toprak bütünlüğünü korumak istediğini savunmuştur. Ancak bu beyan devlet yetkilileri tarafından inandırıcı bulunmamış ve 12 Eylül 1888 tarihi itibariyle Naçu'nun gazetesinin Osmanlı topraklarına girişi yasaklanmıştır[323]. İtalya'da yaşayan meşhur Arnavutlardan Jeronim De Rada da İtalya'da Temmuz 1883 ile Kasım 1887 arasında "Fiamuri i Arberit" (Arnavutluk Bayrağı) isimli dergisini yayınlamıştır. Bu dergide özellikle Helenizme karşı bir tavır sergileyen Rada, Yunanlılarla birleşmektense Osmanlı yönetiminde bir "Balkan Federasyonu" kurulması fikrini ileri sürmüştür[324].

3.3.4. Eğitim Faaliyetleri (1887-1899)

Prizren Birliği'nin kurulmasının ardından yoğunlaşan kültürel faaliyetler eğitim alanında da etkili olmuş ve Arnavut okullarının açılması için talepler gündeme gelmeye başlamıştır. Milli kimliğin oluşumunda eğitimi temel unsur olarak gören Arnavut aydınlar, alfabe üzerinde yaptıkları düzenlemelerin ardından nihayet

[319] Bartl, *a.g.e.*, s. 225.
[320] Kudret Emiroğlu, "Osmanlı Dünyasından Cumhuriyete Arnavutça Süreli Yayınlar", *Kebikeç,* Sayı: 50, 2020, s. 337.
[321] Frasheri, *a.g.e.*, s. 149.
[322] BOA, Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği [Y.PRK.TKM], 13/37, H. 03.01.1306 (09.09.1888).
[323] BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası [BEO], 68/5045, H. 19.02.1310 (12.09.1892).
[324] Clayer, *a.g.e.*, s. 226.

okullaşma süreci için de girişimde bulunmuşlardır. 1885 yılında Prizren Birliği'nde yürüttükleri zararlı faaliyetler dolayısıyla tutuklanan mahkûmların serbest bırakılmasıyla hükümet ve Arnavutlar arasındaki buzlar da erimeye başlamış, bu da açılmak istenen Arnavut okulları için uygun ortamı hazırlamıştır[325]. Bükreş'teki Drita Cemiyeti'nin çalışmaları sayesinde 1887 yılının Mart ayına kadar Arnavutluk'a çok sayıda kitap gönderilmiş ve bu süreçte Yanya'da bir okulun açılmıştır[326]. Frasheri kardeşler Maarif Nezareti'nden Pandeli Sotiri adına bir özel okul açma izin almışlar[327] ve sarf edilen çabalar neticesinde 7 Mart 1887'de Korçe'de ilk Arnavut karma (erkek-kız) ilkokulu açılmıştır[328]. Öğretmenlerinin tamamı ve öğrencilerin çoğunluğu Hıristiyan olan bu okulda, bazı Müslüman ailelerin çocukları da eğitim görmüştür[329].

Aynı dönemde, 1880'li yılların başından beri bölgede faaliyet gösteren Amerikan misyonerler de Korçe'de ilk Amerikan okulunu açmışlardır. Bu okulun faaliyeti geçmesinde bölgenin en zengin ailelerinden Kyrias (Qiriazi) ailesinin önemli bir etkisi olmuştur. İstanbul'daki Amerikan okullarında eğitim almış olan ailenin bazı fertleri, bölgede Amerikan okulunun kurulmasına maddi anlamda destek sağlarken aynı desteği misyonerlik faaliyetlerinin sürdürülmesinde de vermişlerdir. Büyük ihtimalle Arnavutlara yönelik ilk Protestan vaazı da aile üyelerinden Gerasim Kyrias tarafından 1889 yılında başlatılmıştır. Gerasim Kyrias ve arkadaşları faaliyetlerini organize bir şekilde yürütebilmek adına "Vellazeria Urgjillare" (Evangelik Kardeşlik) adında bir dernek kurmuşlar ve bu dernek vasıtasıyla Arnavut topraklarında İncil'in ve Hıristiyanlığın yayılması için çalışmayı, Arnavutça yayın yapmayı ve Arnavut dilinde eğitim veren Protestan okulları açmayı amaçlamışlardır[330]. Gerasim Kyrias'ın çabalarıyla 1891'de Korçe'de Arnavutça eğitim veren bir kız okulu da açılmıştır[331]. 1892'de Nikola Naçu tarafından Bükreş'te "Luminia" adıyla bir Arnavut-Rumen mektebi açılmış ve burada Arnavut

[325] Arslan, *a.g.m.,* s. 60.
[326] BOA, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı [DH.MKT], 1404/88, H. 20.06.1304 (16.03.1887)
[327] Frasheri, *a.g.e.,* s. 151; Clayer, *a.g.e.,* s. 239.
[328] Alpan, *a.g.e.,* s. 78.
[329] Clayer, *a.g.e.,* s. 240.
[330] Süleyman Kızıltoprak, "Amerikalı Misyonerlerin Arnavutlara Yönelik Faaliyetleri", *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi,* Sayı: 2, Ocak 2014, s. 47-48.
[331] Kızıltoprak, *a.g.m.,* s. 48; Clayer, *a.g.e.,* s. 242.

öğretmenlerin yetiştirilmesi planlanmıştır[332]. Eğitim alanında yaşanan bu gelişmeler, Romanya, Bulgaristan, Mısır, İtalya, İstanbul ve A.B.D.'de yaşayan Arnavutlar tarafından da desteklenmiştir[333]. Arnavutların yanı sıra İtalya ve Avusturya da Arnavutluk'ta okullar açmış ve Hıristiyan çocukları kendi okullarına çekebilmek için rekabet hâlinde olmuştur. Bu okulların zararlı faaliyetlerinin önlenmesi için İşkodra vilayetinden Maarif Nezâreti'ne bir yazı gönderilmiş ve İşkodra'da bir idadi mektebi tesis edilerek, Hıristiyan çocukların bu okula devam ettirilmesi gerektiği ifade edilmiştir[334]. Asayişi sağlamanın ve cehaleti gidermenin ancak eğitimle mümkün olabileceğini bilen Manastır idaresi de, Debre-i Bâlâ, Debre-i zîr ve Mat kazalarında okulların açılması için Maarif Nezâreti'ne bir yazı göndermiştir[335].

Okulların açılmasıyla birlikte eğitim kitaplarının hazırlanması için çalışmalar başlamış ve bu kitapların basılmasında 1884'te kurulan Drita Cemiyeti önemli bir rol oynamıştır. 1886'da Frasheri kardeşler ve Jano Vreto tarafından yazılan alfabe, gramer, okuma, genel tarih, şiir derlemesi, hesap ve ahlak derslerini ihtiva eden sekiz ders kitabı Drita Cemiyeti tarafından basılmıştır. Daha sonra adını Dituria olarak değiştiren bu cemiyet 1888 yılında alfabe, coğrafya ve halk şiir derlemeleri alanında dört yeni kitap daha basmış ve bu kitaplar düzenli olarak Korçe'ye gönderilmiştir. 1894 ve 1895'te iki ders kitabı daha çıkmış ve kitapların tamamı İstanbul alfabesiyle basılmıştır[336].

Eğitim kitaplarının hazırlanmasında özellikle Frasheri kardeşlerden Naim Frasheri'nin büyük bir rolü olmuştur. Naim Frasheri, 1886'da "E Kendimit te Çunavet Kendonjetoreja" isimli bir masal kitabı, "Istoi e Pergjitheshme per Mesonjetoret te Para" adlı bazı milletler ve devletlerden bahseden bir tarih kitabı, ilkokul öğrencileri için "Vjersha per Mesonjetoret te Para" isimli bir şiir kitabı, 1888'de yine ilkokul öğrencileri için temel bilgileri içeren "Gjithesia" isimli kitabını ve 1894'te ahlak kurallarını öğreten "Mesime" isimli ders kitabını hazırlamıştır[337].

[332] BOA, BEO, 195/14564, H. 20.10.1310 (27.04.1893).
[333] Arslan, *a.g.m.*, s. 60.
[334] BOA, A.}MKT.MHM., 679/5, H. 04.04.1314 (12.09.1896).
[335] BOA, Dahiliye Nezareti Islahat Evrakı [DH.TMIK.S], 28/54, H. 08.08.1317 (12.12.1899).
[336] Clayer, *a.g.e.*, s. 231-232.
[337] Aruçi, *a.g.m.*, s. 196.

3.4. Milli Hareketin Kesintiye Uğraması ve Arnavut Bölgelerinin Durumu

Prizren Birliği'ne üye bazı Arnavutların birliğin kuruluş amacından uzaklaşarak Arnavutluk'un özerkliğine yönelik taleplerde bulunması ve Osmanlı hükümetinin bunu kabul etmemesi, bölgede silahlı direniş hareketinin başlamasına sebep olmuştur. Zamanla şiddetlenen ve kontrolden çıkan bu hareket 1881'e Derviş Paşa komutasındaki ordular tarafından bastırılmış ve Prizren Birliği'ne son verilmiştir. Prizren Birliği'nin dağılmasının ardından Arnavutlar siyasi taleplerine bir süre ara vermek zorunda kalmışlar ve bu süreçte dil, alfabe, eğitim, dernekleşme ve yayın konusunda yurtiçinde ve yurtdışında önemli gelişmeler kaydetmişlerdir.

Siyasi faaliyetlerin azaldığı bu dönemde bölgedeki Osmanlı garnizonlarının sayısı azaltılmış, askerlik ve vergi konularında Arnavutlara bazı ayrıcalıklar tanınmış, bölgede eksik olmayan kabile çatışmalarına ve yerel işlere Osmanlı kuvvetlerinin müdahalesi sınırlı tutulmuştur. Derviş Paşa'nın şiddetli baskınından sonra Arnavutlara karşı uygulanan ılımlı politika ve kanun dışı hareket etmeye çalışan Arnavutlara dahi çeşitli nişan ve rütbeler vermek suretiyle zararlı faaliyetlerini durdurma çabaları ancak geçici bir çözüm olmuş, zamanla bölge yönetiminde yaşanan bozulma halk tarafından şikâyetlerin artmasına sebebiyet vermiştir[338].

1887 senesinde Yakova'da Rıza Bey'in mensup olduğu Birişa kabilesi ile Bayram Curri'nin mensup olduğu Krasnik kabilesi arasında çatışmalar ortaya çıkmış ve Osmanlı Devleti'nin yumuşak politikası nedeniyle bu çatışmalar yıllar boyunca devam etmiştir. Aynı yıl İşkodra taraflarında ağnam vergisini ödemek istemeyen kimseler bölgeye gelen kolluk kuvvetlerini kovmuşlar, bunun üzerine Osmanlı Devleti bölgeye gönderdiği iki tabur askerle verginin toplanmasını sağlamış ve sorunu çıkaran Arnavutları affetmiştir. Aynı süreçte Kosova civarlarında da karışıklıklar ortaya çıkmış ve bölgede asayiş Recep Paşa ve komutasındaki kuvvetler tarafından sağlanmıştır[339].

[338] Bozbora, *a.g.e.,* s. 208.
[339] Külçe, *a.g.e.,* s. 278.

1890 senesinde, İpek'in Ragova reislerinden Halil Turko'nun kardeşinin sınırda Karadağlılar tarafından öldürülmesi üzerine hudutta gerginlikler başlamış ve Kosova vali ve kumandanı Müşir Ethem Paşa bölgeye gelerek sükûneti sağlamıştır. 1891'de Karadağlılara karşı Gusinya ve Plava'yı savunan Gusinyalı Ali Paşa, Karadağlıların kışkırtmasıyla Hacı Zeko'nun adamlarından Hacı Metnila tarafından öldürülmüştür. Bu cinayet Gusinyalı Ali Paşa ile Hacı Zeko taraftarlarının karşı karşıya gelmesine sebep olmuş ve bölgede asayişi sağlamak üzere yeniden Müşir Ethem Paşa görevlendirilmiştir. Ethem Paşa cinayetle suçlanan Hacı Zeko'yu tutuklamayı başaramayınca, onu affetmiş ve kendisini mükâfatlandırarak olayların yatışmasını sağlamıştır. Ethem Paşa'nın bu yanlış hareketi bölgedeki gerginliği kısa bir süre için yatıştırdıysa da uzun dönemde fesat hareketlerinin artmasına ortam hazırlamış ve aynı yıl haydutların halkın mallarını yağma etmesi üzerine Debre'de de huzursuzluklar baş göstermiştir. Suçluları yakalamak üzere bölgeye gönderilen üçüncü ordu kumandan vekili Fazlı Paşa bu konuda yetersiz kalmış ve herhangi bir başarı elde edememiştir[340]. Bu ve benzeri olaylar Arnavut halkını huzursuz etmeye devam ederken, yapılanların cezasız kalması hatta bazılarının ödüllendirilmesi mevcut hoşnutsuzluğun daha da artmasına yol açmış ve bölgede asayişsizlik tırmanmıştır. Arnavutluk'ta karışıklıkların arttığı bu dönemde bölgede asayişi sağlamak üzere bir takım tedbirler alınması gündeme gelmiş, II. Abdülhamit'in isteği üzerine Selanik Umum Kumandanlığı'ndan Derviş Paşa ile Şakir Paşa bölgede alınması gereken askeri ve idari tedbirlerle ilgili bir layiha hazırlamışlardır. Görevlendirilen paşalar Hüseyin Fevzi Paşa ve Kosova valisi ve Kumandanı Ethem Paşa ile istişareleri neticesinde hazırladıkları layihada; çetelerin takibini yapmak üzere seyyar bir jandarma taburunun oluşturulması, çetelerin sığınma yeri olan Mat, Mirdita ve Akçahisar kazalarından müteşekkil yeni bir sancağın oluşturulması ve buraya donanımlı bir idarecinin getirilmesi, halkın kan davalarından vazgeçirilmesi, askerlik ve vergi hizmetlerinin yerine getirilmesi hususunda halkın terbiye edilmesi yönündeki önerilerini padişaha sunmuşlardır[341]. Bu önerilerle şimdiye kadar serbest bırakıldığı düşünülen Arnavut halkının Osmanlı idaresine faydalı bir tebaa haline getirileceği düşünülmüş, ancak aynı dönemde patlak veren Makedonya meselesi Arnavutluk'ta yaşanan krizin artmasına sebep olmuştur.

[340] Külçe, *a.g.e.,* s. 279-280.
[341] BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı [Y..MTV], 74/32, H. 08.07.1310 (26.01.1893)

3.4.1. Jön Türklerin Arnavut Ulusal Hareketine Etkisi ve ve Derviş Hima ile Arnavut Aydınların Jön Türk Hareketi İçerisindeki Faaliyetleri

Özerklik fikrinin yeniden ivme kazandığı dönemde amaçlarına ulaşmak isteyen Arnavutlar kendilerini destekleyeceklerini düşündükleri Jön Türklerle yakın ilişkiler geliştirmeye başlamışlardır. Aslında Jön Türkler ve Arnavutlar arasındaki ilişki daha İttihad-i Osmani'nin kuruluşundan itibaren başlamış öyle ki bu cemiyetin kurulmasına bir Arnavut olan İbrahim Temo öncülük etmiştir[342]. Tıbbiye öğrencilerinden İbrahim Temo, İshak Sukuti, Mehmet Reşit, Abdullah Cevdet ve Hüseyinzade Ali tarafından 1889 yılında kurulan bu gizli muhalefet örgütüne[343] kısa bir süre sonra İbrahim Temo'nun teşvikiyle mülkiye mezunlarından Necip Bey Draga, Şahin Kolonya, Kosovalı İbrahim ve Talat Paşa da katılmıştır[344].

1889 yılında henüz öğrenciyken yakın dostu İbrahim Temo'nun kurduğu İttihad-ı Osmanî cemiyetine katılarak Jön Türk hareketinin bir parçası olan Derviş Hima[345], İbrahim Temo, İsmail Kemali ve diğer Arnavut aydınlar ile II. Abdülhamit rejiminin karşısında yer almıştır. Jön Türkler ve Arnavutların işbirliği yaptığı bu dönemde İshak Sukuti ve Abdullah Cevdet gibi hareketin birçok akitivistiyle de arkadaş olmuştur[346]. Abdülhamit'e muhalefet amacıyla kurulan İttihad-i Osmanî cemiyetinin aktif bir muhalefet grubuna dönüşmesi ve yayınlar ve propaganda faaliyetleri ile hükümet karşıtı bir siyaset izlemesi bir süre sonra Padişah'ı harekete geçirmiş, propaganda çalışmalarında bulunan Tıbbiyelilerin birçoğu tutuklanırken bir kısmı da uzak yerlere sürülmüştür (1895)[347]. Bu süreçte tutuklanmaktan son anda kurtulan İbrahim Temo Romanya'ya kaçmış[348] ve burada cemiyetin bir şubesini açarak Genç

[342] Entela Muço, "İbrahim Temo'nun Hayatı, Faaliyetleri ve Fikirleri", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı,* Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 75.
[343] M. Şükrü Hanioğlu, "İttihat ve Terakkî Cemiyeti", *TDV İslam Ansiklopedisi,* Cilt: 23, İstanbul 2001, s. 476; Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi, 8. Baskı, Ankara 2017, s. 49; Ali Birinci, "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kuruluşu ve İlk Nizamnâmesi (1895)", *Osmanlı: Siyaset,* Cilt:2, (Ed: Güler Eren), Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 401.
[344] İbrahim Temo, *İttihât ve Terakki Anılarım: Atatürk'ü N'için Severim?,* Alfa Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 30; Ramsour, Ernest Edmondson Ramsour, *Genç Türkler ve İttihat Terakki "1908 İhtilalinin Hazırlık Dönemi"*, (Çev: Hacasan Yüncü), Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2001, s. 29.
[345] Olgun, *Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişmesinde Mektepler (1878-1912*), Gece Kitaplığı, Ankara, 2016.s. 208.
[346] Prifti, *a.g.e.,* s. 21-22.
[347] Akşin, *a.g.e.,* s. 56.
[348] Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918),* İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 200.

Türk gazetesini yayınlamaya başlamıştır[349]. Romanya'da Hıristiyan bir Arnavut olan Nikola Naçu'nun gözetimi altında uygun bir ortam bulan İbrahim Temo, bir yandan Arnavutları cemiyete kazandırmak için çalışmalar yürütürken bir yandan da Balkanlar'da örgütün şubelerini açmaya devam etmiştir[350]. Temo'nun faaliyetleri neticesinde daha önce açılan şubelere ilave olarak Lom, Tutrakan, Filibe, Sofya ve Hacıoğlu Pazarcığında yeni şubeler kurulmuştur[351]. Jön Türk hareketinde bir takım siyasi faaliyetlerde bulunmaya başlayan Derviş Hima da çok geçmeden Osmanlı hükümeti tarafından cezalandırılmış ve kendisi gibi faaliyetlerde bulunan arkadaşlarıyla birlikte Yedikule zindanlarına hapsedilmiştir[352]. Abdülhamit'e düzenlenen suikaste katıldığı gerekçesiyle hapse atılan Derviş Hima, gizli komitenin ve hemşerisi İbrahim Temo'nun yardımıyla kurtarılmış, yeniden yakalanmamak için bir süre Tophane'deki teknik okulun yurdunda saklanmıştır[353]. İki hafta sonra 1895'in sonbaharında, bir fırsatını bularak İstanbul'dan ayrılmış ve Arnavutluk'a dönmüştür[354]. Burada ulusal kurtuluş fikrini Arnavut halkı arasında yaymaya çalışmış, Arnavutluk'ta hemen hemen her şehri gezerek toplantılar düzenlemiş ve gittiği her yerde "milli birlik ve kardeşlik" çağrısında bulunmuştur. Ulusal bilincin ancak eğitim yoluyla aşılanabileceği düşüncesinde olan Derviş Hima, bu amaçla Arnavutluk'ta Arnavutçanın öğretildiği küçük okullar kurmuş, Arnavutça çeşitli broşürler ve gazeteler yayınlayarak halka dağıtmıştır[355].

Arnavutluk'ta yürüttüğü faaliyetlerini bazen bir köylü bazen de derviş kılığına girerek sürdürmüş, bu sayede kendisini takip eden jandarmalardan kurtulmaya çalışmıştır. Takip edildiği için aynı yerde uzun süre kalamamış, Akçahisar, Tiran, Debre, Mat, Elbasan, İşkodra ve Gostivar gibi Arnavutluk'un farklı şehirlerinde yaşamıştır. Elbasan'da ikamet ettiği dönemde milli çalışmalar yürüten öğretmen Tushi Pina ve yine milliyetçi bir tüccar olan Muç Shqiptari ile tanışmış, ileriki yıllarda onlarla işbirliği halinde çalışmalarını sürdürmüştür[356]. Arnavutluk'ta ulusal

[349] Ramsour, *a.g.e.,* s. 200.
[350] Çelik, "Romanya'da Bir Jön Türk: İbrahim (Ethem) Temo ve Romanya'daki Faaliyetleri", *History Studies,* Cilt: 2, Sayı: 2, 2010, s. 366.
[351] Hanioğlu, *a.g.e.,* s. 295.
[352] Olgun, *a.g.e.,* s. 208.
[353] Adhami, *a.g.e.,* s. 13-14.
[354] Prifti, *a.g.e.,* s. 23.
[355] Kaleshi, *a.g.m.,* s. 581; Adhami, *a.g.e.,* s. 15.
[356] Prifti, *a.g.e.,* s. 24-25.

faaliyetlerini sürdürürken bir yandan da ittihat ve Terakki yararına girişimlerde bulunan Derviş Hima, Balkan teşkilâtında gönüllü faaliyetler üstlenmiş[357] ve diğer Arnavutlarla birlikte İşkodra, Draç, Manastır, Ohri, Debre, Elbasan, Tiran, Korçe, Berat, Yanya ve diğer merkezlerde Jön Türklerin etkisini arttırmıştır. Ancak onun Jön Türklerle yaptığı işbirliği başta Ali Rıza'nın yazdığı "Meşveret" gazetesi olmak üzere Arnavutluk'ta basının yayılmasıyla sınırlı kalmış, zaman zaman da Jön Türk gazetelerinde Arnavutluk'un durumu ile ilgili makaleler kaleme almıştır. Genç Türklerle işbirliği yapmasına rağmen onların faaliyetlerinden ve basın propagandalarından memnun olmayan Hima, Meşveret gazetesinin yazı işlerine gönderdiği bir mektupta gazetenin Arnavutluk'ta kötü bir izlenim bıraktığını ifade etmiş, cemiyetin diğer gazetesi olan "Tan" için de "*ayaklanmaya götürecek güçten yoksun olduğu*" yorumunda bulunmuştur. Her ne kadar birlikte hareket ediyor gibi görünseler de Hima, Jön Türklerle ilişkilerini cemiyete bir hizmet olarak görmemiş, onlarla olan ilişkisini yalnızca Arnavut ulusal hareketinin çıkarları için bir basamak olarak kullanmıştır[358].

Arnavutluk'ta faaliyette bulunduğu süreçte Rumeli Teftiş Komisyonu'na göndermek üzere bir muhtıra hazırlamış ve bu girişimini Mayıs 1896'da yazdığı bir mektupla İbrahim Temo'ya da bildirmiştir. Mektubunda "*Şimdi düşündüğüm yoldayım. Bu doğru yoldan hiçbir şekilde ayrılmayacağım ve bundan gurur duyuyorum"* ifadesinde bulunan Hima, hazırladığı muhtırada Arnavut topraklarının Makedon reform bölgesine dâhil edilmesine şiddetle karşı çıkmış, Arnavutluk ve Arnavutlar için özel bir reform programının uygulanmasını istemiştir. Arnavutluk'un geniş özerklik haklarına sahip bir devlet olmasını savunan Derviş Hima, Osmanlı Devleti ile bağların yalnızca askeri alan ile sınırlı tutulmasından yana olmuş bunun da ancak gerekli durumlarda yapılması gerektiğini savunmuştur[359].

Jön Türklerle yakın ilişkiler içerisinde bulunan bir diğer önemli isim ise İsmail Kemali Bey olmuştur. Osmanlı Devleti'nde Mardin, Gelibolu, Bolu, Beyrut ve Trablus genel valiliği gibi yüksek mevkilerde bulunmuş olan İsmail Kemali, liberal tavırlarından dolayı padişahla arası bozulunca 1900 senesinde İstanbul'dan firar

[357] Hanioğlu, *a.g.e.,* s. 296.
[358] Prifti, *a.g.e.,* s. 32-33.
[359] Prifti, *a.g.e.,* s. 34-40.

etmiş ve İngiliz gemisine sığınarak yurtdışına kaçmıştır. Firarının ardından Brüksel'e yerleşen İsmail Kemali burada Faik Bey Konitza ile anlaşmış ve "Albania" isimli gazetenin yönetimini üstlenmiştir. Faik Bey ile münasebetleri uzun sürmeyen İsmail Kemali daha sonraları "Salut de l'Albanie" adında bir gazete yayınlamaya başlamıştır. Üç dilde yayınlanan gazetenin Türkçesi Folkestone'da, Arnavutçası Brüksel'de, Yunancası ise Atina'da basılmıştır[360]. Bu süreçte II. Abdülhamit'in yaveri Münir Bey tarafından teklif edilen Umumi Büyükelçilik görevini reddeden İsmail Kemali, kendisini tamamen Arnavutluk'un bağımsızlığı için çalışmaya adamıştır[361]. Jön Türklerle gerçekleştirecekleri ihtilal sayesinde Arnavutluk'un önce özerklik sonra bağımsızlık kazanacağı düşüncesinde olan İsmail Kemali, diğer Arnavut aydınlar ile birlikte adem-i merkeziyetçi bir siyaset izleyen Sabahattin Ali Bey'in grubunda yer almıştır[362].

3.4.2. Arnavut Ulusal Hareketinin Yeniden Canlanması (1893-1900)

Sahip olduğu etnik çeşitlilik ve stratejik konumu sebebiyle Makedonya, 1890'lı yıllardan itibaren yoğun çatışmaların yaşandığı bir bölge haline gelmiş, Bulgarlar, Sırplar ve Yunanlılar Makedonya'ya hâkim olabilmek için şiddetli bir mücadeleye girişmişlerdir. Özellikle Ayastefanos'ta kendilerine bahşedilen ve Makedonya'yı da içine alan Büyük Bulgaristan'ı unutamayan Bulgarlar, 1886'da Doğu Rumeli'nin Bulgaristan ile birleşmesinin ardından, Ayastefanos'ta belirlenen sınırlarına yeniden ulaşmak amacıyla harekete geçmişlerdir[363].

1893'ten itibaren Makedonya'da komitacılık faaliyetlerine başlayan ve karışıklık çıkaran Bulgarlar, Avrupa'nın dikkatini çekerek Berlin Kongresi'nden alınan reform kararlarını Makedonya'da yürürlüğe koydurtmayı amaçlamışlardır. Bulgarların saldırgan tutumları ve izledikleri asimilasyon politikaları hem Osmanlı Devleti'ni hem de Kosova Arnavutlarını huzursuz ederken, Arnavut ulusçuları arasında

[360] *İsmail Kemal Bey'in Hatıratı,* (Ed: Sommerville Story), (Çev: Adnan İslamoğlulları-Rubin Hoxha), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007, s. 215-216.
[361] Ramsour, *a.g.e.,* s. 80-81.
[362] Birecikli, *a.g.m.,*, s. 103.
[363] Armaoğlu, *a.g.e.,* s. 819-822.

Arnavutluk'un özerkliği meselesi yeniden gün yüzüne çıkmaya başlamıştır[364]. Özellikle Bulgar çetelerinin faaliyetlerine karşı Sırp, Rumen, Rum gibi diğer Slav halklarının da harekete geçmesi bölgedeki tansiyonu yükseltirken, Slav tehlikesinin artmasından ve topraklarının parçalanmasından endişe duyan Arnavutlar, kendi aralarında toplantılar yaparak Arnavut vilayetlerinin tek bir idare altında birleştirilmesi, anadilde eğitim hakkı, Makedonya'da Arnavutların yaşadıkları bölgelerin reformlardan muaf tutulması yönündeki taleplerini padişaha bildirmişlerdir. Osmanlı Devleti bu taleplere sessiz kalırken[365], 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'ndan sonra Batılı devletler de Makedonya ve Arnavut topraklarında geciken reformların uygulanması için Osmanlı hükümeti üzerinde baskı kurmaya başlamışlardır[366]. Gerek padişahın sessiz kalması gerekse Avrupalı devletlerin olaya müdahil olması Arnavutları derhâl harekete geçirmiş ve özerklik yanlısı Arnavutlar hem isteklerine ulaşmak hem de Prizen Birlliği'ni canlandırmak amacıyla yeniden örgütlenme faaliyetlerine girişmişlerdir. İpek'te (Peja) Hacı Molla Zeka liderliğinde beş yüz delegenin katıldığı bir toplantı düzenlenmiş (1897)[367], ancak padişah yanlısı muhafazakar Arnavutlar ile özerlik yanlısı grup arasında yaşanan düşünce ayrılıkları ortak bir karar alınmasını engellemiştir[368]. Toplantının lideri Hacı Zeka Bey özerklik yanlısı bir tutum sergilerken, Kosova'nın önemli isimlerinden Yakovalı Rıza Bey ise hareketin padişahın idaresine karşı değil hükümdarın düşmanlarına karşı gerçekleşmesini istemiş[369] ve süregelen tartışmalar neticesinde ortak bir karar alınamadan toplantı dağılmıştır.

İkinci bir toplantı 26-30 Ocak 1899 tarihlerinde yine İpek'te yapılmış ve toplantıda icra kurulu oluşturulmuştur. Burada kurulan birliğe Besa-Bese (Besa Sözleşmesi) yahut Peja Birliği adı verilirken, birliğin başkanı Hacı Zeka seçilmiştir. Prizren Birliği'nin devamı niteliğinde olan bu yeni birlikte, toprakları savunmak üzere askeri birlikler oluşturulmuş ve bir takım yeni tedbirler almak üzere görüşmeler yapılmıştır. Muhafazakâr Arnavutlar özerklik yanlısı Arnavutlara yeterli desteği sağlamadığından

[364] Ali Özkan, *Enver Hoca Dönemi Arnavutluk (1945-1985),* Nobel Bilimsel Eserler, Ankara 2017, s. 42.
[365] Maden, *a.g.m.*, s. 161.
[366] Malcolm, *a.g.e.*, s. 288.
[367] Alpan, *a.g.e.*, s. 78.
[368] Bozbora, *a.g.e.*, s. 210; Maden, *a.g.m.*, s. 162.
[369] Malcolm, *a.g.e.*, s. 288.

yapılan toplantıda özerklikle ilgili herhangi bir maddeye yer verilmemiş, daha çok toprakların savunmasına yönelik şartlar yer almıştır. Görüşmeler neticesinde Arnavutlar, hiçbir yabancı devletin müdahalesini tanımayacaklarına, 18-40 yaş arası erkeklerin askerlik hizmeti ile yükümlü olacağına, kan davalarının kesin surette yasaklanmasına ve herhangi bir saldırı durumda silahlarla karşılık vereceklerine dair kararlar almışlardır[370].

Aynı yıl özerklik yanlısı olan Şemseddin Sami Frasheri, "Arnavutluk Ne İdi, Nedir, Ne Olacak" isimli bir eser kaleme almış[371] ve bu eserinde Türk hükümetini bir kurda benzeten Frasheri, "*Türkiye Arnavutluk'a insanca ve güzel bir idare verip onu tanzim ve aydınlatma etmektense kendi düşmanlarına taksim edilmesini arzu ediyor. Türkler her zaman her yerde böyle yaptılar*" diyerek Müslüman ve Hıristiyan tüm Arnavutları birlik olmaya, topraklarını savunmak üzere silahlı direnişe geçerek yabancı devletlerin dikkatini çekmeye çağırmıştır[372]. Sami Frasheri planladığı bu stratejiyle, statükonun korunmasını isteyen Batılı devletlerin Arnavutluk hususunda Osmanlı Devleti'ne baskı yapacağını ve böylece Arnavutluk'un özerkliğine kavuşacağını düşünmüştür. Ancak bu süreçte Batılı devletler Frasheri'nin düşüncesinin aksine özgürlükçü hareketlere karşı bir tutum sergilemişler ve Osmanlı Devleti'nin isyan hareketlerini bastırma eylemlerine destek vermişlerdir. Bununla birlikte Peja Birliği'nde aldıkları kararlara rağmen hala kan davaları devam eden Arnavutlar da istedikleri beraberliği sağlayamadıklarından ortak hareket etmekte zorlanmışlar ve davalarını görüşmek üzere Mayıs 1900'da yeniden toplanmaya karar vermişlerdir. Durumu haber alan ve böyle bir hareketin yabancı müdahalesine neden olabileceğinden endişelenen Padişah, derhâl Üsküp Valisi'ne bir yazı göndererek toplantıdan vazgeçilmesini emretmiştir. Padişah'ın emri doğrultusunda Peja Birliği üyeleri, kan davalarına bir yıl süre ile ara vermeyi kararlaştırmış ve dağılmışlardır[373]. Birliğin dağılmasının ardından Hacı Molla Zeka, yerel düzeyde protesto eylemlerine bir süre daha devam etmiş ancak çok geçmeden Arnavut bir jandarma tarafından öldürülmüştür[374].

[370] Alpan, *a.g.e.,* s. 78-79.
[371] Can, *a.g.m.*, s. 40; Alpan, a.g.e., s. 79.
[372] Şemseddin Sami, *a.g.e., s.* 115.
[373] Bozbora, *a.g.e.,* s. 211-212.
[374] Malcolm, *a.g.e.,* s. 290.

3.4.3. Arnavut Ulusal Hareketinin Canlanması Sürecinde Derviş Hima'nın Romanya ve İtalya'daki Faaliyetleri (1897-1901)

1895-1897 yılları arasında Arnavutluk'ta kalan Derviş Hima, kolluk kuvvetlerinin yaptığı baskı sonucunda Arnavutluk'taki çalışmalarına devam edemeyerek iki yılın sonunda buradan ayrılmak zorunda kalmış ve Draç üzerinden Romanya'ya kaçmıştır. Romanya'da daha özgür bir ortama kavuşan Hima, burada Nikola Naçu liderliğindeki Arnavut aydınlar grubuna katılmış, Arnavut eğitim ve kültürünün geliştirilmesi için çalışmalar yürütmüştür[375]. Özellikle Pandeli Evangeli tarafından yönetilen "Dituria" (Bilgi) ve Nikola Naçu tarafından kurulan "Drita" cemiyetlerinin faaliyetlerinde etkin bir rol oynamış, Arnavut okullarının açılması, Arnavutça kitapların yayınlanması ve ulusal fikirlerin Arnavutluk'ta yayılması için yürütülen mücadeleye önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Derviş Hima, ilk başlarda Romanya'daki Türk Büyükelçiliği'nin dikkatini çekmemek için Dobruca'ya gitmiş ve bölgede İttihat ve Terakki komitelerinin kurulması için kapsamlı bir faaliyet yürütmüştür. Bir süre sonra Bükreş'e dönen Hima, burada Naçu, İbrahim Temo, Yani Vreto, Mihail Lehova, Yaşar Erbara, Kristo Luarasi gibi Arnavut gençlerin oluşturduğu gruba katılmıştır. Bu grup aynı zamanda, ulusal kurtuluş fikrinin ateşli propagandacılarından biri haline gelen Bükreş merkezli Arnavut Komitesi'ni kurmuş, komite Arnavutlara hitaben pek çok çağrı ve manifesto yayınlamıştır[376].

İstanbul'dan kaçtığında tıp eğitimi de yarıda kalan Hima, Romanya'da eğitimine yeniden devam etme kararı almış ve İbrahim Temo'nun da desteğiyle Ekim 1897'de Bükreş Tıp Fakültesi'ne kaydolmuştur. Eğitimine devam ettiği yıllarda aynı zamanda iş hayatına atılan Derviş Hima, Atheneum'da doğu belgelerini çevirmek üzere tercüman olarak çalışmaya başlamıştır. Aynı dönemde yayın faaliyetlerine de yönelen Hima, Faik Konitza'nın "Arnavutluk" adlı dergisinde yazılar yazmaya başlamış, Eylül 1897'de İbrahim Temo'ya gönderdiği bir mektupta, Jön Türk gazetelerinde yayınlamak üzere Türkçe bir makale üzerinde çalıştığını da ifade etmiştir[377]. Yazılarında özellikle Müslüman ve Hıristiyan tüm Arnavutların

[375] Srliah Aoham, "Nje Nder Lufterateret e Penes Dhe Tepushkes", *Zeri i Pensionistit,* nr: 4-9, Tirane, 2001, s. 6.
[376] Prifti, *a.g.e.,* s. 43-44.
[377] Prifti, *a.g.e.,* s. 44-48.

birleşmesine vurgu yapmış, din ayrımı yapmaksızın tüm Arnavutların birlikte hareket etmesi gerektiğini vurgulamış ve bununla ilgili Visar Dodani'nin 1897'de Bükreş'te çıkarmaya başladığı "Shqiperia" gazetesinin on üçüncü sayısında bir yazı kaleme almıştır. Burada; "Müslüman Arnavutların her zaman Hıristiyan Arnavut kardeşleriyle birlikte özgürlüklerini istediklerini, özerkliği arzuladıklarını ve boyunduruğun zincilerini onlarla birlikte kırmak istediklerini" ifade etmiştir[378]. Bir yandan kendi yazılarını kaleme alırken, öte yandan 1898 tarihinde Bükreş'te kısa bir süreliğine Arnavutça, Fransızca ve Romence olarak yayınlanan "Pavaresia e Shqiperise (Arnavutluk'un Bağımsızlığı)" adlı derginin editörlüğünü de üstlenmiştir[379].

Osmanlı Hükümeti'nin Romanya hükümetine uyguladığı baskı nedeniyle burada yaşaması zorlaşan Derviş Hima, 27 Ekim 1897'de Temo'ya yazdığı bir mektupta muhtemelen Bükreş'ten atılacağını ifade etmiş ve gördüğü baskı nedeniyle Romanya'daki Türk Büyükelçiliği'ni ziyaret ederek, Tercüman ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Yaptıkları görüşmede sert bir tutum sergileyen Hima, "*Beni Bükreş'te takip edeceksen, Avrupa'ya gideceğimi sanma. Hayır! Kendimi ayaklanmaya adayacağım ve Arnavutluk'a gidip halkı İstanbul'a karşı savaşa çağıracağım"* diyerek kendisine yapılan tavrı protesto etmiş ve bu hareketten derhal vazgeçilmesi talebinde bulunmuştur. Görüşmenin ardından beklentilerine net bir cevap alamayan Hima, Aralık 1897 tarihinde Türk Büyükelçiliği'ne yeniden ziyarette bulunmuştur. Bükreş'te kaldığı ilk zamanlardan itibaren Arnavutluk ile bağlar kuran ve oradaki tüm olayları takip eden Hima, Eylül 1897'de Bükreş'ten İbrahim Temo'ya gönderdiği bir mektupta İpek, Yakova ve Prizren'de patlak veren isyan hareketi hakkında bir yazı yazdığını ifade etmiştir[380]. Mektubunda ayrıca Arnavutluk'a kitap sokmanın bir yolunu bulduğunu ve yurda getirmek üzere bazı broşürler hazırladığını söylemiştir[381].

[378] Clayer, *a.g.e.*, s. 390.
[379] Elsie, "Hima, Dervish Bey (1873-13 April 1928)", s. 191; Ramiz Fiçorri, "Hima Themelvesi i Shtypit Shqiptar", *Tema*, 26 Prill 2003, Tirane, s. 6.
[380] Prifti, *a.g.e.*, s. 45-46.
[381] Adhami, *a.g.e.*, s. 34.

Kasım 1897'de Derviş Hima, Arnavutlukta ve diasporada faaliyet gösteren ulusal komitelerin temsilcilerinin katıldığı, yurt dışındaki en büyük politik örgütten (2 bin üye) biri olan "Dituria" topluluğunun Bükreş'te düzenlediği geniş çaplı bir toplantıya çağırılmıştır[382]. Bu toplantının hazırlanmasına özel bir katkı sağlayan Hima, çalışmalarını "Amiçicia (Dostluk)" salonunda yürütmüş ve bilhassa okullaşma mevzusuna dikkat çekmiştir. Toplantıda yaptığı konuşmada, Arnavutluk'un sefil durumuna ve özellikle geri kalmışlık düzeyine vurgu yapmış, bu durumun okul eksikliğinden kaynaklı olduğunu ifade etmiştir. Diğer tüm uluslar gibi Arnavut ulusunun da medeniyet yoluna girmesine yardımcı olacak kendi ulusal okullarına sahip olması gerektiğini ikna edici argümanlarla ortaya koymuştur. Hima, kongreye katılan iki bin Arnavut adına, Arnavutluk'taki tüm okullarda Arnavutça eğitim yapılması ve ülkeden toplanan vergilerin altıda birinin okullar için harcanmasını talep eden bir telgrafı padişaha göndermiştir. Telgrafta özellikle okul oranına da vurgu yapmış, Arnavutluk'a yabancı dilde eğitim veren beş bin okula karşılık sadece iki Arnavut okulunun var olduğunu belirtmiştir[383].

Derviş Hima, Romanya'da bulunduğu süreçte Arnavut ulusal bilincini geliştirmek adına çeşitli komite ve kulüp faaliyetleri içerisinde yer almış, çalışmalarını bu topluluklara paralel olarak yürütmüştür. 1898'de Sada-yı Millet gazetesi yayıncılarından Kadri, Şefik, Ebulmukbil Beyler, İbrahim Temo ve Midhat Şükrü Bleda ile " Bükreş Genç Türklerinin Komitesi" adlı bir grubun içinde yer almış[384], Bükreş'teki Arnavut aydınların bir Arnavut edebi topluluğu kurma çabalarını desteklemiştir. Yine aynı yıl Arnavutların ulusal kurtuluşunu sağlamak amacıyla İbrahim Temo tarafından Bükreş'te kurulan, "Perlindja e Shqiptareve (Arnavutların Doğuşu)" adlı siyasi cemiyetin oluşumuna büyük bir destek sağlamıştır. Yürüttüğü propaganda faaliyetleri sayesinde Bükreş'teki Arnavut öğrencilerin de sempatisi kazanan Hima, burada bulunan "Rrethit te Studenteve Shqiptare (Arnavut Öğrenci Çemberi)" adlı cemiyetin başkanı seçilmiştir. Hima'nın başkanı olduğu öğrenci topluluğunun amacı, Arnavutluk'tan Bükreş'e gelen fakir öğrencilere yardım etmek, Arnavut kültürünün geliştirilmesi için çalışmak ve Arnavutların ulusal haklarını dünyaya duyurmak olmuş, cemiyet bu hedefler doğrultusunda faaliyetlerini

[382] Adhami, *a.g.e.*, s. 45.
[383] Prifti, *a.g.e.*, s..51-52.
[384] Temo, *a.g.e.*, s. 111.

sürdürmüştür[385]. Kulüp faaliyetlerinin yanı sıra yayın hayatını da ihmal etmeyen Hima, L'Independence Albaniese adlı gazetesini Arnavutça, Fransızca ve Rumence olarak Bükreş'te yayınlamaya başlamıştır (1898)[386].

Hima, Arnavutluk'un parçalanma tehlikesinden ve Osmanlı boyunduruğundan kurtulmanın yolunu birlik olmakta görmüş bu sebeple, Ocak 1899'da İpek'te kurulan ve "Besa Bese" olarak adlandırılan Peja Birliği'ni destekleyici çalışmalar gerçekleştirmiştir. Gega-Toska, Müslüman-Hıristiyan tüm Arnavutların birleşmesi üzerinde duran Derviş Hima, 29 Ocak 1899 (17 Kânunusani 1314) tarihinde tüm Arnavut halkına seslendiği "Çâre-i Necât Besa Besededir" başlıklı bir çağrı yayınlamış[387] ve bu çağrı vasıtasıyla Arnavutlar arasında ulusal bilinci uyandırmayı amaçlamıştır[388]. "Arnavutlar! Ey vatan kardaşlarımız!" hitabıyla başladığı bu bildirisinde, Arnavutların şanlı tarihinden bahsetmiş ve Osmanlı devleti için pek çok yararlı devlet adamı yetiştirdiklerini ifade etmiştir. Geçmişle mukayese ettiğinde Arnavutların şimdilerde çok zor durumda olduklarını vurgulamış, halkın derin bir uykuda ve cehalet içinde olduğunu öne sürmüştür. Vatanın kurtuluşu için fakir, zengin, İslam, Hıristiyan, genç, yaşlı tüm Arnavutların birleşmesi gerektiğini savunmuş, birlik ve ilerlemelerine engel olacak her türlü engele, hükümet dahi olsa karşı duracaklarını vurgulamıştır. Toprakların tehlikeye girmesinden hükümeti sorumlu tutan Hima, Arnavut topraklarının kendi himayeleri altında olduğunu, Girit ve Teselya gibi kolaylıkla yabancılara teslim edilemeyeceğini ifade ettikten sonra bildirisini şu satırlarla sonlandırmıştır:

> "*Türkiye kadar sâdık tebe'asını ezen, ve müzmahil ve perîşân olmasını arzu eden, düşmanlarına isteyerek meydan ve imtiyâz veren hiçbir hükümet yokdur. İşte buralarını mülâhaza ederek îcâbınca hükümeti tarîk-i istikâmete da'vet etmek, dinlemediği halde gayr-ı meşrû' evâmirini red ile bu mukaddes ve şimdiye kadar bu derece tahkîr olunmamış vatanı kurtarmak ulemâmızın, rüesâmızın ve hristiyan Arnavud râhiplerinin hatta her ferdimizin birinci vazîfesidir. Tedbîrli davranmaz isek ateş çatıyı saracak, mahv ve berbâd olacağız. Son pişmanlık fâide vermeyecekdir.*

[385] Prifti, *a.g.e.,* s. 52.
[386] Emiroğlu, *a.g.m.,* s. 343.
[387] Prifti, *a.g.e.,* s. 64-65.
[388] Betül Küçük, "Arnavut Miliyetçisi Derviş Hima'nın Hayatı ve Çalışmaları", *Osmanlı'da Diplomasi, Siyaset ve Savaş,* (Ed: Mehmet Yaşar Ertaş-Hacer Kılıçarslan), Kronik Kitap, İstanbul 2020, s. 226; Arkivi Qendror i Shtetit Shqiptar [AQSH], D. 12/3, F. 002, R. 17 Kânunusani 1314 (29.01.1899); Bildirinin tam metni EK-1'de sunulmuştur.

İşte vatandaşlar! Bunun için her kazâ ve nahiye merkezlerinde toplanmalıyız. Birer meclis-i millî teşkîl etmeliyiz. Bu mecâlisden birer a'zâ-yı millî ve umûmî ihtiyar meclisine göndermeliyiz. O meclis-i kebîr düstûrü'l-amel tutulacak bir nizâmnâme kaleme almalıdır. Her ferd o nizâmnâme ahkâmınca hareket etmelidir. Bu nizâmnâme milletimizin ihtiyâcâtıyla âdât ve ahlâkına muvâfık sûretde tertîb olunmalıdır (cem'iyyet tedâbîr-i lâzımeyi yakînen neşr edecek). Milletimizin en birinci ihtiyâcı: Arnavud mekteblerinin küşâdı, zirâ'atin terakkîsi, yolların i'mârı, umûm kanların barışdırılması, fesâd ocağı olan ecnebî mekteblerinin kapatdırılması, umûm Arnavutluk'da bilâ tefrîk asâkir-i milliye alaylarının teşkîli. Bu kuvvetle hudûd-ı erba'anın muhâfazası, şerî'atin ve insaniyetin men' etdiği katl ve zulmün önü alınması ve buna mümâsil şeylerden ibâretdir.
Milletimizi, vatanımızı kurtaracak, namusumuzu muhâfaza edecek ve bizi âlem-i medeniyete karşı mahcûb bırakmayacak ancak son bir ahd, bir ittifâk-ı umûmîdir. Yani bir "besâbes"dir.
Yaşasın kavmimiz, mahv olsun düşmanlarımız![389]"

Nisan 1899'da İbrahim Temo'ya gönderdiği bir mektupta, sadece Nisan ayı için iki yüzden fazla bildiriyi Draç aracılığıyla Arnavutluk'a ulaştırıdığını bidirmiş, bunlardan kırk tanesinin de Korçe, Strove ve çevresinde dağıtılmak üzere Ohri'ye götürüldüğünü yazmıştır. Bitola'daki Avusturya konsolosu da Temmuz 1899 tarihli bir raporunda "Kurtuluş Yolu Besa-Bese" dir adlı bildirinin Korçe ve Arnavutluk'un diğer bölgelerinde yayıldığını ifade etmiştir. Hima tarafından hazırlanan bu bildiri Jön Türklerin tepkisine neden olmuş, Türk hükümeti broşürlerin dağıtımının durdurulması, Arnavutluk'a girişinin yasaklanması ve yayılmasının engellenmesi hususunda Arnavut vilayetlerindeki valilere yazı göndermiştir[390].

Derviş Hima aynı yıl, 22 Nisan 1899'da Bükreş'te "Te Zhjomei (Uyanalım)" başlıklı yeni bir bildiri daha yayınlamış ve bu broşürü Arnavutluk'taki İpek Birliği'ne ithaf etmiştir. Daha önceki bildirisinde olduğu gibi vatanın büyük bir tehlike içerisinde olduğunu ifade etmiş ve birleşme çağrısını yinelemiştir. Bu yazısında da hükümet aleyhine görüşler sunmaya devam eden Hima, hükümetin Arnavut topraklarını düşmanlara verdiğini ve vermeye devam edeceğini iddia etmiş, Arnavut topraklarının ancak Arnavut vatandaşlar tarafından muhafaza edilebileceğini vurgulamıştır. Bununla ilgili Arnavut halkına hitaben:

[389] AQSH, D. 12/3, F. 002, R. 17 Kânunusani 1314 (29.01.1899).
[390] Prifti, *a.g.e.,* s. 66.

> "*Vatandaşlar! Aklımızı başımıza toplayalım. Mübârek vatanımızın te'mîn-i istikbâline çalışalım. Aksi takdîrinde Bosna gibi, Yenişehir gibi, Rumili-i şarkî gibi, Girid gibi Tuna vilayetleri ahalisi gibi perîşân olacağız. Ecnebî boyunduruğu altında yaşamaya mahkûm olacağız. Vicdânlarımıza, efkârımıza, âmâlimize, i'mâlimize, harekâtımıza hükm edecekler. Bu kadar bin seneden beri taşıdığımız nâm ve şânımız a'dâ-yı vatanımızın boynumuza geçirecekleri esâret zencirleriyle mahv edilecek. Lisânımız, kavmiyetimiz, âdât-ı kavmiyemiz, refah ve sa'âdetimiz, huzûr ve rahatımız her şeyimiz zevâl bulacak"*

diyerek çağrıda bulunmuştur. Özellikle Arnavut mekteplerinin ve lisanının önemine vurgu yapan Hima, Arnanvutluk'ta tesis edilen Sırp, Bulgar ve Yunan okullarında eğitim gören Arnavut çocuklarının asimile olduğuna dikkat çekmiştir. Bu hususta tedbir alınması gerektiğini ifade ederek, Arnavut okullarının açılması için çalışmalar yapılmasını istemiştir. Bildiride ayrıca Arnavut İpek Birliği'nin programatik gereksinimlerini açık bir şekilde ortaya koymuş ve Arnavutların hükümetten taleplerini maddeler hâlinde sıralamıştır. Arnavutların isteklerinin; Arnavutluk'un her yerinde okullar açılması, bir ihtiyar meclisi kurulması, ulaşım ihtiyaçlarının giderilmesi, fabrika ve hastanelerin inşa edilmesi, Arnavutların askerlik vazifelerini Arnavut toprakları dâhilinde yerine getirmesi, Arnavutlarla meskûn yerlere Arnavut memurların tayin edilmesi gibi temel ihtiyaçlardan ibaret olduğunu ifade etmiştir[391].

Bu manifesto, Sami Frasheri'nin aynı yıl içerisinde yayınladığı "Arnavutluk Ne idi, Nedir Ne Olacak?" başlıklı çalışmasıyla birlikte Arnavutlar arasında ulusa bilincin uyanmasında önemli bir rol oynamıştır[392]. Derviş Hima, "Uyanalım" adlı bildirisine yayınlamadan bir süre önce, İbrahim Temo'ya gönderdiği bir mektupta "Uyanalım" ve "Besa Bese" adlı bildirilerini birleştirerek yayınlama fikrini sunmuş, Temo 13 Nisan 1899 tarihinde verdiği cevapta Hima'nın bu fikrini onaylamış ve sonuç itibariyle Derviş Hima "Uyanalım" bildirisinin sonuna "Besa Bese" çağrısını da ekleyerek yayınlamıştır. Temo bu mektupta, bildirinin basılması için masrafların yarısının kendisi tarafından diğer yarısının ise Murat Toptani tarafından karşılanacağını ifade etmiştir[393]. Hima, Temo'nun mektubunda yazdığı bir nota binaen bildirisini Abdül Bey Frasheri'ye ithaf etmiş ve bunu broşürün ilk sayfasında

[391] AQSH, D. 12/6, F. 002-015, R. 10 Nisan 1315 (22.04.1899).
[392] Mata, *a.g.m.,* s. 15.
[393] AQSH, D. 31, F. 792, 13 Nisan 1899.

belirtmiştir[394]. "Uyanalım" bildirisi, Draç üzerinden Arnavutluk'a yayılmış ve oradan farklı şehirlere dağıtılmıştır. Hima 24 Ağustos 1899 tarihinde, İbrahim Temo'ya gönderdiği mektubunda Arnavutluk'a posta yoluyla elli adet çağrı gönderdiğini yazmış ve bunların Manastır, Debre, Ohri ve Struga gibi bölgelere ulaştırılacağını ifade etmiştir. Broşürlerin dağıtılmasında o dönemde hapishaneden yeni çıkmış olan Ohrili Hamdi de önemli bir rol oynamış ve Arnavutluk'ta seksen adet bildirinin dağıtılmasını sağlamıştır[395].

9 Ağustos 1899 tarihinde Bükreş'te Arnavutça ve Türkçe olmak üzere iki sütundan oluşan "Arnavutluk Araştırması" çağrısı yayınlanmıştır. Mehmet Frasheri'nin başkanlık ettiği, Derviş Hima, İbrahim Temo, Dhimiter Unezi, Yaşar Erbara ve Pandeli Evnageli'nin de üyesi olduğu komite tarafından yayınlanan bu çağrının, sadece Osmanlı Türkçesi olan üçüncü versiyonu Derviş Hima tarafından hazırlanmış, eserde komite üyelerinin imzaları yer almıştır. Komite ve kongre faaliyetlerinin yoğunlaştığı bu dönemde İpek Cemiyeti, Derviş Hima ve diğer Arnavut komite üyelerinin liderliğindeki Arnavutları komite faaliyetlerini arttırmaya ve güçlendirmeye çağırmış, buna göre İpek, İşkodra, Debre, Prizren olmak üzere Arnavutluk'un tüm bölgelerinden katılımın sağlanacağı bir genel kurulun toplanması planlanmıştır. Toplantı gündemi Arnavutluk'un başlıca sorunlarını çözmeye yönelik olarak; Kosova, Manastır, İşkodra ve Yanya vilayetlerinin tek bir vilayet altında birleştirilmesi, tüm okullarda Arnavutçanın okutulması ve Arnavut okullarının açılması, yurtdışına kaçan tüm Arnavutlar için af ilan edilmesi, Arnavutların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bölge idaresinin iyileştirilmesi, siyasi özgürlükleri garanti etmek ve ülkenin medeniyet seviyesini yükseltecek reformların uygulanması maddeleri çerçevesinde şekillendirilmiştir[396].

İpek Cemiyeti'nin çağrısı üzerine Bükreş kolonisinin Arnavut milliyetçilerinden Derviş Hima, George Meksi, Mehmet Frasheri gibi aydınlar, 27 Eylül 1899'da Bükreş'te olağanüstü bir kongrenin toplanması için çalışmaya başlamışlardır. Bu çalışmalar 31 Temmuz 1899 gibi erken bir tarihte Arnavut komitesi üyeleri George Meksi, Derviş Hima ve Yaşar Erbara tarafından başlatılmış, "Arnavut Kardeşlerimizi

[394] AQSH, D. 12/3, F. 002, R. 17 Kânunusani 1314 (29.01.1899).
[395] Prifti, *a.g.e.*, s. 79-80.
[396] Prifti, *a.g.e.*, s. 82-84.

Davet" başlığıyla bir davetiye hazırlanarak tüm milliyetçi Arnavutlar kongreye davet edilmiştir[397]. Planlanan toplantı için Derviş Hima, Ağustos 1899 tarihinde "Arnavutluk Araştırması" manifestosunda; "*27 Eylül'de Arnavut Kongresi Bükreş'te toplanacak. Bizi engellerlerse başka bir yer bulacağız ki bunu size daha sonra bildireceğiz*" açıklamasında bulunmuştur. Kongre girişimi üzerine harekete geçen Osmanlı hükümeti, Arnavutların Romanya'ya gitmelerini engellemek için derhal çalışmalara başlamış ve Bükreş'te propaganda faaliyetleri yürüten cemiyetler hakkında bilgi toplanmasını istemiştir[398]. Bükreş Sefareti de Yaşar Erbara, İbrahim Naci (Deviş Hima) ve George Meksi'nin Romanya'dan sınır dışı edilmesi ve kongrenin engellenmesi için Romanya hükümeti nezdinde girişimlerde bulunmuştur[399]. Yapılan çalışmalar neticesinde Rumen hükümeti, padişahla dostane ilişkilerinin zarar göreceği endişesiyle Bükreş'te toplanmak isteyen kongreye karşı çıkmış ve Arnavutların kongreyi düzenlemelerine izin vermemiştir. Konuyla ilgili olarak Manastır'da bulunan Avusturya konsolosu da Viyana'ya bir rapor göndermiş ve raporunda, Bükreş'te toplanmak üzere olan Arnavut Kongresi'nin Osmanlı Hükümeti'nin protestoları nedeniyle engellendiğini ifade etmiştir[400].

Bükreş'te engellenen kongrenin ardından Roma'ya geçen Derviş Hima, Eylül-Ekim 1899 tarihinde Roma'da ikincisi düzenlenen Uluslararası Oryantelistler Kongresi'ne katılmıştır[401]. Balkanlar ve Doğu halklarının dil ve kültür sorunlarını ele almak üzere toplanan bu kongreye, Derviş Hima'nın yanı sıra Romanya'da bulunan diğer Arnavut aydınlar da katılmış, kongrenin masrafları ise İbrahim Temo ve Bükreş'te bulunan Arnavut aydınlar tarafından karşılanmıştır. Toplantıda Arnavut dili ve kültürü hakkında pek çok konuşma yapılırken[402], Derviş Hima da bu ortamı değerlendirmiş ve Arnavut komitesinin fikir ve faaliyetlerini yaymak üzere çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur[403]. Kongre çalışmalarının başlangıcından itibaren ünlü Rumen bilim adamı Vasili Urekia tarafından Arnavutların temsilcisi olarak tanıtılan Derviş Hima, kısa sürede tüm katılımcılar tarafından tanınmış ve burada dünyanın farklı

[397] BOA, Hariciye Nezareti Siyasi [HR.SYS], 129/25, 28.10.1899.
[398] BOA, Y.A.HUS., 398/84, H. 19.03.1317 (28.07.1899).
[399] BOA, Y.A.HUS., 399/47, H. 21.04.1317 (29.08.1899).
[400] Prifti, *a.g.e.,* s. 85-87.
[401] Olgun, *a.g.m.,* s. 210.
[402] Priifti, *a.g.e.,* s. 89-90.
[403] Olgun, *a.g.m.,* s. 210.

ülkelerinden yüz elliden fazla bilim adamıyla Arnavut meselesini konuşma fırsatı bulmuştur. Hima kongreye katılan delegelerin, sadece Arnavut dili ve antik dönem tartışmasıyla sınırlı kalmamaları Arnavut ulusunun mevcut siyasi durumu hakkında konuşmaları için de çabalamıştır. Alman Profesör K. Hassert ile yaptığı görüşmede kendisine; "*sayın profesör, lütfen hümanizm adına Arnavutluk'un yanında olun"* demiştir. Ancak Hima'nın bu talebi Hassert tarafından olumlu karşılanmamış ve profesör, konuşmasının siyasi bir destekten ziyade Arnavut diline yönelik olacağını ifade etmiştir. İnatçı bir yapıya sahip olan Derviş Hima, kongrede siyasi konulara değinmek istemeyen akademisyenlere ısrarla Arnavut davasını anlatmaya devam etmiş ve bir mektubunda buradaki tüm profesörlerle tek tek görüşme yaptığını ifade etmiştir[404]. Kongrenin Arnavutluk davası açısından önemli sonuçları olmuş, çeşitli oturumlarda Arnavut dili ve kültürü, toprakları, tarihi ve gelenekleri üzerine pek çok tartışma gerçekleşmiştir.

Kongre için Roma'da bulunan Derviş Hima, Arnavut kültürel faaliyetlerine destek sağlayan İtalya'nın eski başbakanı Francesco Crispi ile de bir görüşme gerçekleştirmiştir. Crispi'den İtalyan hükümetini Arnavutların meşru taleplerini destekleme hususunda ikna etmesini isteyen Hima, Arnavut birliğini sağlayacak yegâne kurumların okullar olduğunu vurgulamıştır. Ancak Crispi bu talepleri göz ardı etmiş ve sorunun Berlin Antlaşması kararları gereğince çözülmesi gerektiğini, problemin çözümüyle ilgili yeni bir adım atılmayacağını ifade etmiştir. Beklediği desteği Crispi'den alamayan Hima, aynı talepleri Ekim 1899 tarihinde Roma'daki Türk Büyükelçisi Yusuf Ziya Paşa'ya sunmuştur. Büyükelçi ile yaptığı görüşmede okullaşma ihtiyacı üzerinde durmuş, Müslüman ve Hıristiyan Arnavutların komşu ülkelerin entrikalarından ve asimilason politikalarından korunması için eğitim faaliyetlerinin desteklenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Büyükelçi ona taleplerini bir muhtıra halinde padişaha iletmesini önermiş ve tavsiye üzerine harekete geçen Derviş Hima, 19 Kasım 1899'da Temo'ya gönderdiği mektubunda padişaha göndermek üzere bir muhtıra hazırladığını yazmıştır[405].

[404] Prifti, *a.g.e.*, s. 90-91.
[405] Prifti, *a.g.e.*, s. 93-94.

Arnavut Birliği komitesi adına hazırladığı muhtırayı 1899 sonbaharında padişaha gönderen Hima, Arnavut dilinin resmi olarak tanınması ve Arnavut okullarının açılması yönünde taleplerde bulunmuştur. Padişaha "*Arnavutluk'ta Arnavut okulları açılır ve Arnavut halkı ilerlerse, gücünüzün daha da artacağına emin olabilirsiniz*" dedikten sonra, Arnavutluk'ta Osmanlı memurlarının şiddetine değinmiş ve daha sert bir dille devam ederek; "*isteklerimizi kabul etmezseniz ve bugün içinde bulunduğumuz durumda bizi terk etmeye devam ederseniz o zaman Arnavutluk'taki konumunuz perişan olur, tacınız uçar gider*" tarzındaki tehditvari söylemleriyle muhtırasını sonlandırmıştır. Hima'nın muhtıradaki talepleri Padişah tarafından uygun bulunmayarak reddedilmiş ve daha önceki girişimlerinde olduğu gibi bu teşebbüsü de sonuçsuz kalmıştır[406].

Roma'da kaldığı sürece İtalyan kamuoyunu bilgilendirmek için de büyük bir çaba sarf etmiş ve 11 Kasım 1899 tarihinde İbrahim Temo'ya yazdığı mektubunda "Italia" gazetesinde Arnavut davasıyla ilgili bir makalesinin yayınlandığını ifade etmiştir. Aynı dönemde Derviş Hima'nın "Birlikten Kuvvet Doğar, Birleşelim" ve "Arnavut Okulları" başlıklı makaleleri de "La Nazione Albanese" isimli dergide yayınlanmıştır. Her iki makalesinde de Arnavut sorununa değinen Hima; 22 Ekim 1899'da yazdığı "Arnavut Okulları" başlıklı makalesini, padişahın Korçe'deki okulu kapatmasının gündeme gelmesi üzerine kaleme almış ve bu durumu Arnavutların ulusal haklarının gasp edilmesi olarak nitelendirmiştir. 7 Kasım 1899'da yayınladığı "Birlikten Kuvvet Doğar, Birleşelim" isimli yazısında ise Arnavut halkının tarihine değinmiş, Arnavutları gelecekleri için düşünmeye ve mücadele etmeye çağırmıştır. Toplumsal kurtuluşun gerçekleşmesi ve bir millet olarak hayatta kalabilmek için ana dilde eğitim veren okulların açılması, milli eğitime önem verilmesi, gazete, kitap, dergi vb. yayınların çıkarılması hususundaki gerekliliklerin yerine getirilmesine dikkat çekmiştir[407]. Derviş Hima'nın bu gayretlerine İbrahim Temo kayıtsız kalmamış ve Kasım 1899'da gönderdiği mektubunda; "*Kardeşim Naci, aklım sende büyük işlerle meşgulsünüz. Herkes sizi koca bir milletin mümessili tanıyor…"* ifadelerine yer vermiştir. Derviş Hima'nın çektiği para sıkıntısına da tepki gösteren

[406] Prifti, *a.g.e.*, s. 95.
[407] Prifti, *a.g.e.*, s. 95-97.

Temo, *"...otellerde parasız kalırsanız bu millete ayıp değil mi? Ne ise Allah sana gayret bize de para ihsan etsin*" diyerek sitemini dile getirmiştir[408].

Derviş Hima'nın Romanya'da yürüttüğü faaliyetlerden rahatsızlık duyan Osmanlı Hükümeti, onu engellemek üzere harekete geçmiş ve bu girişim neticesinde Romanya Hükümeti Ekim 1899'da Hima'nın oturma iznini iptal etmiştir[409]. Bunun üzerine Romanya'yı terk etmek zorunda kalan Hima, İtalya'ya yerleşmiş ve Arnavut ulusal hareketi için yürüttüğü çalışmalarına burada devam etmiştir[410]. Roma'ya gelişinin ardından vakit kaybetmeden yayın faaliyetleri için harekete geçen Derviş Hima, 1899 tarihinde Mehmet Frasheri iler birlikte "Zen'i Shqipenise (Echo d'Albania-Arnavutluk'un Sesi)" gazetesini yayınlamaya başlamıştır[411]. Gazetede yayınladığı ilk sayıda:

> "*Rumeli'deki Türkiye'nin mevcudiyeti Arnavutluk'un mevcudiyetine bağlı, ayrıca Arnavutluk'un mevcudiyeti de Türkiye'nin mevcudiyetine bağlı... Bu yüzden istiyoruz ki ülkemizi birleşmiş bir Arnavutluk olarak fakat yine de Osmanlı İmparatorluğu'nun yönlendirmesi ve himayesi altında kendimiz yönetelim ve istiyoruz ki topraklarımızı Anadolu'dan ve Arabistan'dan gelen memurlardan tasfiye edelim*"

diyerek özerklik talebinde bulunmuş ve Arnavut topraklarının tek vilayet altında birleştirilmesine vurgu yapmıştır[412]. Arnavutluk özerkliğini savunan gazete, 1899'dan 1905 tarihine kadar Roma, Cenevre, Paris ve Bükreş'te Arnavutça, İtalyanca, Türkçe ve Fransızca olarak yayınlanmaya devam etmiştir[413].

Hima, gazeteyi Arnavut ulusunun taleplerini açıkça sunacak bir materyal olarak görmüş ve yayınların Arnavut aydınlar aracılığıyla Arnavutluk'a ulaştırılabilmesi için çabalamıştır. İtalyan Hükümeti'nin yasaları gereğince gazetenin sahibi İtalyan vatandaşı A. Lorekios olmuş, müdürlüğe Mehmet Frasheri getirilirken Derviş Hima ise editörlük görevini üstlenmiştir. Gazetenin ilk sayısı 10 Aralık 1899 tarihinde yayınlanmış, Fransızca ve Arnavutça olarak yayınlanan makalelerde Arnavutluk ve

[408] AQSH, D. 31, F. 787, 30 Teşîn-i evvel 1315 (11 Kasım 1899).
[409] Kaleshi, *a.g.m.,* s. 581.
[410] Olgun, *a.g.m.,* s. 210.
[411] Elsie, *a.g.m.,* s. 192.
[412] George W. Gawrych, *Hilal ve Kartal: Osmanlı Yönetimi, İslam ve Arnavutlar (1874-1913),* (Çev: Ali Fahri Doğan), Selenge Yayınları, İstanbul 2021, s. 184.
[413] Fiçorri, *a.g.m.,* s. 6.

Türkiye'deki en son haberler ile bazı kısa açıklamalara yer verilmiş, duyurular Türkçe olarak yayınlanmıştır. Fransızca yazılan makalenin başında gazetenin programından bahsedilmiş ve burada Arnavutların amacı "*Arnavutların Arnavutluk'u bizim programımız bu*" sloganıyla açıklanmıştır. Ana makalede ise Osmanlı hükümetinin Arnavutluk karşıtı bir politika takip ettiği izlenimi verilmiş ve hükümetin, Arnavutların ana dilde eğitim yapmasını yasaklarken, Arnavutluk'taki yabancı okullara ve yürütülen propagandanlara destek sağladığı ileri sürülmüştür[414]. Hima ve birlikte hareket ettiği diğer Arnavutlar, "Zen'i Shqipenise" gazetesinde Arnavut ulusal hareketinin siyasi propagandasını açık bir şekilde yürütmüşler ve bu doğrultuda yazılar kaleme almışlardır. Durum, Manastır'daki Avusturya konsolosunun dikkatini çekmiş ve konsolos Viyana'ya gönderdiği bir raporda gazetenin tamamen siyasi karaktere sahip olduğunu bildirmiştir. Gazetenin kısa sürede Arnavutlar arasında popüler olması ve Osmanlı idaresi aleyhine yayınlar yapması, Osmanlı Hükümeti'ni bazı tedbirler almaya zorlamıştır. Bu kapsamda Dâhiliye Nezareti, 31 Aralık 1899 tarihinde Telgraf ve Posta Nezareti ile diğer ilgili kurumlara, gazetenin yurda girişinin yasaklandığını bildiren bir yazı göndermiştir[415].

Hima, Ocak 1900'de Temo'ya yazdığı mektupta gazetenin ikinci sayısını yayınlayacaklarını bildirmiş, aynı zamanda yaşadıkları mali zorluklara ve Mehmet Frasheri ile aralarındaki anlaşmazlıklara değinmiştir. Yaşadığı zor durumlara ek olarak gazetenin kapatılması için Roma'daki Türk elçisinin İtalyan makamlarına baskı yaptığını da ifade etmiştir. 4 Ocak 1900 tarihinde yazdığı diğer bir mektupta ise parasızlık nedeniyle üçüncü sayıyı yayınlayamayacaklarını açıklamıştır. Ocak 1900 sonlarında Mehmet Frasheri'nin İstanbul'a dönüşü ile gazetenin yayın hayatına devam etmesi imkânsız hale gelmiş[416] ve bu durum karşısında yalnız kalan Derviş Hima, gazetenin adını "Albania (Arnavutluk) olarak değiştirerek yayınlamaya devam etmiştir[417]. Hima yayın hayatının yoğun bir tempoda devam ettiği bu dönemde, (1899'ların sonunda ve 1900'lerin başında) arka arkaya iki küçük kitapçık yayınlamış, "Efendi ve Bende" ve "Abdülhamit ve Şeyh Hamdi'nin Trajik Cinayeti" isimli kitaplar, Arnavut halkının maddi yardımları sayesinde basılmıştır. "Efendi ve

[414] Prifti, *a.g.e.*, s. 101-102.
[415] BOA, DH.MKT., 2291/21, H. 27.08.1317 (31.12.1899).
[416] Prifti, *a.g.e.*, s. 103.
[417] Olgun, *a.g.e.*, s. 210.

Bende" adlı eserde, Bükreş'teki Türk Büyükelçisi Kazım Bey'in Arnavutluk karşıtı eylemlerinden ve Arnavutlara yaptığını iddia ettiği zulümlerden bahsetmiştir. Kazım Bey'in Eylül 1899'da Bükreş Arnavutluk Kongresi'nin düzenlenmesini engellemek için yaptığı baskı ve entrikalar üzerinde durmuştur. Bir diğer eser olan "Abdülhamit ve Şeyh Hamdi'nin Trajik Cinayeti" isimli kitapçıkta ise saraydaki yozlaşmalardan ve Abdülhamit'in siyasi muhaliflere karşı giriştiği cinayetler ile katliamlardan bahsetmiştir[418]. Yazdığı bu eserlerde Osmanlı karşıtı duruşunu ve Abdülhamit düşmanlığını en açık şekilde dile getiren Derviş Hima'nın radikal duruşu, özellikle 1900 senesi itibariyle net bir şekilde gözlemlenmeye başlanmıştır.

Şubat 1900 tarihinde Derviş Hima Roma'dan Bükreş'e geri dönmüş ve Bükreş'ten İbrahim Temo'ya gönderdiği 16 Şubat 1900 tarihli mektubunda Büyükelçi Kazım Bey'in geldiğinin ikinci gününde açtığı davayı yazmıştır. Hima'nın mektubunda yazdığına göre Kazım Bey Rumen polisine Derviş Hima'nın kendisini öldürmekle tehdit ettiğini bildiren bir mektup göndermiş ve bunun üzerine Rumen polisi Hima hakkında soruşturma başlatmıştır. Hima bütün suçlamaları reddederken, Roma'da sadece Arnavutlara karşı tavrı nedeniyle Kazım Bey'i eleştiren iki broşür yayınladığını ve bunların içerisinde tehdit unsuru içeren herhangi bir söyleminin olmadığını izah etmiştir. Rumen memuruna yaptığı açıklamada, "*biz Arnavutlar milletimizin hakları için savaşırken büyükelçi bize hakaret edip takip ediyor, o sadece Arnavutların değil Rumenlerin de düşmanıdır"* diyerek büyükelçiye karşı suçlamalarda bulunmuştur. Onun bu savunması Rumen polisi tarafından kabul görmüş ve kısa bir süre sonra serbest bırakılmıştır[419].

Yaşadığı krizlere rağmen gazetelerini yayınlamaya devam eden Derviş Hima 1900 senesinde bir takım problemlerle karşılaşmış ve 1898 yılından itibaren yayınladığı L'Independence Albanaise gazetesinin ülkeye girişi Osmanlı yetkilileri tarafından yasaklanmıştır (25 Haziran 1900)[420]. Yaşadığı zorluklar karşısında destek arayışına girişen Hima, Temmuz başında İbrahim Temo ile irtibata geçmiş ve onun desteğiyle "Shqiperia (Arnavutluk)" gazetesinin iki sayısını yayınlamayı başarmıştır. 1 Temmuz tarihinde Temo'ya gönderdiği mektubunda Arnavutluk gazetesinin üçüncü sayısını

[418] Prifti, *a.g.e.*, s. 104-105.
[419] Prifti, *a.g.e.*, s. 106-107.
[420] Emiroğlu, *a.g.m.*, s. 343.

hazırladığını bildirmiş ve çıkan sayıların İtalya, Bulgaristan, Karadağ, Sırbistan, Dobruca, Köstence gibi yerler ile Bükreş'teki Türk Büyükelçiliği hariç tüm büyükelçiliklere gönderildiğini ifade etmiştir. Hima bu gazeteyi memleketine daha yakın bir yerde yayınlamayı hayal etmiş ve bu faaliyetini Korfu'da devam ettirebilmek için o sırada Yunan parlamentosunun başkan yardımcısı olan Zhapa ile Temmuz ayında Bükreş'te görüşme gerçekleştirmiştir. Ancak Atina yönetimi, bu duruma Yunanistan-Osmanlı Devleti ilişkilerine zarar vereceği endişesiyle pek olumlu bakmamış ve kendi topraklarında yasal bir Arnavut gazetesinin yayınlanmasına izin verme eğilimi göstermemiştir[421].

Derviş Hima Şubat 1901'de Bükreş'ten ayrılarak Roma'ya geri dönmüş ve çalışmalarına kaldığı yerden devam etmiştir. Burada Arnavut halkının siyasi bilincini uyandırmak için yeniden harekete geçen Hima, bu amaçla yeni risale ve bildiriler kaleme almıştır[422]. 13 Şubat 1901 tarihinde yayınladığı on sekiz sayfalık Makber-i Ahrar isimli risalede, Abdülhamid'in öldürdüğü yahut öldürmeye teşebbüs ettiği iddia edilen on dokuz kişi hakkında bilgi vermiş ve Abdülhamid'e ağır ithamlarda bulunmuştur[423]. Osmanlı yetkilileri Hima'nın bu risalesinin yurda girişini yasaklamış ve daha önceden ulaşanların da toplatılmasına karar vermiştir[424]. Makber-i Ahrar'ın hemen ardından 14 Şubat 1901 tarihinde "Müslüman Arnavutlara Beyannâme-i Şer'î" başlıklı bildirisini kaleme alan Hima, bu yazısında Abdülhamid rejimini şiddetli bir şekilde eleştirmiş; Abdülhamid'in halka zulmettiğini, vatana ihanet ettiğini ve memleketin her köşesinde cinayetler işlendiğini iddia etmiştir[425]. Bu bildirisinde Padişah Abdülhamid'e ağır ithamlarda bulunan Derviş Hima, Abdülhamid'in tüm suçlarını sıraladıktan sonra padişahın devrilmesinin sadece siyasi açıdan değil, İslam dini açsından da tamamen caiz ve gerekli olduğu sonucuna varmıştır. Onun bu yazısı arkadaşları yardımıyla kısa sürede Arnavutluk'un farklı bölgelerine dağıtılmıştır[426]. Roma'da faaliyetlerini devam ettiren Derviş Hima, bu süreçte kısa bir süre Paris'te kalmış ve bunu İbrahim Temo'ya bildirmiştir[427].

[421] Prifti, *a.g.e.*, s. 109-113.
[422] Prifti, *a.g.e.*, s. 114.
[423] Olgun, *a.g.m.*, s. 222.
[424] BOA, DH.MKT., 2457/81, H. 14.11.1318 (05.03.1901).
[425] Küçük, *a.g.m.*, s. 226.
[426] Prifti, *a.g.e.*, s. 118-119.
[427] AQSH, D. 32/2, F. 1495, 6 Şubat 1901.

Bildiriyi yayınladıktan kısa bir süre sonra 3 Mart 1901 tarihinde "Cinâyât-ı Seniyeden Bir Levha" adlı risâlesini yayınlayan Derviş Hima bu eserinde, Abdülhamit'in çevresindeki saray erkânını işledikleri suçlar ve alabilecekleri cezalar hususunda ikaz etmek istemiş, yazının sonunda kaleme aldığı şiirlerde padişaha hakaret dolu sözler sarf etmiştir[428]. Hima'nın bu risalesi, Osmanlı hükümetinin harekete geçmesine sebep olmuş ve risalenin yabancı postahaneler vasıtasıyla ülkeye girişinin engellenmesi için Hariciye Nazırı tarafından bir arz yazısı kaleme alınmıştır[429].

3.4.4. Derviş Hima'nın 1901-1902 Yıllarında Yürüttüğü Çalışmalar

Derviş Hima, İsmail Kemali ile ilk defa Şubat 1901 tarihinde Roma'da karşılaşmış ve bu andan itibaren aralarında yakın bir bağ kurulmuştur. Aynı tarihlerde Arnavutlar arasında yapılan toplantıda Hima, İsmail Kemali Bey ile birlikte Mısır'a gitmeye karar vermiştir. Mart ayında İskenderiye üzerinden Kahire'ye geçen Derviş Hima ve İsmail Kemali buradaki Arnavut halkı tarafından sevinçle karşılanmıştır. Hima, Mısır'da kaldığı süre boyunca Arnavutlarla yaptığı görüşmelerin yanı sıra Jön Türk hareketinin liderleri ile de bir araya gelmiştir[430]. Temo'ya gönderdiği mektubunda İsmail Kemali ile birlikte Mısır'a geldiğini bildirmiş ve Mısır'da Hidiv ile yaptıkları görüşmelerde ciddi konular konuştuklarını, Türklük için değil Osmanlılık için bir araya geldiklerini ifade etmiştir. İsmail Kemali'nin bu görüşmelerden önce yanlarından ayrıldığını ifade eden Hima, onun bu davranışını büyük bir hata olarak nitelendirmiştir[431].

İsmail Kemali ile Mısır'ı ziyaretinin ardından Roma'ya dönen Derviş Hima, uzun süren çabalarının ardından kendi basın organı olan "Arnavutluk" gazetesinin ilk sayısını 15 Nisan 1901 tarihinde yayınlamayı başarmıştır. Arnavutça, İtalyanca ve Türkçe olarak basılmasına karar verilen bu gazete, Bükreş'te yayınlanan

[428] AQSH, D. 12/6, F. 36-44, 3-5 Mart 1901.
[429] BOA, Y.MTV., 213/178, H. 26.12.1318 (16.04.1901).
[430] Prifti, *a.g.e.,* s. 119-121; Adhami, *a.g.e.,* s.79; İsmail Kemali kaleme aldığı hatıratında Mısır ziyaretinden bahsetmiş, ancak Derviş Hima'nın kendisi ile birlikte olduğuna dair bir paylaşımda bulunmamıştır. Bkz. *İsmail Kemal Bey'in Hatıratı*, s. 216-217.
[431] AQSH, D. 32/2, F. 1489, 1901.

"Arnavutluk"un devamı niteliğinde olmuştur. İlk sayısını çıkaran gazetenin baskıları İstanbul'daki bazı üst düzey yetkililere, Arnavut nüfuslu vilayetlerin valilerine, Osmanlı'nın Avrupa büyükelçilerine, Atina'daki üç dört gazetenin yazı bürosuna ve Mısır'daki "Sancak" gazetesine gönderilmiştir. Gazetenin programı çıkan ilk sayıda, "İki Kelime (Dy Fjale)" başlıklı yazıda açıklanmış ve gazetenin Arnavut komitesi adına yayınlandığı belirtilmiştir. Bununla birlikte İtalya Hükümeti'nin gazeteyi yasaklamasından çekinen komite, bu tehlikeyi önlemek adına "Arnavutluk"un ılımlı bir yayın organı olduğunu ifade etmiştir. Yayınladığı programda özellikle Arnavutluk'un toprak bütünlüğünün tehdit edildiğine ve içinde bulunduğu kötü duruma dikkat çeken gazete, yayınlarında Padişah II. Abdülhamit Han'ın rejimini eleştirmeye devam edeceğini de açıkça vurgulamıştır. 1901 senesinde başka bir sayıda yayınlanan "Arnavutlar ve Sultan Hamit" başlıklı makalede, Abdülhamit'in rejimi acımasızca eleştirilmiş, dahası Abdülhamit halk düşmanı ve vatan haini olmakla suçlanmıştır[432]. Gazetede Osmanlı Devleti ve Padişah Abdülhamit Han aleyhine yazılan yazılar kısa bir süre sonra Bâb-ı Âlî'yi harekete geçirmiş, Osmanlı Hükümeti gazetenin yayının durdurulması için İtalya Hükümeti ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Girişimler neticesinde İtalya Hükümeti, Şubat 1902 tarihinde "Arnavutluk" gazetesinin Roma'da yayınlanmasını yasaklamıştır[433]. Derviş Hima, maddi zorluklar nedeniyle gazeteyi düzenli olarak yayınlayamadıysa da, Roma'da bir yıldan fazla bir sürede on-on iki sayı çıkarmayı başarmıştır[434]. Maddi anlamda yaşadığı sıkıntıları sürekli irtibat halinde olduğu İbrahim Temo'ya durumu bildirmiş ve evrak alışverişinin güvenliği açısından Roma'nın daha uygun olduğunu da mektubuna eklemiştir[435].

İtalya'da bulunduğu süreçte yayın faaliyetlerini aktif bir şekilde devam ettiren Hima, aynı zamanda Arnavut aydınların düzenlediği ulusal kongrelere de katılmaktan geri kalmamıştır. 1901 yılı Nisan ayında, İtalyan Hükümeti'nin de desteğiyle İtalyan Arnavutlarının organize ettiği II. Napoli Kongresi'ne katılmıştır (21-24 Nisan 1901)[436]. Arnavut dili ve edebiyatının sorunlarına ithaf edilen bu kongrede,

[432] Prifti, *a.g.e.,* s. 123-125.
[433] BOA, Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik [Y..PRK.EŞA], 39/64, H. 04.11.1319 (12.02.1902).
[434] Prifti, *a.g.e.,* s. 124.
[435] AQSH, D. 32/2, F. 1544, 29 Ağustos 1901.
[436] Kaleshi, *a.g.m.,* s. 581.

Arnavutluk tarihi, Arnavutçanın diğer dillerle benzerlikleri ve bu dilin tarih ve uygarlık konusunda dilbilimsel açıdan Arnavutlara getireceği kazançlar hakkında konuşmalar yapılmıştır[437]. Derviş Hima kongreye, Bükreş, Mısır ve tüm Arnavut komitelerini temsilen iştirak etmiş, Temo'ya gönderdiği mektubunda kongrede alfabe ve dil meselesi ile birlikte siyasi tartışmaların yapıldığını beyan etmiştir. Kongrede söz alan Hima yaptığı konuşmada İstanbul Hükümeti'ni eleştirmiş ve Osmanlı'nın Arnavutlara katı bir tutum sergilerken Bulgarlara ve diğer Balkan unsurlarına karşı ayrıcalıklı bir politika izlediğini ifade etmiştir. Bununla birlikte dil sorununa da değinmiş ve Arnavut dili için ortak bir alfabenin oluşturulması gerektiğini dile getirmiştir. Hima dil sorununu sadece kültürel bir mesele olarak değil, aynı zamanda çözümü Arnavutların birleşmesini sağlayacak siyasi bir mesele olarak görmüştür. Konuşmasında alfabe meselesi için ayrı bir kongre düzenlenmesi önerisinde bulunan Derviş Hima, ele alınan konuların detaylarını Arnavutluk gazetesinin üçüncü sayısında, "Napoli'de Arnavutluk Kongresi" başlıklı makalesinde yayınlamıştır. Makalede Arnavutluk'un geri kalmasından Osmanlı hükümetini sorumlu tutmuş, Arnavutların ilerlemesi adına birçok Arnavut aydının Bulgaristan, Mısır, İtalya ve Belçika gibi ülkelerde çalışmalar yürüttüğünü ifade etmiştir. Kongrenin üçüncü gününün yoğun olarak alfabe meselesine ayrıldığını belirtmiş ve yapılan tartışmalarda Arnavut dilinin Türk alfabesi ile yazılamayacağı, Latin alfabesinde bile Arnavutça seslerin tam karşılığı olmadığını vurgulanmıştır. Derviş Hima bu tartışmada, Arnavut dili için Latin alfabesinin kullanımına karşı çıkmış ve başta Orta ve Güney Arnavutluk olmak üzere tüm Arnavutların İstanbul alfabesini kullanması gerektiğini savunmuştur[438]. Hima, yayın ve kongre faaliyetlerini aktif olarak yürüttüğü bu dönemde, komşu ülkelere Arnavut sorununu anlatmak için girişimlerde bulunmuş ve Karadağ Konsolosu ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşmede siyasi karakterli sorunların yanı sıra eğitim ile ilgili problemler de ele alınmıştır[439].

Osmanlı Hükümetince görevli memurlar tarafından sıkı bir şekilde takip edilen Derviş Hima, Roma'daki Türk sefirinin girişimi neticesinde 1901 senesinin başlarında İtalya Hükümeti tarafından uyarılmış ve zararlı faaliyetlerine devam ettiği

[437] Adhami, *a.g.e.*, s. 85.
[438] Prifti, *a.g.e.*, s. 128-129.
[439] Muço, *a.g.t.*, s. 146.

takdirde sınır dışı edilmekle tehdit edilmiştir[440]. Ancak Hima bu ikazlara uymamış ve bir yandan Abdülhamit'i eleştiren yayın faaliyetlerine devam ederken bir yandan da Arnavutluk'ta karışıklık çıkarmak üzere Paris'te bulunan Aladro Kastriota ile işbirliği yapmıştır. Onun Osmanlı aleyhine durmak bilmez faaliyetleri Roma'daki Türk sefirinin yeniden harekete geçmesine sebep olmuş ve sefirin girişimleri neticesinde İtalya Hükümeti, 3 Haziran 1901 tarihinde Hima ve arkadaşlarının sınırdışı edilmesine karar vermiştir[441].

Hima, Roma'da bulunduğu süreçte İttihat ve Terakki'nin önemli isimlerinden birisi olan İshak Sükûtî[442] ile de iyi ilişkiler geliştirmiştir. Aralarında kurulan samimiyete binaen İshak Sükûtî, kitaplarını ve İttihat Terakki ile ilgili önemli evraklarını ona emanet etmiştir. Verem hastası olan Sükûtî, San Remo'dan Derviş Hima'ya gönderdiği mektuplarda yakında öleceğini bildirmiş ve belgeleri kendisine göndermesini evrakı Temo'ya ulaştıracağını yazmıştır. Sükûtî'nin isteği üzerine Hima belgeleri kendisine göndermiş ancak Sükûtî, evrakları teslim aldıktan iki gün sonra, henüz İbrahim Temo'ya ulaştıramadan vefat etmiştir (9 Şubat 1902). Sükûti'nin ölümü üzerine evraklar, San Remo Konsolosu Resul Efendi tarafından ele geçirilmiş, belgelerin bir kısmı ayıklanarak ortadan kaldırılmış ve geriye kalan önemsiz kısmı ise Yıldız Sarayı'na gönderilmiştir. Böylece hem İttihat ve Terakki'den hem de Arnavut çevrelerinden birçok kişi tutuklanmaktan ve zarar görmekten kurtulmuştur[443].

[440] BOA, HR.SYS., 1809/47, 07.03.1901.
[441] BOA, HR.SYS., 117/55, 03.06.1902; BOA, Y..PRK.EŞA., 40/43, H. 26.02.1320 (04.06.1902).
[442] İshak Sükûtî, 1868 yılında Diyarbakır'da doğmuş, Diyarbakır Askeri Rüştiyesi'ni bitirdikten sonra İstanbul'a gelmiş ve eğitimine Kuleli Askeri İdadisi'nde devam etmiştir. Bu süreçte İbrahim Temo ile tanışan Sükûtî, hürriyetçi fikirlerin yoğun olduğu ortamda birçok siyasi ve edebi eser okumuş diğer arkadaşları gibi o da siyasi faaliyetlerini gizlilikle sürdürmüştür. İbrahim Temo'nun öncülük ettiği İttihâd-ı Osmâni Cemiyeti'nin ilk kurucuları arasında yer almış ve cemiyet içerisindeki faal isimlerden birisi olmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Yüksel Özgen, "Unutulmuş Bir İttihatçı Doktor: İshak Sükûtî", *Toplumsal Tarih,* Sayı: 279, İstanbul 2017, s. 32.
[443] Olgun, *a.g.m.,* s. 211.

3.4.5. Jön Türkler ile Arnavutların Bağlantıları ve Arnavut Aydınların I. Jön Türk Kongresi'ndeki Tutumları

1899 yılında kurulmasının ardından zamanla bağımsız örgütlere bölünen İttihat ve Terakki organizasyonu, Balkan coğrafyasında da İbrahim Temo, Ali Fehmi, Mustafa Ragıp ve Derviş Hima gibi isimlerin etkisiyle bağımsız bir kimliğe bürünmüş ve Arnavut aydınlar kendi milli taleplerini bu örgüt çatısı altında yürütmeye başlamıştır. Örgüt içinde yaşanan ayrılıklar ve bağımsız faaliyetler Damat Mahmud Paşa'nın oğulları tarafından kontrol altına alınmak istenmiş, muhalefetin yeniden tek bir çatı altında toplanması için Tunalı Hilmi tarafından bir kongrenin düzenlenmesi fikri gündeme gelmiştir. Bu amaçla İsmail Kemali ve Damat Mahmud Paşa'nın oğullarının girişimiyle 4-9 Şubat 1902 tarihlerinde Paris'te Jön Türk kongresi düzenlenmiştir[444].

Kongrenin organizatörlerinden olan İsmail Kemali[445], icra komitesine seçilmiş ve Sabahattin Ali Bey'in cemiyetinde ikinci adam konumuna yükselmiştir. Kongrede yaptığı konuşmada, gerçekleştirilmek istenen devrimin silahla yapılması gerektiğine vurgu yapmış, sunduğu bu fikirle büyük devletlerin dikkatini çekmeyi ve böylece hareketi başarıya ulaştırmayı amaçlamıştır[446]. Alınan kararlarından ardından Sabahattin Ali grubu İsmail Kemali'nin önerdiği üzere bir hükümet darbesi yapmayı planlamış, Recep Paşa ve Cafer Brejdani gibi Arnavutlar da hazırlanan planda kilit noktalara yerleştirilmişlerdir. Ancak çoğunluğu Arnavutlar tarafından tasarlanan bu plan askerlerin sevkiyatı için geleceği önceden bildirilmiş olan, Yunan gemilerinin gelmemesi üzerine gerçekleşmemiş ve böylece 1903'teki hükümet darbesi teşebbüsü başarıya ulaşamamıştır[447].

İsmail Kemali'nin yanı sıra I. Jön Türk Kongresi'nde öne çıkan önemli bir diğer Arnavut isim, o sırada İtalya'dan sürülen Derviş Hima olmuştur[448]. Derviş Hima ilk başta kongreye katılmak istememiş ve İbrahim Temo'ya gönderdiği bir mektupta;

[444] Hanioğlu, *a.g.m.,* s. 478.
[445] Orhan Koloğlu, *Üç İttihatçı: Arap, Kürt, Arnavut Milliyetçilikleri ve İttihat Terakki,* Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2011, s. 196.
[446] Birecikli, *a.g.m.,* s. 107-108.
[447] Bartl, *a.g.e.,* s. 261-262.
[448] Olgun, *a.g.m.,* s. 211.

"*Bu boş bir iş olacak. Kongre ne iş yapacak? Çalışmaya ihtiyacımız var*" diyerek ona da gitmemesini tavsiye etmiştir. Ancak daha sonra kongreyi Arnavut taleplerini savunabileceği bir fırsat olarak değerlendirerek fikrini değiştirmiş ve katılmaya karar vermiştir. Paris'in Jön Türk liderlerine gönderdiği mektupta, kongreye bireysel olarak değil Arnavutluk'ta kurulan cemiyetin temsilcisi olarak katılacağını ifade etmiştir[449]. Ocak sonunda Paris'e gelen Derviş Hima, burada ilk olarak Prens Sabahattin ile görüşmüş ve görüşmenin ayrıntılarını Temo'ya yazdığı mektubunda anlatmıştır. Prens'in mektepler hakkında bir beyannâme yayınlamak fikrinde olduğunu ifade eden Hima; kendisinin Türkçe, Arnavut bir yazar olan Velika'nın Arnavutça, Prens Sabahattin'in ise Fransızca olarak bu beyannâmeyi kaleme alacaklarını ifade etmiş, Roma'ya dönüşünün ardından gazetede yayınlayacağını da eklemiştir[450].

4 Şubat 1902 tarihinde başlayan ve 9 Şubat 1902 tarihine kadar devam eden kongreye, Avrupa ülkelerinde siyasi sürgünde olan Türk, Arap, Yunan, Kürt, Çerkez, Ermeni, Musevi ve Arnavut asıllı birçok delege katılmış[451], Bulgar, Makedon ve Sırplar ise temsilci göndermemiştir. Kendi milletlerinin haklarını savunmak üzere çeşitli unsurlardan delegelerin katıldığı bu kongrede Arnavutları, Derviş Hima, İsmail Kemali, Kadri Hoca ve Yaşar Erbara temsil etmiştir. Farklı fikirlerin ve karşıt görüşlerin yer aldığı toplantıda İsmail Kemali, Derviş Hima ve diğer Arnavutlar Ahmet Rıza'nın merkeziyetçi programına şiddetle karşı çıkmışlardır. İlk söz hakkını alan İsmail Kemali, Türk olmayan halkların ulus olarak tanınmaları ve isteklerinin yerine getirilmesi konusunda ısrar etmiş, daha sonra söz alan Derviş Hima da onun dile getirdiği istekleri daha geniş bir kapsamda tekrarlamış ve bilhassa Türk olmayan halkların isteklerinin tanıması üzerinde durmuştur[452]. Ancak Fransız yetkililerin ve Jön Türklerin müdahalesi üzerine konuşmasının seyrini değiştirmek zorunda kalan Hima, Arnavut dilinin özgürlüğü yönündeki taleplerini dile getirmiştir. Bu bağlamda Arnavut nüfusu olan tüm bölgelerdeki Arnavutlara ana dillerini öğrenme hakkı verilmesini talep etmiş, Osmanlı Hükümeti'nin Arnavut halkına ve geleneklerine hürmet ettiği sürece beraber yaşama taraftarı olduğunu ifade etmiştir. İbrahim

[449] Prifti, *a.g.e.*, s. 131-132.
[450] AQSH, D. 32/2, F. 1493, 26 Ocak 1902.
[451] Prifti, *a.g.e.*, s. 131-134.
[452] Adhami, *a.g.e.*, s. 88-89.

Temo'ya gönderdiği mektubunda kongre sırasında Ahmet Rıza Bey ile yaptığı görüşmeden bahsetmiştir. Ahmet Rıza'ya Arnavut cemiyet ve komitelerinin Arnavutluk'un hürriyet ve istikbali için çalıştığını söylediğini, ancak bu sözlerinin Türkler tarafından hiç hoş karşılanmadığını ifade etmiştir[453]. Mektubunda kırk iki gündür Paris'te olduğunu ifade eden Hima, evrakı ile ilgili de bazı bilgiler vermiş ve bir kısmını Romanya'da yaktığını ifade etmiştir. Diğer evrakların ise yanında olduğunu haber veren Hima, Roma'ya döndüğü zaman evrakları Temo'ya göndereceğini ya da oradaki kumpanyalardan birine yatırarak senedini kendisine ulaştıracağını bildirmiştir. Evrakın Osmanlı Hükümeti'nin eline geçmesinden endişelendiği için böyle bir yol izlemiş ve Temo'nun kendi evrakına varis olmasını talep etmiştir[454].

Görüşmeler sürecinde beklentilerine herhangi bir karşılık alamayacaklarını anlayan Hima, Jön Türklerin imparatorluğu yönetenlerden hiçbir farkının olmadığına ikna olarak Paris Kongresi'nden ayrılmıştır. 13 Şubat 1902 tarihinde henüz Paris'ten Roma'ya dönmeden önce Prens Sabahattin ve İsmail Kemali ile görüşmüş, İsmail Kemali ile yaptığı konuşmada ona; Arnavutluk'un istiklali için fevkalade bir çaba içinde olduğuna dair söylentilerin asılsız olduğunu, yalnızca tehlikede olan Arnavut halkına yardım etmek istediğini, bunun dışında amacının vatana ve tüm Osmanlı ülkesine yararlı faaliyetler sağlamak olduğunu ifade etmiştir[455]. Kongre sürecinde İsmail Kemali'nin tutumlarına sinirlenen Derviş Hima ona olan kızlığını İbrahim Temo'ya gönderdiği mektupta dile getirmiş, aralarında geçen konuşmayı ve fikirlerini:

> *"İsmail Kemali Bey Arnavut kelimesini ağza almadı. Almadığının sebebini bana söyledi. Bu Türkler beni zaten lekelemek istiyorlar. Hususi olarak Arnavutluk'tan bahsedersem güya Arnavutluk'a prens olma fikrini beslediğim söylenecektir dedi. Binlerce defa yavaşça ve makulâne söz söylemesini terbiye ettim. Anlamadı, anlamaz, anlamayacak…"*

satırlarıyla ifade ederek serzenişte bulunmuştur. Aynı mektupta Ahmet Rıza'nın kongredeki inatçı tutumundan da yakınmış ve ıslahat karşıtı görüşlerinden ısrarla vazgeçmediğini iddia etmiştir. Ahmet Rıza'nın yabancı devletlerin müdahalesi ve

[453] AQSH, D. 32/2, F. 1497-1498, 08.02.1902.
[454] AQSH, D. 32/2, F. 1513, 08.02.1902.
[455] AQSH, D. 32/2, F. 1508, 13.02.1902.

ıslahat planı hususundaki sert tutumuna karşın Derviş Hima, Avrupalı devletlerle dostane ilişkiler geliştirme taraftarı olmuş ve yapılmak istenen ıslahatları desteklemiştir. Ahmet Rıza'ya olan öfkesinin yanı sıra Türklere de saldırdığı mektubunda; "*Türkler dünyadan adam olamayacaklar vesselam. Herifler ecnebiye esir olmuşlar. Diğer vatandaşlarının yahut dindaşlarının selametini arzu etmiyorlar. Çünkü has insanlar değil. Hepsi eşek*" diyerek hakaret dolu sözler sarf etmiş ve öfkesini dile getirmiştir[456].

Kongrenin ardından daha önce kovulduğu Roma'ya dönen Derviş Hima, yayın faaliyetlerine devam etmiş ve Arnavutluk gazetesine ek olarak "Liberallerin Mezarı" ve "Sultanın Suçlarına Genel Bir Bakış" başlıklı iki broşür de yayınlamıştır. Arnavutları Abdülhamit'ten uzaklaştırmak ve kendi söylemiyle onların gözünü açmak isteyen Hima bu broşürlerde, muhalifi olduğu Abdülhamit'in işlediği suçları, sarayın yolsuzluğunu, padişahın işlediği cinayet ve entrikaları kendi iddiaları doğrultusunda anlatmıştır[457]. Şubat ayı sonunda Paris'e geçen Hima buradan Temo'ya bir mektup yazmış, İshak Sukûti'nin ölüm haberini aldığını ve ona bir mezar yaptırmak için diğer Arnavutları seferber ettiğini bildirmiştir. Bir yandan Sukûti içi yapacaklarını haber veren Hima diğer yandan mevcut hükümetten duyduğu rahatsızlığını dile getirmeye devam etmiş ve Padişah Abdülhamit'ten her ne surette olursa olsun intikam alacağını ifade etmiştir. Daha beş-on gün süreyle Paris'te kalacağını haber veren Hima, Mart'ın ilk haftası hareket edeceğini söylemiştir[458].

3.4.6. Hima'nın İtalya'daki Faaliyetleri ve Sürülmesi

Roma'ya yeniden dönüşünün ardından devam ettirdiği yayın faaliyeti ve bunlara ek olarak çıkardığı broşürler Hima'nın İtalya'da kalmasını zorlaştırmıştır[459]. Yürüttüğü zararlı faaliyetler sebebiyle Mart 1902'de birkaç kez Roma Polis Müdürlüğü'ne çağrılmış ve gazetelerinde kullandığı sert söylemlerinden dolayı uyarılmıştır[460]. Derviş Hima'nın tüm savunmasına rağmen hem emniyet yetkilileri hem de Dışişleri Bakanlığı kendisinden yazı dilini yumuşatmasını veya gazeteyi kapatmasını

[456] AQSH, D. 32/2, F. 1500-1501, 21.02.1902.
[457] Prifti, *a.g.e.,* s. 139-140.
[458] AQSH, D. 32/2, F. 1502, 25.02.1902.
[459] Kaleshi, *a.g.m.,* s. 581.
[460] AQSH, D. 32/2, F. 1519, 23.03.1902.

istemiştir. Aldığı uyarılara rağmen sert tutumlarından vazgeçmeyen Hima, gazetesi vasıtasıyla Türklere ve Padişah Abdülhamit'e olan düşmanlığını her fırsatta dile getirmiş, Temo'ya yazdığı mektupta Jön Türklerden nefret ettiğini ifade etmiştir. Mektubunda Temo'nun kendisine söylediği "*Türk'e fırsat verme ya Rab dehre sultan olmasın*" satırlarıyla başlayan bir beyitten bahsetmiş ve devamını hatırlamadığını ilave ederek tamamını göndermesini istemiştir[461].

Derviş Hima saldırgan tutumlarından vazgeçmediği için İtalya İçişleri Bakanlığı tarafından Nisan 1902 tarihinde yeniden uyarılmış ve gazetenin yeni sayısının ancak Emniyet Müdürlüğü'nün ve Roma'daki Türk Büyükelçisi'nin onayından sonra basılmasına karar verilmiştir. Ancak o bu durumu kabul etmemiş ve yapılan müdahaleler İtalya'da daha fazla kalmasını imkânsız hale getirmiştir. Son sayıyı 13 Nisan 1902'de yayınlamış ve okuyucularına, Türkiye'nin baskıları nedeniyle İtalya Hükümeti'nin gazete yayını durdurduğunu bildirmiştir[462]. Mayıs sonunda Prens Sabahattin'in daveti üzerine Paris'e giden Hima, Temo'ya yazdığı mektupta padişaha bir arzuhal hazırlayıp göndereceklerini ifade etmiştir. Arzuhalin büyük devletlerin gözetiminde yazılacağını ifade ettikten sonra içeriğinde Arnavutların kısa tarihinden, devlete ettikleri hizmetlerden ve muhtar idarenin kurulması meselesinden bahsedeceklerini bildirmiştir. Planları doğrultusunda arzuhalin padişaha ve diğer devletlere gönderileceğini, sonrasında prensin başta Arnavutluk'la yakından ilgilenen Avusturya olmak üzere Rusya ve İtalya kabinelerini ziyaret edeceğini haber vermiştir. Bu plandan yalnızca kendisinin ve Prens Sabahattin'in haberi olduğunu bildiren Hima[463], yapılan görüşmenin ardından 28 Mayıs 1902'de yeniden Roma'ya dönmüştür[464]. Ancak İtalyan Hükümeti tarafından takip edilen Hima, gördüğü baskı nedeniyle kısa bir süre sonra Roma'yı terk ederek İsviçre'ye gitmek zorunda kalmıştır[465].

[461] AQSH, D. 32/2, F. 1525, 16.04.1902; D. 32/2, F. 1530, 05.05.1902.
[462] Prifti, *a.g.e.*, s. 141-143.
[463] AQSH, D. 32/2, F. 1536, 24.05.1902.
[464] AQSH, D. 32/2, F. 1539, 30.05.1902.
[465] Prifti, *a.g.e.*, s. 143.

3.4.7. Derviş Hima'nın İsviçre'yi Ziyareti ve Bükreş Kongresi'ndeki Faaliyetleri (1902)

İsviçre'yi ilk defa ziyaret eden Hima, burada çeşitli milliyetçiler ve Osmanlı aydınlarıyla geniş bir yazışma ağı geliştirmiştir. İsviçre'de özellikle Lozan ve Cenevre'de on beş aydan fazla zaman geçirmiş, orada yaşayan muhalif gruplarla yakın ilişkiler kurmuştur. Burada İttihat ve Terakki platformunu ideolojik bir temel olarak kullanmış ve Arnavutları ilgilendiren konularda büyük güçlerin desteğini alabilmek amacıyla Arnavut halkını örgütlemiştir[466]. Geçimini sağlamak için padişahın Avrupa'ya kaçan damadı Mahmut Paşa'nın yanında işe başlayan Hima, üç ay tercüman ve sekreter olarak çalışmıştır[467].

Derviş Hima İsviçre'de bulunduğu süreçte, Bükreş Drama Tiyatrosu'nda, Arnavutluk kraliyet tahtına aday ve aynı zamanda Aladro Kastrioti'nin rakibi olan Romanyalı Albert Gika öncülüğünde bir Arnavut kongresi düzenlenmiştir. Kongreye Derviş Hima, İbrahim Temo, Yaşar Erbara, Yani Lehova gibi önemli aydınlar katılmış ve yapılan görüşmelerde gerek eğitim gerekse idari yönetim ile ilgili önemli kararlar alınmıştır. Kongre kararlarını bildirmek üzere Derviş Hima ve İbrahim Temo'nun da içinde bulunduğu bir Arnavut komitesi oluşturulmuş ve kararlar öncelikle Avrupalı devletlere bildirilmiştir. Komite daha sonra 1 Ekim 1902 tarihinde, Müslüman, Katolik, Ortodoks Arnavutlar ile yurtiçi ve yurtdışında bulunan tüm Arnavut topluluk ve komiteleri adına Padişah II. Abdülhamit'e yeni taleplerini bildiren bir muhtıra göndermiştir. Muhtırayı hazırlayanlar, Berlin Kongresi'nde ülkenin parçalanmasına karşı çıktıktan sonra kendi okullarının olmamasından şikâyet etmişler ve "*kendi dilimizde okullar istiyoruz*" diyerek taleplerini açıkça dile getirmişlerdir. İdari alanda, İşkodra, Kosova, Manastır ve Yanya vilayetleri için Asya ve Afrika vilayetlerinden farklı bir yönetmelik isteyen Arnavutlar, dini ne olursa olsun siyasi nedenlerden dolayı sürgün edilen yahut hapse atılan Arnavutların da serbest bırakılmasını padişahtan rica etmişlerdir. Arnavutlar sıraladıkları taleplerinin ardından;

> "*Eğer padişah hâkimiyetine bugüne kadar sürdürdüğü gibi devam ederse, milletimiz bir daha durdurulamaz ve kaderiyle yüzleşir, eğer padişahımız tehlikede olan ulusumuzu ihya etmek için -her zaman yaptığı*

[466] Isa Blumi, *Rethinking The Late Ottoman Empire a Comparative Social and Political History of Albania and Yemen 1878-1918,* The Isis Press, İstanbul 2003, s. 126.
[467] Prifti, *a.g.e.,* s. 144.

gibi- hiçbir şey yapmazsa Allah'ın ve kılıcımızın yardımıyla yapmamız gereken ne varsa yapacağız"

diyerek, tehdit ve uyarı niteliğindeki satırlarıyla muhtırayı sonlandırmışlardır[468].

İsviçre'de olduğu süreçte Temo'yla sürekli irtibat hâlinde olan Hima, prensle hazırladıkları arzuhali kendisine gönderdiğini, şayet padişah bu taleplere cevap vermezse arzuhali tam metin hâlinde Arnavutça, Türkçe ve Fransızca olarak gazetede yayınlayacaklarını ifade etmiştir. Gazetenin Cenevre'de basılmaya devam edeceğini bildiren Hima, Halil Muvaffak Bey'in bu işten sorumlu olacağını ve şimdilik ayda iki nüsha olarak Türkçe ve Fransızca olarak yayınlanacağını haber vermiştir. Jön Türklere karşı tepkisini günden güne arttıran Hima, kongreye katılanların büyük işler başaramayacağı iddialarını her fırsatta dile getirmiş[469] ve gazetenin ikinci haftasında yayınlanacak sayıda Ahmet Rıza'yı rezil edeceğini Temo'ya haber vermiştir. Eğer Ahmet Rıza kendi gazetesi vasıtasıyla cevap verecek olursa buna karşılık tüm Türklere hakaret içeren bir yazı kaleme alacağı söyleminde bulunmuştur[470]. Gazete ile ilgili her detay hakkında Temo'yu bilgilendiren Derviş Hima, Temo'dan da gazetesi için makale yazıp kendisine göndermesini istemiştir[471]. Arnavut topraklarındaki karışıklarla ilgili telgraflar aldığından bahseden Hima[472], vatan topraklarının gittikçe karıştığını ifade ettikten sonra Arnavutluk'a gitmek istediğini ve bir iki ay orada bulunarak vatandaşlara yol göstermek niyetinde olduğunu ifade etmiştir[473].

Çalışmalarını Aladro Kastrioti ile birlikte yürüten Hima, Makedonya'ya yönelik Avrupa politikasını etkilemek ve Arnavut davasını canlı tutmak amacıyla Fransızca, Arnavutça ve Osmanlıca dillerinde "L'Albanie (Arnavutluk)" gazetesini yayınlamaya başlamıştır. Gazeteyi finanse etmek için ise Manastır'daki Avusturya konsolosu ile yakın ilişkiler geliştirmiş ve Avusturya'dan destek almıştır[474]. Ayrıca Prens Sabahattin'in de destek amacıyla ayda yüz frank yahut üç ayda bir üç yüz

[468] Adhami, *a.g.e.*, s. 80-81.
[469] AQSH, D. 32/2, F. 1541, 07.06.1902.
[470] AQSH, D. 32/2, F. 1548, 12.06.1902.
[471] AQSH, D. 32/2, F. 1541, 07.06.1902; AQSH, D. 32/2, F. 1557, 30.10.1902.
[472] AQSH, D. 32/2, F. 1564, 22.02.1903.
[473] AQSH, D. 32/2, F. 1574, 23.04.1903.
[474] Blumi, *a.g.e.*, s. 127, Emiroğlu, *a.g.m.*, s. 348.

frank göndereceğini Temo'ya yazdığı mektuplarında ifade etmiştir[475]. Bu süreçte Derviş Hima, gazete ile ilgili havadisleri yazdığı mektuplar vasıtasıyla İbrahim Temo'ya bildirmeye devam etmiş[476] ve gazetenin nüshalarını düzenli olarak kendisine göndermiştir[477]. Yayınları konusunda sürekli maddi sıkıntı çeken Hima, gönderdiği mektuplarda İbrahim Temo'dan yardım istemiş ve istediği desteği almıştır. Maddi yardımın yanı sıra makale desteği de bekleyen Hima, silah bırakma meselesi ile ilgili Temo'dan Türkçe bir yazı yazmasını talep etmiştir. Şayet silahlarını bırakırlarsa hudutta kendilerine karşı saldıran Sırplara karşı savunmasız kalacaklarını ifade eden Hima, bu nedenle savunma için her koşulda silaha ihtiyaç duyduklarını izah etmesini istemiştir[478]. Arnavut aydınların taleplerini açıkça savunan bu gazete iki yıl boyunca yayın hayatına devam etmiş, İsviçre'de ve Avrupa'da geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmıştır[479].

3.4.8. Makedonya Meselesinin Arnavutluk Milli Hareketine Etkisi

1901 senesinden itibaren Makedonya'da çetecilik ve komitacılık faaliyetlerinin yoğunlaşması bölgedeki tansiyonu arttırırken, yurtdışındaki Arnavutlar da meseleye müdahil olmuşlar ve Arnavutları korumak adına bir takım girişimlerde bulunmuşlardır. Bükreş'te bulunan Arnavut komiteleri ve bu komitelere mensup bazı Arnavutlar Selanik, Kosova ve Manastır vilayetlerine silah sevk etmek suretiyle buradaki halka destek vermişlerdir[480].

Balkan hakları arasında çeşitli komite ve çete faaliyetlerinin tırmandığı bu dönemde Osmanlı devlet adamlarından Sadrazam Said Paşa da sorunun çözümü için çareler aramaya başlamıştır. Kısa bir süre içerisinde harekete geçen Sadrazam Said Paşa, hem Makedonya Meselesi'nin çözümüne hem de Arnavutluk'ta asayişin sağlanmasına yönelik bir takım öneriler hazırlamış ve bunu Bâb-ı Âlî'ye sunmuştur. Öncelikle mevcut problemleri belirlemek üzere çalışmalarda bulunan Paşa,

[475] AQSH, D. 32/2, F. 1538, 24.05.1902.
[476] AQSH, D. 32/2, F. 1564, 22.02.1903.
[477] AQSH, D. 32/2, F. 1570, 16.03.1903; AQSH, D. 32/2, F. 1573, 25.03.903; AQSH, D. 32/2, F. 1565, 22.02.1903.
[478] AQSH, D. 32/2, F. 1566, 09.05.1903.
[479] Blumi, *a.g.e.*, s. 128.
[480] BOA, Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı [Y..PRK.HR..], 30/102, H. 07.03.1319 (24.06.1901).

Arnavutluk'taki idari, askeri, adli ve mali sorunlara dikkat çekmiş, bölgede kanunsuz bir idarenin hâkim olduğunu, yerli idarecilerin görevlerini yerine getirmediğini ve halk arasında en ufak sorunların dahi silahla çözülmeye çalıştığını ifade etmiştir. Bütün bu sorunların çözülmesi için Arnavutluk bölgesinde etkin bir yönetimin kurulması, Arnavutlar arasındaki kan davalarına son verilmesi, asker ve vergi toplama usulünün etkin bir biçimde uygulanması, mahkeme üyelerinin yerel nüfus arasından değil, Osmanlı hükümeti tarafından atanması, jandarma teşkilatının ıslah edilmesi, bölgedeki kaza ve karyelerde sıbyan ve ibtidai mektepleri ile camilerin açılması, ticari ve sınaî gelişim için gerekli altyapının hazırlanması (yol yapımı vs.) gerektiği üzerinde durmuştur. Yapılacak bu ıslahatların öncelikle tehlike altında bulunan Kosova'da ve daha sonra tüm Arnavutluk'ta uygulanmasını önermiştir[481]. Said Paşa'nın 1902 Temmuz ayında padişaha sunduğu öneri raporu, padişah tarafından pek sıcak karşılanmamış ve rapora ilişkin herhangi bir irade de yayınlanmamıştır[482].

Said Paşa'nın sunduğu rapor göz ardı edilmişse de, yabancı devletlerin baskıları sonucunda Osmanlı Devleti, "Rumeli Vilayetleri Hakkında Talimat" adı altında bir dizi reformları içeren iradeyi yayınlamış (Kasım 1902)[483] ve hazırlanan programda Kosova, Selanik ve Manastır vilayetlerini kapsayan bölgede genel bir müfettişliğin kurulması, öngörülen reformların belirtilen bölge dâhilinde genel müfettişlik kontrolünde uygulanması kararlaştırılmıştır[484]. Buna göre valilerin yetkilerinin genişletilmesine, mahkemelerin daha bağımsız hale getirilmesine, karma jandarma teşkilatının kurulmasına, en az elli ev bulunan her köye okul yapılmasına[485], bölgede altyapıyı, ticaret, tarım ve endüstrinin gelişimine katkı sağlayacak önlemlerin alınmasına karar verilmiştir[486]. Umumi Müfettişliğe atanan Hüseyin Hilmi Paşa, 23 Aralık 1902'de Selanik'e gelerek jandarma teşkilatı hakkında düzenlenen projenin uygulamasına başlamıştır. Projede yer alan mahkeme üyelerinin yerli olmaması ve jandarma teşkilatı içerisinde Hıristiyanların da bulunması gerektiği konusunda derhal Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerine talimat verilmiş, bu karar Arnavutların

[481] Said Paşa, *Said Paşa'nın Hatıratı,* Cilt: 2- 1. Kısım, Sabah Matbaası, İstanbul 1328, s. 392-395.
[482] Bozbora, *a.g.e.,* s. 240.
[483] Armaoğlu, *a.g.e.,* s. 828-829.
[484] Bozbora, *a.g.e.,* s. 232.
[485] Karal, *a.g.e.,* s. 157, Armaoğlu, *a.g.e.,* s. 829.
[486] Bozbora, *a.g.e.,* s. 232.

şiddetli tepkisiyle karşılaşmıştır. İşkodra'ya mahkeme üyesi olarak atanan Ermeni ve Musevi görevliler bir Arnavut tarafından öldürülmüş, yine Hıristiyanların jandarma teşkilatına alınmasına tepki olarak Vulçitrin'de ayaklanmalar meydana gelmiştir. İsyankâr Arnavutlar çıkardıkları ayaklanmaların yanı sıra şeriatın kabul ettiği dört kalem vergi olan arazi, askerlik, aşar ve ağnam dışındaki vergileri tanımayacaklarını da ifade etmişlerdir[487].

Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda sükûneti sağlamak için gösterdiği çabalar yabancı devletler tarafından göz ardı edilmiş ve bölgedeki kaostan istifade eden büyük devletler Osmanlı Devleti'ni zayıflatmak adına olaya yeniden müdahil olmuşlardır. Bu devletlerden biri olan İngiltere, 1902 Aralık ayında yeni bir reform programı hazırlamış ve program kapsamında, vilayetlere ve jandarma örgütüne özerklik verilmesi, mahkemelere bağımsızlık verilmesi, Makedonya'ya Hıristiyan bir genel valinin tayin edilmesi ve devletlerin konsoloslarından müteşekkil bir komisyonun kurulmasını öngören bir rapor sunmuştur. Ancak İngiltere'nin bu programı Rusya tarafından hoş karşılanmamış[488], Osmanlı Devleti'nin hazırladığı plan da ne Rusya ne de Avusturya açısından tatmin edici olmamıştır. Özellikle Avusturya, Arnavutlukla ilişkileri açısından hazırlanan reform programını uygun bulmamış, Üsküp ve Priştine gibi Arnavutlarla meskûn bölgelerde uygulanması planlanan reformların Arnavutlar arasında Avusturya karşıtı bir tutuma sebep olabileceğinden endişelenmiştir. Almanya da ilk etapta Osmanlı Devleti'nin bütünlüğüne zarar vereceği gerekçesiyle bu programa karşı çıkmış, ancak sonrasında reformların gerekli olduğuna kanaat getirerek ıslahat fikrini desteklemiştir. Osmanlı Devleti tarafından uygulamaya konulan reform programı Bulgar komitecileri ve Müslüman ahali tarafından da hoş karşılanmazken, Müslümanlar gayrimüslimlerin jandarma teşkilatına alınmasına tepki göstermişlerdir. Ayrıca yapılan ıslahatla Osmanlı Devleti'nin Makedonya'daki Hıristiyanları temsil etmek istediği yönünde bir kanaat oluşmuş, bu da Osmanlı Devleti ile Balkan Devletlerinin karşı karşıya gelmesi tehlikesini ortaya çıkarmıştır. Yaşanan olumsuz durumlar Müslüman ve gayrimüslim

[487] Külçe, *a.g.e.,* s. 293-294.
[488] Armaoğlu, *a.g.e.,* s. 829.

tebaa arasında gerilimi arttırırken, bölgede tansiyonun yükselmesi Avusturya ve Rusya'nın çıkarları için yeni bir fırsat doğurmuştur[489].

Bölgedeki huzursuzluktan dolayı olması muhtemel Balkan Savaşı'nı önlemek ve Avrupa barışını korumak adına Rusya ile Avusturya Osmanlı Devleti'nin uygulamaya koyduğu reform programına müdahale etmişler ve Ocak 1903'te yeni bir ıslahat programı hazırlamaya başlamışlardır. Rus ve Avusturya diplomatları Viyana'da yaptıkları görüşmeler neticesinde ıslahat esaslarını belirlemişler ve Berlin Antlaşması'nı imzalayan diğer devletlerin de onayını aldıktan sonra bir memorandum halinde Bâb-ı Âlî'ye sunmuşlardır (21 Şubat 1903). Hazırlanan programda, Umumi müfettişin üç yıl süreyle görevde kalması ancak görevden alınması durumunda büyük devletlere danışılması, umumi müfettişin gerek gördüğü takdirde İstanbul'dan izin beklemeden askeri müdahalede bulunması, polis ve jandarma teşkilatının ıslahı için yabancı generallerin görevlendirilmesi, bölgedeki asayiş kuvvetlerinin nüfus nispetine göre Müslümanlardan ve Hıristiyanlardan oluşturulması, Selanik, Manastır, Kosova vilayetleri için ayrı bütçelerin düzenlenmesi ve gelirlerin bir kısmının vilayet için harcanması önerilmiştir[490]. İngiltere ise program maddelerini daha da yumuşatarak, bölgede Hıristiyan bir valinin görev yapmasını yahut vali Müslüman ise yardımcı olarak bir Hıristiyan'ın atanmasını, Osmanlı hükümetinin düzensiz kuvvetlerini bölgeden çekmesini önermiştir. İngiltere'nin yaptığı bu öneri üzerine programda bazı değişiklikler yapılarak, genel valinin yanına danışmanlık görevini yürütmek üzere Avusturya ve Rusya tarafından iki memur atanması kararlaştırılmış ve böylece program son şeklini almıştır[491].

Rusya ve Avusturya, Hıristiyan unsurların ekonomik, siyasal ve toplumsal koşullarını iyileştirmek için geliştirdikleri reform programının, Müslüman Arnavutların tepkisine neden olacağının farkındaydı. Bu nedenle Avusturya olumsuz tepkileri önlemek için bir takım girişimlerde bulunmuş ve Müslüman Arnavutlar arasında anti-Slavist hareketin güçlenebileceği düşüncesiyle Bâb-ı Âlî'ye bir mektup göndermiştir. Avusturya Devleti gönderdiği mektupta, Hıristiyan unsurların

[489] Bozbora, *a.g.e.*, s. 233.
[490] Karal, *a.g.e.*, s. 157-158.
[491] Bozbora, *a.g.e.*, s. 233.

koşullarının iyileştirilmesine yönelik yapılan çalışmaların yanı sıra Müslüman Arnavutların da maddi ve manevi şartlarının geliştirilmesini önermiş, böyle bir teşebbüsün hem bölgede çıkacak olası bir kargaşayı engellemek hem de kendi çıkarlarını korumak adına memnun edici olacağını ifade etmiştir[492].

Ancak programın hazırlanma sürecinde Arnavutlar arasında hareketlenmeler başlamış ve Arnavutluk'un muhtelif yerlerinde reform karşıtı eylemler düzenlenmiştir. Derviş Hima da daha önce kaleme aldığı "Uyanalım" adlı bildirisinde bu meseleye dikkat çekmiş ve *"... Sevgili vatandaşlar! Makedonya nâmıyla başımıza bir mesele çıktı. Bu Makedonya meselesi gittikçe büyüyor. Hükümet ise asla ehemmiyet vermeyerek Bulgarların, Sırpların harekâtlarına yardım ediyor..."* satırlarıyla hükümeti suçlayan iddialarda bulunmuş, Bulgarların çizdiği Makedonya haritasında Arnavut topraklarının da sınırlara dâhil edildiğini ileri sürmüştür. Rusların da bu fikre destek verdiğini ifade eden Hima, Rusya'nın amacının Türkiye hükümeti idaresinde bulunan Balkan arazisini parçalamak ve sonrasında İstanbul'a yerleşmek olduğunu belirtmiştir. Bu açıklamayı yaptıktan sonra bu meselenin Türklerin meselesi olduğunu ve kendisinin yalnızca Arnavutluk davası ile ilgilendiğini: *"Bizi düşündüren nokta bizim sevgili vatanımız Arnavutluktur. Zira bu mukaddes vatan ne Türklerin, ne Bulgarların, ne Greklerin, ne Sırpların ne de sâirenindir"* satırlarıyla dile getirmiş ve böyle bir ortamda Arnavut halkını tedbir almaya çağırmıştır[493].

Yakovalı Arnavutlar arasında yayılan reform karşıtı eylemleri yatıştırmak üzere, Üsküp'te bazı Arnavut delegelerden müteşekkil bir komisyon oluşturulmuş ve delegeler kısa bir süre içerisinde Yakova'ya hareket etmişlerdir. Aralarında İsmail Paşa, Manastırlı Rıza Bey, Yakovalı Rıza Bey ve Bahri Paşa'nın yer aldığı bu komisyon, sükûneti sağlamak için geldiği Yakova'da şiddetli bir Arnavut muhalefetiyle karşılaşmıştır. Prizrenli Arnavutlar da bu süreçte reform karşıtı eylemler organize etmişler ve kendilerine katılmayan kasabalara tehditlerde bulunmuşlardır. Diğer bir karşıt hareket ise Firzovik'te gerçekleşmiş, burada civar yörelerden toplanan muhalif Arnavutlar, padişaha reformları istemediklerine dair bir

[492] Said Paşa, *a.g.e.,* , s. 389-390.
[493] AQSH, D. 12/6, F. 010, R. 10 Nisan 1315 (22.04.1899).

telgraf çekmişlerdir. Çektikleri telgrafta hükümetten cephane ve silah talebinde de bulunan Arnavutlar, istekleri gerçekleşmediği takdirde ihtiyaçlarının temini için başka kaynaklara başvuracaklarını bildirmişlerdir. Yine benzer hadiseler Debre'de görülmüş ve buradaki yerel Arnavut ileri gelenler bir toplantı düzenleyerek reform kararlarını tanımadıklarını beyan etmişlerdir[494]. Mitroviçe'de toplanan Arnavutlar da, hükümete çektikleri bir telgrafta hazırlanan ıslahat programının uygulamaya konmamasını talep etmişler, aksi takdirde isyan hareketlerine devam edeceklerini bildirmişlerdir[495]. Arnavut halkının ayaklanmalarını önlemek adına Şûra-ı Devlet tarafında silahların toplanması ve diğer memleketlerden de silah ithaline izin verilmemesi gibi önlemler alınması önerilirken[496], Mitroviçe ve Prizren Rus konsolosları da konuyla ilgili rapor hazırlamışlar ve daha büyük felaketlerin yaşanmaması adına Arnavutlara karşı etkin önlemler alınması talebinde bulunmuşlardır[497].

Gerek içeride gerekse dışarıda hazırlanan tedbir planları çerçevesinde Arnavutluk'taki ayaklanmalara son vermek isteyen Umumi Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa, bölgeye askeri birlikler sevk etmeye karar vermiştir. Hüseyin Hilmi Paşa'nın bölgeye askeri birlikler göndermesi ve Arnavutlara silahlı olarak dolaşmayı yasaklaması Yakova'daki muhalif Arnavutlar tarafından endişeyle karşılanmış, bazı komite üyeleri Yakova'dan kaçarak gizlenmişlerdir. Bölgeye ulaşan askeri birlikler Yakova Komitesi üyelerinden bazılarının evlerini yıkmış ve isyancıların kalelerini tahrip etmiş, böylece bölgede sükûnet kısmen sağlanmıştır[498]. Yine aralarında İsa Boletin'in de bulunduğu bir Arnavut grubu 30 Mart 1903'te iki bini aşkın kuvvetle Mitroviçe'deki Osmanlı garnizonuna saldırmış, garnizon bu saldırıya topçu ateşiyle karşılık vermiş ve Osmanlı kuvvetleri ile Arnavutlar arasında ciddi çatışmalar yaşanmıştır[499]. Hükümetin sert müdahalesi neticesinde bazı Arnavutlar reform karşıtı örgütlere katılmaktan vazgeçmişler, bir kısmı da peyderpey padişaha bağlılıklarını bildirmişlerdir[500]. Bu arada Arnavutlar arasında önemli bir adım Yakova Cemiyeti

[494] Bozbora, *a.g.e.,* s. 243.
[495] BOA, Y.PRK.TKM., 46/57, H. 06.01.1321 (04.04.1903).
[496] BOA, Yıldız Perakende Şura-yı Devlet Maruzatı [Y.PRK.ŞD..], 3/35, H. 29.12.1320 (29.03.1903).
[497] BOA, Hariciye Nezareti Petersburg Sefareti Evrakı [HR.SFR.1…], 130/73, 17.04.1903.
[498] Bozbora, *a.g.e.,* s. 244.
[499] Malcolm, *a.g.e.,* s. 290.
[500] Bozbora, *a.g.e.,* s. 244.

reisleri ve nasihat heyeti tarafından atılmış, halkı ıslahatlar konusunda yumuşatmak amacıyla Yakova Cemiyeti reisleri İpek'te bulunan nasihat heyeti ile birleşmiş ve 20 Mayıs 1903'te Yakova'ya gelerek buradaki ileri gelenlere, imam ve muhtarlara ıslahat kararlarını kabul ettiklerine dair bir sözleşme imzalatmışlardır[501].

Ayrıca 1903 Temmuz'unda Arnavut İslam reisleri toplanarak padişaha maddi ve manevi bağımlılıklarını beyan eden bir ahd-ü misak kararnamesi imzalamışlar ve bu kararnamede; yabancı devletlerden herhangi birinin saldırısı karşısında Osmanlı Devleti'nin yanında olacaklarını, yüksek hükümete asla müdahale etmeyeceklerini, topraklarını savunmak adına Arnavut gönüllülerden müteşekkil on beş bin kişilik bir kuvvet oluşturduklarını ve topraklarını tehlikede gördükleri takdirde ellerindeki kuvvetlerle harekete geçeceklerini bildirmişlerdir[502]. Yaşanan bu gelişmelerle birlikte halkı yeniden kışkırtabilecekleri düşünülen ve tehlikeli görülen bazı Arnavutlar ise tutuklanmış ve sürgüne gönderilmiştir.Alınan tedbirlere ve sağlanan kısmi sükûnete rağmen Avusturya'nın bazı Arnavutları tahrik etmeye devam etmesi ve Sırplar ile Bulgarların bölgede devam eden çetecilik faaliyetleri Arnavutları tekrardan harekete geçirmiştir. Osmanlı hükümetinin gerekli tedbirleri almamasından şikâyetçi olan bazı Arnavut ileri gelenleri, Eylül 1903'te Üsküp İngiliz Konsolosu Mr. Fontana'ya bir mektup göndermişler ve Makedonya'da Arnavutların aleyhine gelişen Slav tehdidine karşı duydukları huzursuzluğu ifade etmişlerdir. Yalnız kaldığını hisseden Arnavutlar, Avusturya ve Rusların Slavları tahriki ve Osmanlı'nın sessizliği karşısında İngiltere'den yardım talebinde bulunmuşlardır[503].

Arnavutların farklı arayışlara giriştiği ve çetecilik faaliyetlerinin hız kesmeden devam ettiği bu ortamda Bâb-ı Âlî, Mürzsteg Programı olarak bilinen reform planını kabul etmekten başka çare bulamamıştır. Osmanlı iç işlerine müdahale edildiği gerekçesiyle programa sıcak bakmamışsa da, büyük devletlerin Makedonya'ya Hıristiyan bir genel vali tayin etme tehditleri karşısında kabul etmek zorunda kalmıştır (9 Kasım 1903)[504].

[501] BOA, Rumeli Müfettişliği Tasnifi Kosova Evrakı [TFR.I..KV..], 16/1591, R. 6-7-11.05.1319 (19-20-24.05.1903).
[502] BOA, Sadaret Bulgaristan [A.}MTZ.(04)], 103/65, H. 27.05.1321 (21.08.1903).
[503] Bozbora, *a.g.e.,* s. 246.
[504] Armaoğlu, *a.g.e.,* s. 830.

3.4.9. 1903-1904 Tarihlerinde Yaşanan Gelişmeler ve İsmail Kemali-Derviş Hima İlişkisi

1903 senesinde Arnavutluk'ta süregelen kötü durum daha da vahim bir hâl almış ve özellikle Kosova'daki Arnavutlar Bâb-ı Âlî'nin ve Rumeli Genel Müfettişi Hilmi Paşa'nın reform girişimlerine şiddetle karşı çıkmışlardır. Mart 1903'te Prizren, Mitroviç, Yakova ve İpek bölgelerinde binlerce silahlı Arnavut bir araya gelmiş ve Mitroviç'te kanlı çatışmalar yaşanmıştır. Arnavutluk'taki karışıklıklardan haberdar olan Derviş Hima, Cenevre'de çıkardığı gazetesinde olayları ele almış, yayınladığı makalelerde Arnavutluk'ta kargaşanın arttığını ve masum halkın katledildiğini yazmıştır. Arnavutların içinde bulunduğu tehlikeli duruma dikkat çeken Hima, yazılarında özellikle Arnavutluk'un kurtuluşu için Toska, Gega, Müslüman ve Hıristiyan tüm halkın birleşmesi gerektiğini vurgulamıştır[505].

Arnavutların birleşmesi ve ilerlemesi için hiçbir fırsatı kaçırmayan Hima, Mayıs-Haziran 1903 tarihlerinde İbrahim Temo'ya gönderdiği mektuplarında Napoli'de bir kongreye davet edildiğini ve bu davete katılacağını haber vermiştir. Yol masraflarının Prens Sabahattin tarafından karşılandığını ifade eden Hima, mektubun devamında kongrenin Haziran'ın on dördünde başlayacağını ifade etmiş, ayın on yedisine kadar Napoli'de kalacağını söylemiştir. Yaptığı plan doğrultusunda daha sonra Roma'ya geçerek oradaki dostlarını ziyaret edeceğini ve ayın yirmisinde de İsviçre'ye geri döneceğini belirtmiştir[506]. Osmanlı Devleti'nin Napoli Başşehbenderinin verdiği bilgiye göre kongreye katılan tek Müslüman Arnavut Derviş Hima olmuştur. Kongrede Osmanlı Devleti tarafından sürülen, tutuklanan ve hapis cezasına çarptırılan Arnavutların serbest bırakılması için görüşmeler yapılmış ve bu konuda İtalya'dan arabuluculuk talep edilmesine karar verilmiştir[507].

Hima, kongrede yapılan görüşmeler hakkında çok fazla bilgi vermemiş, ancak 30 Haziran 1903 tarihinde İbrahim Temo'ya yazdığı mektupta, kongreden sonra Napoli'yi terk ettiğini, Roma'ya gittiğini ve burada İsmail Kemali Bey'i ziyaret ettiğini, onunla kongre hakkında konuştuğunu ve "Fransızca, İtalyanca ve

[505] Prifti, *a.g.e.,* s. 147-149.
[506] AQSH, 32/2, F. 1568, 18.05.1903; AQSH, D.32/2, F. 1583-1584, 10.06.1903.
[507] Olgun, *a.g.m.,* s. 213.

Arnavutça" bir gazete çıkarmaya karar verdiklerini yazmıştır[508]. Yaptıkları görüşmede İsmail Kemali, Derviş Hima'ya Arnavutlar arasında imza toplamasını, Hıristiyan ve Müslümanlardan bir komite oluşturarak onların aracılığıyla Arnavut taleplerini Avrupa kabinelerine iletilmesini önermiştir. Ayrıca İsmail Kemali Arnavut sınırları için hazırladığı bir haritadan bahsetmiş ve haritayı yayınlar yayınlamaz Derviş Hima'ya göndereceğine dair söz vermiştir. Bu görüşmeden sonra İsmail Kemali ve Derviş Hima Kasım 1903 tarihinde Paris'te tekrardan bir araya gelmişlerdir[509]. Hima'nın İtalya'da uzun süre kalması mümkün olmamış ve Roma'daki Osmanlı sefiri Reşid Bey'in girişimi neticesinde 23 Haziran 1903 tarihinde İtalyan hükümeti tarafından sınır dışı edilmiştir[510]. İtalya'dan sürülmesinin ardından Fransa'ya geçen Hima, Paris'te kaldığı sıralarda maddi yetersizliklerden dolayı gazeteyi belli bir süre yayınlayamamış ve sonrasında daha önce yaşadığı İsviçre'ye geri dönmüştür[511]. 24 Temmuz 1903 tarihinde Temo'ya gönderdiği mektupta Prens Sabahattin ile görüştüğünü haber veren Hima, padişaha gönderdikleri arzuhale bir dönüş alamadıklarını ve bu sebeple planladıkları üzere Sabahattin'in Viyana'ya ziyarete gittiğini bildirmiştir. Prens'in Viyana'da güzel bir şekilde karşılandığını belirterek, Avusturya'nın Arnavutluk'u koruyacağına dair vaatte bulunduğunu ifade etmiştir[512].

Bu süreçte maddi sıkıntılar yaşadığını da belirten Derviş Hima, İbrahim Temo'dan ve diğer dostlarından yardım talebinde bulunmuş[513], zor durumda kaldığı için iki üç seneden beri güçlükle aldığı kitapları satmak zorunda kaldığını ve bundan dolayı çok büyük bir üzüntü içinde olduğunu ifade etmiştir[514]. Yaşadığı para sıkıntısı sebebiyle gazetenin yeni sayısını ancak Mart 1904 tarihinde Cenevre'de yayınlayabilen Hima, yeni sayının ana makalesinde Ocak 1904'te Arnavutluk'ta yaşanan Osmanlı karşıtı silahlı direnişlere yer vermiş ve Arnavut isyancıların Avrupa devletlerinin ülke topraklarını bölme çabalarına karşı çıkarken, Osmanlı yönetiminin bu hareketi kanlı bir şekilde bastırdığını iddia etmiştir. Arnavut davasının uluslararası bir krize

[508] AQSH, D.32/2, F. 1587, 30.06.1903.
[509] Prifti, *a.g.e.*, s. 153.
[510] BOA, HR.SYS., 1803/46, 24.06.1903; AQSH, D.32/2, F. 1589-1590, 30.06.1903.
[511] Prifti, *a.g.e.*, s. 156.
[512] AQSH, D. 32/2, F. 1595, 24.07.1903.
[513] AQSH, D.32/2, F. 1597, 21.08.1903.
[514] AQSH, D. 32/2, F. 1603, 02.10.1903.

dönüştüğü ve hoşnutsuzluğun doruk noktasına ulaştığı bu süreçte, Arnavutluk hükümdarı olmak isteyen Romanya Prensi Albert Gika tarafından bir Arnavut kongresi düzenlenmiştir. Derviş Hima, Gika'nın hükümdarlık fikrine karşı çıksa da Arnavutluk davasını savunmak adına kongreye katılmış ve burada gazetesinde yayınladığı bir makale üzerinden konuşma yapmıştır. Kongreyle ilgili 8 Şubat 1904 tarihinde İbrahim Temo'ya gönderdiği mektubunda, konferansın Avrupa kamuoyunu Arnavutluk'un siyasi varlığından haberdar etmek amacıyla düzenlendiğini ifade etmiş ancak buna rağmen çok büyük bir fayda sağlamadığını belirtmiştir[515].

1903-1904 yıllarında belli aralıklarla Cenevre, Brüksel ve Paris'te yaşayan Hima, İbrahim Temo ile irtibatta kalmaya devam etmiş ve bu süreçte İsmail Kemali ile yaptıkları görüşmelerden bahsetmiştir. 2 Aralık 1903'de Paris'ten Temo'ya gönderdiği bir mektupta İsmail Kemali'nin padişahı darbe ile devirmekten yana olduğunu haber vermiştir[516]. 11 Nisan 1904 tarihinde yazdığı diğer bir mektupta Arnavutluk'a gitme isteğini yeniden dile getirmiş, halkın birlikte hareket edebilmesi için oradaki vatandaşlarla görüşmesi gerektiğini söylemiş ve bu fikrini İsmail Kemali ile de paylaştığını ifade etmiştir. Derviş Hima, İsmail Kemali'ye güvenmese de Avrupa'da sahip olduğu itibar sebebiyle Arnavut hareketini kuvvetlendireceğini düşünmüş ve bundan dolayı iletişim hâlinde kalmıştır[517]. İsmail Kemali'nin tüm hamlelerini ilgi ile takip eden Hima, ulusal hareketin devam ettiği süreçte ondan talimatlar almayı ve fikir alışverişinde bulunmayı sürdürmüştür[518]. 17-18 Nisan 1904 tarihlerinde ve Mayıs (1904) ayında İsmail Kemali ile görüşmeler yapmaya devam etmiş, Korfu'da açılması planlanan Arnavut okulu hakkında konuşmuştur[519]. Mayıs ayı boyunca İsmail Kemali ile toplantılar gerçekleştiren Hima, İbrahim Temo'ya gönderdiği 21 Mayıs 1904 tarihli mektubunda,

> *"İsmail Kemali Bey ile birkaç gün görüştük… Beni katiyen Arnavutluk'a göndermek niyetindedir. Sonra da Ülgün'de falan bazı işler görmek için seyyar memur gibi kullanmak istiyor. Ben kendisine dedim. Vatan uğrunda ne sûretle çalışmak lazım ise yani haysiyet ve namusumuzu lekedâr etmeyerek en zelil hizmetleri bile deruhte ederim. Benim en*

[515] Prifti, *a.g.e.*, s. 154-156.
[516] AQSH, D.32/2, F. 1615, 02.12.1903.
[517] AQSH, D.32/3, F. 1576, 11.04.1904.
[518] Adhami, *a.g.e.*, s. 99.
[519] Prifti, *a.g.e.*, s. 155.

büyük yapacağım bir şey var ise vatanda kasaba kasaba köy köy dolaşarak halkı ikazdır"

diye yazmış ve İsmail Kemali'nin kendisine bir miktar para verdiğini söylemiştir[520]. Yaptıkları görüşmelerde eğitim konusuna da ağırlık veren Hima ve İsmail Kemali, halkın ilerlemesi için her kasabadan birkaç öğrencinin toplanarak mektebe gönderilmesi hususunda fikir beyan etmişlerdir[521]. Derviş Hima'nın Londra ziyaretinin ardından Temmuz 1904'te Paris'te yeniden bir araya gelen ikili, kuvvetli bir millet cemiyeti oluşturulması yönünde karar almış ve bir de gazete yayınlama fikri üzerinde tartışmıştır. Temo'ya gönderdiği mektupta, İsmail Kemali'nin para sıkıntısı yüzünden gazete yayınına sıcak bakmadığını ifade eden Hima, kendisinin Brüksel'de ya da Londra'da Türkçe, Arnavutça, Fransızca ve Rumca bir gazete yayınlama niyetinde olduğunu yazmıştır. Rumca yayın yapmak istemesindeki amacını; Yunanlılarla ittifak kurmak, Yunanistan'daki Arnavutları uyandırmak ve böylece düşmanı mağlup ederek Slav istilasına karşı duracak bir kuvvet tesis etmek olarak özetlemiştir[522].

Derviş Hima İsmail Kemali ile yaptığı görüşmelerin yanı sıra diplomatik faaliyetler de yürütmüş ve diğer ülke bakanlarıyla iletişim kurmuştur. 12 Eylül 1904 tarihinde, Sırbistan Dışişleri Bakanı Nikolla Pashiçit'e ulaştırmak üzere Paris'te bulunan Sırbistan bakanı Milenko Vesniçit'e Arnavutluk meselesi ile ilgili bir muhtıra vermiştir. Hima bu muhtıra vasıtasıyla, Sırbistan'ın uyarmak istemiş ve Arnavutların ne Sırbistan'ın ne de diğer Balkan şovenistlerinin tuzağına düşmeyeceğini bildirmiştir[523]. Hima, diğer önemli bir diplomatik girişimini Ekim-Kasım 1904'te yaptığı Viyana seyahatiyle gerçekleştirmiştir[524]. İbrahim Temo'ya yazdığı mektupta bu gezinin amacını açıkça belirtmese de, Avusturya Dışişleri Bakanı üst düzey yetkilisi Merej'in 28 Kasım 1904 tarihinde yazdığı rapordan Derviş Hima'nın kendisinin daveti üzerine Viyana'ya geldiği anlaşılmaktadır. İkili arasında yapılan görüşmede Arnavut ulusal hareketi, Arnavut aydınların faaliyetleri ve Arnavut basını üzerine konuşulmuş, Hima Temo'ya gönderdiği mektupta, Merej'in Arnavutluk sorununa karşı yardımsever bir tavır sergilediğini ifade etmiştir. Aralık 1904'te

[520] AQSH, D.32/3, F. 1578, 21.05.1904.
[521] AQSH, D. 32/3, F. 1580-1581, 23.05.1904.
[522] AQSH, D. 32/3, F. 1591, 18.07.1904.
[523] Prifti, *a.g.e.*, s. 158-160.
[524] AQSH, D. 32/3, F. 1605, 31.10.1904.

meşhur "Frankürter Zeitung" gazetesine Arnavut hareketi ile ilgili röportaj vermek üzere Frankurt'a gitmiş, aynı süreçte Avusturya'nın başkentinde Arnavut dili öğretmeni olan Ohrili Gjergj Pekmezin ile tanışmış ve onunla oluşturulmaya çalışılan Arnavut alfabesi hakkında görüş alışverişinde bulunmuştur[525]. Pekmezin, Derviş Hima ile daima iletişim hâlinde olmuş ve Hima'ya gazetelerde yayınlanacak makaleler için konu tavsiyelerinde bulunmuştur[526].

Aynı yıl Albert Gika ve Faik Konitza'nın davetiyle Ermeni-Makedon Kongresi'ne katılmak üzere Londra'ya giden Derviş Hima[527], kongrede Arnavut çıkarlarını savunmuş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer mazlum halklarıyla işbirliği yapmaya hazır olduğunu ilan etmiştir. Anca kısa bir süre sonra bu kongrenin Bulgarlar tarafından devrimci terörist amaçlarla düzenlendiğini anlayarak hayal kırıklığına uğramış ve buradaki çalışmalarını sonlandırmıştır. Kongreden ayrılmasının ardından yeniden Cenevre'ye dönen Hima, Arnavutluk gazetesini yayınlamaya devam etmiştir[528].

3.4.10. Mürzsteg Reformu Sonrasında Arnavutluk'ta Durum

Osmanlı Devleti'nin reform programını kabul etmesinin ardından, Mürzsteg Programı 1904 yazı itibariyle uygulamaya konulmuş ve Arnavutların çoğunlukta olduğu bölgelerin reform dışında tutulmasına karar verilmiştir[529]. Reform programının yürürlüğe konulmasının ardından Umumi Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa'nın yanına Avusturya ve Rusya tarafından iki yardımcı gönderilmiş, jandarma ve polis teşkilatının yeniden düzenlenmesi için de İtalyan bir generalin emrinde Avusturya, Rusya ve İngiliz subayları göreve başlamıştır[530]. İlk olarak asayişi sağlamak üzere harekete geçilmiş, programın uygulanmasıyla jandarma teşkilatı içinde disiplin sağlanırken, bölge idaresinde görevlendirilecek memurlar dikkatlice seçilmiş ve bu da şikâyetlerin azalmasını sağlamıştır. Ancak bununla birlikte bölgede çetecilik ve komitecilik faaliyetlerinin önüne geçilememiş, Bulgar komiteleri ile

[525] Prifti, *a.g.e.,* 162-163.
[526] Muço, *a.g.t.,* s. 150.
[527] Emiroğlu, *a.g.m.,* s. 349.
[528] Kaleshi, *a.g.m.,* s. 581.
[529] Malcolm, *a.g.e.,* s. 291.
[530] Bozbora, *a.g.e.,* s. 247.

mücadele etmek için Yunan ve Ulah komiteleri kurulurken, Arnavutluk'ta da eşkıyalık faaliyetleri devam etmiştir[531].

1904 yılında yeni hayvan vergilerinin getirileceği söylentileri üzerine Arnavutlar arasında yeni huzursuzluklar vuku bulmuş, Yakova'da halk bu vergiyi ödemeyeceğini bildirerek Osmanlı garnizonlarına saldırmıştır. Böylece bir yandan reform karşıtı eylemler devam ederken bir yandan da vergilere karşı çıkan yeni ayaklanmalarla bölgedeki kontrolü sağlamak iyice zorlaşmıştır[532]. Arnavutluk'ta çıkan isyanda Yakova'daki Şemsi Paşa'nın kuvvetleri yirmi bin Arnavut tarafından Yakova'da kuşatma altına alınmış[533], ancak kısa bir süre sonra Şemsi Paşa muhasaradan kurtarılarak, kuşatmayı gerçekleştiren Arnavutlar tutuklanmıştır[534]. Yapılan müdahalelere rağmen Arnavutluk'taki ayaklanmalar engellenememiş ve bir iki ay içinde önce Manastır'a, ardından da İpek'e sıçramıştır. Olayları yatıştırmak için Üsküp Valisi Şakir Paşa, hükümetin emriyle İpek'e geçmiş ve buradaki isyancı Arnavutlarla görüşmüştür. Yapılan görüşmelerde Arnavut asiler, İpek Hapishanesi'ndeki Arnavutların serbest kalması, polis ve jandarma teşkilatındaki gayrimüslim generallerin görevden alınması, yeni getirilen hayvan vergisinin kaldırılması ve aşar vergisinin toplanma kaideleri ile ilgili taleplerde bulunmuşlardır. İpek'teki Arnavutların talepleri diğer Arnavutlar tarafından da benimsenmiş ve isyancılar isteklerinin gerçekleştirilmemesi durumunda harekete devam edecekleri uyarısında bulunmuşlardır. Ayaklanmanın tehlikeli boyutlara ulaşmasından endişelenen Şakir Paşa, Arnavutlara iyilikle muamele edilmesi ve tehlikeli olan şahısların devlet görevlerine getirilerek göz önünde tutulması konusunda padişaha öneriler de bulunmuş, bazı Arnavut mahkûmların serbest bırakılmasını sağlamıştır. Nitekim II. Abdülhamit de Şakir Paşa'nın önerileri doğrultusunda bir siyaset takip etmiş ve isyana kalkışan kişileri cezalandırmak yerine çeşitli rütbe ve nişanlarla ödüllendirerek onları isyandan vazgeçirebileceğini düşünmüştür. Ancak bu durum istenen sonucu vermezken bölgedeki karışıkların daha da artmasına sebep olmuştur[535]. Özellikle mahalli meselelerin halledilmesi için isyanlara devam eden Arnavutlar, Ergiri'de Türk mutasarrıfını öldürmüşler ve Debre'de de bölge idaresine

[531] Karal, *a.g.e.*, s. 160.
[532] Bozbora, *a.g.e.*, s. 248.
[533] BOA, BEO, 2278/170803, H.02.12.1321 (19.02.1904).
[534] BOA, HR.SYS., 118/14, 19.02.1904.
[535] Bozbora, *a.g.e.*, s. 248-249.

karşı ayaklanmışlardır (1906). Elbasan'da ise 1907 yılı Mayıs ayında, Türk memurlarının keyfi idaresine karşı bir isyan hareketi başlamış, halk memurların görevden alınmasını hükümetten talep etmiştir. Ancak onların bu istekleri hükümet tarafından reddedilmiş ve buna karşılık Arnavutlar da bölgedeki polis müdürü ve mutasarrıfı kovmuşlardır. Yaşanan isyanların hız kesmeden devam etmesi ve bölge halkının aşırı faaliyetleri üzerine Osmanlı hükümeti harekete geçmiş, Şemsi Paşa kumandasındaki kuvvetler Elbasan'a gönderilmiştir. Şemsi Paşa ve orduları mahalli isyanları bastırmakta başarılı olurken, siyasi bir amaç güden çeteler bölgede faal olmaya devam etmiştir[536].

3.4.11. Derviş Hima'nın Brüksel ve Paris'teki Faaliyetleri (1905-1906)

Arnavutluk'ta karışıklıkların yoğunlaştığı dönemde (Şubat 1905) Paris'te olan Hima, yayınları ile ilgili çalışmalarını sürdürmeye devam etmiş ve İbrahim Temo'ya gönderdiği mektupta kendisinden makale beklediğini ifade etmiştir. Yayın faaliyetlerini devam ettirmek üzere Brüksel'e gideceğini haber veren Hima[537], Mart 1905 tarihinde Brüksel'e yerleşmiş ve "Arnavutluk" gazetesini Arnavutça, Fransızca ve Türkçe olarak burada yayınlamaya devam etmiştir. Brüksel'de yayınladığı ilk sayıdaki başmakalesinde, Yunan-Arnavut ittifakını eleştiren bir yazı kaleme almış ve Atina'nın Korfu'da bir Arnavut okulu açılması için İsmail Kemali'ye verdiği sözü tutmadığını hatırlatmıştır. Bu noktada İsmail Kemali ile ters düşen Derviş Hima, İsmail Kemali'nin Yunan-Arnavut ittifakı kurma çabasına şiddetle karşı çıkmıştır. Hima, Brüksel'de yaşamaya başlamasına rağmen sık sık Paris'e gitmeye ve orada İsmail Kemali ve diğer aydınlarla görüşmeler yapmaya devam etmiştir. Arnavut aydınlar ile ortak hareket eden Hima, fikirlerine karşı olduğu hâlde finansal destek almak için Albert Gika ile de irtibat halinde kalmıştır. Ancak Derviş Hima'nın bu çabası boşa çıkmış ve Rumen Prensi Gika, Arnavutluk'un hükümdarı olma yönündeki fikirlerinden vazgeçmeyerek diğer Arnavutların planladıkları tüm eylemleri reddetmiş ve bu faaliyetler için tek kuruş dahi harcamayacağını ifade etmiştir. Gazetesini yayınlamak için Gika'dan umduğu desteği alamayan Derviş Hima, artan maddi sıkıntıları sebebiyle bir süre sonra Paris'e gitmiş, burada on beş

[536] Bartl, *a.g.e.*, s. 256-257.
[537] AQSH, D. 32/3, F. 1608, 25.02.1905.

gün boyunca iş aramış ve nihayetinde Paris'te en çok okunan gazetelerden birinde Brüksel muhabiri olarak işe başlamıştır. İş gereği yaptığı sözleşmede, haber niteliği taşıyan fotoğraf ve dokümanları gazeteye göndermeyi taahhüt etmiştir[538]. Paris'teki gazetede iş bulmasının ardından Brüksel'de yaşamaya devam eden Hima, Haziran 1906'da İbrahim Temo'ya yazdığı mektupta Arnavutluk'a gitme isteğini yeniden dile getirmiş ve maddi sıkıntıları sona erdiği zaman derhal vatana gideceğini ifade etmiştir[539].

Haziran 1906 tarihinde "Arnavutluk" gazetesinin yöneticisi olarak Ostend'de düzenlenecek olan Uluslararası Basın Kongresi'ne davet edilen Derviş Hima, mali açıdan sıkıntıda olmasına rağmen kongreye katılmaya karar vermiş ve 15 Temmuz 1906 tarihinde başlayacak toplantı için bir rapor hazırladığını Temo'ya bildirmiştir[540]. Kongrenin ilk gününden itibaren çalışmalara katılan Hima, toplantıda yaptığı konuşmada Arnavut halkının tarihinden bahsetmiş, Arnavutluk'taki fikir hareketinden ve özellikle son yirmi yedi yılda basının gelişiminden söz ederek, bunun esasen siyasi ulusal bir hareket olduğunu vurgulamıştır. Yabancıların ve özellikle Fener'in Arnavutların dini yönden farklılıklarını kullanarak onları bölme çabalarına değinmiş ve bu durumun Arnavutların ilerlemesi yönünde büyük bir engel teşkil ettiğini ifade etmiştir. Kongreye katılmasını, vatana yapılan bir hizmet olarak değerlendiren Hima, konuşmasının sonunda tüm gazetecilere, Arnavutlara yardım etmeleri çağrısında bulunmuştur. Düzenlenen ilk oturumun ardından İbrahim Temo'ya bir mektup gönderen (17 Temmuz) Hima, burada kongrede bahsettiği basının gelişimi ve genel olarak Arnavut kültürel tarihi üzerine yaptığı açıklamanın özetini sunmuştur. Ostend'e sunduğu raporu gazetede yayınlamak istediğini ifade eden Hima, Temo'dan maddi destek talep etmiştir[541].

[538] Prifti, *a.g.e.*, s. 163-168.
[539] AQSH, D. 32/3, F. 1619, 06.06.1906.
[540] AQSH, D. 32/3, F. 1626, 21.06.1906; AQSH, D. 32/3, F. 1632, (t.y.).
[541] AQSH, D. 32/3, F. 1632, 17.07.1906.

3.4.12. Arnavut Milli Hareketi Sürecinde Çetecilik Faaliyetleri ve Bektaşilerin Rolü

Arnavutluk'ta reformlara ve vergilere karşı isyanlar devam ederken özerklik fikirleri yeniden gündeme gelmeye başlamıştır. 1905 Kasım'ında Bajo Topulli, Albay Halid Berzezda, Fehim Bey Zavalani, George Kyrias ve Seyfeddin Vllamasi gibi bir grup genç entelektüelle birlikte Manastır'da "Arnavutluk'un Özgürlüğü İçin Komite" adıyla bir örgüt kurmuş[542], diğer Balkan komşularına benzer nitelikte olan bu yerel örgüt, Arnavutların menfaatlerini savunmayı ve kurdukları örgüt vasıtasıyla eylemlerde bulunarak Arnavutluk'a bağımsızlığını kazandırmayı amaçlamıştır[543]. Örgüt üyeleri, Arnavutçanın resmi dil olarak kabul edilmesini, bölgeye Arnavut memurların tayin edilmesini, Rumeli vilayetlerinin Arnavutlardan müteşekkil bir kuvvetle korunmasını talep etmişledir. Arnavutluk'un kurtuluşunun sözlü propagandadan çok silahlı mücadele ile mümkün olabileceğini ifade eden örgüt lideri Bajo Topulli, Osmanlı idaresine karşı silahlı bir çete örgütü oluşturmuş ve bu suretle yeni bir organize isyan hareketi başlatmıştır[544]. Komitenin önemli isimlerinden birisi olan Şahin Kolonya[545] kurulan örgütün amacını, *"Arnavut halkını, Rum Patrikhanesi'nin faaliyeti, yani kilise ve okullar aracılığıyla Yunanlaştırıldığı bölgelerde, milliyetini bilincine varma noktasına getirmek ve Arnavut diline yönelik bir ilgi uyandırmak"* olarak ifade etmiş ve bu hareketin önemli isimlerinden biri haline gelmiştir[546]. Bajo Topulli ve yandaşları 1906 yılından itibaren Kolonya'da Manastır Türk lisesi talebelerinden müteşekkil silahlı bir grup kurmaya başlamışlar, çete 1907/1908 sonbahar ve kış aylarını Ergiri bölgesinde geçirmiştir. Bu süreçte örgüte özellikle Müslüman ve Hıristiyan Ulahlardan oluşan gönüllüler katılmış[547], yapılan hazırlıkların ardından komite güneyde Osmanlı birlikleri ve aynı zamanda Yunan kuvvetleri ile mücadeleye girişmiştir[548]. Fehim Bey Zavalani; "*Anladık ki yazılı ve sözlü propagandayla hiçbir faydalı ve istenen netice elde edilemiyor, biz de*

[542] Georges Castellan, *Balkanlar Tarihi 14-20. Yüzyıl*, (Çev: Ayşegül Yaraman Başbuğu), Milliyet Yayınları, İstanbul 1993, s. 376; Clayer, *a.g.e.,* s. 440-441; Said Olgun, "Bayram Fehmi Bey/Bajo Topulli (1867-1930): Öğretmenlikten Çeteciliğe Çetecilikten Kaymakamlığa Bir Arnavut Milliyetçisinin Sıra Dışı Hayat Öyküsü, *History Studies*, Cilt: 10, Sayı: 1, Yıl: 2018, s. 129.
[543] *Sosyalist Arnavutluk,* (Çev: S. Gökhan), Yıldız Yayınevi, İstanbul 1979, s. 29.
[544] Olgun, *a.g.m.,* s. 129; Şıvgın, *a.g.m.,* s. 151.
[545] Şahin Kolonya hakkında detaylı bilgi için bkz. Olgun, "Bir Arnavut Milliyetçisi: Şahin Kolonya (1867-1917)", *OMAD,* Cilt: 5, Sayı: 12, 12 Temmuz 2018, ss. 187-205.
[546] Clayer, *a.g.e.,* s. 442.
[547] Bartl, *a.g.e.,* s. 258-259.
[548] Castellan, *a.g.e.,* s. 377.

halkı silahlı devrim fikrini kabul etsin diye hazırlamaya başladık" diyerek, çetenin kuruluş amacını izah etmiştir[549]. Bajo Topulli'nin ardından Korçe, Kolonya ve Ergiri'de de birçok yerel komite ve çeteler kurulmuş, bu komitelerin desteklenmesinde Bektaşi tekkeleri önemli bir rol oynamıştır[550]. İlk ulusal çete olarak bilinen Bajo Topulli'nin komitesi Melsan Tekkesi'nde kurulmuş ve tekke şefi Baba Hüseyin de ulusal bağımsızlığı savunan bu örgütü desteklemiştir[551]. Bu dönemde Osmanlı takibinden kurtulmak isteyen çete üyeleri Fraşeri Tekkesi'nde gizlenmişler ve tanınmamak için bidin Paşa'nın dağıttığı derviş kıyafetleri ile dolaşmışlardır[552].

Tekkeler milli hareketin ortaya çıktığı ilk zamanlardan itibaren Arnavut milliyetçiliğinin merkezi haline gelmişler ve eğitim faaliyetlerinde kilit bir rol üstlenmişlerdir. Okul hizmeti veren tekkeler sayesinde Arnavut köylüleri arasında okuma-yazma oranı yükselirken, bir yandan da milli bilinç aşılanmaya çalışılmıştır[553]. Arnavut milli hareketinin fikri altyapısını oluşturan Bektaşi tekkeleri, sergiledikleri milli karakterle daha sonra Arnavutluk'un kurtuluşu için kurulan çete faaliyetlerine de önemli bir destek sağlamışlar ve isyancılara sığınak kapısı olmuşlardır[554]. Baba Ahmet Turani, Baba Alushi, Baba Ali, Baba Abedin ve Baba Hüseyin gibi birçok Bektaşi şeyhi milli hareketin önemli isimlerinden olmuşlar ve isyancıları muhafaza etme görevini üstlenmişlerdir[555].

1907 ilkbaharında Çerçiz Topulli tarafından yeni bir isyan örgütü kurulmuş ve bu yeni örgüte yurtdışındaki Arnavut milliyetçisi Mihal Grameno da katılmıştır[556]. Bektaşi şeyhi Baba Hüseyin Çerçiz Topulli'nin çetesini Güney Arnavutluk'taki Jön Türk İhtilali'nin lideri Niyazi Bey ile birleşmeye teşvik etmiş ve çete üyeleri de Arnavutluk'un kurtuluşu için bu isteğe olumlu cevap vermişlerdir. Ancak Jön Türkler ve Arnavutların işbirliği çok üzün sürmemiş, 1908 ihtilalinden sonra

[549] Gawrych, *a.g.e.,* s. 188.
[550] Maden, "Arnavutluk'ta Bektaşilik ve Arnavutluk'un Bağımsızlığına Giden Süreçte Bektaşiler", s. 152.
[551] Clayer, *a.g.m.,* s. 60.
[552] Murat Küçük, *Bir Nefes Balkan: Tarihten Günümüze Makedonya ve Arnavutluk'ta Bektaşilik,* Horsan Yayınları, İstanbul 2005, s. 96.
[553] Maden, *a.g.m,* s. 162.
[554] Şıvgın, *a.g.m.,* s. 151.
[555] Fatma Ahsen Turan, "Arnavutluk'taki Bektaşi Tekkeleri", *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu (18-20 Ekim 2018) Bildiriler Kitabı,* Cilt:2, Ankara 2018, s. 637.
[556] Clayer, *a.g.e.,* s. 444.

ayrışmalar yaşanmıştır. Jön Türklerle sıkı bir bağ içerisinde olan Bektaşiler de 1908 yılı itibariyle değişen koşullar içerisinde Arnavutluk'ta bir Bektaşi hükümeti kurma amacı içinde bulunmuşlardır[557].

3.4.13. 1907 Lahey Konferansı ve Derviş Hima'nın Çalışmaları

Çetecilik faaliyetlerinin yoğunlaştığı dönemde Derviş Hima, Arnavutluk'un geleceği için herhangi bir etkiye sahip olabilecek uluslararası ve yurtiçi etkinliklerini yakından takip etmeye devam etmiş ve aktif bir yaşam sürdürmüştür. Özellikle 1907 yazında Arnavutluk davası için yoğun diplomatik faaliyetlerde bulunmuş ve bu amaçla Haziran-Ağustos 1907'de düzenlenen Lahey Konferansı'ndan yararlanmak istemiştir. Arnavutluk konferansa davet edilmese de, Bükreş'teki Arnavutlara konferansa bir heyet göndermelerini önermiş ve bunun kesinlikle gerekli olduğunu eklemiştir. Bu heyetin yalnızca Romanya Arnavutlarında değil, aynı zamanda Mısır, Sofya, Avusturya, İtalya ve Amerika'da yaşayan Arnavutlardan tertip edilmesini ve heyetin içerisinde Şahin Kolonya, N. Ivanaj, K. Lauarasi, P. Evangjeli, S. Skiroj, Pr. Turtilli, Mısır Arnavutlarından Adhamid ve Faik Konitza gibi tanınmış kişilerin bulunmasını tavsiye etmiştir. Temo'ya, Arnavut meselesiyle ilgili olarak, konferansa katılan ülkelere göndermek üzere bir memorandum hazırladığını yazmıştır[558]. Gönderdiği bir diğer mektupta konferanstan hiçbir beklentisi olmadığını vurgulayan Hima, yine de katılan devletlere Arnavutların taleplerinin bildirilmesi gerektiğini ifade etmiştir[559].

Derviş Hima, Ağustos başında Lahey'e geçmiş ve hem gazeteci hem de Romanya, Mısır ve ABD'deki Arnavutları temsil eden Arnavut delegasyonu üyesi sıfatıyla Lahey'deki konferansa katılmıştır. Hima Arnavutlar adına hazırladığı Fransızca muhtırayı burada büyük güçlerin ve diğer devletlerin temsilcilerine sunmuştur. Muhtırada, Arnavutların Arnavut okullarının açılmasının yanı sıra kapsamlı idari reformlar istediklerine de değinmiş, halka layık medeni, özerk ve ulusal bir idare kurulması çağrısında bulunmuştur. Hima, Arnavutların taleplerinin yer aldığı ve konferansa sunduğu bu muhtırayı sekiz sayfalık bir broşür hâlinde yayınlamıştır.

[557] Ramsour, *a.g.e.*, s. 142.
[558] AQSH, D. 32/3, 1646, 25 mâh-ı hâl (t.y.).
[559] Prifti, *a.g.e.*, s. 174.

Bunun dışında Lahey'de diplomatik faaliyetlerde de bulunmuş, Fransa ve Avusturya temsilcileri ile görüşmeler yapmıştır. Avusturya delegasyonunun temsilcisi Merej ile yaptığı görüşmede, Arnavutluk'un mevcut durumundan, eğitim alanında yaşanan eksikliklerden ve Osmanlı hükümetinin Arnavutlara yönelik izlediği politika sebebiyle içinde bulundukları geri kalmışlıktan bahsetmiştir. Arnavutlar taleplerinde ısrarcı olmuşlarsa da, Lahey Konferansı'ndaki büyük güçler Osmanlı İmparatorluğu'nun statükosunu koruma politikasına bağlı kalmışlar ve ona karşı çıkan tüm talepleri de reddederek, Arnavutluk meselesinin tartışılmasına izin vermemişlerdir. Hima, Arnavutluk gazetesinin Aralık1907 tarihinde çıkan sayısında Lahey Konferansı tutanaklarını ve Arnavutların kendisine sunduğu talepleri "Lahey Konferansı" başlıklı makalesinde yayınlamıştır[560]. Konferansın ardından Brüksel'e geçen Hima, yayın çalışmalarına devam etmiş ve durum ile ilgili Temo'yu bilgilendirmiştir. Temo'ya Brüksel'den gönderdiği mektubunda İsmail Kemali ve Ahmet Rıza ile ilgili kötü söylemlerde bulunmuş, ikisi hakkında bir makale kaleme aldığını ve bu vasıtayla onlara son bir ders vermek istediğinden bahsetmiştir. Mektupla birlikte Temo'ya çok sayıda gazete gönderen Hima, satırlarında Ahmet Rıza ve İsmail Kemali'ye saldırmaya devam etmiştir[561]. İsmail Kemali'nin milli hareketi geciktirdiğini ve Rumlarla ittifak kurduğunu ileri süren Hima, hakaret içerikli pek çok söylemde bulunmuş ve İsmail Kemali'yi kendi milletine ihanet etmekle suçlamıştır[562].

Büyük güçlerden bekledikleri desteği bulamayacaklarını anlayan Hima, Arnavutluk davasını kendi çabalarıyla savunmaya devam etmiş ve maddi imkânsızlıklara rağmen "Arnavutluk" gazetesinin sayılarını Ocak ile Nisan 1908 tarihlerinde çıkarmaya başarmıştır. Ayrıca bu dönemde yaşanan yeni uluslararası olaylara da kayıtsız kalamamış ve yerel basında yayınladığı makaleler aracılığıyla kendi fikirlerini ifade etme fırsatı bulmuştur. 13 Mart 1908 tarihinde Temo'ya gönderdiği mektupta, Belçika basınında "İngiltere ve Makedonya" başlıklı bir makale yayınladığını ve yayınlanmak üzere yeni bir makale daha hazırladığını belirtmiştir. Bunlara ilave olarak büyük güçlerin Balkanlar'da giriştiği reformlar konusunda bir makale yazmaya karar verdiğini, bu vasıtayla onların emperyalist karakterlerini ortaya

[560] Prifti, *a.g.e.,* s. 180-181.
[561] AQSH, D. 32/3, F. 1698, 04.09.1907; AQSH, D. 32/3, F. 1693, 22 Kânunuevvel 1907.
[562] AQSH, D. 32/3, F. 1707, 1 Kânunusani 1907.

çıkarmayı planladığını ifade etmiştir. Nisan 1908'de yazdığı "Türk Polonyası" isimli makalesinde birbirlerine çok benzettiği Çarlık Rusya'sını ve Osmanlı İmparatorluğu'nu eleştirmiş, Osmanlı idaresindeki Arnavut halkının kaderini Çarlık Rusya'sının yönetimi altında ezilen Polonya'nın kaderi ile benzeterek karşılaştırmış ve iki despotik yönetimin de halklarının ilerlemesini engellediklerini ileri sürmüştür. Hima'nın bu makalesi uluslararası bir dergi olan "Le Pogres" te yayınlanmıştır[563].

3.5. Arnavut Milli Hareketinde Yabancı Devletlerin Etkisi ve Jön Türk Hareketi İçerisindeki Arnavut Aydınların Tutumları

Reformların uygulanmasının ardından artan mahalli ayaklanmalar, düzenlenen kongreler ve gelişen komitecilik faaliyetleri Arnavutluk'taki asayişi iyiden iyiye bozarken, Arnavutlar arasında Osmanlı Devleti'nden ayrılma fikirleri yeniden gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Bu süreçte amaçlarına ulaşmak adına harekete geçen Arnavutlar özellikle Avusturya ve İtalya tarafından desteklenmiş, Avusturya Arnavutlara para vermek suretiyle onları kışkırtırken İtalya da kendi ülkesinde yaşayan Arnavut milliyetçilere teşvik sağlamıştır[564]. Avusturya Kuzey Arnavutluk'a gönderdiği pek çok papaz ile burada Katolikliği yayamaya çalışırken bir yandan da kendi çıkarlarını güçlendirmiş, İtalya ise Draç, İşdokra ve Prizren'de bulundurduğu konsolosluklar vasıtasıyla faaliyetlerde bulunmuştur[565].

1903 yılında Napoli'de toplanan İtalyan-Arnavut Kongresi'nde; Arnavutluk'a özerklik verilmesi, din ayrımı yapılmaksızın Arnavut halkına eşit haklar tanınması, Makedonya olaylarında tutuklanan Arnavutların serbest bırakılması için padişahtan talepte bulunulması ve Balkanlardaki tüm Arnavut komiteleri arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi yönünde kararlar alınmıştır. Alınan bu kararlar İtalyan Arnavutlarının ortak fikri olsa da kararların uygulanması için izlenecek yol noktasında aralarında anlaşmazlıklar yaşanmış; ulusçu liderlerden G. Schiro Avrupalı devletlerin desteğiyle Osmanlı'ya karşı silahlı bir mücadeleye girişilmesini isterken, Jeronim De Rada ve A. Lorecchio ise ortak düşmanlara karşı Osmanlı ile birlikte

[563] Prifti, *a.g.e.,* s. 184-186.
[564] Bozbora, *a.g.e.,* s. 251.
[565] Külçe, *a.g.e.,* s. 338-339.

hareket edilmesi gerektiğini savunmuştur. Silahlı direniş yanlıları İtalyan devrimci Garibaldi önderliğinde harekete geçmişlerse de Arnavutların yeterli donanıma sahip olmaması ve Makedonya'da yaşanan kargaşa nedeniyle amaçlarına ulaşamamışlardır[566].

Aynı dönemde yurtdışında bulunan ve kendisine Prens süsü veren Albert Gika da İtalya'nın desteğiyle Arnavutluk'ta ayaklanma çıkarmak için bir takım çalışmalarda bulunmuştur. Yurtdışında zararlı faaliyetler yürüten Gika, İtalya'dan Atina'ya ve Köstence'ye geçerek eşiyle birlikte konferanslar düzenlemiş ve yayın faaliyetlerinde bulunmuştur[567]. Yine aynı dönemde Albert Gika'nın yaptığı gibi prenslik iddiasında bulunan Alardo Kastriyati de Makedonya komiteleri ile işbirliği yapmış ve özerk bir Arnavutluk arzusunda olan Kastriyati , *"Arnavutlar Müslüman ve Hıristiyan olmaktan evvel Arnavut'tur"* diyerek özellikle milli birliği gerçekleştirme gerekliliğini vurgulamıştır[568]. İtalyan Hükümeti kendi topraklarında yaşayan Arnavutlara verdiği desteğin yanı sıra Arnavutluk'ta da halkı kandırmaya yönelik bir takım faaliyetlerde bulunmuştur. İtalyan subayları özellikle Güney Arnavutluk bölgesinde Arnavutları devlet aleyhine kışkırtmaya yönelik çalışmalar yürütmüş, ancak bu faaliyetler devlete ve hilafete sadık Müslüman Arnavutlar arasında büyük bir etki bırakmamıştır[569].

Arnavutluk'un geleceği hakkında yaptığı planlar için bir dış gücün desteğine vurgu yapan İsmail Kemali de bazı girişimlerde bulunmuş ve öncelikle Avusturya-Macaristan'a başvurarak, Arnavutluk'ta ulusal bilincin geliştirilmesi adına okullar açmasını talep etmiştir. Daha sonraki süreçte emellerine ulaşmak için İtalya ile iyi ilişkiler geliştirmeye çalışmış ve 1907 yılında Korfu'da İtalyan Eylem Komitesi'nin kurulmasını sağlamıştır. Sonuca ulaşmak için her yolu deneyen İsmail Kemali, Mart 1907'de bu sefer Atina'da Yunan-Arnavut Cemiyet-i İttihadiyesi'ni kurmuş, ancak onun bu hareketi bir kısım Arnavut milliyetçileri tarafından şiddetle eleştirilmiştir[570].

---

[566] Bozbora, *a.g.e.,* s. 262-263.i
[567] BOA, DH.MKT., 1009/55, R. 07.09.1321 (20.09.1905); BOA., Y..A…HUS., 515/30, H. 05.08.1325 (13.09.1907).
[568] BOA, Y..MTV., 274/119, H. 24.03.1323 (29.05.1905).
[569] BOA, Y..MTV., 296/76, H. 23.02.1325 (07.04.1907).
[570] Birecikli, *a.g.m.,* s. 111-112.

Yabancı devletlerinin müdahalesinin yoğunlaştığı ve komitelerin hızla yaygınlaştığı dönemde, Arnavut aydınlar da çabalarını arttırmışlar ve Jön Türk organizasyonu içinde kendi taleplerine yönelik faaliyetlere hız vermişler, zaman zaman bağımsız oluşumlar meydana getirmişlerdir. 1906 yılında Mithat Şükrü Bleda ve on arkadaşı tarafından İttihat ve Terakki'den bağımsız olarak kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti[571], Jön Türklerin siyasetiyle paralel bir çizgi izlemiş ve bu cemiyetin etki sahası Arnavutluk'un içlerine kadar genişlemiştir[572]. 27 Eylül 1907'de Avrupa'daki İttihat ve Terakki ile Osmanlı Hürriyet Cemiyeti "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" adı altında birleşmiştir[573]. Cemiyetin faaliyetlerinin Arnavutluk'ta yayılmasında Bektaşi tekkeleri ve Makedonya ordu subayları arasında bulunan Arnavut subaylar önemli bir rol oynamıştır.

İbrahim Temo ve İsmail Kemali'nin yaptığı gibi diğer birçok Arnavut Jön Türklerle sıkı bir ilişki içerisinde olmuş Arnavut komiteleri ve cemiyet ortak çalışmalar yürütmüştür. Debre Arnavut komitesi 1907 yılında, İttihat ve Terakki cemiyeti ile birleşirken, Ergiri ve Üsküp'teki Arnavut komiteleri aynı zamanda cemiyet grubunun içerisinde yer almıştır. Arnavutlar arasında Jön Türklerle işbirliği yapan kesim özellikle subaylar ve askerler olmuş, Resne'deki Kolağası Niyazi Jön Türk hareketinin başına geçerek halka bildiriler dağıtmıştır. Askeri kesimin yanı sına aydın Arnavutlar da Jön Türk propagandalarının yürütülmesinde aktif rol oynamışlardır. Selanik'teki Arnavut kulübünün başkanı olan Midhat Frasheri, onlarla sıkı bir ilişki kurmuş ve destek olmak adına Arnavut halkına beyannameler yayınlamıştır[574]. İbrahim Temo da bu süreçte yakın dostu Derviş Hima'dan destek talebinde bulunmuş, Arnavut muhalifler ile Jön Türkler arasında işbirliği sağlanması için İttihatçıların yayınlarına katkıda bulunmasını istemiştir[575]. Arnavutların ve Arnavut komitelerinin Jön Türklerle birleşmesindeki temel gaye, Arnavutlarla meskûn yerleri birleştirerek Arnavutluk adında özerk yönetime sahip bir devlet kurmak olmuştur[576].

[571] Akşin, *a.g.e.,* s. 105.
[572] Bozbora, *a.g.e.,* s. 267.
[573] Akşin, *a.g.e.,* s. 109.
[574] Bartl, *a.g.e.,* s. 262-265.
[575] Birecikli, *a.g.t.,* s. 111-112.
[576] Gazmend Shpuza, "Arnavutlar ve Jön Türk Devrimi", *Osmanlı: Siyaset,* Cilt:2, (Ed: Güler Eren), Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 466.

4. BAĞIMSIZLIĞA GİDEN SÜREÇTE ARNAVUTLUK VE DERVİŞ HİMA'NIN ROLÜ (1908-1912)

Çalışmamızın bu bölümünde, II. Meşrutiyet dönemi ve sonrasında Arnavut ulusal bağımsızlık sürecini hazırlayan sosyal, kültürel ve siyasi olaylar ele alınacak; kültürel hareketin gelişmesine katkı sağlayan kongreler ve bağımsızlığı hazırlayan Arnavut isyanları üzerinde durulacaktır. Bu süreçte Derviş Hima'nın kongre ve isyanlara katkısı eldeki veriler doğrultusunda sunulacak, kültürel faaliyetleri ile beraber giriştiği şiddet faaliyetleri de ele alınacaktır. Bölümün sonunda Derviş Hima'nın bağımsızlık sonrası faaliyetleri ve ölümüne kadar geçen süreçte Arnavutluk için yürüttüğü çalışmalar eldeki veriler doğrultusunda sunulacaktır.

4.1. II. Meşrutiyet'e Giden Süreçte Arnavutların Faaliyetleri

Bulgar komitelerinin Makedonya'nın Bulgaristan'a ilhakı için yürüttükleri faaliyetler ve kendi aralarında yaşadıkları çatışmalar kısa bir süre sonra Makedonya meselesini içinden çıkılmaz bir hale getirmiş, bu da büyük devletlerin duruma yeniden müdahil olmasına sebebiyet vermiştir. Meseleyi çözüme ulaştırmak isteyen Rus Çarı Nikola ile İngiltere Kralı Edward, sözde Makedonya'nın geleceğini görüşmek üzere 9-10 Haziran 1908 tarihlerinde Rus limanı Reval'de bir araya gelmiştir. Asıl amaçları Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak olan bu devletler, Reval'de yaptıkları gizli anlaşmayla kendi çıkarları doğrultusunda Makedonya, Kosova ve Doğu Rumeli'yi Balkan Hıristiyan devletleri arasında paylaştırmışlardır[577]. Alınan kararlar hakkındaki söylentiler Arnavutları huzursuz ederken, Hıristiyanların jandarma teşkilatında bulunmaları ve aşar vergisinin arttırılacağı söylentileri karşısında halk arasında ayaklanmalar meydana gelmeye başlamıştır. Ayaklanma sırasında Osmanlı askerleri ve halk arasında şiddetli çatışmalar yaşanmış, durumun daha vahim bir hale gelmesini önlemek için Şemsi Paşa bölgeye gönderilmiştir[578].

[577] Alpan, *a.g.e.*, s. 79.
[578] Külçe, *a.g.e.*, s. 300-302.

Rus ve İngilizlerin Reval'de aldıkları kararlar üzerine Kolağası Resneli Niyazi Bey de bir çete kurmak üzere harekete geçmiş, 15 Haziran 1908'de cemiyetteki dostlarından Belediye Başkanı Cemal Bey ve komiser Tahir Efendi'ye silahlı bir ihtilal hareketi düzenlemek üzere görüşmüştür[579]. Kolağası Niyazi daha sonra kırk-elli Arnavut ile bir toplantı düzenlemiş ve Arnavutluk'un içinde bulunduğu tehlikeli durumu onlara izah etmiştir. Toplantıya katılan Arnavutlara yaptığı konuşmada, İngiltere ve Rusya devletlerinin Reval'de aldıkları haksız karara değinmiş, vatanın bölünmesine göz yuman hükümete karşı bir ihtilal yapılması için her türlü silah, mal ve cephaneyi hazırladığını, bundan böyle kendisine yalnızca fedakâr adamların lazım olduğunu ifade etmiştir[580].

Hazırlıklarını tamamlayan Resneli Niyazi ve arkadaşları, Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesi için yaklaşık yüz kişiden meydana gelen bir çeteyle 20 Haziran 1908'de dağa çıkmıştır. Dağa çıktığı gün, padişahın başkâtibine, Makedonya Genel Müfettişliği'ne ve Manastır Valiliği'ne gönderdiği bir yazıda ayaklanmanın sebebini ve amacını şu satırlarla izah etmiştir:

> "*...Kamuoyu anayasanın tekrar yürürlüğe konulmasına yönelmiştir. Padişaha karşı millet saygı beklemekte ve şimdiye kadar yapılan fenalıkların hesabını sormamaktadır. İstek ve amaç bundan sonra uygar devletlere benzeyecek bir yönetim sistemi kurmak suretiyle her parçası kanımıza karşılık olan kutsal vatanımızın otuz yıldan beri uğramakta bulunduğu paylaşmadan korunması, milletimizin düşünce ayrılıklarından kurtarılması ve bugün pek karanlık görünen geleceğimizin güven altına alınmasıdır. Biz anayasanın hemen bugün yürürlüğe konmasını isteriz. Bunu hükümet yapmazsa millet zorla yapacaktır. Mebuslar Meclisi'nin derhal açılmasını isteriz. İstek yerine getirilmez ise sorumluluk ilgili makama ait olacaktır*[581]."

Kolağası Niyazi, küçük bir mücadelenin ardından Resne, Debre ve Ohri yöresindeki Müslüman halkı ve aralarında anlaşmazlık olan pek çok Arnavut aşiretini kendi yanına çekmeyi başarmıştır[582]. Resne ve Ohri'de Abdülhamit rejiminden yana olan memurları da tehdit etmek suretiyle sindirmiş, Müslüman olmayan vatandaşları ve

---

[579] Ahmet Cemalettin Saraçoğlu, *Unutulan Meşhurlarımızdan Resneli Niyazi Bey,* (Haz: İsmail Dervişoğlu), Şema Yayınları, İstanbul 2006, s. 22-23.
[580] Saraçoğlu, *a.g.e.,* s. 26.
[581] Karal, *Osmanlı Tarihi: İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918),* Cilt:9, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s. 30
[582] Mehmet Hacısalihoğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918),* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008, s. 175.

Bulgar çetelerini de bir bildiri göndererek kendilerine katılmaya davet etmiştir. Onlara gönderdiği bildiride düşüncelerini;

> "*Ayaklanmamızın nedeni istibdadı devirmektir. Yeni bir eşitlik devri açmak için bütün Osmanlılara sesleniyoruz… Hıristiyan Osmanlı kardeşlerimize sesleniyoruz: Büyük devletler ve komşunuz olan Balkan devletleri sizler için olumlu hiçbir şey yapmamışlardır. Uygarlık maskesi altında bölücü tohumlar ekerek memleketimizi kan ve ateş denizine çevirmişlerdir. Ey Hıristiyan kardeşlerimiz, bugünkü yönetimden yalnız şuradaki siz değil, biz Türkler de memnun değiliz. Türkler cins ve mezhep ayrımı gözetmeksizin herkese özgürlük ve eşitlik getirecek yönetimi kurmak için çalışıyor. Bu amaçla İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kurdular. Geliniz vatanımız için beraber çalışalım. Bütün çetelere sesleniyorum: Bana katılınız başka bir program etrafında toplanalım. Önceden verilmiş iken sonradan elimizden alınan özgürlümüzü tekrar alalım*"

satırlarıyla dile getirmiştir[583]. Daha isyanın ilk günlerinde Arnavut Komitesi üyeleri ile görüşen Niyazi, Jön Türk hareketinin Osmanlılığı kurtarmak adına düzenlendiğini ifade ederek onların da kendilerine katılmasını talep etmiş ve takip eden günlerde Arnavut Devrimci Komitesi lideri Çerçis çetesiyle birlikte harekete katılmıştır. Bu birleşmenin ardından Arnavut köylerinde Jön Türk komiteleri kuran Niyazi, bir yandan da bölgede silahlı birlikler oluşturmuştur[584]. Jön Türklerin bu hareketine destek veren Niyazi'nin ve diğer çete üyelerinin amacı yalnızca Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesi ile sınırlı kalmamış, onlar aynı zamanda Meşrutiyet ile birlikte gelecek olan Arnavutluk'un muhtariyeti için de çalışmışlardır[585].

Hareketi haber alan Osmanlı hükümeti Niyazi ve arkadaşlarına engel olmak üzere derhal Şemsi Paşa'yı görevlendirmiş, bir yandan da Anadolu'dan Makedonya'ya destek kuvvetler gönderilmesini emretmiştir[586]. Bölgedeki kargaşayı fırsat bilen İttihat ve Terakki ise bu sırada Firzovik'te toplanan kalabalık Arnavut gurubundan yararlanmak istemiştir[587]. Avusturya askerlerinin Kosova'ya ineceği söylentileri üzerine Prizren, Priştine, Vulçitrin ve Yakova'dan pek çok Arnavut silahlarını yanlarına alıp topraklarını savunmak üzere Kosova'ya hareket etmişlerdir. Firzovik'e gelen Arnavutlar buradaki Hamidiye Camii'nde toplanmışlar ve alınması gereken

[583] Karal, *a.g.e.,* s. 30-31.
[584] Hacısalihoğlu, *a.g.e.,* s. 175.
[585] Birecikli, *a.g.t.,* s. 107.
[586] Karal, *a.g.e.,* s. 32.
[587] Külçe, *Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet*, (Haz: İsmail Dervişoğlu-İsmail Küçükkılınç), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013, s. 29-30.

tedbirler hakkında görüşmelerde bulunmuşlardır. Arnavutlar cephesinde durum iyice olgunlaşırken, 7 Temmuz 1908 tarihinde Şemsi Paşa'nın Manastır'da öldüğü haberi gelmiş ve bu durum Arnavutların heyecanını arttırmıştır[588]. Olayın daha vahim bir hâl almasını önlemek ve asileri dağıtmak üzere Kosova Valisi Mahmud Şevket Paşa, hemen bir gün sonra Miralay Galip Bey'i bölgedeki kontrolü sağlamak üzere görevlendirmiştir. İttihat ve Terakki'ye mensup olan Galip Bey cemiyetten aldığı emirler doğrultusunda arkadaşlarıyla görüşmüş, Firzovik'teki durumu İttihatçıların lehine kullanmayı kararlaştırdıktan sonra Üsküp müftüsünü de yanına alarak Firzovik'e hareket etmiştir. Galip'e Üsküp'te Necip Draga ve Bayram Sur ile yirmi kadar daha İttihatçı katılmış ve bu grup Arnavutlar arasında propaganda faaliyetlerine girişmiştir. Galip Bey ve yanındaki İttihatçılar yaptıkları propaganda da, yurdun başına gelen felaketlerden padişahın etrafındaki kötü adamların sorumlu olduğunu ifade etmişler ve padişahın içinde bulunduğu bu kötü durumdan kurtulmasının ancak anayasanın tekrardan yürürlüğe konulması ile mümkün olacağı söylemlerinde bulunmuşlardır[589]. Cemiyetin Firzovik'teki Arnavutları mevcut rejime karşı kışkırtma çabaları padişah yanlısı İsa Bolatin tarafından engellenmeye çalışılmış, ancak cemiyet üyesi olan Necip Draga ve Bayram Sur gibi Arnavutlar İsa Bolatin'in bu girişimini engellemişlerdir. Galip Bey Kalkandelenli Emin Bey'den faydalanarak Arnavut reislerinin güvenini kazanmış, Arnavutları etki altına almak için Kaçanikli Hacı Şaban Efendi'nin camide Meşrutiyet lehine konuşma yapmasını sağlamış ve bu vesileyle halka Kanûn-i Esâsî'nin Kuran'a ve İslam'a karşı olmadığı telkin edilmiştir[590]. Böylelikle sadık Arnavutları istekleri doğrultusunda yönlendirmeyi amaçlayan İttihatçılar kısa bir süre içerisinde emellerine ulaşmışlar ve halkı kendi planları doğrultusunda harekete geçirmeyi başarmışlardır.

Galip Bey ve yandaşlarının yaklaşık iki hafta boyunca yürüttüğü propaganda faaliyetleri neticesinde Firzovik'te toplanan otuz bin Arnavut, aralarında yaptıkları görüşmelerin ardından, 7 Temmuz 1324 (20 Temmuz 1908)'de Yıldız Sarayı'na 180 kişinin imzasının bulunduğu bir telgraf çekerek anayasanın yeniden yürürlüğe konulmasını talep etmiştir. Firzovik'ten sonra Kosova, Selanik ve Manastır gibi Rumeli'nin çeşitli vilayetlerinden aynı istekleri içeren telgraflar Bâb-ı Âlî'ye

[588] Külçe, *a.g.e.*, s. 77-78.
[589] Karal, *a.g.e.*, s. 36.
[590] Sönmez, *a.g.e.*, s. 88.

ulaşmıştır[591]. Telgraflarına cevap alamayan meşrutiyet taraftarları 22 Temmuz'da bir telgraf daha çekmiş ancak bu istekleri kabul etme niyetinde olmayan Padişah sessiz kalmayı tercih etmiştir. Daha fazla sabredemeyen İttihatçılar ve Arnavutlar padişahın cevabını beklemeden 23 Temmuz 1908 tarihinde Manastır'da Meşrutiyet'i yeniden ilan etmişlerdir[592]. Aynı gün Rumeli'nin pek çok merkezinde; Resne, Debre, Makedonya ile Arnavutluk'un diğer şehirlerinde Meşrutiyet büyük törenlerle ilan edilmiş[593] ve saraya çekilen telgrafla hükümetin de buna uyması istenmiştir. Gelişen olaylar karşısında çaresiz kalan Padişah II. Abdülhamit, 24 Temmuz 1908'de Kanûn-i Esâsî'yi yeniden yürürlüğe koymuştur[594]. Resneli Niyazi o gün yaşanan coşkuyu şöyle tasvir etmiştir:

> " *24 Temmuz 1908 cuma büyük bir millî bayram heyecanı içinde geçiyordu. O büyük günde Türk, Arnavut, Bulgar, Sırp, Rum, Ulah, hülasa Müslüman ve Hıristiyan bütün Rumeli halkı, hürriyetin sevinci içindeydiler. Gözlerde bu sevinç emareleri parlak bir yarını bekliyordu. Kanun-ı Esasi, meşrutiyet, hürriyet, müsavat, kardeşlik, adalet yaftalarıyla süslenmiş meydanlarda bu büyük manaların millete neler getireceğini anlatan nutuklar veriliyor, konuşmalar yapılıyor, görüşüp anlaşmalara temin ediliyordu. Yaşasın ordu, yaşasın İttihat ve Terakki Cemiyeti, yaşasın millet, yaşasın vatan, yaşasın hürriyet, müsavat, adalet, kardeşlik sözleri alanlarda geniş akisler yapıyordu…*[595]"

4.1.1. II. Meşrutiyet'in İlanı Sonrasında Arnavutların Tepkileri

Meşrutiyet'i kendi iradelerinden ziyade İttihatçıların propaganda faaliyetleri neticesinde talep eden Arnavutlar, durumun ehemmiyetine tam anlamıyla vakıf olamamışlardır. Onların yeni rejimi talep etmelerindeki en önemli etken ittihatçılar tarafından kendilerine sunulan vaatler olmuş, İttihatçılar bu hususta Arnavutlara padişaha dokunulmayacağı, silahlarının ellerinden alınmayacağı, vergilendirme hususunda eski imtiyazlarını elde edecekleri ve Arnavut okullarının açılacağına dair

[591] Külçe, *Osmanlı Tarihinde Arnavutluk,* s. 349; *İsmail Kemal Bey'in Hatıratı*, s. 225; BOA, Rumeli Müfettişliği Tasnifi Manastır Evrakı [TFR.I.MN], 174/17356, H. 23.06.1326 (23.07.1908); BOA, TFR.I.MN., 174/17366, H. 24.06.1908 (24.07.1908).
[592] Pollo and Puto, *a.g.e.,* s. 137; Uzunçarşılı, *1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlân Edildiğine Dair Vesikalar: Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Hatıratı (Hâtırat-ı Niyazi),* Örgün Yayınevi, İstanbul 2003, s. 375.
[593] Aykut Kansu, *1908 Devrimi,* (Çev: Ayda Erbal), İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s. 133-134.
[594] "Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti'nin Beyannâmesidir", *İkdam,* nr:5101, R. 25 Temmuz 1324 (25.07.1908), s. 1.
[595] Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 376.

söz vermişlerdir[596]. Ancak Meşrutiyet'in ilanı Arnavutluk'un çeşitli bölgelerinde farklı tepkileri beraberinde getirmiş bir kısım bu karardan hoşnut olurken diğer kısım ise şiddetle karşı çıkmıştır. Avlonya'da ve Manastır'da halk sevinç gösterilerinde bulunmuş, dağa çıkan Niyazi Bey ile Çerçis çeteleri beraberlerindeki erlerle birlikte 25 Temmuz 1908'de Manastır'da görülmemiş bir merasimle karşılanmışlardır[597].

Müslümanların yoğun olduğu İşkodra'da ise Arnavutlar, eski ayrıcıklarını kaybedecekleri endişesiyle Hıristiyanlar ile eşit tutuldukları yeni rejime karşı çıkmışlar ve çeşitli gösteriler düzenlemişlerdir[598]. Yakova ve İpek halkı da eşitliği savunan yeni düzeni nefretle karşılamış ve şeriata uymayan maddelerin uygulanması durumunda bölgedeki memurları kovacaklarını ifade etmişlerdir[599]. İttihat ve Terakki aleyhine Kasım 1908'de Firzovik'te bir toplantı düzenleyen Arnavutlar, meşrutiyet karşıtı bir gösteri yapma girişiminde bulunmuşlar ancak hükümetin askeri müdahalesi sonucunda bu hareketi gerçekleştirememişlerdir[600].

4.1.2. II. Meşrutiyet Sonrasında Arnavutların Kültürel Faaliyetleri

II. Meşrutiyet'in ilânının hemen ardından Said Paşa sadrazamlıktan istifa etmiş ve yerine Kâmil Paşa getirilmiştir[601]. Kabine değişikliği sonrasında anayasal sistemin ilk günlerinde Arnavutluk'ta yerel yönetimde de değişiklikler yapılmış, Draç ve Tiran'da da eski rejimin memurları görevlerinden alırken, yerlerine mahalli Arnavut komitelerinden kişiler atanmıştır. Jön Türkler aynı süreçte halkın rejime bağlılığını sağlamak amacıyla Jön Türk komitecilerinden ve Arnavut halk temsilcilerinden meydana gelen meşhur "Osmanlı Birlik Komiteleri"ni Arnavutluk vilayetlerinde kurmaya başlamışlardır. Bu komisyonlardan İşkodra şubesi, komitelerin kuruluş amacı doğrultusunda, anayasanın yeniden ilanını kutlamak üzere bir toplantı düzenlemiştir[602].

[596] Skendi, *a.g.e.,* s. 343.
[597] Külçe, *a.g.e.,* s. 352-353.
[598] Sözmez, *a.g.e.,* s. 89.
[599] Kansu, *a.g.e.,* s. 151.
[600] BOA, TFR.I.KV., 213/21214, H. 02.11.1326 (26.11.1908).
[601] Hüseyin Cahid, "Yeni Heyet-i Vükelâ", *Tanin,* nr: 7, R. 25 Temmuz 1324 (25.07.1908), s. 1.
[602] Bartl, *a.g.e.,* s. 272- 273.

II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte geniş bir özgürlük ortamı oluşmuş, dernekleşme hareketleri başlamış ve "Matbuat-ı Osmaniye Cemiyeti" nin kurulması için gazeteye ilan verilmiştir[603]. 24 Temmuz'da sansür kendiliğinden sonlanırken ertesi gün hafiyelik kaldırılmıştır[604]. Ancak Meşrutiyet'in yeniden ilanıyla gelen özgürlük ortamı yoğun bir siyasallaşma sürecinin de önünü açmış ve ileriki dönemde İttihat ve Terakki'ye karşı gelişen güçlü muhalefete ortam hazırlamıştır[605]. Özgürlüklerin gelişme gösterdiği bu ortamdan Arnavut ulusçuları da istifade etmişler ve birçok şehirde kulüpler oluşturmuşlar, yayın faaliyetlerine önem vermişler ve Arnavut okullarının açılması için girişimlerde bulunmuşlardır[606]. Meşrutiyet'in ilanın hemen ardından "Bashkimi" adı verilen Arnavut Birlik cemiyetleri kurulmaya başlanmış ve kısa bir süre içerisinde bu kulübün şubeleri İstanbul, Korçe, Üsküp, Ergiri, İşkodra ve diğer bütün Arnavut şehirlerine kadar yayılmıştır[607]. Kulüplerin açılış amacının Arnavut halkının kültürel bilincini geliştirmek olduğu ifade edilmiş ancak bu kulüpler daha ziyade Arnavut aydınlarının politik faaliyetlerine hizmet etmiştir. İlk etapta İttihat ve Terakki Cemiyeti de kulüplerin açılışını desteklemiş, fakat bir yandan da Osmanlılığa vurgu yaparak ulusal talepleri engellemeye özen göstermiştir[608]. Bu şartlar altında İttihat ve Terakki'nin de teşvikiyle ilk on ay içerisinde Arnavutluk'ta altmış altı tane kültürel ve politik kulüp kurulurken, bir yıl içerisinde "Bashkimi" cemiyetlerinin sayısı da yirmi bire yükselmiştir[609].

Bu kulüplerden özellikle İstanbul, Manastır ve Selanik'te kurulanlar önemli çalışmalar yürütmüştür. Ağustos ayının sonunda İstanbul'da kurulan Bashkimi kulübü birçok seçkin Arnavut'u bünyesine almış ve bilhassa kültürel anlamda Arnavut ulusçuluğunun gelişmesi için özel bir çaba sarf etmiştir. 21 Eylül'de tamamlanan tüzüğün ardından 24 Eylül 1908 tarihinde faaliyete geçen kulüp, yayınladığı beyannamede Arnavutların Meşrutiyet'e ve Osmanlı Devleti'ne bağlılığına vurgu yapmış, Osmanlı'ya dışarıdan gelebilecek herhangi bir saldırı

[603] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler: II. Meşrutiyet Dönemi,* Cilt: 1, Hürriyet Vakfı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1988, s. 371-372.
[604] Akşin, *a.g.e.,* s. 142.
[605] Sönmez, *a.g.e.,* s. 92.
[606] Ferhat Başdoğan, "Arnavutluk ve Türkiye-Arnavutluk ilişkileri", *Stratejik Etüdler Bülteni*, Yıl: 25, Sayı: 86, Ankara, 1991, s. 66.
[607] Bartl, *a.g.e.,* s. 276.
[608] Sönmez, *a.g.e.,* s. 93.
[609] Bartl, *a.g.e.,* s. 276.

durumunda tüm Arnavutların buna karşı koyacağını ifade etmiştir. Ancak aynı kulüp Kasım 1908'de Arnavutluk'ta yayınladığı bir beyannamede tam tersi bir tutum sergilemiş ve 1878 Prizren İttihadı'nı yeniden canlandırmak istediğini beyan etmiştir. Bu yönüyle gizli olarak siyasi faaliyetler de yürüten kulüp, İttihat ve Terakki'nin düşüncesine karşı olarak Arnavutçanın Arnavut harfleri (Latin) ile öğretilmesini savunmuştur[610]. İstanbul Aravut Bashkim Kulübü 1910 yılının Ocak ayında ismini "Arnavut Tâmim-i Maârif Kulübü" olarak değiştirmiştir[611]. Manastır'daki Bashkimi kulübü de Ağustos ayı sonunda George Kyrias'ın önderliğinde kurulmuş ve 14 Eylül'den itibaren çalışmalarına başlamıştır. Kulüp Osmanlı hükümeti tarafından da desteklenmiş ve hükümet tarafından yüz lira para bağışı yapılmıştır[612]. Arnavutça kitaplar basmayı ve gazeteler yayınlamayı amaçlayan kulüp, öncelikle alfabe meselesinin çözümlenmesini istemiş ve bunun için Kasım 1908'de Manastır Arnavut Kongresi'ni düzenlemiştir. Bu kongrede Manastır'ın Arnavut kulüplerinin merkezi olması kararlaştırılmış, böylece o döneme kadar sayıları 12'yi bulan Arnavut Bashkimi kulüplerinin tamamı Manastır'a bağlanmıştır[613]. Kulübün açılış konuşmasında, Osmanlı'ya sadakati ön planda tutan bir tavır sergilenmiş ve Arnavut kültürel gelişiminin Osmanlı idaresi altında gerçekleştirilmesi için çağrıda bulunulmuştur[614]. Selanik'teki kulüp ise Mithat Frasheri tarafından Eylül 1908'de "Shoqeri e Shqiptarevet" adı altında kurulmuş ve cemiyetin açılış konuşmasında herhangi bir siyasi amacının olmadığı, insanların yararına eğitimle ilgili çalışmaların yapılacağı vurgulanmıştır. Ancak diğer kulüpler de olduğu gibi Selanik Kulübü de amacı dışında çalışmalar yürütmüş, siyasal faaliyetlerde bulunmuştur[615].

Bashkimi kulüpleri başta Romanya olmak üzere Bulgaristan, Amerika ve Fransa gibi yabancı ülkeler tarafından da desteklenmiş ve özellikle Romanya hükümeti önemli miktarda para yardımında bulunmuştur[616]. Bahkimi kulüplerinin haricinde Arnavutluk'ta Elbasan ve Filat'ta "Vllazeria (Kardeşlik)", yine Filat'ta "Shoqeria Per Perparim te Qjuhes Shqipe", Korçe'de "Dituria (Bilgi)" ve "Vllazeria", Ergiri'de

[610] Çelik, *a.g.e.*, s. 211-213.
[611] BOA, Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi [DH.MUİ], 57/40, H. 12.01.1328 (24.01.1910).
[612] "Manastır Arnavut Kulübü", *Tanin*, nr: 40, R. 17 Ağustos 1324 (30.08.1908), s. 4.
[613] Çelik, *a.g.e.*, s. 214-215.
[614] Sönmez, *a.g.e.*, s. 94.
[615] Çelik, *a.g.e.*, s. 216-217.
[616] BOA, Y.PRK.EŞA., 50/37, H. 29.03.1325 (12.05.1907).

"Drita (Işık)" ve yine Korçe'de kadınlara yönelik "Ylli i Mengjezit (The Morning Star) isimli cemiyetler kurulmuştur. Bashkimi cemiyetlerinde olduğu gibi bu cemiyetlerin de görünüşteki amacı kültürel faaliyetleri geliştirmek olsa da arka planda otonom Arnavutluk için çalışmalar yürütülmüştür. Özellikle 1911 yılından itibaren Arnavut cemiyetleri siyasi taleplerini doğrudan doğruya dile getirmeye başlamış, 1878'den beri gündeme getirdikleri özerklik fikrini Haziran 1911tarihinde yayınladıkları beyannamede açık bir şekilde ifade etmişledir[617].

Kurulan cemiyetlerle birlikte eğitim ve okullaşma faaliyetlerinde de önemli gelişmeler yaşanmış, eğitim konusunda Arnavutların öncelikli talepleri, Arnavutçanın mekteplerde ders olarak okutulması yönünde olmuştur[618]. Arnavut aydınlar halkın içinde bulunduğu cehaletten ancak ana dilde eğitim vasıtasıyla kurtulabileceğini ifade etmiş ve Arnavutçanın okullarda Latin alfabesi ile öğretilmesini talep etmişlerdir[619]. Arnavutça eğitim talebine Maarif Nezareti olumlu cevap vermiş, Temmuz ile Ağustos 1909 tarihlerinde Yanya, Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerine gönderdiği telgraflarda, resmi mekteplerde Arnavutçanın Arap harfleriyle okutulmasının uygun olduğunu bildirmiştir[620]. Elbasan'daki büyük hapishane binası okula dönüştürülmüş, Arnavut milli kulüplerinin girişimiyle 1.753 öğrencili yirmi dört adet akşam okulu ve 1.850 öğrencili otuz dört ilkokul açılmıştır[621]. Avlonya'da Arnavutça eğitim verecek bir okulun açılması[622], eğitim seviyesinin düşük olduğu İşkodra'da da bir idadi ile sultanî (lise) açılması kararlaştırılmış ve bu Arnavut okullardaki öğretmen ihtiyacını karşılamak üzere bir de öğretmen okulu tesis edilmesine karar verilmiştir (1909)[623]. Meşrutiyet'in ilanında önemli bir rolü olan Resneli Niyazi de okullaşma faaliyetlerine destek vermiş ve Resne'de "Mekteb-i İnkılâp" adıyla bir mektep tesis edilmiştir. Mektebin açılışına Resne Belediye başkanı tarafından tüm halk davet edilmiştir[624]. Korçe'de Hıristiyan

[617] Çelik, *a.g.e.*, s. 220-222.
[618] BOA, DH.MKT., 2706/58, H. 20.12.1326 (13.01.1909).
[619] Olgun, *a.g.e.*, s. 301.
[620] BOA, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi **[**MF.MKT], 1132/58, H. 09.06.1327 (29.05.1909); BOA, MF.MKT., 1076/21, H. 14.08.1326 (11.09.1908).
[621] Bartl, *a.g.e.*, s. 276.
[622] BOA, BEO, 3389/254155, H. 07.08.1326 (04.09.1908).
[623] BOA, Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Kalemi Evrakı [DH.MUİ], 4/48, H. 29.08.1327 (15.09.1909).
[624] "Resne'de Mekteb-i İnkılâbın Resm-i Küşâdı", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, nr: 67, R. 12 Ağustos 1325 (25.08.1909), s. 4.

Arnavutlar tarafından kurulan "Arnavut Ortodoks Hıristiyanları" cemiyeti de, Türkçe ve Arnavutça eğitim veren okullar açmayı ve bu vasıtayla Arnavutlar arasında ulusal bilinci uyandırmayı amaçlamıştır[625]. Yine Avlonya'da kurulan "Klubi Laberi i Vlores (Avlonyalı Laberi Kulübü) isimli cemiyet, yayın faaliyetlerinin yanı sıra Arnavut okullarının yeniden açılması için girişimde bulunmuştur[626]. Yapılan çalışmalar sonucunda Korçe'de daha önce kapatılmış olan iki okul yeniden açılmış, bu faaliyetler tüm Güney Arnavutluk'ta hızla devam etmiştir. Korçe'deki Amerikan okulunun Amerikalı misyoner Kennedy'nin girişimiyle tekrardan açılmasının ardından bir başka Amerikalı misyoner C. Telford Erickson da Tiran'da bir okul açmayı başarmıştır[627]. Meclis-i vükelâ üyeleri, Arnavutluk ibtidai mekteplerinde okutulacak kitapları basmak için gerekli olan malzemelerin, Viyana'dan temin edilmesine karar vermiştir[628]. Okullaşma hususunda yaşanan gelişmeler yükseköğretim kurumlarında da kendini göstermiş ve 8 Ocak 1910 tarihinde Maarif Nezareti, Mekteb-i Mülkiyede eğitim gören öğrencilere talepleri doğrultusunda Arnavutça dersinin verilmesini kararlaştırmıştır[629].

Kulüp ve eğitim hareketleriyle beraber diğer önemli bir gelişme yayın faaliyetlerinde kendini göstermiş, Arnavutlar tarafından yurtiçinde ve yurtdışında çeşitli gazete ile dergiler yayınlanmaya başlanmıştır. Yurtiçinde Korçe'de S. Pojani tarafından yayınlanan "Korça" ile Ortodoks Arnavutların çıkardığı "Korça Lidhja Orthodokse" gazeteleri, Elbasan'da Lefenos'un "Tomori" ve Hasan Priştine'nin "Zühre" isimli gazeteleri, İşkodra'da "Dilli" (1910), "Bashkimi", M. Grameno'nun "Koha" ve İvanay'ın "Başkimi Drejt" (1910) adlı gazeteleri, Manastır'da "Bashkimi i Kombit" (1909) ile 1911'de Mustafa Hilmi Leskoviku tarafından yayınlanmaya başlayan "Drita" gazetesi, Selanik'te Mithat Frasheri'nin yayınladığı "Lirija" (1908) gazetesi ile "Dituria" (1909) dergisi, Üsküp'te "Kosova" gazetesi ile Yaşar Erbara'nın yayınladığı "Shkupi" adlı dergi, Yanya'da "Zgjimi i Shqiperise" (1909-1911) gazetesi ile "Zülat-ı İrfan" adlı edebi bir dergi, Kolonya'da "Kolonya" gazetesi, İstanbul'da "Fiyola Dereyet (Doğrusöz)" ve "Neve Verteta" gazeteleri ile Hayri M. Frasheri'nin "Besa" (1908) ve Derviş Hima'nın "Shqiptari (Arnvaut)" (1910)

[625] Çelik, *a.g.e.,* s. 223.
[626] Sönmez, *a.g.e.,* s. 96.
[627] Kızıltoprak, *a.g.m.,* s. 52-53.
[628] BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları [MV] 160/45, H. 17.01.1330 (07.01.1912).
[629] BOA, MF.MKT., 1145/82, H. 27.12.1327 (09.01.1910).

gazeteleri ön plana çıkan yayınlar olmuştur[630]. Yurtiçinde yürütülen yayın faaliyetleri gizliden gizliye yabancı misyonerler tarafından da desteklenmiş, Tiran'da yaşayan Amerikalı misyoner Erickson bir yandan Arnavut lisanında kitaplar bastırıp dağıtırken bir yandan da çeşitli dillerde bastırdığı misyonerlikle ilgili kitapların yayılmasına öncülük etmiştir[631].

Yurtdışında ise Boston'da "Dielle" (1909) ve "Kombi (1906)" gazeteleri, Faik Konitza'nın "Flamuri (Bayrak)" (1910), "Arnavutluk'un Yıldızı" ve "Lirija Shqiperia" adlı gazeteleri, F. Noli'nin "Dielle e Flamuri (Güneş ve Bayrak)" (1910) ve "Kombi" (1906-1908) gazetesi ile yine Faik Konitza'nın 1911'de Saint Louis'de yayınladığı "Trum beta e Krujes" isimlisi dergisi, Mısır'da "Şimşek" gazetesi Arnavutların yurtdışında yürüttükleri yayın faaliyetleri arasında ön plana çıkmıştır[632].

4.1.3. Arnavutların Alfabe Çalışmaları ve I. Manastır Kongresi (14-22 Kasım 1908)

Anayasa'nın yeniden ilan edilmesinin ardından Arnavutlar, yurtiçinde ve yurtdışında aktif olarak yayın faaliyetleri yürütmeye başlamışlardır. Çalışmalarını örgütlü bir şekilde yürütmek ve geliştirmek isteyen Arnavut ulusçuları bu sebeple gerek vatan sınırları dâhilinde gerekse yabancı ülkelerde çeşitli cemiyet ve kulüpler kurmuşlardır. Kulüplerin oluşturulması ve cemiyetlerin destekleri ile birlikte yayın faaliyetlerinin başlaması daha önce kesin çözme kavuşturulamayan alfabe meselesini yeniden gündeme getirmiştir. Şemseddin Sami'nin alfabesi yaygın olarak kullanılsa da farklı alfabelerinde kullanılmaya devam etmesi Arnavutlar arasında anlaşmazlıklara sebep olmuş ve bu sorun Arnavut okullarında kullanılacak alfabe konusunda belirsizliği de beraberinde getirmiştir. Arnavutçanın Arap, Latin ya da Yunan alfabesiyle yazılması hususunda tartışmalar devam ederken, sorunun çözüme kavuşması için bir kongre düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Teklifi Mithat Frasheri Selanik'te yayınladığı "Lirija" gazetesi vasıtasıyla sunmuş ve onun bu fikri birlik olmak isteyen Arnavutlar tarafından kabul görmüştür[633].

[630] Bartl, *a.g.e.,* s. 277; Çelik, *a.g.e.,* s. 235-237.
[631] Kızıltoprak, *a.g.m.,* s. 55.
[632] Çelik, *a.g.e.* , s. 234.
[633] Çelik, *a.g.e.,* s. 240.

Kongre, ortak bir alfabeye karar vermek üzere 14-22 Kasım 1908 tarihlerinde Manastır İttihad Cemiyeti ve Manastır Bashkim Kulübü tarafından toplanmış[634], bütün Arnavut cemiyet ve kulüpleri kongreye davet edilmiştir. Davet mektubunda; *"Artık serbest bir şekilde milletimizin saadeti için, barut ve silahla değil, bilakis kalem ve kâğıt ile çalışabileceğimiz mutlu an gelmiştir. En büyük hedefimiz olan lisan gelişmesini yapabilmemiz için evvela alfabe meselesini halletmeliyiz"* satırlarıyla kongrenin toplanma amacı net bir şekilde ifade edilmiştir. Katılanların çoğunluğunu Müslüman Arnavutlar oluşturmuş, Midhat Frasheri, Şahin Kolonya, Topolli kardeşler ve Sami Pojani kongrenin öne çıkan isimleri olmuştur. Katoliklerin sözcülüğünü Gjergji Fishta ve Ndre Mjeda üstlenmiş, bununla birlikte Yunan Ortodoks temsilcileri, Makedonya Slavları, Ulahlar ve Yunanlılar da misafir olarak kongrede bulunmuşlardır[635]. Çoğunluğu Müslümanlardan müteşekkil farklı din ve mezheplerden elli sekiz delegenin katıldığı[636] kongrenin başkanlığını Midhat Frasheri üstlenmiş ve toplanma amaçları doğrultusunda alfabe meselesinin çözüme kavuşması için, Gjergi Fishta başkanlığında 11 kişilik hususi bir komisyon oluşturulmuştur. Komisyon, Agimi, Bashkimi, İstanbul ve Kritoforidhi'nin Yunancası olmak üzere kullanımda olan dört alfabe üzerinde dokuz gün boyunca tartışmış; Güneyli Arnavutlar Sami Frasheri'nin İstanbul alfabesini, Kuzeyli Arnavutlar ise Prenk Doçi'nin Bashkimi alfabesini desteklemişlerdir. Yapılan müzakerelerin ardından hem Bashkimi hem de İstanbul alfabesinin kabul edilmesine karar verilmiş, bundan böyle sadece kabul edilen bu iki alfabenin kullanılması ve okullarda öğretilmesi kararlaştırılmıştır[637].

Ortak bir adım atılmasına vesile olan Manastır Kongresi'nde alfabe meselesinin yanı sıra eğitim ve kültürle ilgili de birçok sorun üzerinden tartışmalar gerçekleşmiş, kongrede söz alan diğer konuşmacılar özellikle Arnavut ulusçuları için mühim bir mesele olan "Müslüman-Hıristiyan kardeşliğine vurgu yapmışlardır. Bununla birlikte kongrede, Meclis-i Mebusan'a Korçe mebusu olarak seçilen Şahin Kolonya'nın Arnavutluk'taki okullara yönelik hazırladığı bir program da tartışılmıştır. Programın içeriğinde, ilk ve orta öğretimde eğitimin Arnavutça olarak verilmesi, dördüncü

[634] Bülent Bilmez Can, "Arnavut Dil-Ulusçuluğu ve Alfabe Tartışmalarında İlk Zirve 100. Yılında Manastır Kongresi (14-22 Kasım 1908)", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 179, Kasım 2008, s. 23.
[635] Bartl, *a.g.e.*, s. 279-280.
[636] Olgun, *a.g.e.*, s. 258.
[637] Bartl, *a.g.e.*, s. 280.

sınıftan itibaren Türkçe dersinin de öğretilmesi, Arnavut okullarının Osmanlı Devleti tarafından desteklenmesi ve Yunan hükümetinden gelecek her türlü yardım teklifinin engellenmesi, yine Ortodoks Arnavutların yaşadığı bölgelerdeki okulların ihtiyaçlarının kiliselere ait arazi gelirlerinden karşılanması ancak yetersiz kaldığı durumlarda devlet tarafından finanse edilmesi, daha sonraki süreçte Arnavut üniversitelerinin kurulması ve her yıl beş Arnavut öğrencinin yüksek öğenim görmek üzere burslu olarak Avrupa ülkelerine ve Amerika'ya gönderilmesi, yabancı müdahalesini kırmak için Hıristiyan din adamlarının ücretlerinin Osmanlı Devleti tarafından ödenmesi maddeleri yer almıştır. Kongrenin dokuzuncu günde yapılan son toplantısına yalnızca delegeler katılmış ve program, Mithat Frasheri'nin kapanış konuşmasıyla tamamlanmıştır. Onaylanan sonuç bildirgesinde; bundan sonra bütün Arnavut kulüp ve cemiyetlerinin Manastır Bashkim Kulübü'ne aylık rapor göndermesi ve iki yıl sonra Manastır'da bir kongre daha düzenlenerek Arnavut dili ve edebiyatı konusunun ele alınması kararlaştırılmıştır[638].

Manastır Kongresi'nde tek bir alfabe üzerinde uzlaşılamamasına rağmen kullanılacak alfabe seçeneklerinin azaltılması ve bu yönde karar verilmesi Kuzeyli ve Güneyli Arnavutlar arasında iletişimin kolaylaşmasını sağlamıştır. Arnavutların birlik olması açısından da önemli bir gelişme olan bu karar aynı zamanda Arnavut aydınlar ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında fikir ayrıklıklarına sebep olmuştur[639]. İttihat ve Terakki ortak dilin Arnavutlardaki ulusal bilinci arttıracağı ve bu durumun devletin bütünlüğünü tehlikeye düşüreceğinden endişelenerek kongre kararlarına pek sıcak yaklaşmamıştır. İttihatçıların tepkilerine paralel olarak Kuzeyli Müslüman Arnavutlar da alınan karara şiddetli tepki göstermiş[640], Üsküp, Priştine, İpek, Seniçe, Elbasan, Manastır, Taşlıca, İşkodra, Debre ve Prizren mebusları sadarete bir mektup göndererek Latin harflerini kesinlikle istemediklerini Arnavutçanın eklenecek birkaç harfle Arapça alfabe ile yazılmasının uygun olacağını ifade etmişlerdir[641]. Bu hususta İpek Mutasarrıfı Hakkı Bey vilayete bir yazı göndermiş, burada İpek halkını temsilen kongreye gönderilen ve Latin harfleri taraftarı olan Seyfeddin, Nazif ve Kerim beylerin bütün İpek halkını temsilen hareket edemeyeceklerini, halkın ekseriyetinin

[638] Can, *a.g.m.*, s. 29.
[639] Olgun, *a.g.e.*, s. 261.
[640] Arslan, *a.g.m.*, s. 65.
[641] Ayni, *a.g.e.*, s. 267.

Latin harflerin istemediğini ifade etmiştir[642]. Latin harflerine karşı olan Müslüman Arnavutların bu tepkisi İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından desteklenmiş ve muhalif olan bölgelerde propaganda faaliyetleri yürütülmüştür[643]. Bundan sonraki süreçte Jön Türk taraftarları Ohri, Debre ve Elbasan'da yeni Arnavut kulüpleri açmaya başlamışlar ve Arap alfabesinin kullanılması hususunda propaganda faaliyetlerini sürdürmüşlerdir[644]. Latin harflerinin kabul edilmesine karşı Arnavutçanın Arap harfleriyle yazılmasını savunanlar, Ocak 1909'da "Arnavut Lisânını Osmanlı Hurufuyla Tahrir ve Talim Cemiyeti"ni kurmuşlardır[645].

4.2. 1908 Seçimi ve Arnavut Kökenli Mebusların Ulusal Taleplere Yönelik Çalışmaları

Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra meclis seçimleri yapılmış ve 1908 yılının Ağustos-Aralık aylarında tüm Osmanlı coğrafyasında büyük bir seçim kampanyası yürütülmüştür. Bu süreçte daha önce ortak hareket eden Arnavutlar ve Jön Türkler arasındaki ilişkiler ilk defa bozulmaya başlamış, İttihat ve Terakki'nin izlediği merkeziyetçi politika, adem-i merkeziyet yanlısı Arnavutlar tarafından tepkiyle karşılanmıştır.

İttihat ve Terakki 6 Ekim 1908'de seçim programını yayınlamış, ancak programda yer alan resmi dilin Türkçe olması ve resmi yazışmaların Türkçe yapılması, bütün vatandaşların eşit hak ve yükümlülüklere sahip olması, gerekli niteliklere sahip tüm vatandaşlara kamu kuruluşlarında görev alma hakkı verilmesi, bütün erkeklerin askerlik hizmetinden sorumlu tutulması, özel okullar dışındaki tüm okullarda eğitim dilinin Türkçe olması maddeleri, hem Osmanlı'nın diğer unsuları hem de Arnavutlar tarafından hoş karşılanmamıştır. İttihat ve Terakki sorunsuz bir süreç geçirmek için Müslüman olmayan milletlerle pazarlık yapmayı ve bu sayede kendilerine uygun bir aday seçilmesini amaçlamıştır. Nitekim bu doğrultuda girişimde de bulunmuş Ermeni ve Rumlarla bir taslak üzerinde anlaşmıştır. Ancak daha sonra Rumlar bu

[642] BOA, Satın Alınan Evrak Rumeli Müfettişliği [HSD.TFR1], 2/74, H. 30.03.1328 (01.04.1910).
[643] Olgun, *a.g.e.*, s. 261.
[644] Çelik, *a.g.e.*, s. 241.
[645] Ercan Karakaş-Mesut Yavaş, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Arnavutların Eğitim Çalışmalarında Önemli Bir Aşama: Elbasan Maarif Kongresi", *Belleten,* Cilt: 82, Sayı: 294, 2018, s. 682.

anlaşmadan cayarak seçimleri protesto etmişler, Ermeniler de bazı olaylar çıkarmışlardır[646]. Yapılan protesto gösterilerine rağmen yabancı unsurlar cemiyetle anlaşmak ve onların istekleri doğrultusunda aday göstermek zorunda kalmışlardır.

Diğer yerlerde olduğu gibi İpek, Prizren, İşkodra, Taşlıca, Debre, Draç, Elbasan, Görice, Ergiri, Serfice, Yanya, Preveze ve Priştine seçim çevrelerinde oluşan Arnavutluk'taki seçim kampanyası da gergin bir ortamda sürdürülmüştür. Arnavut kulüpleri, her türlü yola başvurarak kendi adaylarını seçtirmek isteyen İttihatçıların propagandalarına karşı, Arnavut milliyetçisi adayların seçilmesi için yoğun bir çalışma programı yürütmüştür[647]. Arnavutların bir kısmı İttihat ve Terakki'nin adayı olarak seçimlere katılırken birçoğu da bağımsız olarak adaylıklarını ilan etmişlerdir[648]. Elbasan ve İşkodra'dan aday olmak isteyen İbrahim Temo ve Derviş Hima'nın adaylıkları İttihatçılar tarafından engellenmiş[649], Berat'ta ise cemiyetin tüm propaganda faaliyetlerine rağmen İsmail Kemali seçilmiştir. İsmail Kemali'nin Atina ziyaretinde Yunanlıların Arnavutların doğal kardeşleri olduğunu söylemesi, bazı Arnavutlar tarafından tepkiyle karşılanmış Lirija gazetesinin editörü Mehmet Frasheri, İsmail Kemali'yi bu açıklamasından dolayı Yunanlıların maşası olmakla suçlamış ve tüm Arnavutları Jön Türkleri desteklemeye çağırmıştır[650]. İttihatçıların tüm çabalarına rağmen tamamı Müslüman olan 26 Arnavut milletvekili Meclis-i Mebusan'a seçilmiştir[651]. Seçilen Arnavut mebuslardan Korçe mebusu Şahin Kolonya, Üsküp mebusu Necip Draga, Priştine mebusu Hasan Priştine, Draç mebusu Esad Toptani ve Ergiri mebusu Müfid Libohova mecliste öne çıkan isimlerden olmuştur[652]. Korça gazetesi seçilemeyen Arnavut adayları Arnavutluk için bir kayıp olarak görmüş ve "Si i Nderon Shqypnia Burrat e Saj" başlığı ile yayınladığı makalede, sitem dolu şu satırlara yer vermiştir:

> "*Biz Şahin Bey Kolonya'ya az çok hürmet gösterdik. Diğerleri nerede? Bajo Topolli, Dr. İbrahim Temo, Derviş Hima vs. nerede? Biz zor*

[646] Akşin, *a.g.e.,* s. 169-174.
[647] Kansu, *a.g.e.,* s. 329; Hüseyin Kazım Kadri, *a.g.e.,* s. 117.
[648] Gawrych, *a.g.e.,* s. 200.
[649] Birecikli, *a.g.t.,* s. 128.
[650] Skendi, *a.g.e.,* s. 359-360.
[651] Bazı kaynaklarda Meclis-i Mebusan'a 25 Arnavut milletvekilinin seçilmiş olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca Fevzi Demir, Tanin gazetesinden yaptığı alıntıda seçilen milletvekillerinin tamamının Müslüman olmadığını Ergiri mebusu Yani Mamapulos'un Hıristiyan Arnavut olduğunu ifade etmiştir. Bkz., Fevzi Demir, *II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914),* Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmış Doktora Tezi, İzmir 1994, s. 68
[652] Skendi, *a.g.e.,* s. 61.

zamanlarda erkekçe çalışan ve bugünlerde o kadar gerekli bu adamları mebus seçecek kadar adam değilmişiz… Bunların yerine, bize beş para için gerekmeyenleri seçtirdik.[653]"

Meclis, 17 Aralık 1908 tarihinde açılmış ve mecliste bulunan yabancı unsurlar Osmanlı mebusu olarak değil kendi bölgelerinin temsilcileri olarak görev almışlardır. Meclisin açılışı ile birlikte yabancı unsurlar kendi talepleri doğrultusunda çalışmalar yapmaya başlamış, bu süreçte Arnavut aydınları da Bashkimi gazetesinde yayınladıkları "Temel İhtiyaçlarımız" başlıklı yazı ile anayasal düzenden beklentilerini Arnavut mebuslara sunmuşlardır. 12 Aralık 1908 tarihinde İstanbul'da yayınlanan yazıda Arnavutlar, öncelikle Arnavutların Müslüman ya da Türk olarak adlandırılmaktan ziyade ayrı bir millet olarak kabul edilmesini ve dillerinin tanınmasını, Arnavutçanın Arnavutluk'ta resmi dil olarak kullanılmasını ve tüm okullarda eğitimin ana dilde yapılmasını istediklerini bildirmişlerdir[654]. Nitekim mebuslar kısa süre içerisinde bu beklentileri karşılamak üzere girişimde bulunmuşlar ve İşkodra mebusları 26 Ocak 1908 tarihinde meclise bir takrir sunmuşlardır. Arnavut mebuslar sundukları takrirde; rüştiye ve idadiye ile iki sanayi mektebinin açılmasını, Şenkin İskelesi'nden Prizren'e ve Üsküp'e kadar bir demiryolu hattının kurulmasını, yolların onarılmasını ve yeni yolların inşa edilmesini, merkez vilayet belediyesinin ıslah edilmesini, bir gurebâ hastanesinin açılmasını, ormanların düzenlenmesini, bazı yerlerde çıkan bakır ve kömür gibi madenlerin yerlerini ve değerlerini belirmek üzere bölgeye bir maden mühendisi ile orman mühendisinin tayin olunmasını talep etmişlerdir. Arnavut mebusların sundukları bu takrir vilayet meclisine ait olduğu gerekçesiyle hükümet tarafından dikkate alınmamıştır[655].

27 Ocak 1909 tarihinde Priştine mebusu Hasan Bey, Rum, Ulah ve Bulgar komitelerinin yeniden faaliyete geçtiğine dair Dâhiliye Nezareti'ne istizah takriri sunmuş, bu konuda bakanlıktan alınacak tedbirler hususunda bir açıklama istemiştir[656]. Dâhiliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa, Hasan Bey'in sunduğu takrirle ilgili, meşrutiyetin ilanı sonrasında faaliyetlerini durduran çetelerin silahlarını

[653] Rezart Mezani, "İttihat ve Terakki, Arnavutlar ve Arnavutluk", *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2003, s. 118.
[654] Sönmez, *a.g.e.,* s. 108.
[655] MMZC, D:1, İ:18, C:2, 13 Kânunusani 1324 (26 Ocak 1909), s. 332.
[656] MMZC, D:1, İ:19, C:2, 14 Kânunusani 1324 (27 Ocak 1909), s. 357.

hükümete teslim etmediklerini ve mevcut yapılarını koruduklarını, kendilerini takipten sorumlu askeri birlikler bölgeden çekilince yeniden harekete geçtiklerini ifade etmiştir[657]. 1 Şubat tarihinde yapılan oturumda Üsküp Mebusu Necip Draga da çeteler meselesi üzerinde durmuş ve eşkıya çetelerine karşı hükümetin alacağı tedbirler ve isyan hareketini bastırmak için izlenecek yol hususunda bir kanun layihası hazırlanmasını önemiştir[658]. 11 Şubat'ta gerçekleştirilen oturumda ise Berat mebusu İsmail Kemali Bey ve arkadaşları Berat sancağında yolların yapılmasını ve sancağın ortasından geçen nehrin üzerine iki adet köprü inşa edilmesini talep eden bir takrir sunmuşlardır. Ancak İsmail Kemali ve beraberindekilerin sundukları takrirler her vilayette aynı sorunların yaşandığı gerekçesiyle dikkate alınmamıştır[659]. Mebuslar Arnavutluk'taki durumun iyileştirilmesi için meclise sundukları takrirlerin yanı sıra 18 Şubat-3 Mart 1909 tarihlerinde Arnavut aydınların taleplerini ihtiva eden bir bildiriyi Korça gazetesinde yayınlamışlardır. Şahin Kolonya tarafından Manastır Kongresi'nde hazırlanmış olan bu bildiriyle aynı zamanda meclise de hitap eden mebuslar, Arnavutluk'un muhtar bir vilayet olarak tanınmasını Osmanlı Mebusan Meclisi'nden talep etmişlerdir. Ancak meclis zabıtlarında böyle bir talebe rastlanmamış, konuyla ilgili herhangi bir görüş ve yorum bulunamamıştır[660]. Aynı süreçte meclise sunulduğu iddia edilen bir başka bildiri ise Şubat 1909'da Prens Gika'nın imzasını taşıyan "Şimali Arnavutluk Arnavutlarının Muhtırası" isimli muhtıradır. Meclis-i Mebusan'da görüşüldüğüne dair herhangi bir kanıt olmayan bu muhtıranın içeriğinde Arnavutluk'un özerkliğine ve ulusal haklarına yönelik talepler yer almış, muhtıra yabancı devletlerin temsilcilerine gönderilirken aynı zamanda 7 Şubat 1909 tarihinde "Figaro" gazetesinde yayınlanmıştır.

Özerklik yanlısı muhtıraların mecliste görüşülüp görüşülmediğine dair herhangi bir bulguya rastlanmamakla birlikte, bu dönemde Arnavut mebusların meclisten en somut beklentileri Arnavutluk'un eğitim, güvenlik, bayındırlık ve ekonomik açıdan geliştirilmesi yönünde olmuştur. Ancak mebuslar tarafından sunulan takrirlere meclis tarafından yeterli özen gösterilmemiş, çözülemeyen sorunlar ilerleyen dönemde daha büyük problemler olarak yönetimin karşısına çıkmıştır.

[657] MMZC, D:1, İ:20, C:1, 17 Kânunusani 1324 (30 Ocak 1909), s. 368.
[658] MMZC, D:1, İ:21, C:1, 19 Kânunusani 1324 (1 Şubat 1909), s. 430-431.
[659] MMZC, D:1, İ:26, C:2, 29 Kânunusani 1324 (11 Şubat 1909), s. 582.
[660] Sönmez, *a.g.e.*, s. 112.

4.2.1. II. Meşrutiyet'in İlanından Sonra Derviş Hima'nın Faaliyetleri ve Tutuklanması

Meşrutiyet'in ilanından önce Jön Türklerin Arnavut meselesini çözebileceğine olan inançlarını kaybeden Arnavut aydınlar, kendi çabaları doğrultusunda bir isyan çıkarma eşiğine gelmişler ve Jön Türklerden uzaklaşmışlardır. Ancak anayasanın yeniden ilan edilmesi Arnavut aydınlar için yeni bir umut ışığı olmuş ve özgürlüklerini elde etmek adına yeniden Jön Türkler ile işbirliği yapmışlardır. Bu süreçte İbrahim Temo, İsmail Kemali, Derviş Hima gibi Arnavut aydınlar Jön Türk hareketi içerisinde ön plana çıkmışlar ve anayasanın ilanı ile birlikte Arnavutluk davası için yürüttükleri siyasi faaliyetlerini arttırmışlardır[661].

Anayasanın ilanı ile birlikte büyük bir sevinç yaşayan Derviş Hima, coşkulu duygularını İbrahim Temo ile paylaşmış ve ona gönderdiği mektupta "yaşasın hürriyet" sloganıyla memnuniyetini dile getirmiştir. Hürriyet yolunda her türlü çabayı sarf ettiklerini ifade eden Hima, durumu Abdülhamit'in mağlubiyeti olarak değerlendirmiş ve padişaha çeşitli hakaretler ettikten sonra ona güvenmediğini, bu sebeple tedbirli davranmaları gerektiğini vurgulamıştır. Anayasanın ilanının ardından ülkede meclis çalışmaları başlarken Derviş Hima da İşkodra mebusluğuna aday olmak istediğini ifade etmiş ve şayet seçilirse maaşının yarısını mekteplerin ihyası için kullanacağını ifade etmiştir. Bu isteği gerçekleşmese dahi tüm gayretiyle mekteplere destek olacağını, gerekirse çocuklara ders vereceğini ilave etmiştir[662].

Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesi üzerine yıllardır beklediği fırsatı yakalayan Hima, Brüksel'den ayrılarak Arnavutluk'a dönmeye karar vermiş ve 22 Ağustos 1908'de Trieste üzerinden İşkodra'ya ulaşmıştır. On bir yılın ardından vatanına geri dönen Hima, Arnavutluk gazetesinin nüshalarını ve diğer belgeleri Arnavut halkına dağıtmak üzere yanında getirmiştir. İşkodra'da ulusal duyguları canlandırmak adına, arkadaşı Luigj Gurakuqi'nin yardımıyla bir konferans düzenlemiş ve burada uzun bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında İşkodra'daki halka hitaben; *"Sizin göreviniz daha yeni başladı, ulusal duyguların daha da canlanması için savaşmalısınız… Balkan Devletleri Konfederasyonu'nda özgür ve bağımsız bir Arnavutluk görene kadar*

[661] Adhami, *a.g.e.*, s. 110.
[662] AQSH, D. 32/3, F. 1675-1676, 05.08.1908.

durmayın" demiş ve onları harekete geçirmek üzere çağrıda bulunmuştur[663]. Hima Arnavutlukla ilgili bu düşüncelerini, İttihat ve Terakki'nin anayasanın ilanı şerefine İşkodra'da düzenlediği kutlama toplantısında da dile getirmiştir. Jön Türk subaylarından Kazım Bey'in "*Şu andan itibaren hiçbir Müslüman, Hıristiyan ve diğer milletler mevzu bahis değildir, sadece Osmanlı milleti vardır*" söylemleri üzerine araya girmiş ve "*Arnavutlar, sadece Arnavut'tur ve onlar, Sultan'ın hâkimiyeti altında bağımsız Balkan devletleri konfederasyonu içindeki hür Arnavutluk'ta yerlerini alacakları zaman ancak hür olacaklardır*" diyerek özgür Arnavutluk fikrini yeniden vurgulamıştır[664]. Hima, Jön Türk politikasına ters düşen bu söylemlerinden dolayı kısa bir süre sonra İttihat ve Terakki tarafından tutuklanmış[665] ve sekiz ay hapis cezasına mahkûm edilerek, önce bir süre İşkodra hapishanesinde kalmış daha sonra Selanik'e gönderilmiştir[666].

Derviş Hima'nın hapsedilmesi yerli ve yabancı basında büyük bir yankı uyandırmış, hem gazeteler hem de dernekler kararı protesto eden eylemlerde bulunmuşlardır. Manastır Birlik Kulübü, Derviş Hima'nın vatan için yaptığı birçok hizmete değinmiş, haksız bulduğu kararı kişisel özgürlüğe ve anayasaya uygun olmadığı gerekçesiyle protesto etmiştir. Elbasan Kulübü de, Jön Türklerin bu eylemine duyduğu öfkeyi dile getirerek, Manastır Kulübü'nden konunun detayları hakkında bilgi istemiştir. Yine Amerika'daki Arnavutlar, "Besa-Bese" Cemiyeti'nin düzenlediği özel bir toplantıda, Jön Türk Merkez Komitesi'ne gönderdikleri bir telgraf vasıtasıyla verilen kararı protesto etmişlerdir[667]. Tutuklanma haberini ilk veren yayın organlarından biri olan "Kombi" gazetesi, Hima'nın söylemlerini destekleyerek tutuklanmasını eleştirmiş[668], 11 Eylül 1908 tarihinde yayınladığı "Arnavutluk Karşıtı Jön Türkler Komitesi" başlıklı makalede, Jön Türklerin Derviş Hima'ya karşı suçlamalarından, komplolarından ve hapishaneye atılma sürecinden detaylı olarak bahsetmiştir. Hima'nın Arnavutluk'un özgürlüğü için yaptığı eylemlerden dolayı yargılandığını

[663] Prifti, *a.g.e.,* s. 193-195. Konuşmasında vurguladığı üzere Derviş Hima ilk zamanlarda özgür bir Arnavut Devleti'nin meydana gelmesi için Balkan Konfederasyonu fikrini benimsemiş, ancak komşu Balkan monarşilerinin Arnavut karşıtı işgal politikası ile karşı karşıya gelince böyle bir işbirliğinin imkânsız olduğu kanaatine varmıştır. Bkz. Prifti, *a.g.e.,* s. 195.
[664] Bartl, *a.g.e.,* s. 273-274.
[665] Vickers, *a.g.e.,* s. 59.
[666] Kaleshi, *a.g.m.,* s. 581.
[667] Prifti, *a.g.e.,* s. 210.
[668] Adhami, *a.g.e.,* s. 111.

ifade eden gazete, makalenin sonunda Hima'nın kurtarılması için Arnavut halkına ayaklanma çağrısında bulunmuştur[669]. Olayın ardından "Korça" gazetesi de "Derviş Hima" başlıklı uzun bir makale yayınlamış ve onun Arnavutluk için yürüttüğü faaliyetleri tutuklanmasına sebep olarak göstermiştir[670]. Gazete, Arnavutların en ateşli aydınlarından biri olan Derviş Hima'nın Genç Türklerin yasadışı eylemleri neticesinde hapse atıldığını ifade etmiştir[671]. Olaya tepkisini uzun süre devam ettiren Korça gazetesi, Hima'nın tutuklanmasıyla ilgili Belçika, İtalya, Fransa vb. ülkelerde çeşitli kuruluşlar ve topluluklar tarafından düzenlenen protesto telgraflarını da yayınlamıştır[672]. Hima'nın tutuklanması Mısır'daki Arnavut aydınları da kızdırmış ve burada basılan "Rrufeja" gazetesinde konuyla ilgili bir dizi makale yayınlanmıştır. Makalelerinde Hima'nın tutuklanmasını protesto eden Arnavutlar, bu durumun sadece Arnavutlara karşı değil aynı zamanda anayasaya karşı bir eylem olduğunu ifade etmişler ve Hima'nın bir an önce serbest bırakılmasını, ifade, düşünce ve eylem özgürlüğünün asla engellenmemesini, milliyetçi Arnavutlara müdahale edilmemesini talep etmişlerdir. Boston'daki "Dielli" gazetesinde yayınlanan bazı makalelerde de Hima'nın serbest bırakılması talep edilmiş[673], A. Larekio'nun İtalya'daki "La Nazione Albanese" gazetesinde yayınlanan yazıda, Derviş Hima'nın tutuklanmasına duyulan öfke dile getirilmiş ve bu durum protesto edilmiştir[674]. Hima'nın tutuklanmasına karşı tepkiler yalnızca Arnavut çevrelerle sınırlı kalmamış, Avrupa basının da çeşitli protesto yazıları yayınlanmıştır. Atina'daki "Patria", Selanik'teki Bulgar gazetesi "Konstitucioni" ve Türk gazetesi "Vazife" ve bir Fransız gazetesi olan "La gazete", Derviş Hima'nın tutuklanmasına tepki gösteren makaleler yayınlamışlardır[675].

Hima, tutuklanmasının ardından İşkodra Polis Müdürlüğü'nde iki-üç hafta tecritte tutulmuş ve Jön Türk Komitesi tarafından önce Selanik'e gönderilmesi düşünülmüş ancak sonrasında İşkodra'da yargılanması kararlaştırılmıştır. Alınan kararın ardından Polis Müdürlüğü'nden İşkodra hapishanesine sevk edilen Hima, 12 Ekim 1908

[669] "Komiteti i Ghon Tureve Kunder Sheipetarismit", *Kombi,* nr. 101, Boston, 11 Shtator 1908, s. 2.
[670] Adhami, *a.g.e.,* s. 113-114.
[671] "Dervish Hima", *Korça*, nr: 2, Korçe, 24 Dhjetor 1908, s. 3-4.
[672] Adhami, *a.g.e.,* s. 117.
[673] Prifti, *a.g.e.,* s. 208-209.
[674] "Nje Arrestim i Pajustifikuar", *La Nazione Albanese*, nr: 18, Pallagorio 30 Shtator 1908, s. 2.
[675] Prifti, *a.g.e.,* s. 211-212.

tarihinde İşkodra Temyiz Mahkemesi'ne çıkarılmış ve böylece yargılama süreci başlamıştır[676]. Bu süreçte İbrahim Temo ile iletişimini devam ettiren ve yaşanan tüm gelişmeleri ona aktaran Hima, yargılanma sürecini yazdığı mektuplar aracılığıyla Temo'ya iletmiştir. Genç Türklerin kendisini hapse attığını ileri süren Hima, tutsak edilmesini vatanın kurtuluşunun bir bedeli olarak değerlendirmiş ve düşüncelerini; "*Artık Arnavutluk kurtuldu. Kurbansız istihsâl-i hürriyet olunamaz. Ben de mukaddes vatanım için hapiste yatıyorum. Yaşasın Vatan*" sözleriyle dile getirmiştir. 12 Ekim tarihinde mahkemede yaptığı konuşmada, vatanın Rumların, Sırpların, Bulgarların, İtalyanların ve Karadağlıların eline geçmesindense Arnavutluk'un istiklalini görme fikrinde olduğunu ifade etmiş ve Temo'ya bu fikri açıkça savunduğunu belirtmiştir. Mahkemenin kendisine zavallı bir avukat tayin ettiğini ve bunu protesto etmek üzere İşkodra Savcılığı'na bir dilekçe verdiğini belirten Hima, dilekçeyi tam metin hâlinde mektubun sonuna ekleyerek Temo'ya göndermiştir. Ayrıca İşkodra'daki savunmasının yetersiz kaldığından şikâyet ederek davanın Manastır veya Selanik'e nakledilmesini istemiştir[677].

31 Ekim tarihinde gönderdiği bir diğer mektupta;

> "*Maphusum fakat hürriyet-i vicdâniyem pâmâl olmaktan beridir. Fi'l hakîka pis mürûr bir yerdeyim. Fakat mâzîye atf-ı nazar edince müteselli oluyorum. Tarihte yalnız değilim. Bizim gibi hâkir fedâkarlar koca millet hâkimleri zindanlara tıkılmışlar. Husûsiyle ben doğru söylediğim için mahpusum. Bu hapis ebedi değil meydanı münâkaşa geniştir"*

diyerek içinde bulunduğu ruh hâlini izah etmiştir. Ayrıca mektubunda beş sene süreyle mahkûm edileceğine dair istihbarat aldığını bu sebeple derhal Adliye Nezâreti'ne ve Selanik'e telgraf çektiğini, telgrafında İşkodra'da onun savunacak bir avukatın olmadığını, bu sebeple Selanik'e sevk edilmeyi talep ettiğini ve bu isteğinin kabul gördüğünü ifade etmiştir. Hapishanedeki durumu hakkında bilgi verirken İsmail Kemali'ye saldırmayı da ihmal etmemiş ve kendi menfaatleri için mebusluğa aday olduğunu Yunanlıların sayesinde bu emeline de ulaşacağını yazmıştır[678].

[676] Prifti, *a.g.e.,* s. 197-199.
[677] AQSH, D. 32/3, F. 1670-1671, 13.10.1908.
[678] AQSH, D. 32/3, F. 1666-1669, 18 Teşrinievvel 1324 (31.10.1908).

Talebi kabul görmesine rağmen nakli gerçekleşmeyen Derviş Hima, 10 Aralık 1908 tarihinde Temo'ya bir telgraf göndermiş ve Temo'dan Selanik'e nakli için Merkez-i Umûmi'ye yazı yazmasını istemiştir[679]. Tutuklu olmasına rağmen Arnavutluk ile ilgili hususlarda fikirlerini açıkça ortaya koymaya devam eden Hima, Manastır Kongresi'nin 14-22 Kasım 1908 tarihli toplanma kararını alır almaz Arnavut alfabesinin birleştirilmesi ve öğretilmesi konusundaki düşüncelerini dile getirmiştir. Konuyla ilgili Temo'ya gönderdiği mektubunda, "*Aman, alfabemizin birleşmesi için yeterince özen göster… Alfabenin birleşmesi, Arnavutların milli birliğinin güçlendirilmesi için bir düşünce aracı olacak*" diyerek mevzunun hassasiyetine dikkat çekmiştir. Girişimler neticesinde 4 Kasım 1908 tarihinde İşkodra Hapishanesi'nde Selanik'e nakli gerçekleşen Hima[680], burada "Zindandan Devr-i Hürriyete Bir Sadâ" isimli broşürü yayınlamıştır[681]. Hapishanede geçirdiği günlerin etkisi altında kaleme aldığı bu yazısında, politik ve felsefi incelemelerde bulunmuş, mutlakıyetçiliğin gerçek yüzünü göstermeyi hedeflemiştir.

Hapishanede olduğu süreçte basın organlarının yanı sıra arkadaşları da bu mahkûmiyeti protesto etmişler ve Hima'nın serbest bırakılması için girişimlerde bulunmuşlardır. Bunlardan özellikle Avrupalı arkadaşları Andrey Alulici ve George Lorand şahsi girişimlerde bulunmuşlar, Hima'nın hapisten kurtulmasında önemli bir rol oynamışlardır. Alulici, Hima için Bükreş'teki Arnavut Cemiyeti adına Sadarete bir yazı göndermiş (11 Ekim 1908) ve burada;

> "*Karındaşlarımızdan ve tebaa-i Devlet-i Aliyyeden Derviş Hima, bir cani gibi üç aydan beri İşkodra hapishanesinde mevkuf tutulmaktadır. Derviş Hima taassup kurbanı olduğundan kendisinin tahliyesi hususunda evâmir-i sami-i fehimânelerinin 'itâ buyurulmasını Kânûn-i Esâsî ve insaniyet namına istirhâm eder ve aksi takdirde bi'l cümle düvel-i mütemeddîne kabînelerine bu ahval-i adâletşikenâneden dolayı protesto edeceğimizi beyan ederiz*"

diyerek Hima'nın serbest kalması yönünde Bâb-ı Âli'den doğrudan talepte bulunmuştur[682]. Diğer arkadaşı aynı zamanda Belçika İnsan Hakları Koruma Birliği Başkanı olan George Lorand ise Hima'ya zulüm yapıldığını iddia etmiş, Türk

[679] AQSH, D. 32/3, F. 1672, 27.09.1324 (10.12.1908).
[680] Prifti, *a.g.e.*, s. 214-218.
[681] Bartl, *a.g.e.*, s. 240.
[682] BOA, HR.SYS., 155/47, 11.11.1908.

parlamentosunu ve Meclis Başkanı Ahmet Rıza'yı protesto etmiştir. Bu girişimler kısa bir süre sonra sonuç vermiş ve Derviş Hima, İbrahim Temo ve arkadaşlarının çabaları neticesinde ancak 4 ay sonra 31 Aralık 1908 tarihinde serbest kalmıştır[683]. Bu haber, Mehmet Frasheri'nin İstanbul'da yayınladığı "Besa" gazetesinde, "*Selanik'te hapsedilen sevgili kardeşimiz Derviş Hima, duruşmanın ardından masum bulundu ve serbest bırakıldı*" satırlarıyla duyurulmuştur[684].

4.2.2. Hima'nın Arnavutluk Şehirlerini Ziyareti ve Çalışmaları

Hapishaneden çıkar çıkmaz Arnavutluk'a giden Derviş Hima, ulusal kültürü korumak ve yaşatmak adına çalışmalara başlamış, bu amaçla yedi ay boyunca Arnavutluk'un farklı şehirlerine ziyaretlerde bulunmuştur[685]. İlk ziyaretini Ocak 1909'da Manastır'a gerçekleştiren Hima, ulusal fikirleri tüm yurda yaymak için çalışan gizli komitelere katılmış, Ocak ayının sonunda Manastır'dan ayrılarak Ohri'ye ve ardından Starove'ye geçmiş, burada yüz-yüz eli üyeden oluşan Arnavut kulüpleri kurmuştur. Hima'nın sonraki durağı Korçe olmuş, buradaki Arnavut halk ile Dituria Derneği'nde bir araya gelerek ulusal konuşmalar yapmışlardır. Hima, Korçe'de kaldığı süre boyunca kız okulunda konferans vermiş ve Arnavut kadınlarına hitaben yaptığı konuşmasında bilginin kadınlar için değerine vurgu yaparken, eğitimin kadınlar arasında yaygınlaştırılması gerektiğini ifade etmiştir[686]. Ulusal konuşmların yanı sıra İttihatçıları hedef alan söylemlerde de bulunan Derviş Hima, bu sebeple İttihatçıların suikastine uğramış ancak bir zarar görmeden kurtulmuştur[687]. Korçe'ye gerçekleştirdiği ziyaretin ardından Elbasan'a hareket eden Hima, Elbasan halkı tarafından büyük bir coşku ile karşılanmış ve gelişinin ardından burada Arnavut Bashkim Kulübü kurulmuştur. Hima, kulübün genel merkezinde Arnavutlar ile bir toplantı düzenlemiş ve yaptığı konuşmada, Arnavutlar ile Jön Türklerin hedeflerinin farklı olduğunu ve Jön Türklerin tehditlerinden korkulmaması gerektiğini, Arnavutluk'un Arnavutlara ait olduğunu, Arnavutların Türklere ihtiyacı olmadığını ancak Türklerin Arnavutlar olmadan Balkanlar'da tutunamayacağını ifade

[683] Fiçorri, *a.g.m.,* s. 6.
[684] " Dervish Hima", *Besa,* nr: 8, İstanbul 31 Dhjetor 1908, s. 2; Prifti, *a.g.e.,* s. 214.
[685] Olgun, *a.g.m.,* s. 214.
[686] Prifti, *a.g.e.,* s. 227-228.
[687] Mezani, *a.g.t.,* s. 119.

etmiş ve Arnavut halkının; okullar, resmi dil ve vilayet yönetimi hususunda hükümetten talepte bulunmaları gerektiğine değinmiştir[688].

Hima, 29 Mart 1909 tarihinde Draç'a bağlı Kavaja'yı ziyaret etmiş ve şehir kaymakamı ile kadısı da dâhil yaklaşık otuz kişinin katıldığı bir toplantı gerçekleştirmiştir. Toplantıda ulusal fikirlerinin propagandasına devam eden Hima, alfabe meselesine de değinerek Manastır Kongresi'nde kabul edilen Latin Alfabesi'nin kullanılması gerektiğini ifade etmiştir. Bu hususta Arnavutça yazımı için Arap alfabesini empoze etmeye çalışan Jön Türklerin tutumunu eleştirmiş, toplantıya katılan tüm Arnavutlardan Arnavut okullarının açılması için çalışmalarını istemiştir. Draç'ta sadece bir gün kalan ve buna rağmen bir toplantı düzenlemeyi başaran Hima, 30 Mart'ta Tiran'a geçmiş ve orada birkaç gün kaldıktan sonra sırasıyla Avlonya ve Berat'a ziyaretler gerçekleştirmiştir. Avlonya ve Berat'ta yoğun bir propaganda faaliyetine girişen Hima, Avlonya'da İttithatçıları eleştiren konuşmalar yapmış ve onları Arnavut kültürünün gelişmesini engellemekle suçlamıştır. Berat'ta bir okulda da "dil, millet ve vatan" konulu konferans vermiş ve daha sonra ulus meydanında yine milli içerikli başka bir organizasyon düzenlemiştir[689].

Derviş Hima Berat'ta bulunduğu sırada 31 Mart hareketi meydana gelmiş (13 Nisan 1909), Jön Türkler bu hareketten İsmail Kemali ve Arnavut ulusal hareket için mücadele eden diğer Arnavutları sorumlu tutmuşlardır. Bu eylemden Derviş Hima da sorumlu tutulmuş, Selanik Komitesi Berat Komitesi'ne Hima'nın tutuklanması ve Selanik'e gönderilmesi hususunda emir vermiştir. Bu haberi alır almaz önce Arnavutluk'u terk etmeyi düşünen Hima, kısa bir süre sonra bu fikirden vazgeçmiş[690] ve Abdülhamit'in komplosu olarak gördüğü bu olaya karşı temkinli bir tutum sergilemiştir. Arnavut halkı ve kulüpleri ile birlikte 31 Mart aleyhindeki eylemlere katılmış ve anayasayı muhafaza etmek için çabalamıştır[691]. Arnavut kulüplerinin ve halkının yürüttükleri çalışmalar neticesinde Hareket Ordusu'na binlerce Arnavut gönüllü olarak katılmıştır. Bu sırada Arnavutluk'ta kalmaya karar veren Hima,

[688] Prifti, *a.g.e.,* s. 229-230.
[689] Prifti, *a.g.e.,* s. 230-232.
[690] Prifti, *a.g.e.,* 233-234.
[691] Sönmez, *a.g.e.,* s. 132.

Berat'tan Elbasan'a geçmiş ve burada Arnavut halkının ulusal hakları için mücadeleye devam etmiştir[692]. Onun buradaki en önemli girişimi, 18 Nisan 1909 tarihinde "Vllaznia (Kardeşlik)" cemiyetini kurması olmuş, cemiyetin heyet başkanlığını da kendisi üstlenmiştir. Görünürde Arnavut dilinin yaygınlaştırılması için çalışmalar yürüten bu cemiyet, arka planda gizli komitelerin kurulması için Arnavut vatandaşları teşvik etmeye çalışmıştır[693]. Bu sırada yayın faaliyetlerine de devam etmiş ve Aralık 1909'da "Arnavut Kadını" isimli bir dergi yayınlamaya başlamıştır[694]. Hapisten çıktıktan sonra bir yandan Arnavut şehirlerini ziyaret eden Derviş Hima, aynı zamanda siyasi sahada da aktif bir rol üstlenmiş ve Şubat 1909 tarihinde İbrahim Temo'nun öncülüğünde kurulan Osmanlı Demokrat Fırkası'na (Fırka-i İbad) katılmıştır[695]. Temo ve Hima gibi Arnavutların çalışmaları neticesinde parti kısa sürede on altı şubeye ulaşmış ve İstanbul'da iki önemli kulüp açmıştır[696].

4.2.3. 31 Mart Olayında Arnavutların Etkisi ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler

Meşrutiyetin ilanıyla birlikte daha özgür bir ortama kavuşacakları düşüncesinde olan Arnavutlar, İttihat ve Terakki yönetiminin yürüttüğü merkeziyetçi politika nedeniyle istediklerini elde edememişlerdir. Bu durum rejimin henüz daha ilk yılında güçlü bir muhalefet grubunun oluşmasına neden olmuş, siyasal alanda kutuplaşmalar ve krizler patlak vermiştir. İsmail Kemali Arnavutlar ile İttihatçılar arasında yaşanan fikir ayrılığı ve çatışmalar için:

> "*Arnavutlar, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gerçek niyetlerini ve kendi tasavvurlarıyla İttihatçıların programı arasındaki uçurumu fark etmekte gecikmediler. Arnavutların ittihattan anladığı, farklı milliyetlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun hükmü altındaki bütün halklarını millî mevcudiyetlerini teminat altına alacak ve bu sayede imparatorluğu daha da güçlendirecek bir birlik olacaktı. Hâlbuki İttihat ve Terakki, bütün farklı milliyetleri kökenlerini inkâra zorlayarak birleştirmek düşüncesindeydi…*"

[692] Prifti, *a.g.e.,* s. 234.
[693] Sönmez, *a.g.e.,* s. 99.
[694] Ahmet Ali Gazel-Şaban Ortak, "İkinci Meşrutiyet'ten 1927 Yılına Kadar Yayın İmtiyazı Alan Gazete ve Mecmualar (1908-1927)", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Cilt: 7, Sayı: 1, Erzurum 2006, s. 232.
[695] Çelik, *a.g.e.,* s. 127.
[696] Temo, *a.g.e.,* s. 207.

yorumunda bulunmuş ve yönetimin Arnavutların ve azınlıkların isteklerine cevap veremediğini vurgulamıştır[697].

İttihat ve Terakki'nin güvenoyunu alan Kamil Paşa kabinesinin sonrasında cemiyetin oylarıyla düşürülmesi muhalefetin ve özellikle Ahrar Fırkası'nın şiddetli tepkisine neden olmuş, basın organlarından İkdam, Sabah, Yeni Gazete, Sada-yı Millet, Hukuk-ı Umumiye ve Serbesti adlı gazeteler de İttihat ve Terakki'ye karşı büyük bir muhalefet hareketine başlamışlardır[698]. Muhalefetin tepkisi basın aracılığıyla sürmeye devam ederken, 6 Nisan gecesi Serbesti gazetesinin başyazarı Hasan Fehmi bilinmeyen biri tarafından vurularak öldürülmüş, İttihat ve Terakki'yi şiddetle eleştiren Serbesti gazetesinin başyazarının öldürülmesi ve öldüren kişinin bulunmasıyla ilgili yeterli takibatın yapılmaması mevcut tepkilerin daha da artmasına sebep olmuştur. Kamuoyu cinayetten cemiyeti sorumlu tutmuş, mülkiye ve tıbbiye öğrencileri tarafından gösteriler düzenlenmiştir. Cinayetten bir gün sonra mecliste de gergin bir hava hâkim olmuş, katilin neden yakalanmadığı sorgulanmış ve bazı mebusların ısrarı üzerine konuyla ilgili bir önerge sunulmuştur. Durumu protesto eden Müfit Bey, hem Hasan Fehmi'nin hem de meclisin açılışından önce faili meçhul bir cinayete kurban giden eski hafiyelerden İsmail Paşa'nın Arnavut olduklarını, her ikisinin de katillerinin bulunması gerektiğini ifade etmiş, kendisinin de bir "Arnavut ve Osmanlı" olduğunu vurgulamıştır[699].

İttihat ve Terakki, yayın organları olan Tanin ve Şura-yı Ümmet vasıtasıyla cinayetle ilgisi olduğunu iddia eden suçlamaları reddetmiş[700] ancak açıklamalar muhalefetin öfkesini durduramamıştır. Düşük rütbeli askerlerden, softa ve ulemalardan, İttihad-ı Muhammediye Cemiyeti ve Derviş Vahdeti'den oluşan bir grup muhalif 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909) tarihinde harekete geçmiş ve şeriat yanlısı propaganda yapmaya başlamıştır. Derviş Vahdeti'nin "Volkan" gazetesi, bir yandan softaların ve askerlerin dini duygularını etkilemeye yönelik propagandaya devam ederken bir yandan da asıl amaçları olan İttihat ve Terakki'yi düşürmeye yönelik faaliyetlerde bulunmuş, gruptaki muhalifleri cemiyet aleyhine kışkırtmıştır. Ahrar Fırkası, diğer

[697] *İsmail Kemal Bey'in Hatıratı*, s. 262.
[698] Kansu, *İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913,* İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 54-55.
[699] Akşin, *a.g.e.,* s. 198-199.
[700] Kansu, *a.g.e.,* s. 70-71.

muhalif kesimler ve İngiltere tarafından da desteklenen başkaldırı hareketiyle; İttihat ve Terakki'nin ortadan kaldırılmasını, Kamil Paşa'nın sadrazam, Nazım Paşa'nın Harbiye nazırı ve İsmail Kemali'nin Meclis Başkanı olmasını amaçlamıştır. Ancak hareket zamanla muhalefetin kontrolünden çıkarak farklı bir gelişim göstermiş, meclis ve hükümet gerekli otoriteyi sağlayamayınca Abdülhamit tek kurtuluş çaresi haline gelmiş, hareket Abdülhamit yanlısı ve meşrutiyet karşıtı bir çizgide ilerlemeye başlamıştır[701].

Olayın gerçekleşme sürecinde gerek mecliste gerekse orduda Arnavutların önemli bir rolü olmuş, ilk ayaklanan taburun liderliğini Arnavut Hamdi Yaşar Çavuş üstlenirken, mecliste olayı yönlendiren isim ise Berat mebusu İsmail Kemali Bey olmuştur. İsmail Kemali Bey'in yanı sıra diğer Arnavut mebuslar Müfit Bey ve Esat Paşa da hareketin gelişimini yakından takip etmiş ve desteklemişlerdir. Muhalifleri destekleyen İsmail Kemali mecliste, asi askerlerin isteklerinin yerine getirilmesi hususunda çaba göstermiş ve kabinenin düşürülmesi için meclisteki mebuslara telkinlerde bulunarak bu doğrultuda karara varılmasını sağlamıştır. Askerlerde ilk gün sundukları taleplerde İsmail Kemali'nin Meclis başkanlığına getirilmesini istemişler ve meclis de aynı doğrultuda karar almıştır[702].

İsyanın ilk günü İşkodra Mebusu Esat Paşa Toptani ve Ergiri mebusu Müfit Bey Yıldız Sarayı'na gelmişler, ikinci mabeynci Nuri Paşa aracılığıyla padişahın Ayasofya'da askere görünmesini istemişlerdir. Ancak Abdülhamit kendini düşürecekleri endişesiyle onların bu teklifini reddetmiş, bunun üzerine padişah adına genel af ve nasihatleri ihtiva eden bir irade hazırlanmıştır. Bu irade-i seniye Ali Cevat Bey tarafından askerlere okunmuş ve kendilerinin padişah tarafından affedildiği beyan edilmiştir[703]. Aynı gece İsmail Kemali, Ethem Paşa ve Halep mebusu Rıfat askerlere, taleplerinin padişah tarafından kabul edildiğini açıklamış ve askerlerin kışlasına ahalinin de işine gücüne dönmesi istenmiştir[704]. 14 Nisan günü Tevfik Paşa hükümeti kurmakla görevlendirilmiş ve Tevfik Paşa İsmail Kemali Bey'i Adliye Nezareti'ne yahut istemezse Dâhiliye Nezareti'ne getirmeyi teklif

[701] Akşin, *a.g.e.,* s. 203; Sönmez, *a.g.e.,* s. 122-123.
[702] Sönmez, *a.g.e.,* s. 123; Kansu, *a.g.e.,* s. 84-85.
[703] Akşin, *31 Mart Olayı,* Sinan Yayınları, Ankara 1972, s. 78-79.
[704] Sönmez, *a.g.e.,* s. 124; Akşin, *a.g.e.,* s. 79.

etmiş, ancak Ahmet Rıza'nın azlinden sonra Meclis-i Mebusan Başkanlığı'na getirileceğini düşünen İsmail Kemali her iki teklifi de reddetmiştir. Nazım Paşa'nın Hassa Ordusu Kumandanlığı'na getirilmesi için de faaliyette bulunan İsmail Kemali, konuyla ilgili padişahla görüşmeye muvaffak olmuş ve Nazım Paşa'nın bu göreve getirilmesini sağlamıştır. İstanbul'da yeni kabine kurulmaya çalışılırken, aynı günün gecesi İttihat ve Terakki'nin kalesi olan Selanik'te hareketlenmeler başlamış ve 31 Mart ayaklanmasını protesto eden büyük gösteriler düzenlenmiştir. Otuz bin kişinin katıldığı bir toplantıda Meşrutiyet'in muhafaza edileceğine dair söz verilmiş ve çok sayıda gönüllü, askeri darbeye müdahale etmek üzere askere yazılmıştır. Mahmut Şevket Paşa'yla yapılan toplantıda askeri darbeye son vermek üzere Rumeli'deki birliklerin ivedilikle yola çıkmasına karar verilmiştir[705].

İsyanın üçüncü gününde (15 Nisan 1909), Arnavut mebuslar İsmail Kemali ve Müfit Avlonya Arnavut Kulübü'ne bir telgraf çekerek bir süreden beri devam eden İttihat ve Terakki aleyhindeki kamuoyu ayaklanmasına askerlerin de dâhil olduğunu ve bunların şeriat hükümleri ile birlikte meşrutiyetin muhafaza edilmesini meclisten istediklerini, bunun üzerine Hilmi Paşa kabinesinin istifa ederek yerine meşrutiyetin gereklerini yerine getirecek yeni kabinenin kurulduğunu ifade etmişler ve Avlonya kulübünden her şeyin yolunda olduğu bilgisinin tüm Arnavut kulüpleri ile paylaşılmasını istemişlerdir. Avlonya Arnavut kulübe aldığı telgraf üzerine hemen bir sonraki gün harekete geçmiş ve Draç Bashkim Kulübü'ne gönderdiği bir telgrafta İsmail Kemali ve Müfit Bey'in mesajlarını aynı şekilde iletmiş, olayın gerici bir hareket olmadığını ifade etmiş ve Hareket Ordusu'nu protesto etmelerini istemiştir[706].

Beşinci güne gelindiğinde Binbaşı Muhtar Bey komutasındaki Hareket Ordusu İstanbul'a yaklaşmaya başlamış ve Rumeli'den gönderilen darbe karşıtı protesto telgrafları artmıştır. Hareketin yedinci gününde ise Hareket Ordusu'nun İstanbul'un önlerinde görülmeye başlamasıyla İsmail Kemali harekete geçmiş ve 19 Nisan'da yabancı elçilerin duruma müdahale etmesi için girişimlerde bulunmuştur. Alman ve Rus elçilerinden aldığı olumsuz yanıt üzerine İngiliz Elçiliği'ne başvuran İsmail

[705] Kansu, *a.g.e.,* s. 90-92.
[706] Akşin, *a.g.e.,* s. 114.

Kemali, Büyükelçi Lowther'dan İstanbul'a girecek Hareket Ordusu'nu engellemesini istemiştir. Ancak bu süreçte hükümetin istifa etmesi ve İsmail Kemali hakkında tutuklama kararı çıkması planları değiştirmiş, bu karar üzerine 20 Nisan'da İngiliz Elçiliği'ne sığınan İsmail Kemal İngiliz Bandıralı Tevfikiye gemisiyle İstanbul'dan kaçmıştır. 23 Nisan'da Meclis'e çektiği telgrafta ise bazı işleri için zaten izin istemek niyetinde olduğunu, rahatsızlığı da üstüne eklenince İstanbul'dan ayrıldığını ve bu sebeple yirmi gün süreyle izne çıktığını ifade etmiştir. İsmail Kemali'nin yandaşı olan mebus Müfit Bey de 19 Nisan günü hasta olduğu gerekçesiyle Meclis'e gelmemiş ve Bükreş'e kaçmıştır. İstanbul'dan kaçan İsmail Kemali ve Müfit Bey kısa bir süre sonra Atina'da bir araya gelmiştir[707].

Mahmut Şevket Paşa[708], 31 Mart olayı ile ilgisi olduğu düşünülen İsmail Kemali ve Müfit Bey'in yargılanması için meclise başvuruda bulunmuş[709] ve 5 Mayıs 1909 tarihinde gerçekleşen oturumda bir araştırma komisyonu oluşturulmasına karar verilmiştir[710]. Durumdan haberdar olan İsmail Kemali ve Müfit Beyler ise Atina Sefareti vasıtasıyla İstanbul'a gönderdikleri telgrafta, 31 Mart vakası ile bağlantılı olmadıklarını ve haklarındaki suçlamaların asılsız olduğunu ifade etmişlerdir[711]. Mecliste yapılan uzun tartışmaların ardından İsmail Kemali ve Müfit Bey'in suçlanması için yeterli delil bulunmadığı kararlaştırılmış ve bu sebeple Divan-ı Harp'e sevk olunmalarına gerek görülmemiştir. Alınan kararlar Arnavut mebuslar tarafından sevinçle karşılanmıştır[712].

Siyasi cephede Arnavut mebuslar 31 Mart destekçisi olarak tartışmalara sebep olurken, yaşanan olaylar Arnavut halkı arasında farklı tepkileri beraberinde getirmiştir. Selanik gibi İttihat ve Terakki'nin nüfuzlu olduğu bölgelerde meskûn Arnavut halk, ayaklanma karşıtı bir tutum sergilemiş, ayaklanma aleyhine yapılan miting ve gösterilerde bulunmuş ve Ohri Milli taburu ile birlikte Resneli Niyazi ayaklanmayı bastırmak için hareket eden Hareket Ordusu'na katılmıştır. Dahası

[707] Sönmez, *a.g.e.,* s. 125-126.
[708] Mahmut Şevket Paşa ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Mahmut Şevket Paşa, *Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü: Sadrazam ve Harbiye Nazırı,* ARBA Yayınları, İstanbul 1988.
[709] Kemal Yakut, "Mahmut Şevket Paşa ve Dönemi", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı,* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir 1998, s. 192.
[710] MMZC, D:1, İ:67, C:3, 22 Nisan 1325 (5 Mayıs 1909), s. 258-261.
[711] MMZC, D:1, İ:77, C:1, 9 Mayıs 1325 (22 Mayıs 1909), s. 600.
[712] Kansu, *a.g.e.,* s. 142; Sönmez, *a.g.e.,* s. 126.

Selanik'teki Arnavut kulübü İstanbul'dan kaçan İsmail Kemali'yi vatan haini ilan etmiş ve halkı onun kışkırtmalarına karşı sağduyulu olmaya çağırmıştır. Yine Arnavutlarla meskûn Yanya, İştib, Yakova, Debre, Preşova, İşkodra, Manastır, Vulçitrin ve Geylan bölgelerinden 31 Mart'ı protesto eden telgraflar çekilmiştir. Cemiyetin nüfuzunun yoğun olduğu yerlerde karşıt hareketler göze çarparken İsmail Kemali'nin nüfuzunun yoğun olduğu Avlonya ve Elbasan'da ise gerek Arnavut kulüpleri gerekse halk 31 Mart ayaklanmasını destekleyen bir tutum sergilemiştir[713]. 31 Mart destekçisi olan Arnavutlar, İttihat ve Terakki'nin Türkleştirici ve merkeziyetçi tutumuna karşı hareketin yanında yer alırken, protesto eden taraf ise olayın anayasa karşıtı bir saldırı olduğunu düşünerek meşrutiyeti muhafaza etmek amacıyla karşıt bir duruş sergilemiştir.

31 Mart'ın önemli sonuçları olmuş, olay neticesinde II. Abdülhamit tahttan indirilip yerine Mehmed Reşad geçirilirken II. Meşrutiyet'in ilanıyla yeniden kazanılan özgürlükler büyük oranda kaybedilmiştir. Olayın sekizinci günü yani 20 Nisan 1909 tarihinde Mahmut Şevket Paşa hükümete bir ültimatom göndererek, meşrutiyetin yeniden tehlikeye girmesini önlemek adına Matbuat, Cemiyet ve Kulüp, Miting ve Serseri Nizamnameleri düzenlenmesini ve bunlar hazır oluncaya kadar sıkıyönetim ilan edilmesini istemiştir[714]. Hareket Ordusu İstanbul'a girdikten sonra Mahmut Şevket Paşa tarafından ilan edilen sıkıyönetim 15 Temmuz 1909 tarihine kadar devam etmiş, bu süreçte kanunlarda düzenlemeler yapılmış ve yeni kanunlar çıkarılmıştır. 21 Ağustos 1909 tarihinde yapılan değişiklikle Kanun-i Esasi gerçek anlamda meşruti bir hale getirilmiş, 9 Haziran 1909'da İçtimaat-ı Umumiye Kanunu, 29 Temmuz 1909'da Matbuat Kanunu, 7 Ağustos 1909'da Müslüman olmayan erkeklerin de askere gitmeleri için Anâsır-ı Gayrimüslime'nin Kur'aları Hakkında Kanun, 16 Ağustos 1909'da Cemiyetler Kanunu, 27 Eylül 1909'da Çeteler hakkında kanun ve bunlara ek olarak eski düzenin tasfiyesini pekiştirecek olan çeşitli kanun ve iradeler çıkarılmıştır[715].

[713] Sönmez, *a.g.e.,* s. 126-128.
[714] Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki,* s. 225.
[715] Akşin, *a.g.e.,* s. 228-231.

Arnavutlar özellikle cemiyetler ve çeteler hakkında çıkarılan kanunları tepkiyle karşılamışlar[716], siyasi amaçları olan cemiyetlerin yasaklanması karşısında kulüplerinin kapanmasını önlemek için bir takım girişimlerde bulunmuşlardır. 1910 Mart'ında Manastır Kongresi'nde toplanan Arnavutlar, kulüp komitelerinin herhangi bir partiye bağlı olmamalarını ve toplantılarında yalnızca edebiyata ilişkin tartışmalar yapılmasını kararlaştırmışlardır[717]. Kongrede ayrıca özerklik fikrini gündeme getiren altı maddelik gizli bir program ele almışlar ve burada Arnavut kavminin resmen tanınması, orduda Arnavut alaylarının oluşturulması, yerel meclisin onayı olmadan merkezi hükümetin hiçbir girişimde bulunmaması, bölgenin ihtiyaçlarını karşılamak üzere ayrı bir bütçenin hazırlanması ve genel bir valinin atanması gibi hususlara yer vermişlerdir. Alfabe meselesinin de ele alındığı kongrede, Arnavutluk'ta Arnavutçanın resmi dil olmasını ve Arnavutluk mekteplerinde Arnavutçanın Latin harfleri ile öğretilmesini kararlaştırmışlardır[718]. Ancak Arnavutların kulüpler ile ilgili aldığı karar pek etkili olmamış ve 1910 yazında Arnavut kulüpleri kapatılmıştır[719].

Arnavutların tepkisine neden olan bir diğer kanun ise Kasım 1909'da yürürlüğe giren Çeteler Kanunu olmuştur. Bu kanun gereğince silah taşıyan ve saklayanlara altı ay, çetelere katılanlara ise on yıl hapis cezası verilmesi öngörülmüş; çete organizatörleri ve gerilla liderlerinin de idam cezasına çarptırılmasına karar verilmiştir. Kanunda ayrıca aileden bir kişinin çeteye katılması durumunda bütün ailenin cezalandırılması ve mal varlığına el konulması maddeleri de yer almıştır. Bu durum kabileler halinde yaşayan halk tarafından, direnişi kırmaya yönelik acımasız yasal önlemler olarak değerlendirilmiştir[720]. Matbuat Kanunu ile birlikte Arnavutluk'taki gazeteler kapanmış ve gazete yazarları da tutuklanmıştır. Kanunlara dayanarak verilen dayak ve falaka gibi cezalarda da Arnavutlar arasında hoşnutsuzluğa sebep olmuş ve Arnavutların yeni yönetime güvenlerini sarsmıştır. Bu şartlar altında Arnavut aydınlardan oluşan kulüplerin birçoğu muhalefet saflarına katılmış ve Manastır Bashkim Kulübü Arnavut muhalefetinin merkezi haline gelmiştir[721].

---

[716] Birecikli, *a.g.t.,* s. 228.
[717] Sönmez, *a.g.e.,* s. 134.
[718] Yakut, "Arnavutluk Bağımsızlık Hareketinde Alfabe ve Eğitim Tartışmaları", *Balkanlar'da İslam Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri (4-7 Aralık 2003),* (Haz: Ali Çaksu), İstanbul 2006, s. 42-43.
[719] Sönmez, *a.g.e.,* s. 134.
[720] Skendi, *a.g.e.,* s. 395.
[721] Sönmez, *a.g.e.,* s.135.

4.3. Bağımsızlığa Giden Süreçte İsyanlar ve Kongreler

4.3.1. 1909 Arnavut İsyanı

Meşrutiyetin yeniden ilanı sonrasında zorunlu askerlik hizmetinin tatbik edilmesi, İttihatçıların, Arnavutları silahsızlandırma düşüncesi ve Arnavut okullarında Türkçeyi zorunlu olarak Arap harfleri ile okutma konusundaki ısrarları bir yandan İttihat yönetimi ile Arnavutların arasını açarken bir yandan da meclisteki Arnavut mebusları ve İttihatçıları karşı karşıya getirmiştir. Meşrutiyet'ten istediklerini elde edemeyen Arnavutlar Avusturya ve İtalya'nın da tahrikleriyle 1909 yılında bahar aylarında isyan hareketlerine başlamışlardır. Bu durum özellikle 31 Mart darbesi sonucunda daha şiddetli bir hâl almış ve henüz Meşrutiyet'in ilk yılı dolmadan İpek'te bir Arnavut ayaklanması patlak vermiştir[722].

Nisan 1909 tarihinde bir Arnavut, silahını almak isteyen teğmeni yaralamış ve bu durum bölgede tansiyonun artmasına neden olmuştur. Olayın suçlularını tespit etmek üzere Cavit Paşa tarafından bölgeye gönderilen birlikler büyük bir tahribata sebep olmuş, köydeki kuleler toplarla yıkılmıştır. Aynı süreçte halktan eski vergi borçlarının istenmesi ve askerlik hizmetine yönelik uygulamalar mevcut gerilimi tetiklemiş ve yeni ayaklanmaları beraberinde getirmiştir. Arnavutluk'ta meydana gelen ayaklanmalar ancak Cavit Paşa'nın şiddetli müdahalesiyle bastırılabilmiştir[723].
31 Mart darbesinin ardından olaydan sorumlu tutulan bazı Arnavutların idam cezasına çarptırılması ve İsmail Kemali ve Müfit Beyler gibi olayla ilgisi olduğu düşünülen mebusların dokunulmazlıklarının kaldırılmasının istenmesi Arnavutlar arasında öteden beri devam eden huzursuzluğun daha da artmasına neden olurken[724], Cavit Paşa'nın ayaklanmayı bastırmak için uyguladığı şiddet meclisteki Arnavut mebusları harekete geçirmiştir. Olayı meclise taşıyan Üsküp mebusları Şekip ve Sait Efendiler, Priştine mebusları Hüseyin Fuat ve Hasan, Senice mebusu Hasan ve Yakova mebusu Ali Beyler, Yakova kazası dâhilindeki Arnavutlarla çatışan ve İpek'te birçok evi toplarla yıktıran Cavit Paşa hakkında meclisten bir açıklama

[722] Maden, *Arnavutluk'un Bağımsızlık Süreci (1877-1913),* s. 164.
[723] Müfid Şemsi, *Şemsi Paşa, Arnavudluk ve İttihad-Terakki El Hakku Ya'lû velâ Yu'lâ Aleyh*, (Haz: Ahmed Nezih Galitekin), Nehir Yayınları, İstanbul, 1995.s. 20-21.
[724] Müfid Şemsi, *a.g.e.,* s. 20

beklemişler ve konuyla ilgili soruşturma yapılmasını talep etmişlerdir[725]. Arnavut mebuslarının sundukları istizah takriri üzerine Dâhiliye nazırı Ferit Paşa; Arnavutluk'ta bir takım yolsuzluklar üzerine bu muamelede bulunulduğunu, sebepsiz yere kan dökülmemesi için hükümetin elinden geleni yaptığını ve bölgede asayişin büsbütün sağlandığını ifade etmiştir. Ferit Paşa'nın açıklamasına Üsküp mebusu Sait Bey itiraz etmiş ve İpek'te ve Yakova'da Cavit Paşa'nın keyfi olarak bazı evleri yaktığını dile getirmiştir. İtiraz üzerine yeniden söz alan Ferit Paşa, kendisine Kosova valisi tarafından verilen bilgide böyle bir durumun söz konusu olmadığını, valinin sözüne itimadının tam olduğunu yalnızca vergi vermek istemeyen ve irtica hareketlerinde bulunan bir takım kişilere karşı kötü muamelede bulunulduğunu yinelemiş, sonuç itibariyle aksi ispat edilmedikçe konuyla ilgili tahkikata lüzum olmadığını beyan etmiştir[726].

Bu dönemde ayrılıkçı söylemlerin hedefi olan Arnavutlar, haklarında öne sürülen önyargıyı kırabilmek için bir takım girişimlerde bulunmuşlardır. Arnavut mebuslar ve Âyan meclisi üyeleri 6 Temmuz 1909'da Takvim-i Vekayi gazetesinde yayınladıkları beyannamede, bağımsızlık yahut özerklik niyetinde olmadıklarını, beş yüz yıldır Türklerle birlikte yaşayan Arnavutların yalnız yaşamalarının mümkün olmayacağını ve Arnavutların özgür bir şekilde meşruti Osmanlı idaresinde yaşamak istediklerini ifade etmişlerdir[727].

4.3.2. Debre Kongresi (23-28 Temmuz 1909)

31 Mart olayının bastırılmasının ardından Balkanlar'dan sükûnet sağlanmaya çalışılırken Arnavutlar arasında hoşnutsuzluklar yaşanmaya devam etmiş, Avlonya, Üsküp ve Manastır gibi yerlerde ayaklanmalar çıkmaya başlamıştır. Arnavutlar arasında Abdülhamit rejimini destekleyen ve muhafazakâr eğilim gösteren kesimlerin olduğu konusunda yabancı basında haberler çıkmaya başlamış ve zamanla bu havadis Türk gazetelerinde de yayılmıştır. Bu durum muhafazakâr görüşteki Arnavutları meşrutiyet rejimine yaklaştırmak için bir çalışma yapılması gereğini

[725] MMZC, D:1, İ:97, C:1, 8 Haziran 1325 (21 Haziran 1909), s. 507.
[726] MMZC, D:1, İ:98, C:1, 9 Haziran 1325 (22 Haziran 1909), s. 546-547.
[727] Müfid Şemsi, *a.g.e.,* s. 21.

doğurmuş ve 10 Temmuz 1909 tarihinde Debre'de bir kongrenin toplanması kararlaştırılmıştır[728].

Böyle bir kongrenin toplanması fikri Jön Türk destekçisi Arnavutlar tarafından ortaya atılmış ve yapılan toplantı vasıtasıyla Jön Türklerin Arnavutlara Arap alfabesini kabul ettirmeleri, bu suretle Manastır'da alınan kararları etkisiz hale getirmeleri amaçlanmıştır. Debre Osmanlı Arnavut Meşrutiyet Komisyonu ise ilan ettiği basın duyurusunda kongrenin amacının, Arnavutların meşrutiyete ve Osmanlılık fikrine bağlılıklarını göstermek olduğunu ifade etmiştir[729]. Kongreye bütün Arnavut kulüpleri davet edilmiş ve Arnavutların sempatisini kazanmak isteyen Jön Türkler, henüz kongre başlamadan önce ilkokullarda Arnavutça derslere izin verdiklerini ve 1909 yılı başındaki 31 Mart ayaklanmasına katılanların tümü için umumi bir af ilan ettiklerini duyurmuşlardır[730].

Kongreye Derviş Hima ile birlikte çoğu Arnavut olan 315 delege katılmış[731] ve delegeler 10 Temmuz 1325 (23 Temmuz 1909) tarihinde Hükümet Konağı'nda toplanmıştır. Heyetin başkanlığını İttihatçıların desteklediği Debre Mebusu İsmail Bey üstlenmiş ancak kongrenin ilk gününde İsmail Bey'in hayatını kaybetmesi üzerine açılış bir sonraki güne ertelenmiş ve oturumlar beş gün boyunca devam etmiştir. Kongrede Kosova'yı kendi topraklarının bir parçası olarak gören Sırbistan'a karşı şiddetli tepkiler gösterilmiş ve Arnavutluk'un bölünmez bir bütün olduğuna vurgulanmıştır. Görüşmeler sırasında İşkodra delegelerinin Arnavutların da diğer vilayetlerde olduğu gibi vergi ve asker temin etme hususunda gereğini yapmaları yönündeki konuşmaları hem hükümet hem de Jön Türkler tarafından sempatiyle karşılanmıştır[732]. Bununla birlikte Jön Türkler Arnavut delegelere, özü Osmanlıcılık fikri olan dört maddelik bir program empoze etmeye çalışmışlardır. Arnavutlar ve Derviş Hima Jön Türklerin hazırladığı bu programa karşı çıkmış, iki taraf arasında çatışmalar meydana gelmiştir[733].

[728] Faruk Ilıkan, "Debre Kongresi", *Simurg: Kitap Kokusu,* Yıl:1, Sayı:1, İstanbul Ekim 1999, s. 200.
[729] Çelik, *a.g.e.,* s. 241-242.
[730] Bartl, *a.g.e.,* s. 286.
[731] Kaleshi, *a.g.m.,* s. 581.
[732] Çelik, *a.g.e.,* s. 242.
[733] Prifti, *a.g.e.,* s. 236.

Çoğunluğu Müslüman Arnavutlardan müteşekkil Debre kongresi sonucunda delegeler; beş maddeden oluşan "Mevâd-ı İbtidâiye-i İttihâdiye" ile on iki maddeden müteşekkil "Mevâd-ı Tâliye-i ihtiyâciye" kararları ile "Protokol Sureti"ni kabul etmişlerdir. Kongreye katılan delegeler, Osmanlı devletine bağlılıklarını ifade ederek Osmanlı yaşamak ve ölmek, meşrutiyete bağlı kalmak ve savunmak, gerekli durumlarda askeri kuvvetle hükümeti muhafaza etmek ve ahz-ı asker kanununun her yerde uygulaması hususunda söz birliği yapmışlardır[734]. Böylece Jön Türklerin uygulamak istediği program tüm Arnavutlar tarafından desteklenmese de kısmen başarılı olmuş ancak bazı Arnavutlar bir takım hususi Arnavut meselelerini de programa dâhil etmişlerdir. Bu doğrultuda alfabe ve eğitim alanında yaşanan yoğun tartışmaların ardından kongrede alınan kararların üçüncü maddesi eğitim konusuna ayrılmış ve medreselerin ıslah edilmesi, öğretmen okullarının açılması, Rumeli'de bir üniversitesinin tesisi, çağdaş ilk, orta ve lise eğitimi veren okulların en kısa sürede faaliyete geçmesi kararlaştırılmıştır. Genel okulların yanı sıra sanayi ve ziraat okullarının da kurulması kabul edilmiş ve bu okullarda Arnavutça öğreniminin serbest olması için de çalışmaların yapılmasına karar verilmiştir. Alfabe konusunda ise Arap ya da Latin harflerinin kullanımının halkın tercihine bırakılması istenmiştir[735]. Bunun yası sıra ulusal bilinci gelişmiş olan bu Arnavutlar, bölgeye memleketin dilini ve adetlerini bilen memurların atanmasını, dini törenlerde Arnavutçanın kullanılmasını, müstakil bir Arnavut Ortodoks kilisesinin açılmasını, Fransız tütün tekelinin kapanmasını ve yolların inşa edilmesini talep ederek bir takım hususi Arnavut meselelerini de programa dâhil etmişlerdir[736]. Kongrede çoğunlukla Jön Türklerin kararları kabul edilmişse de Arnavut ulusalcılarının eğitim, alfabe ve atanacak memurlar konusundaki isteklerine de olumlu cevap verilmiştir. Alınan kararlar tüm Arnavutlar tarafından onaylanmamış, Berat İttihat Kulübü kongre kararlarına karşı çıkarken[737], bazı Arnavutlar vergi meselesi sebebiyle Firzovik'te toplanmışlar ve ayaklanmaya başlamışlardır. Özellikle Kuzeyli Arnavutlar vergi ve askerlik hususunda alınan kararlardan dolayı büyük bir rahatsızlık duymuşlar ve birbiri ardına isyan hareketlerine girişmişlerdir[738].

[734] Külçe, *a.g.e.,* s. 385; Olgun, *a.g.e.,* s. 263.
[735] Karakaş-Yavaş, *a.g.m.,* s. 683.
[736] Bartl, *a.g.e.,* s. 286-287.
[737] Olgun, *a.g.e.,* s. 264-265.
[738] Çelik, *a.g.e.,* s. 257-258.

Kongrenin ardından Manastır üzerinden Selanik'e geçen Hima, burada birkaç gün kaldıktan sonra kardeşleriyle buluşmak üzere Halep'e hareket etmiş ve 2-8 Eylül tarihlerinde, Elbasan Maarif Kongresi'nin toplandığı sıralarda Halep'te kalmaya devam etmiştir[739].

4.3.3. Elbasan Arnavut Maarif Kongresi (2-8 Eylül 1909)

İttihat ve Terakki'nin kontrolünde, Osmanlı birliğinin bir gövde gösterisi olarak gerçekleşen Debre Kongresi'nin ardından Eylül 1909'da Elbasan'da yeni bir kongre düzenlenmiştir[740]. 2-8 Eylül 1909 tarihinde gerçekleşen kongreye Arnavutluk'un çeşitli yerlerinden yüz yirmi delege katılmış ve kongre başkanlığına Derviş Biçaku (Elbasanlı Derviş) seçilmiştir[741]. Selanik Bashkim Kulübü tarafından organize edilen kongreye daha çok orta ve güney Arnavutluk'tan katılım olmuş, İşkodra, Kosova ve Avlonya'dan ise hiçbir delege katılım sağlamamıştır. Katılan delegelerin üçte birini Hıristiyanlar oluştururken, Avusturya-Macaristan'ın desteklediği üç Proteston delege de kongrede önemli bir rol oynamıştır[742].

Tamamıyla Arnavut milli meselelerinin ele alındığı Elbasan Kongresi'nde bilhassa eğitim üzerinde durulmuş ve Arnavutların kurtuluşunu sağlayacak yegâne unsurun eğitim olduğu vurgulanmıştır. Yapılan görüşmelerin ardından Arnavut eğitim ve kültür hayatıyla ilgili on beş maddelik önemli kararlar alınmıştır. Bu maddeler şöyledir:

> ***"Madde 1-*** *Elbasan'da sene-i hâliye Eylülünde altı sınıflı bir darülmuallimin tesis ve küşâd edilecektir. Bu Mektebin idaresi Arnavutluk'ta ve diğer memleketlerde bulunan bilumum kulüpler ve şirketlerle Arnavut kavminin terakkisini arzu buyuran vatanperveran hamiyetmendân tarafından temin olunacaktır. Sınıfların hadd-ı mukarrere iblağı ve talebeler adedinin miktarı matlube vüsûlü hâlinde mezkûr mektep için senevî bin lira bir tesisatın lüzûmu var ise de talebe adedinin noksan ve sınıfların nâ-tamam bulunacağı müddet zarfında*

[739] Prifti, *a.g.e.,* s. 238.
[740] Bartl, *a.g.e.,* s. 287.
[741] Yeni Tasvir-i Efkâr gazetesi kongrenin başkanlığına Derviş Hima'nın getirildiğine dair bir haber yayınlamıştır. Ancak Derviş Hima o sırada Halep'te bulunmaktadır ve Elbasan Maarif Kongresi'ne katılmamıştır. Kongreye başkanlık eden kişi "Elbasanlı Derviş" ismiyle tanınan Derviş Biçaku'dur. Olgun, "Bir Jön Türk ve Arnavut Milliyetçisi: Derviş Hima (1872-1928)", s. 21 "Arnavut Kongresi", *Yeni Tasvir-i Efkâr,* 30 Ağustos 1325 (12 Eylül 1909), s. 6.
[742] Olgun, *a.g.e.,* s. 265.

mektebin idaresi için yalnız yedi yüz lira kadar bir paranın lüzumu vardır. Kongre mektebin ayrıca tab ve neşr olunacak bir nizamnamesini tertip etti.

Madde 2- *Korçe'deki Arnavut Mekatibi Cemiyeti namıyla bir iâne sandığı tesis ve bu sandığın Meclis-i Mebusanca bir şahsı manevi sıfatıyla tanınması kongrece takrir etti. Bu umumi sandık bilumum Arnavut kulüpleri, cemiyetleri ve kendi kavminin arzukeş terakkisi olan zevât-ı muhteremenin iâneleriyle idame edilecektir. Sandık en evvel Elbasan'da tesis ve küşâd edilen Darülmuallimin idaresini temine mecbur olduğu gibi Arnavutluk'un her bir tarafından idare edilen mekâtibe muâvenet edilecek ve diğer taraftan sandık heyetince teşkili mutasavver olan heyet-i ilmiyece tetkik edilmek şartıyla kitap ve risale-i lâzıme ve tedrisiye tab ve neşrine çalışacaktır.*

Madde 3- *Korçe cemiyetinin idare edeceği mekâtip için hükümetin muavenetini talep etmesi mukarrerdir.*

Madde 4- *Korçe Mekâtip cemiyeti Elbasan Darülmuallimin temin-i idâresinden sonra Arnavutların fakir ve iktidarsız bulunacağı yerlerde mektepler küşadına girişilecektir. Kongre Korçe Mekâtib Cemiyeti'nin idâresine müteallik bir nizamname tertip ve neşr etmiştir.*

Madde 5- *Arnavutlar, Arnavutluk'ta mevcut olan resmi ve gayr-i resmî sâireye Arnavutça lisanı da idhal ve icrayı tedrisat esbâbını istihzara çalışacaktır.*

Madde 6- *Arnavutluk'ta maârif ve sınainin tamim ve intişârıyla esbâb-ı ümrân ve saâdetin taharri ve temini maksad-ı ulviyesine vusul için bilumum kulüp ve cemiyetlerle erbâb-ı hamiyet Arnavutlar müttehiden ve müttefiken çalışmakla ve Korçe'deki Arnavut mekâtib cemiyeti sandığına muâvenet etmekle mükelleftir.*

Madde 7- *Umûm kulüp ve cemiyetler için bir merkez bulunacaktır.*

Madde 8- *Merkez kulübü, Arnavutluk'ta bulunacak ibtidâi ve rüşdî mekteplerinde tedrisâtın Arnavut lisânı üzerine icrâ edilmesini talep etmek vazifesiyle mükelleftir.*

Madde 9- *İki sene için kongre, merkez kulübü olmak üzere Manastır Bashkim Kulübü'nü intihab etmiş ve kulüplerin yekdiğeriyle temin-i merbutiyeti hakkında birkaç mevad-ı esasiyeyi havi ayrıca neşr olunacak nizamname yapmıştır.*

Madde 10- *Arnavutlar vilâyât-ı merkez-i umumiyesi vesaitiyle Arnavutluk'un icâb eden mahallerinde birer ziraat mektebinin tesis ve küşadını hükümetten talep eyleyeceklerdir.*

Madde 11- *Elbasan şive-i tekellümü Arnavutluk'un her tarafında kolayca tefhim edilir bir şive olması hasebiyle kongre umum muharrirlerine telif edecekleri kitap ve resâilde Elbasan şivesi istimalini rica eder.*

Madde 12- *Korçe mekâtip cemiyeti heyet-i idaresinin intihab ve tayini zımmında Mithat Bey, Derviş Bey, Naki Bey, Ahmet Dakli, Hıristo Dako, Süleyman, Baluşihi Kiryas, İrfan Hacı Bey efendilerden müteşekkil bir heyetin Korçe'ye azimeti kararlaştırılmıştır.*

Madde 13- *Arnavutluk'ta ilim ve maarifet ve sanatın medar-ı neşr ve tamimi olan Arnavut lisanının serbestîsi maksadını takip eden kulüp, cemiyet ve mekteplerden herhangisinin hangi taraftan her ne gibi tazyikâta duçar olursa, bu daireyi ittihada bulunan bütün kulüp ve*

cemiyetler yekvücut olarak ve her türlü vesail ve vesait-i kanuniyeye müracaat ederek tezayibat-ı vakayı ref ve izaleye çalışacaktır.
Madde 14- *Arnavutların umum ihtiyacat-ı ilmiyesi hakkında müzakerat ve mütalaat dermeyan edilmek üzere 1912 senesinde Elbasan'da tekrar bir kongrenin teşkili taht-ı karara alınmıştır.*
Madde 15- *Üç sene sonra Elbasan'da inikad edecek kongre programının tanzimi ve vakt-i münasibte bu babda ilanat ve ihbarat-ı mukteziyede bulunması hususatı kongrece Elbasan kulüp ve cemiyetlerine havale ve tevdi olunur*[743].”

Alınan bu kararlar Arnavut mebusların yaptıkları görüşmelerin ardından hükümete bildirilmiş, sadrazam ve dâhiliye nazırı da hükümetin Arnavutlara karşı beslediği iyi niyeti Arnavut heyetine beyan etmiştir. Arnavut heyetinden birinin yaptığı açıklamaya göre okullarda Arnavutça eğitim verilmesi ve Elbasan'da bir öğretmen okulunun açılması kararı hükümet tarafından kabul görmüştür[744]. Hükümet eğitim faaliyetlerini destekler nitelikte kararlar verirken bir yandan da zararlı gördüğü kuruluşlara müdahalelerde bulunmuş, Müslim ve gayrimüslim çocukların bir arada eğitim görmesi taraftarı olan Perparim Cemiyeti'nin Görice ve Elbasan'daki okullarını kapatma kararı almıştır. Ruhsatsız oldukları ve maarif nizamnâmesine uymadıkları gerekçesiyle kapatılan okullar, ancak 1 Mart 1911 tarihinde Müslüman çocuklara dini eğitim verilmesi ve sürekli teftişlerin gerçekleştirilmesi şartıyla yeniden açılmıştır[745].

4.3.4. Derviş Hima'nın İstanbul'a Yerleşmesi ve "Shqipetari (Arnavut)" Gazetesi'ni Yayınlaması

Belli bir süre kardeşlerinin yanında vakit geçiren Hima, Elbasan Maarif Kongresi'nin ardından yayın faaliyetlerine devam etmek üzere İstanbul'a dönmeye karar vermiştir.18 Aralık 1909 tarihinde Köstence üzerinden İstanbul'a gelmiş ve Beyoğlu'ndaki Emperyal Oteli'nde kalmaya başlamıştır[746]. İstanbul'da yayın faaliyetlerine yoğunlaşan Hima, "Arnavut Kadını" isimli Arnavutça gazetesini 28

[743] Çelik, *a.g.e.,* s. 259-261; Olgun, *a.g.e.,* 265-268; "İlbasan Kongresi", *İkdam,* 31 Ağustos 1325 (13 Eylül 1909); "Arnavutluk Kongresi Mukarrerâtı", *Sabah,* 4 Eylül 1325 (17 Eylül 1909), s. 2; "Arnavutluk Kongresi Mukarrerâtı", *Tanin*, nr: 376, 5 Eylül 1325 (18 Eylül 1909), s. 3-4.
[744] Çelik, *a.g.e.,* s. 262-263.
[745] BOA, BEO, 3864/289739, H. 29.02.1329 (01.03.1911); BOA, Dahiliye Siyasi [DH.SYS], 68/8, H. 12.07.1330 (27.06.1912).
[746] BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Tahrirat Kalemi Evrakı [DH.EUM.THR], 93/64, H. 16.12.1327 (29.12.1909).

Aralık 1909 tarihinde yayınlamaya başlamıştır[747]. Bununla birlikte daha önce Elbasan'da yayınlamayı planladığı "Shqipetari" gazetesinin ilk sayısını da, 31 Aralık 1909'da burada bastırmıştır. "Shqipetari" gazetesinde "Albania" gazetesinde izlediği aynı siyasi çizgiyi sürdürmek istemiş ve bu vasıtayla Arnavutluk davasını savunmayı amaçlamıştır[748]. Hima tarafından yönetilen gazete, Arnavutlardan oluşan bir heyet tarafından idare edilmiş ve iki sayfası Türkçe, diğer iki sayfası Arnavutça olmak üzere toplamda dört sayfa şeklinde haftalık olarak yayınlanmıştır. Hima, gazetenin ilk sayısında kaleme aldığı "Vatandaşlara İfademiz" başlıklı makalesinde, gazetenin daha önce Avrupa'da yayınladığı "Arnavutluk" gazetesinin devamı niteliğinde olduğunu belirtmiş ve gazetenin, cehalet içindeki Arnavut vatandaşları aydınlatmak; akıl, bilgi birikimi ve eğitim seviyelerini yükselterek onlara, Osmanlı unsurları içerisinde kendi değerlerini fark ettirmeyi amaçladığını ifade etmiştir[749]. Derviş Hima, bir yandan Arnavutların önemli bir mevkiye sahip olduklarını ifade ederek milli bilinci canlandırmaya çalışırken diğer yandan Jön Türk rejimi hedefleri çerçevesinde Osmanlılık fikri üzerine yoğunlaşmıştır[750]. O bu düşüncelerini gazetede kaleme aldığı makalesinde şu satırlarla dile getirmiştir:

> "*Biz ne bir Rum'un ne bir Bulgar'ın ne bir Sırp'ın ne bir Arap'ın veya Türk'ün veya Ermeni'nin Arnavut olmaları fikrinde olmadığımızı her vakit samimiyetle ilan edip duruyoruz... Bu nokta anlaşıldıktan sonra Osmanlılık âleminde ve hiddet-i siyasiyenizi tahkîm edecek kadar himmet sarfı icab ederse el uzatacağımız şüphesizdir. Zaten Arnavutlar hükümete karşı her vakit büyük yararlılıklar irâesinden çekinmemişlerdir. Şovenizmden uzaklaşarak memleket-i müşterekimizi memâlik-i mütemeddine derecesine yükseltmeye çalışırsak umûm için hayırlı olur fikrindeyiz… Arnavud'un hamiyet-i milliyesinden başka bir sermaye-i zâtîyesi yoktur. Umumun muavenetiyle intişar edecek ve umum "Arnavudlar" Arnavud'un devam-ı intişar-ı esbabını lemhatin düşüneceklerdir. Çünkü Payitahtımızda anasır-ı osmaniyenin her biri birer değil onbeş yirmişer gazete ile tenvir-i efkâra say-ü gayret etmektediler. Bizim de bir gazetemiz olursa zannedersek Osmanlılığın ahenk-i umûmi-i terakkîsine bir rükn-i mühim ilave edilmiş olur…*[751]"

Gazete ilk sayısında Osmanlılık fikri çerçevesinde ilerleyeceği sinyallerini vermişse de sonraki sayılarda Arnavutları yücelten ve onları diğer unsurlardan ayıran

[747] Emiroğlu, *a.g.m.,* s. 360.
[748] Prifti, *a.g.e.,* s. 241.
[749] Olgun, *a.g.m.,*s. 215.
[750] Prifti, *a.g.e.,* s. 241.
[751] "Vatandaşlara İfademiz", *Arnavut*, nr: 1, İstanbul, R. 31 Kânunuevvel 1325 (13.01.1910), s. 1.

noktalara dikkat çekmiş, on altınca sayıda yayınlanan "Arnavutluk Ahvâli" isimli makalede şu satırlara yer vermiştir:

> "*Arnavutlar, bu mülk ve memlekete en ziyade ve muhterem ve tarihi zekâlar, vücutlar yetiştiren bir kavimdir. Tarih-i Osmanî'nin en güzide, en ulvî, en ruhnevâz sayfalarında onların nesl-i şecâ'atlerinden, onların kanından, ruhundan kopmuş bir isme, büyük bir sadrazama, kıymetli bir kumandana tesadüf ederiz. Sadrazam paşa hazretlerinin dedikleri gibi Arnavutlar tarih-i Osmanînin elmasıdır…*[752]"

Hima'nın gazetesi belli bir süre Jön Türk rejiminin belirlediği çerçevede hareket etmeye çalışmış ancak bir süre sonra Arnavutluk davası ve Arnavutluk'un özerkliği için siyasi talepleri savunmaya başlamıştır. Bu durum gazetenin iki defa kapanmasına sebep olmuştur[753]. 9 Eylül 1910 tarihinde yirmi dokuzunca sayıda yayınlanan "Bir Garip Karar" başlıklı yazının, gayrimüslim Osmanlı vatandaşları üzerinde kötü bir etkiye neden olduğu tespit edilmiş ve Divan-ı Harb-i Örfi'nin aldığı karar doğrultusunda gazetenin yayınına ara verilmiştir (7 Ekim 1910)[754]. 9 Ekim tarihinde gazetenin yasaklanması üzerine Hima, Arnavut vatandaşları habersiz bırakmamak adına "Başkim" isminde farklı bi gazete yayınlamaya başlamış ve Arnavut gazetesinin otuz dört ile otuz dokuzuncu sayıları "Başkim" gazetesi adı altında yayınlanmıştır. 13 Aralık 1910 tarihinde yayın yasağının kalkmasıyla, kırkıncı sayıdan itibaren yeniden "Shqipetari (Arnavut)" gazetesi olarak yayınlanmaya devam etmiştir[755]. 1910-1911 yılları arasında "Arnavut" u yayınlamayı sürdüren Hima, Arnavut alfabesi hakkındaki görüşlerini gazetede yayınladığı "Arnavutluk", "Arnavud Lisanı Hakkında", "Arnavut Hurufatı", "Arnavutça Harfler Meselesi", "Arnavut Hurûfu: Hükümet Bitaraf Kalıyor", "Arnavut Hurufu Meselesinde Gizli Notlar" ve "Lîsan" başlıklı makalelerinde açıkça ifade etmiştir. Yazılarında özellikle Arnavut dilinin Latin alfabesi ile yazılmasına vurgu yapan Hima, bu görüşe karşı çıkanları eleştirmiş ve Arnavutça'nın Latin harfleri ile yazılmasının önünde gerek dini gerekse siyasi açıdan hiçbir engel olmadığını ifade etmiştir[756]. İttihat ve Terakki'nin Arap harflerinin kullanılması yönünde yaptığı

[752] "Arnavutluk Ahvâli", *Arnavut,* nr: 16, İstanbul R. 15 Nisan 1326 (28.04.1910), s. 1-2.
[753] Prifti, *a.g.e.,* s. 242-243.
[754] BOA, Dahiliye Nezareti Siyasi Kısım Belgeleri [DH.SYS.], 57/4, H. 08.10.1328 (13.10.1910).
[755] "Arnavut'un İfâdesi", *Arnavut*, nr: 40, İstanbul R. 30 Teşrinisani 1326 (13.12.1910), s. 1.
[756] Prifti, *a.g.e.,* s. 245; "Arnavut Lisanı Hakkında", *Arnavut*, nr: 1, İstanbul, R. 31 Kânunuevvel 1325 (13.01.1910), s. 2; "Arnavutluk" ve "Arnavut Hurûfâtı", *Arnavut*, nr: 2, İstanbul, R. 7 Kânunusani 1325 (20.01.1910), s. 1; "Arnavutça Harfler Meselesi", *Arnavut*, nr: 4, İstanbul, R. 21 Kânunusani

diretme ve ayrılıkçı söylemler karşısında kaleme aldığı "Arnavut Hurûfâtı" başlıklı yazıda;

> *"Zaten bizim bugün kullandığımız hurûf Türklüğe ve Müslümanlığa mahsus bir yazı değildir. Türklerin öteden beri başka bir yazıları vardı. Şimdi ki hurûfu sonradan kabul etmişlerdir. Cenâb-ı fahri kainât zamanında da bu şimdiki hurûf yoktu. Binâ'en-aleyh hurûf-ı müstameleyi Arnavudçanın tahririne müsait bulmayarak diğer birini kabul ve ihtiyaçlarına göre tâdil ve ıslah etmekle Arnavud vatandaşlarımızın ne Türklüğü ne İslâmlığa mugayir bir harekette bulunmuş olmazlar"*

diyerek taleplerinin meşru olduğunu vurgulamıştır[757]. Derviş Hima ile aynı görüşleri paylaşan Ohrili İhsan Murad da hükümetin aldığı, çoğunluğun isteği doğrultusunda Arnavut dilinin Arap harfleri ile okutulması kararına karşı çıkmış ve 12. sayıda "Hükümet Tarafgirlik Etmeyecekti" başlıklı yazısını yayımlamıştır. Yine 14. Sayıda yayınladığı "İpek Mebusu Bedri Bey'in Nutku Münâsebetiyle!- Hurûfat Meselesi" başlıklı diğer bir makalede Arnavut dilinin Arap harfleri ile yazılmasını savunan İpek Mebusu Bedri Bey'i eleştirmiştir[758]. Hima'nın gazetesi alfabe meselesinin yanı sıra Arnavutların kültürel taleplerini kararlılıkla savunmuş; Arnavut okullarının açılmasına, Arnavutluk'un gelişimine, Arnavut alfabesine ve Arnavut dilinin öğretilmesine karşı çıkan tüm Osmanlı yetkililerine, gazetecilere ve basın kuruluşlarına yayınladığı makaleler vasıtasıyla saldırmıştır[759]. Arnavutların hürriyete ve meşrutiyete olan bağlılıklarını dile getiren Hima, İttihat ve Terakki yönetiminin Arnavutları anlamadığını her fırsatta dile getirmiş[760] ve Arnavutluk'ta yaşanan tüm gelişmeleri gazetesi vasıtasıyla okuyucularını aktarmaya çalışmıştır. Özellikle eğitim konusundaki çalışmaları hem halka duyurmuş hem de yapılan faaliyetlerde bizzat sorumluluk üstlenmiştir. Haziran 1910 tarihinde yayınladığı "Struga ve Priştine'de Mekâtib-i İbtidâiye" adlı makalesinde, Struga'da Türkçe ve Arnavut diliyle eğitim

---

1325 (03.02.1910), s. 1; "Arnavut Hurûfu: Hükümet Bitaraf Kalıyor", *Arnavut,* nr: 5, İstanbul, R. 28 Kânunusani 1325 (10.02.1910), s. 1-2; "Arnavut Hurûfu Meselesinde Gizli Noktalar", *Arnavut*, nr: 7, İstanbul, R. 11 Şubat 1325 (24.02.1910), s. 1; "Lîsan", *Arnavut*, nr: 44, İstanbul, R. 25 Kânunuevvel 1326 (07.01.1911), s. 1. Makalelerin tam metni için bkz. Doğan, *a.g.t.*, ss. 566.

[757] "Arnavut Hurûfâtı", *Arnavut,* nr: 2, s. 2.

[758] "Hükümet Tarafgirlik Etmeyecekti", *Arnavut,* nr:12, İstanbul, R. 18 Mart 1326 (31.03.1910), s. 1; "İpek Mebusu Bedri Bey'in Nutku Münâsebetiyle!- Hurûfat Meselesi", *Arnavut,* nr:14, İstanbul, R. 1 Nisan 1326 (14.04.1910), s.1.

[759] Prifti, *a.g.e.,* s. 245.

[760] "Arnavutlar ve İttihâd ve Terakkî", *Arnavut,* nr: 22, İstanbul, R. 10 Haziran 1326 (23.06.1910), s. 1.

veren bir ilkokulun açılacağını haber vermiş, mektepte öğretmenlik yapmayı talep edenlerin Arnavut gazetesi idarehânesine müracaat edebileceklerini bildirmiştir[761].

Aynı yıl içerisinde yayınladığı sayılarda, yabancı devletlerin ve diğer Balkan devletlerinin Arnavutluk üzerindeki tehlikeli planlarını ele alan Derviş Hima, okuyucularını bu hususlarda bilgilendirmiş ve konuyla ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Sırbistan'ın hedefleri ile ilgili yayınladığı yazısında, İstanbul'a ziyarette bulunan Sırbistan Dışişleri bakanı Milovanoviç'in Yukarı Arnavutluk'tan toprak almak niyetinde olduğunu ifade etmiş, bu ziyaretin iyi niyetli olmadığını ve siyasi amaçlar ihtiva ettiğini dile getirmiştir. Milovanoviç'in Hariciye nâzırı Rıfat Paşa'dan Yenipazar sancağının Sırbistan'a verilmesini talep ettiğini ileri süren Hima, bu durumu Osmanlı Devleti'ne bir saldırı olarak değerlendirmiş ve Meclis-i mebûsandaki Arnavut mebûsların konuyla ilgili soruşturma başlatmasını talep etmiştir[762]. Sırplar gibi İtalyanların da Arnavut topraklarından menfaat elde etmek istediklerini, bir İtalyan mebûsunun Arnavutluk sahilini İtalya sınırlarına dâhil eden söylemlerde bulunduğunu ifade etmiştir. İtalyanların yıllarca Arnavutluk'ta mektepler, fabrikalar ve ticarethâneler tesis ettiklerini ve bu vesileyle eski Rum İmparatorluğu'nu yeniden canlandırma hayali kurduklarını iddia etmiş, Osmanlı hükümetine ve Arnavutlara bu hususta tedbir alınması çağrısında bulunmuştur[763].

4.3.5. II. Manastır Kongresi (Nisan 1910) ve Alfabe Meselesi

Düzenlenen kongreler ve yaşanan tartışmaların ardından Osmanlı hükümeti, alfabe hususunda Arnavutlara serbestlik tanımış ve istedikleri alfabeyi kullanabileceklerini ifade etmiştir. Alınan bu karar üzerine Arnavutlar 22 Mart 1910 tarihinde yeni bir kongrenin toplanmasını kararlaştırmış, ancak istenen sayıya ulaşılamayınca organizasyon ileri bir tarihe ertelenmiştir[764]. Planlanan kongre Arnavut Bashkim Kulübü tarafından 2 Nisan 1910'da, İpekli Bedri Bey başkanlığında Manastır'da

[761] "Struga ve Priştine'de Mekâtib-i İbtidâiye", *Arnnavut,* nr:22, s. 2.
[762] "Milovanoviç İstanbul'dan Gidiyor", *Arnavut,* nr: 9, İstanbul, R. 25 Şubat 1325 (10.03.1910), s. 1.
[763] "Slavlar ve İtalya: Tuna ve Adriyatik Hattı", *Arnavut,* nr: 10, İstanbul, R. 4 Mart 1326 (17.03.1910), s. 1.
[764] "Arnavud Kongresi", *Tanin,* nr: 572, R. 24 Mart 1326 (06.04.1910), s. 3.

düzenlemiştir[765]. 2-3 Nisan tarihleri arasında toplanan kongreye, Arnavut vilayetlerinden 40 kulüp ve İşkodra, Kosova, Manastır, Yanya vilayetlerinden delegeler katılmıştır. Bununla birlikte yabancı basın görevlisi olarak İstanbul ve Bükreş Arnavutları da kongreye iştirak etmiş[766], Derviş Hima, Fehim Zavalani, Petro Nini Luarasi, Kamil Skopje ve George Qiriazi gibi önemli isimler ön plana çıkmıştır[767].

Görüşmelerde çoğunlukla alfabe meselesinin çözümü üzerinde durulmuş ve Arnavut dilinin hangi harfle yazılacağının yanı sıra Arnavutlar arasında milli bilincin geliştirilmesine yönelik tartışmalar gerçekleşmiştir. Kongrede söz alan Derviş Hima ve diğer Arnavutlar, Jön Türklerin engelleme girişimlerine karşı Arnavut halkının isteklerini açıkça dile getirmişlerdir. Burada yaptığı konuşmada Hima, tüm Arnavutları temsilen kongreye katıldıklarını ifade etmiş, kongrenin toplanma amacını, Arnavut ulususun gelişimi için ulusal ihtiyaçları tartışmak ve bilgiyi yaymak olarak izah etmiştir. Temel gayelerini ifade etmesinin ardından konuşmasına, Arnavutlar ile Jön Türkler arasında yaşanan siyasi sorunlar üzerinden devam etmiş ve Arnavutların eğitim alanında ilerlemesi için Jön Türklerin verdiği sözü tutmadıklarını, tam tersine Arnavutları bölmek için Arap alfabesi ile Arnavutça yazımını halka dayattıklarını söylemiştir[768]. Özellikle dilin önemine vurgu yapmış ve "*sevgili kardeşlerim, dilimiz yoksa biliniz ki yok olacağız. Biz hepimiz milli alfabemizi ve dilimizi canı pahasına korumak için burada toplandık*" demiştir. Kültürel ve milli değerlerin yanı sıra siyasi sınırlar için de endişelenen Hima, Arnavutluk'un toprak bütünlüğünün, komşu Balkan devletleri ve büyük güçler tarafından tehdit edildiğine dikkat çekmiş, tüm bu tehlike ve tehditler karşısında Arnavutlara:

> "*Ey ateşli vatanseverler, bundan sonra Geg-Tosk, Çam-Lab kelimelerini kullanmayacağız, sadece Arnavut diyeceğiz çünkü hepimizin dili ve kanı aynıdır. Hepimizin bir vatanı ve Arnavut ulusunun ilerlemesi için bir amacı vardır. Arnavutluğu temsil etmek için toplanacağımız gün de geldi*"

[765] Yakut, *a.g.m.,* s. 42; Mustafa Ergün, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-914),* Ocak Yayınları, Ankara 1996, s. 382.
[766] Adhami, *a.g.e.,* s. 130-131.
[767] Prifti, *a.g.e.,* s. 250.
[768] Prifti, *a.g.e.,* s. 251-252.

diyerek birlik olma çağrısında bulunmuştur[769]. Bu noktada bilhassa örgütlenme faaliyetlerinin gerekliliğine vurgu yapan Hima, tüm Arnavut kulüplerine Arnavutluk'un tüm şehir ve köylerine hizmet edecek on maddelik bir program taslağı sunmuştur. II. Manastır Kongresi tarafından onaylanan ve Türk Hükümeti'ne gönderilen muhtıranın temelini oluşturan on maddelik programda; Arnavut dilini öğrenmenin serbest bırakılması, İstanbul'da ders, edebiyat kitapları ve sözlüklerin Arnavutça yayınlanması için bir komisyonun kurulması, Üsküp'te Elbasan'dakine benzer yatılı bir okulun inşa edilmesi yönünde talepler yer almıştır. Özellikle Kosova'daki okul ihtiyacını vurgulayan Derviş Hima, Üsküp'te yapılması planlanan okul için para toplama ve gerekli yardımları sağlama görevini üstlenmiştir[770].

Yapılan görüşmeler neticesinde Derviş Hima, Arnavut Alfabesi ve diğer kültürel-ulusal sorunları çözmek üzere 20 Haziran'da Yanya'da daha kapsamlı bir toplantının düzenlenmesini önermiş, delegeler bu öneriyi onaylamıştır[771]. Sonuç olarak daha fazla delegenin Yanya'da toplanmasıyla ikinci bir kongrenin düzenlenmesi, Arnavutluk ve hükümet arasında aracılık yapmak üzere payitahtta ikinci bir istişare meclisinin kurulması, Arnavut dilinin tamamıyla anlaşılması için Latin harflerinin kabul edilmesi gerektiğini beyan eden bir muhtıranın maarif nezareti tarafından hazırlanması ve Ortodoks Arnavutlar üzerinde propaganda faaliyetlerinde bulunan Rumları durdurmak üzere gerekli önlemlerin alınması kararlaştırılmıştır[772]. Kongrede ayrıca altı maddeden müteşekkil gizli bir program da oluşturulmuş ve burada; Arnavut komitesinin resmen tasdik edilmesi, orduda Arnavut alaylarının oluşturulması, yerel meclislerin onayı olmadan merkezi hükümetin hiçbir yaptırımda bulunmaması, bölge ihtiyaçlarını karşılamak üzere Arnavutluk'a mahsus bir bütçenin hazırlanması ve genel valinin tayin edilmesi gibi özerklik yanlısı taleplere de yer verilmiştir[773]. Manastır Kongresi'nin ardından Nisan 1910'da Korçe'de Latin harflerinin kullanımı için gösteriler yapılmış, bu grup arasından Sami Bey isimli bir kişi, "*lüzumu halinde hurûfâtımızı kanla dahi muhafaza etmeliyiz. Zira Arnavud hurûfu düşmanlara karşı vaz' edilecek tek silahtır"* diyerek alfabeyi korumak uğruna şiddet yanlısı bir tutum sergilemek gerektiğini ifade etmiş ve bunun üzerine Sami

[769] Adhami, *a.g.e.,* s. 133.
[770] Prifti, *a.g.e.,* s. 253-254.
[771] Prifti, *a.g.e.,* s. 255.
[772] Çelik, *a.g.e.,* s. 263-264.
[773] BOA, DH.MUİ., 102/3, H. 07.06.1328 (16.06.1910).

Bey hakkında soruşturma başlatılmıştır[774]. Arnavut dilinin Arap alfabesi ile yazılmasını isteyen bir grup ise, 1910 tarihinde İstanbul'da "İttihâd-ı Osmannî Arnavut Maarif Mahfili" isimli bir dernek kurmuş ve çalışmalar yürütmeye başlamıştır[775].

Kongredeki çalışmaların tamamlanmasının ardından Korçe'ye geçen Hima, burada genç Arnavutlardan oluşan "Lendina" isimli bir grupla toplantı yapmış ve Jön Türklerin alfabe konusunda yaptığı baskılardan bahsetmiştir[776].

4.3.6. 1910 Arnavut İsyanı

1909 yılında çıkan isyan Cavit Paşa'nın müdahalesiyle bastırılmış olsa da Arnavutluk'ta sükûnet sağlanamamış ve 1910 Mart'ında Kosova vilayetinde yeni bir ayaklanma hareketi başlamıştır[777]. Üsküp Valisi Mazhar Bey Priştine'ye ithal edilecek mallardan duhuliye vergisinin alınmasını emredince[778], Priştine ve Vulçitrin kazalarındaki Arnavut halk verginin kaldırılması için ayaklanmış ve Priştine'den Podjova'ya giden yolu kesmiştir[779]. Halkı telkin etmek üzere bölgeye nasihat heyeti gönderilmiş ancak Arnavutlar heyete, dört kalem vergiden başka bir vergi kabul etmediklerini, Hıristiyanlardan polis ve jandarma istemediklerini, Abdülhamit'in yeniden tahta geçirilmesini istediklerini iletmişler ve bununla birlikte Latin harflerini kabul etmeyeceklerini eklemişlerdir[780]. Nasihat heyetinin telkinlerine uymayan ve dağılmayı reddeden Arnavutlar Osmanlı ordusu ile çatışmış, bu durum bölgedeki gerginliği arttırmıştır. İstekleri kabul edilmeyen Kosova'nın farklı bölgelerinden birçok silahlı Arnavut Firzovik'te toplanmış ve kendilerine verdiği sözleri tutmayan İttihat ve Terakki yönetimi ile mücadele etmek üzere besa vermişlerdir[781]. Derviş Hima da yayınladığı Arnavut gazetesinde ayaklanmayla ilgili makaleler kaleme almış ve çıkan olaylarla ilgili açıklamalarda bulunmuştur. İsyanlara Arnavutluk

[774] BOA, DH.MUİ., 88/38, H. 23.04.1328 (04.05.1910).
[775] Ergün, *a.g.e.,* s. 382.
[776] Prifti, *a.g.e.,* s. 256.
[777] Bartl, *a.g.e.,* s. 293; Kemalettin Kuzucu, "Balkanlar'da Son Osmanlı Padişahı: Sultan V. Mehmed Reşat'ın 1911 Yılındaki Rumeli Seyahati", *TURKSOSBİLDER,* C: 2, Sayı: 2, 2017, s. 4; *Sosyalist Arnavutluk,* s. 30; Pollo and Puto, *a.g.e.,* s. 140.
[778] Sönmez, *a.g.e.,* s. 177; Gwarych, *a.g.e.,* s. 224.
[779] BOA, HR.SFR.1…, 15/31, 06.04.1910.
[780] Külçe, *a.g.e.,* s. 386-387.
[781] Sönmez, *a.g.e.,* s. 177.

ihtilali gibi bir renk verilmek istendiğini öne süren Hima, durumun Osmanlı devletine ihanet yahut Avusturya'nın kışkırtmasının bir sonucu olarak gösterilemeyeceğini, Arnavutların böyle bir fikirde olmadıklarını ve Priştine'de çıkan hadiselerin yalnızca oktruva vergisinin tatbikinden kaynaklandığını ifade etmiştir[782].

Priştine'de yaşanan olaylara son vermek ve asileri dağıtmak üzere birinci ve üçüncü ordudan birliklerin bölgeye sevk edilmesi kararlaştırılmış[783], Şevket Turgut Paşa kumandasındaki ordular hazırlıklarının ardından Geylan ve Kosova'ya doğru ilerlemeye başlamıştır. Nisan ayı boyunca bölgede Osmanlı kuvvetleri ile Arnavut asiler arasında çatışmalar yaşanmış[784], nihayetinde ayaklanma bastırılmıştır. Osmanlı Hükümeti bölge halkını uyarmak amacı ile şayet Kuzey Arnavutluk'ta muhtemel genel bir ayaklanma meydana gelirse, Kosova'daki aynı sert yöntemleri uygulayacağını ifade etmiştir[785]. Üsküp mebusu Necip Draga Bey ve arkadaşları 2 Mayıs 1910 tarihinde olayları yatıştırmak üzere mebusandan seçilecek bir heyetin Arnavutluk'a gönderilmesi hususunda takrir sunmuşlar, ancak olumsuz cevap almışlardır[786]. Daha sonra Harbiye nazırı Mahmut Şevket Paşa 21 Mayıs 1910'da Arnavutluk'a gelmiş ve bu harekât için seksen iki piyade taburu sevk edilmiştir[787]. Paşa'nın bölgeye gelişinden hemen bir gün sonra silahlar toplanmaya başlanmış, sadaret makamına verilen bilgide toplanan silahların adedinin üç bini geçtiği bildirilmiştir. Bölgede kontrolü sağlamak adına 29 Mayıs'ta Geylan, Preşova, Priştine, Vulçitrin, Mitroviçe, Tirgovişte, Gusinya, İpek, Luma, Yakova ve Prizren'de sıkıyönetim ilan edilmiştir. Sonraki günlerde özellikle Arnavut asileri silahsızlandırmak üzere yapılan çalışmalar devam etmiş ve Mahmut Şevket Paşa, 30 Mayıs tarihine gelindiğinde toplanan silah sayısının sekiz bine ulaştığını ifade etmiştir. Daha sonra Yakova, Manastır, İpek ve Mirtoviçe'ye geçen Mahmut Şevket Paşa, buradaki halkın da silahlarına el koymuş, aldığı sert tedbirlerle isyanı

[782] "İpek ve Priştine Hâdisâtı"", *Arnavut,* nr:15, İstanbul, R. 9 Nisan 1326 (22.04.1910), s. 1; "Arnavutluk Hakkında", *Arnavut,* nr:15, İstanbul, R. 9 Nisan 1326 (22.04.1910), s. 4; "Ne Olacak", *Arnavut,* nr:16, İstanbul, R. 15 Nisan 1326 (28.04.1910), s. 1
[783] BOA, İrade Dahiliye [İ..DH..], 1480/49, H. 27.03.1328 (M. 08.04.1910).
[784] Külçe, *a.g.e.,* s. 388.
[785] Hasan Bello, "Osmanlı ve Arnavut Kaynaklarına Göre Arnavutluk'ta 1911 Malisör İsyanı", *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Programı,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s. 27.
[786] Külçe, *a.g.e., s.* 390.
[787] Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi,* Cilt:1, Maarif Matbaası, İstanbul 1940, s. 319; Kuzucu, *a.g.m.,* s. 5.

bastırdıktan sonra 6 Haziran 1910 tarihinde Selanik yoluyla İstanbul'a dönmüştür[788]. Şevket Turgut Paşa Haziran 1910 tarihinde beraberindeki otuz tabur askerle birlikte Yakova ve İpek'e ulaşmış, burada yaptığı incelemeler sonrasında birçok silahı ele geçirmiştir[789]. 25 Temmuz 1910 tarihinde İşkodra'ya gelen Şevket Turgut Paşa burada sıkıyönetim ilan etmiş ve her türlü silahın teslim edilmesini istemiştir. Bölge halkına yaptığı genel duyuruda, isyancılarla birlikte hareket eden ve onlara destek olanların askeri mahkemede yargılanacaklarını, ordu kuvvetlerine direnen köylerin de yakılacağını ve ahalisinin tutuklanacağını bir beyanname ile bildirmiştir[790]. Şevket Turgut Paşa, dağlı kabilelerin bayraktarlarını görüşme bahanesiyle İşkodra'ya çağırmış ve tutuklamış, orduya karşı direnen köylüler bastırılmış ve yakalanan isyancılar Üsküp'e getirilerek harp mahkemesine çıkarılmıştır. Şevket Turgut Paşa'nın gerçekleştirdiği müdahaleler neticesinde 1910 ayaklanması son bulurken, Arnavutluk'ta Arnavutça gazeteler ile Arnavut dili ve alfabesi yasaklanmış, Arnavut kulüpleri ve okulları da kapatılmıştır[791].

Şevket Turgut Paşa'nın isyanı bastırması Arnavut ayaklanmalarını durdurmamış, Katolik Hot kabilesinden bazı liderler vergi verme ve silahlarını teslim etme konusundaki emirleri reddetmişlerdir[792]. İsyancılar, koruma ve destek aldıkları Karadağ'a geçmişler ve Karadağ sınırına yakın yerlerde Osmanlı ordusu ile çatışmaya devam etmişlerdir. Asilerin bu tavrı üzerine Osmanlı Devleti, asi Arnavut liderleri ve yandaşlarının affedilmeyeceğini ancak teslim olmaları halinde adaletli bir şekilde yargılanacaklarını ifade etmiş[793], Karadağ'a kaçan asi liderlerin geri dönme isteklerinin kabul edilmeyeceğini duyurmuştur[794]. Ancak Osmanlı Hükümeti'nin fikri kısa bir sürede değişmiş ve asi Arnavutların yurda dönmeleri için yoğun bir çaba sarf edilmiştir[795]. Bu süreçte Karadağ Kralı Nikola, Arnavut mültecilerin sayısını azaltmak için Avusturya'dan yardım istemiş[796], yardım talebi karşısında Avusturya Hariciye Nazırı Nikola'ya, konuyla ilgili olarak Osmanlı Devleti ile

[788] Külçe, *a.g.e.,* s. 390-391.
[789] BOA, DH.MUİ., 136/61, H. 23.05.1328 (M. 02.06.1910).
[790] Çelik, *a.g.e.,* s. 382-383.
[791] Bartl, *a.g.e.,* s. 295.
[792] Sönmez, *a.g.e.,* s.178.
[793] BOA, HR.SYS., 133/30, 22.09.1910.
[794] BOA, HR.SYS., 133/34, 10.10.1910.
[795] Çelik, *a.g.e.,* s. 383.
[796] BOA, HR.SYS., 133/38, 23.10.1910.

doğrudan doğruya bağlantı kurmasını önermiştir[797]. Asiler ile Karadağ arasında gelişen ilişki ve Rusya'nın baskısı üzerine Nikola'nın ara bulucu bir rol üstlenerek asileri yurda geri gönderme çabası Osmanlı Devleti'ni endişelendirmiş, sorunun uluslararası bir boyut kazanmasından çekinen hükümet, Karadağ'ın aracılığı olmaksızın Arnavut mültecilerin şartsız bir şekilde eve dönebileceklerini bildirmiştir[798]. Osmanlı Devleti Karadağ'ın aracılığını resmi olarak kabul etmediğini bildirse de, asi Arnavutların Karadağ hükümetinden güvence istemeleri üzerine fiilen bu durumu kabullenmek mecburiyetinde kalmıştır[799].

Osmanlı Hükümeti Malisör mültecilerin geri dönmeleri için isteklerinin bir bölümünün kabul edilebileceğini beyan etmiş[800], bunun üzerine harekete geçen Karadağ Kralı Nikola, mülteci Arnavut liderler ile görüşmelerde bulunmuştur. Yapılan müzakerelerin ardından asiler geri dönmek için; genel af ilan edilmesi, askerlik hizmetinin vilayet sınırları içerisinde yapılması, belediye reislerinin Arnavutlar arasından seçilmesi, kaymakamların Hıristiyan olması ve Arnavutça konuşması, toplanan silahların bedellerinin ödenmesi, Müslümanların silahlandırılması halinde Hıristiyanların da silahlandırılması, kamulaştırılmış mallar için tazminat ödenmesi ve bu şartların kuzeydeki tüm Katolik Arnavutlar için geçerli olması gibi bir takım şartlar öne sürmüşlerdir[801]. Malisörlerin istekleri bazı ufak değişiklikler yapılması şartıyla Osmanlı Hükümeti tarafından kabul edilmiş, toplanan silahlar için bedel ödenmemesi ancak yakılan evler için tazminat verilmesi[802] ve askerlik hizmeti için de 21 yaşında olanların vilayet dışında görev yapmaları sonrasında İstanbul'a gitmeleri, daha yaşlı olanların ise 3 ay vilayette görev yaptıktan sonra redifte kalmaları öngörülmüştür[803]. Kasım ayı sonunda asi Arnavutların dönmesi için verilen süre uzatılmış ve pişman olanların koşulsuz olarak affedileceği beyan edilmiştir.[804] Hükümetin belirlediği şartların Karadağ Kralı Nikola'ya bildirilmesinin ardından Arnavut asilerin yurda geri dönmeleri sağlanmış[805] ve

[797] BOA, HR.SYS., 133/41, 01.11.1910.
[798] BOA, HR.SYS., 133/42, 09.11.1910.
[799] Sönmez, *a.g.e.*, s. 179.
[800] BOA, HR.SYS., 133/45, 19.11.1910.
[801] Sönmez, *a.g.e.*, s. 179.
[802] BOA, DH.SYS., 44/3, H. 08.02.1329 (08.02.1911).
[803] Sönmez, *a.g.e.*,s. 180.
[804] BOA, DH.SYS., 16/1, H. 19.02.1329 (19.02.1911).
[805] Sönmez, *a.g.e.*, s. 180.

böylece Katolik Arnavutların yaşadığı Kuzey Arnavutluk bölgesindeki isyan hareketi kısa bir süreliğini de olsa çözüme kavuşmuştur.

İsyanın son bulması ve asayişin sağlanmasının ardından Arnavutluk'ta nüfus sayımına başlanmış[806], halkın talepleri göz önünde bulundurarak Eylül ayı itibariyle Manastır'da yol inşaatı çalışmalarına girişilmiştir[807]. Halkın özellikle meclisteki Arnavut vekillerden beklentisi olduğunu dile getiren Derviş Hima, Arnavutların cehaletten kurtarılması için Arnavut vekillerin çalışmalar yapması gerektiğini gazetesi vasıtasıyla duyurmuştur[808].

4.3.7. 1911 Arnavut İsyanı ve Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli Ziyareti

1910 Arnavut isyanının bastırılmasından ardından, 1911 yılı Ocak ayı başında Arnavutluk'ta yeniden bir ayaklanmanın çıkacağı söylentileri dolaşmaya başlamış, ancak Osmanlı hükümeti bu haberi yalanlamıştır. Çıkacak isyan için başta Balkan devletleri olmak üzere İtalya ve Avusturya da hazırlık yapmışlar, isyancıları desteklemek üzere Arnavutluk'a silah, cephane ve erzak göndermişlerdir[809]. Konuyla ilgili Belgrad'daki İngiliz İşgüderi Barkley 30 Mart tarihinde hükümetine yolladığı raporda;

> "*Şüphe yoktur ki Kral Nikola kendi ülkesine sığınan Arnavutları en dostçasına kabul etmiş, onların geçinmesini sağlamış ve silah elde etmelerine göz yummuştur. Başka bir yerden öğrendiğime göre bu silahlar İtalya'da bir Garibaldi örgütünce dağıtılmıştı*"

beyanıyla yabancı devletlerin de desteğini açık bir şekilde ifade etmiştir[810]. Çıkan haberleri takiben ilk ayaklanma 1911 yılı Şubat ayı sonunda Debre'de meydana gelmiş, vergi toplamaya gelen Osmanlı memurları bölge sakinleri tarafından kovulmuştur. Bu hareketi gerçekleştiren Arnavut isyancılara Karadağ hükümeti

---

[806] Hima konuyla ilgili yazdığı makalesinde, şimdiye kadar 21.000 nüfusu olduğu sanılan Yakova şehrinde 80.000 ahâlinin tespit edildiğini ve durumun hayretle karşılandığını ifade etmiştir. Kosova vilayetinde de benzer bir sonucun ortaya çıkacağını, nüfusun zannedilenden çok daha fazla olduğunun düşünüldüğünü dile getirmiştir. Bkz. "Arnavutluk'ta Tahrir-i Nüfus", *Arnavut,* nr: 29, İstanbul, R. 27 Ağustos 1326 (09.09.1910), s. 2.
[807] "Manastır'da Yollar", *Arnavut,* nr: 29, s. 2.
[808] "Meclis-i Mebûsan Açılıyor: Osmanlı Arnavut Mebûslarından Beklediğimiz", *Başkim,* nr: 38, İstanbul, R. 29 Teşrinievvel 1326 (11.11.1910), s. 2.
[809] Çelik, *a.g.e.,* s. 403; Hüseyin Kazım Kadri, *a.g.e.,* s. 122.
[810] Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi,* Cilt:2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983, s. 35.

tarafından başta cephane, silah ve erzak olmak üzere çeşitli yardımlar yapılmıştır[811]. 1911 yılı Mart ayında, İşkodra Vilayeti'nin Tuz bölgesinde bir Malisör isyanı[812] patlak vermiş[813], bilhassa Karadağ'a sığınan Arnavutlar Karadağ'ın da desteğiyle Osmanlı garnizonlarına saldırmış ve isyanın kısa sürede yayılmasını sağlamışlardır. Karadağ asilere her türlü yardımı sağlamış, silah kaçakçılığına izin vermiş ve gerektiği durumlarda onları korumuştur[814]. Yaşanan bu olaylar neticesinde Arnavut asiler yeniden Karadağ'a iltica etmeye başlamıştır[815]. İsyanın yayılması ile birlikte saldırılar şiddetlenmiş, Selçe'den dört bin civarında Malisör, Nisan ayında Osmanlı'nın yedi hudut tabyasına saldırı düzenlemiştir[816]. Malisörlerin gerçekleştirdikleri bu saldırılara, Karadağlılar da katılmış, aynı zamanda Arnavut asilere erzak ve silah yardımında bulunmuşlardır[817]. Yine Nisan ayı başında Malisör asilerin liderleri büyük devletlere ve Karadağ'a bir muhtıra sunmuş ve "*Arnavutluk'un tamamiyet-i mülkiyesi, Arnavutçanın lisan-ı resmi olarak kabulü, bir Arnavut vali tayini, ahz-ı asker ve vergi hususunda…"* isteklerde bulunmuşlardır[818].

Bu süreçte yurtdışındaki Arnavutlar da isyanları desteklemeye yönelik çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bunlardan İtalya'daki "Pro Albania (Arnavutluk İçin)" adlı cemiyetin önde gelen isimlerinden biri olan Ivani Nikolay, ayaklanmada aktif bir rol üstlenmiş ve yürüttüğü çalışmalarla Arnavut isyanlarını desteklemiştir[819]. Yine Arnavut asıllı bir İtalyan avukat Terenc Toçi önce Karadağ'a daha sonra ise Mirdita'ya geçmiş ve burada Papaz Preng Doçi ile 25 Nisan 1911'de Fan Kilisesi'nde bir toplantı düzenlemiştir. İsyancıların hareketine destek veren ve muhtariyet fikrini savunan Toçi, yapılan toplantının ardından 27 Nisan 1911 tarihinde Arnavutluk'un bağımsızlığını ilan etmiş ve kendisi de hükümet lideri seçilmiştir. Ancak Toçi'nin bu hareketi Malisörler üzerinde büyük bir etki bırakmamış, Osmanlı hükümeti tarafından da pek ciddiye alınmamıştır[820].

---

[811] Bartl, *a.g.e.,* s. 296-297.
[812] Malisör İsyanı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Bello, *a.g.t.* , ss. 89.
[813] BOA, HR.SYS., 2904/28, 20.03.1911.
[814] Bayur, *a.g.e.,* s. 35; Richard C. Hall, *Balkan Savaşları 1912-1913,* (Çev: M. Tanju Akad), Homer Kitabevi, İstanbul 2003, s. 12.
[815] BOA, HR.SYS., 134/30, 26.03.1911.
[816] BOA, HR.SYS., 142/9, 02.04.1911.
[817] BOA, HR.SYS., 142/56, 11.04.1911.
[818] Çelik, *a.g.e.,* s. 405.
[819] Çelik, *a.g.e.,* s. 407.
[820] Maden, *a.g.m.,* s. 167.

Olayların büyümesi üzerine Osmanlı hükümeti harekete geçmiş ve bir yıl önce Arnavutluk'taki isyanını başarıyla bastıran Şevket Turgut Paşa'yı bölgede sukuneti sağlamak üzere görevlendirmiştir. Malisör hareketine son vermek üzere yeniden görevlendirilen Paşa, emrindeki sekiz bin askerle İşkodra'ya girmiş ancak onun gelişi bölgedeki tansiyonu düşürmeye yetmemiş, Karadağ ve Osmanlı sınırı arasında hükümet kuvvetleri ile Arnavut asiler arasında yaşanan çatışmalar iki devlet arasında huzursuzluğa arttırmıştır[821]. Durum her geçen gün daha kötüye giderken Malisörler Karadağ'a sığınmaya devam etmiş, bu süreçte büyük devletler Karadağ'a tarafsız kalma tavsiyesinde bulunurken[822], Arnavut Katoliklerin koruyucusu olan ve isyanın Kuzey Arnavutluk'ta daha fazla yayılmasını önlemek isteyen Avusturya-Macaristan ise Bâb-ı Âli'ye, isyancılara karşı ılımlı bir yaklaşımda bulunmasını önermiştir[823].

Viyana'dan Trieste'ye geçen Mirdita Beyi Bib Doda'nın Arnavutluk'a gideceğini bildirmesi yeni bir isyan hareketinin başlamasını gündeme getirmiş ve Haziran ayı başlarında Mirdita'dan ayaklanma için hazırlıkların yapıldığına dair haberler alınmıştır. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti, yeni bir isyan dalgasının başlamasını önlemek için bir takım önlemler almak ve tavizler vermek mecburiyetinde kalmış, bu doğrultuda halkı devlete ısındıracak adımlar atmıştır[824]. Rumeli'deki halkın gönlünü kazanmak isteyen devlet, İttihadçıların planı çerçevesinde Sultan Mehmed Reşad'ın bölgeye bir seyahat gerçekleştirmesini kararlaştırmıştır[825]. Yapılan hazırlıkların ardından Haziran ayında Rumeli'ye giden padişahın seyahati, toplamda yirmi iki gün sürmüştür[826]. Sultan Reşad, Selanik mebusu Cavid Paşa'nın da bulunduğu maiyetiyle birlikte ilk olarak Çanakkale üzerinde Selanik'e geçmiş ve burada şehrin ulaştığı refah seviyesinden duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Cavid Paşa[827] hatıratında Sultan Reşad'ın Selanik şehri için:

---

[821] Bartl, *a.g.e.,* s. 298-299.
[822] Külçe, *a.g.e.,* s. 400-401; BOA, HR.SYS., 142/49, 10.04.1911.
[823] Bartl, *a.g.e.,* s. 299.
[824] Çelik, *a.g.e.,* s. 409.
[825] Kuzucu, *a.g.m.,* s. 5; Debre Mebusu Basri, *Arnavutluk ve Buhran-ı Osmanî,* (Haz: M. Suat Mertoğlu), İstanbul 2015, s. 59.
[826] Adnan İsmaili, "Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli'ye Seyahati ve Arnavut Halkı Üzerindeki Etkileri", *Sultan V. Mehmed Reşad Dönemi,* Cilt: 2, İstanbul 2018, s. 819.
[827] Siyasetçi ve aynı zamanda yazar olan Cavid Paşa, Meclis-i Mebusânda I. (1908-1912) ve II. (1912) dönem Selanik mebusluğu yapmış, aynı zamanda belli dönemlerde Maliye ve Nafia nazırı görevlerini de îfâ etmiştir. Cavid Paşa hakkında detaylı bilgi için bkz. Selim İlkin, "Câvid Bey, Mehmed", *TDV İslam Ansiklopedisi,* Cilt: 7, İstanbul 1993, s. 175.

"…Bu memleketin sıcak ve soğuğundan mâ'ada hiçbir kusuru yok. O kusurlarda tabiata â'it. Hakikaten şehriniz son derece bir medeniyet-i terakkî ve tekemmüle varmış. Ma'arif fevkalâde ileri gitmiş. Hakın edep ve terbiyesi intızâm, mamuriyet; maşallah hepsi mevcut…"

dediğini ifade etmiştir[828]. Gezinin asıl amacı Arnavut isyanlarına tamamen son vermek ve Arnavutların devlete yeniden sadakatle bağlanmasını sağlamaktı. Bu nedenle Kosova'ya geçildiğinde, I. Murad türbesinin olduğu yerde toplu bir Cuma namazı kılınmış ve bu vesileyle hilafet makamının nüfuzu kullanılarak Arnavutlar ile olan bağ güçlendirilmek istenmiştir. Namazın ardından padişahın;

"*Ecdâd-ı izamımdan Sultan Murad Hüdavendigâr hazretlerinin devletin teşyîd-i mebani-i satveti uğrunda terk-i hayat eylediği meşhed-i mübareke gelenek hak-pây-ı mübareğini ziyaret eyledim. Devlet ve millet-i Osmâniye'nin te'âli-i şân ve şevket ve tezâyid-i refah ve sa'adete vakf-ı hayat etmek hususundaki ahd ve mîsâkımı bu mahal-i mukaddesde de tekrar ettim. Hazreti Hüdavendigâr gibi bir hükümdar-ı muazzamın hatıratıyla mâlî olan bu güzel kıtanın geçen sene kardeşler arasında sefk-i dimâ gibi bir musîbete uğraması beni dil-hûn etmişdi. Fakat bu sırada yanlış bir yola sapmış olan bir kısım Arnavut evlamının padişahlarına ve devlet-i âliyemize sadakat-i kalbiyelerinden emin olduğumdan bu ahvali anların cehaletine ve müfsidlerin teşvikâtına atfetmiştim.*
Seyahatim esnasında tebaam tarafından gördüğüm meâsir-i sadakat ve samimiyet bu emniyenin yanlış olmadığını isbat eyledi ki işbu meâsır-i itimad ile hâdisât-ı zâileden dolayı maznun ve mahkûm olan hakkında kânun-u mahsûsada musarrah olan şerâ'it dâhilinde af ilan ediyorum ve bu güzel memleketi envâ-yı musîbete düçâr eden kan gütmek bî-minel-kerîm bir daha baş göstermemesi için mevcud diyet davalarının kâmîlen bitirilmesi ve bî-kudret medyûnların verecekleri diyetlerin taraf-ı devletten tesviyesi zımnında tahsisat i'tâsına dair olan kanuna da vaz'-ı imza eyliyorum.
Ümid ederim ki bâ'demâ Arnavud evladlarının cümlesi necatın kanuna itaatda olduğunu takdir ederek kendilerini bunun hilâfına sevke çalışacak fesedeye itbâ etmezler ve kan gütmek âdetini terk ile haklarını şer' ve kanunda ararlar. Bu sûretle İnşallah müreffeh ve mes'ûd olurlar. Ben bu hususdaki duamın kabulünü Cenâb-ı Hakk'dan tazarrû' ve niyaz ederim"

satırlarını içeren beyannamesi, Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa tarafından halka okunmuştur[829].

[828] Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi,* (Haz: Prof. Dr. Hasan Babacan- Servet Avşar), Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 151.
[829] Mevlüt Çelebi, *Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati,* Akademi Kitabevi, İzmir 1999, S.53-58.

Sultan Mehmed Reşad, Manastır'da halk tarafından sevinç gösterileriyle karşılanmış ve gelmesinin şerefine bir karşılama merasimi düzenlenmiştir[830]. Mehmet Reşad, gezi boyunca halkın gönlünü almak için çeşitli ihsanlarda bulunmuş; Manastır, Serfice, Görice, Debre, Elbasan, Yakova ve İpek'teki halka para yardımı yaparken; bölgedeki okullara, hastanelere ve tekkelere de maddi destek sağlamıştır[831]. Ayrıca İbtidailerde eğitim ve öğretimin Türkçe ve Arnavutça yapılmasına karar verilmiş, çok sayıda ibtidai ve rüştiyenin açılması kararlaştırılmıştır[832]. Padişahın beyannamesinde belirttiği üzere Mart 1909-Mart 1910 arasında Divan-ı Harp tarafından mahkûm edilen asilerin affedilmesine dair kanun, 16 Haziran 1911 tarihinde yayınlanmış, bu aftan ilk etapta 200 Arnavut ve 122 Bulgar'ın yararlanabileceği basın tarafından duyurulmuştur[833]. Kan davalarına son vermek isteyen hükümet, diyetlerini ödemeye gücü yetmeyen vatandaşların borçlarının devlet tarafından karşılanacağını bildirmiş, 16 Haziran 1911'de kan davalarını bitirmek üzere devlet hazinesinden otuz bin liranın ayrılması kararlaştırılmıştır[834].

Padişahın ziyareti Müslüman Arnavutların büyük bir kısmını sevindirmiş ve Arnavutlar üzerinde olumlu bir etki bir etki bırakmıştır. Ancak Sultan Mehmed Reşad'ın hükümete karşı pek etkili olamaması ve İttihadçıların mevcut durumu değerlendirememesi kısa vadede bu olumlu havanın kaybolmasına sebep olmuştur. Padişahın İstanbul'a dönüşünden az bir zaman sonra Rumeli'de yeniden karışıklar baş göstermeye başlamış ve Arnavutluk'un dağlık bölgelerinde isyan bayrakları çekilmiştir[835]. Bu süreçte İtalya, Karadağ ve Avusturya tarafından desteklenen Berat mebusu İsmail Kemali, Çetine'deki Arnavutları Osmanlı'ya karşı kışkırtmaya devam etmiş[836] ve nihayet Malisörler 12 Haziran 1911 tarihinde Podgoriçe'den İngiltere Dışişleri Bakanı Sir R. Grey'e bir telgraf çekmişlerdir. Malisörler burada; Arnavutlara Osmanlı İmparatorluğu içinde geniş bir hürriyet tanınmasını, dil, okul ve yol yapımı konusunda hükümetin üstüne düşen görevleri yerine getirmesini, genel af

[830] Halid Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi,* İstanbul İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1981, s. 141.
[831] İsmaili, *a.g.m.*, s. 833-834.
[832] Yakut, *a.g.m.*, s. 49.
[833] Derviş Hima da Arnavut gazetesinde kaleme aldığı "Arnavutluk Meselesi" başlıklı makalede, sultanın ziyaretinden bahsetmiş ve genel af ilan ettiğini okuyucularına bildirmiştir. Bkz. "Arnavutluk Meselesi", *Arnavut,* nr: 60, İstanbul, R. 2 Haziran 1327 (15.06.1911), s. 1.
[834] Çelebi, *a.g.e.*, s. 61; Bayur, *a.g.e.*, s. 38.
[835] İsmaili, *a.g.m.*, s. 837-838.
[836] *İsmail Kemal Bey'in Hatıratı,* s. 264.

ilan edilmesini, silahların geri verilmesini ve yurtlarına dönen Arnavutlar hakkında herhangi bir cezai yaptırım uygulanmamasını kapsayan 12 maddelik taleplerini sıralamışlar ve isteklerinin büyük devletlere bildirilmesini istemişlerdir. Telgrafı alan İngiltere, Arnavutların taleplerini Bâb-ı Âlî'ye kabul ettirmek üzere harekete geçmiş, daha sonra bu konuya Rusya da müdahil olmuştur[837]. Dış güçlerin müdahalelerine rağmen Osmanlı Devleti duruşundan taviz vermemiş ve kabul edilmesi mümkün olmayan Arnavut talepnamesini reddetmiştir. Osmanlı'nın karşı tutumu karşısında isteklerinde inat eden Malisörler, talepleri kabul edilmediği müddetçe memleketlerine dönmeyeceklerini beyan etmişlerdir[838]. Malisör meselesini tamamıyla çözmek isteyen Bâb-ı Âlî, daha ılımlı bir tutum sergileyerek Malisörlere on gün süre tanımış ve bu süre zarfında memleketlerine dönenlerin cezalandırılmayacağını, ev ve malları zarar görenlere on bin altın lira yardım yapılacağını, Arnavutların refahı için yeni düzenlemeler getirileceğini ifade etmiş, ancak verilen süre içerisinde yurda dönmeyen ve silahlarını teslim etmeyen asilere karşı saldırıya geçileceğini açıklamıştır. Osmanlı Devleti tarafından alınan bu kararlar 18 Haziran tarihinde büyük devletlere ve Malisörlere bildirilmiş, fakat asiler kararları kabul etmeyerek, talepnamelerini 23 Haziran'da Çetine'deki büyük devletlerin elçiliklerine göndermişlerdir[839]. Osmanlı hükümeti asilere tanıdığı on gün süreyi, birçoğunun duymadığı gerekçesiyle 26 Haziran tarihinde on beş gün daha uzatmış[840] buna rağmen isyanlar yayılmaya devam etmiştir. Bashkim taraftarlarının destekleriyle özellikle Güney Arnavutluk'ta yayılma eğilimi gösteren isyanları durdurmak isteyen hükümet, Bashkim liderleriyle görüşmeler yapmış, burada Arnavutçanın Arap ya da Latin alfabesi ile yazılması kararının Arnavut halkına bırakılacağına dair teminat vermiştir[841]. Bu durum Güney Arnavutluk'ta olumlu gelişmelere neden olurken Kuzey'de Malisörler arsında isyanlar devam etmiştir. Nihayet Podgoriçe'deki isyan merkezinde yiyecek ve cephane sıkıntısı baş gösterince, asiler tarafından isyana son vermek üzere bir şartnamenin hazırlanması gündeme gelmiş ve 23 Haziran günü, Karadağ'daki Gerçe köyünde İsmail Kemali ve Luipj Gurakuqi'nin katılımıyla 13 maddeden müteşekkil, "Kırmızı Kitap" ismiyle bilinen bir muhtıra hazırlanmıştır. Muhtırada; "

[837] Müfid Şemsi, *a.g.e.,* s. 31.
[838] Külçe, *a.g.e.,*s. 401.
[839] Müfid Şemsi, *a.g.e.,* s. 31-32.
[840] BOA, HR.SYS., 147/5, 29.06.1911.
[841] Bayur, *a.g.e.*, s. 42.

1- *Kanun-i Esasi'ye aykırı davranışlardan kaçınılması.*
2- *Dini yaşama, gelenek ve adetlere saygı gösterilmesi.*
3- *Arnavutların milli varlıklarının kabul edilmesi ve Osmanlı Devleti'ndeki diğer milletlerin sahip oldukları haklara sahip olmaları.*
4- *Arnavut mebusların serbestçe seçilebilmesi.*
5- *Resmi okullarda Arnavut dilinin serbest olması ve özel okulların açılmasına izin verilmesi.*
6- *Arnavut vilayetlerindeki idari makamların mahalli ihtiyaçlar doğrultusunda yeniden düzenlenmesi.*
7- *Arnavutçayı ve Arnavut adetlerini bilenlerin vali ve yüksek memur olrak tayin edilmesi, küçük memuriyetlere ve polis teşkilatına da Arnavutların alınması.*
8- *Mahalli idareler ve mahkemelerde Türkçe ile birlikte Arnavutçanın da kullanılması.*
9- *Arnavutların askerlik hizmetlerini kendi vilayetlerinde yapmaları ve sınır bölgelerine tayin edilecek kişilerin özel statüye sahip olmaları.*
10- *Vergi ve diğer gelirlerin bir kısmının mahalli ihtiyaçlar için kullanılması. Gelirlerin %30'unun bölgedeki yol, demiryolu ve okul ihtiyacını gidermek için harcanması.*
11- *Vilayet giderlerinin kontrolü için, genel toplantıların düzenlenmesi,*
12- *Yıkılmış evleri tamir edebilmek için malzeme temin edilmesi.*
13- *El konulan silahların sahiplerine iade edilmesi"*

maddelerine yer verilmiş ve bu muhtıranın bir nüshası Çetine'deki büyük devlet temsilcilerine gönderilmiştir[842]. Arnavut isyancılar, Osmanlı Devleti'nden taleplerinin yerine getirilmesini ve bunların eksiksiz bir şekilde yerine getirileceğine dair teminat verilmesini istemişler, talepleri yerine getirilmediği takdirde sadece Katoliklerin değil Müslüman ve Ortodoks tüm Arnavutların da isyana dâhil olacaklarına dair tehditte bulunmuşlardır. Osmanlı Devleti özerk bir Arnavutluk istenildiğini net bir şekilde gösteren talepleri kabul etmeye yanaşmamış ve uzun bir kararsızlıktan sonra Malisörlerin bazı isteklerini kabul etmeye karar vermiştir. Buna göre Malisörlere; askerlik hizmetini İşkodra veya İstanbul'da yapmaları, vergilerin halkın maddi gücüne göre düzenlenmesi, teslim edilen silahların depolarda saklanması ve daha sonra sahiplerine geri verilmesi, bayraktarların müdürlüklere ve yüksek memurluklara tayin edilmesi, ağnam vergisinin azaltılması, ihtiyaç olan yerlere okul ve yol yapılması, Karadağ'dan yurda dönen Arnavutlara para ve erzak yardımı yapılması yönünde tavizler verilmiştir[843]. Ancak bu hakları yeterli bulmayan

[842] Bartl, *a.g.e.*, s. 300-301; Malcolm, *a.g.e.*, s. 305.
[843] Çelik, *a.g.e.*, s. 421-424; BOA, HR.SYS., 147/46, 06.07.1911.

Arnavutlar, ülkeye dönmeme noktasında ısrar etmeye devam etmişler ve İpek üzerinden saldırıya geçmişlerdir[844].

Kuzey Arnavutluk'ta ve Karadağ sınırında yaşanan sıkıntılar sürecin uzamasıyla birlikte uluslararası bir problem haline gelmiş ve dış devletler de olaya müdahil olmuştur. Özellikle İngiltere, Arnavutluk'taki kargaşanın Balkan barışını tehdit ettiğini ileri sürerek, problemin çözülmesi için büyük devletlerin devreye girmesi gerektiğini ifade etmiş[845]; isyankâr Arnavutları himaye eden Karadağ ise bir yandan Arnavutları kışkırtmaya devam derken bir yandan da Arnavutluk'ta uygulamaya konulacak reformlar için büyük devletlerin güvence vermesi gerektiğini savunmuştur[846]. İngiltere ve Karadağ'ın yanı sıra olaya Avusturya ve İtalya da dâhil olmuş ve bu iki devlet Malisörlerin güvenliğini sağlamak adına Arnavutluk'un bir kısmını işgal etmeye karar vermiştir[847].

Dış güçler kendi planlarını tasarlarken bölgedeki karışıklığa son vermek isteyen Osmanlı hükümeti ise ılımlı politikasına devam etmiş ve daha önce kaçan asilerin dönmeleri için verdiği mühleti bir on gün daha uzatmıştır[848]. Bu sırada Arnavut isyancılar Çetine'de bir toplantı düzenlemişler ve bu toplantıya isyancıları her fırsatta kışkırtan İsmail Kemali de katılmıştır[849]. Malisörler aldıkları kararlar neticesinde Arnavutluk'ta anayasaya aykırı bir muamele yapılmamasını talep etmişler ve isteklerinin yer aldığı muhtırayı sefaretlere dağıtmışlardır[850]. Malisörlerin inatçı tutumuna rağmen Osmanlı hükümeti takip ettiği politikadan vazgeçmemiş, bakanlar kurulunca alınan karar neticesinde asilerin evlerine dönmeleri için verilen süreyi yirmi gün daha uzatmıştır[851]. Sürenin uzatıldığını haber alan Karadağ kralı[852] da Malisör meselesinin çözümü için yardımcı olacağına dair Osmanlı hükümetine teminat vermiştir[853]. İşkodra Başpiskoposu ve yardımcılarının çabaları neticesinde

[844] Aram Andonyan, *Balkan Savaşı,* (Çev: Zaven Biberyan), Aras Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 175.
[845] Çelik, *a.g.e.*, s. 424.
[846] BOA, HR.SYS., 147/21, 01.07.1911; B.O.A., HR.SYS., 147/29, 03.07.1911.
[847] Çelik, *a.g.e.*, s. 424;
[848] BOA, DH.SYS., 69/1 H. 07.07.1329 (04.07.1911).
[849] Çelik, *a.g.e.*, s. 425.
[850] BOA, HR.SYS., 147/61, 08.07.1911.
[851] BOA, HR.SYS., 147/66, 10.07.1911.
[852] Osmanlı-Karadağ ilişkilerine dair ayrıntılı bilgi için bkz. Uğur Özcan, *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı-Karadağ Siyasi İlişkileri,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2012.
[853] BOA, HR.SYS., 147/68, 11.07.1911.

isyancıların çok az bir kısmı yurda geri dönmüş[854], kalanlar ise Karadağ'daki mücadelelerini sürdürmekte ısrar etmiştir.

Karadağ ve Arnavutluk'ta kargaşanın devam ettiği bu süreçte sorunlara nihayet vermek isteyen hükümet ılımlı politikasını bir kenara bırakmış ve bir yandan sınıra asker gönderirken diğer taraftan ise Garp ordusu kumandanı müşir Abdullah Paşa'yı İşkodra'daki vaziyeti kontrol altına almak üzere görevlendirmiştir[855]. Bu arada Şevket Turgut Paşa 15 Temmuz tarihinde geri çağrılmış ve yerine Esad Paşa Toptani getirilmiştir. Nihayet 28 Temmuz'da, Arnavut ayaklanmasını sona erdirmek üzere Osmanlı hükümeti ve Karadağ arasında Çetine'de görüşmeler başlamıştır. Osmanlı Devleti Arnavutların özerklik dışındaki taleplerinin hemen hemen hepsini kabul etmiş ve isyancılar için, genel af, silahların muhafaza edilmesi, vergilerin azaltılması, Arnavut okullarının açılması şartlarını kabul ettiğini bildirmiş, askerlik hizmetinin İşkodra vilayetinde (bir yıla kadar olan İstanbul'da) yapılabileceğini, çatışmalarda zarar gören evlerin tekrar inşa edileceğini ve Karadağ'dan dönecek mültecilere para ve yiyecek yardımı yapılacağını beyan etmiştir. Ancak Arnavutların çoğunluğu hükümetin taahhütleri için Avrupalı devletlerin teminatını istemiş ve bu yüzden Arnavutlar ile Osmanlı hükümeti arasında tam uzlaşma sağlanamamıştır. Bu ortamda Karadağlı idareciler Arnavutlara yiyecek yardımı yapmayı keseceklerine ve Karadağ'da kalmaya devam eden asileri sürgün edeceklerine dair tehditlerde bulunmuşlardır. Karadağ'ın bu tutumu karşısında ertesi gün tekrar toplanan Arnavutlar, Karadağ'ın yardımı olmadan kendi başlarına mücadelelerini sürdürme kararı almışlar ve Osmanlı hükümeti tarafından kendilerine sunulan teklifleri kabul ederek, gruplar halinde yurtlarına dönmeye başlamışlardır[856]. Osmanlı'nın belirttiği hükümler yalnızca İşkodra'daki Malisya bölgesi için geçerli olmuş ve tüm Arnavutluk ile Arnavutları kapsamamıştır. Bu durum Kuzey'deki Malisör Arnavutlar tarafından olumlu karşılanırken diğer bölgelerdeki Arnavutların şiddetli tepkisine yol açmıştır[857].

[854] BOA, HR.SYS., 148/8, 14.07.1911.
[855] Külçe, *a.g.e.*, s. 401.
[856] Bartl, *a.g.e.*, s. 301-302.
[857] Çelik, *a.g.e.*, s. 427.

Yalnızca Malisörlere tanınan ayrıcalıkların ülkenin bölünmesine sebep olacağını ileri süren Güneyli Arnavutlar, durumdan hoşnut olmadıklarını ifade etmişler ve kendi haklarını elde etmek üzere faaliyete geçmişlerdir. 21 Temmuz'da Ergiri'deki Çepo Manastırı'nda toplanan Güneyli Arnavutlar, yaptıkları görüşmede Kuzeylilere tanınan tüm hakların eşit bir şekilde kendileri için de sağlanmasını, Arnavutluk'un tek bir vilayet olarak tanınmasını ve aynı yönetsel sisteme tabi olmasını, okullarda Arnavutça eğitim yapılmasını ve ulusal alfabenin kullanılmasını talep etmişlerdir[858]. Güneyli Arnavutların hareketi Frasheri, Delvina, Kurveleshi ve Korçe'de bulunan Bektaşiler tarafından da desteklenmiştir. Elbasan'da gizlice kurulan, "Besa Bese" adlı teşkilat ise Temmuz ayı için Güney ve Orta Arnavutluk'ta bir ayaklanma organize etmeyi planlamıştır[859]. Yaşanan çatışmaların ardından Osmanlı hükümeti, Kuzeylilerle yaptığı anlaşmanın bir benzerini Tepedelen'de Güneyli Arnavutlar ile imzalamış, 18 Ağustos 1911 tarihinde düzenlenen toplantıya Ergiri, Premeti, Delvina ve Avlonya'dan pek çok Arnavut katılmıştır. Toplantıya katılan Arnavutlar on maddelik bir talepname hazırlamışlar ve buna göre; okullarda milli harflerle Arnavutçanın öğretilmesi, tayin olunacak öğretmenlerin Arnavut mahalli maarif cemiyeti tarafından onaylanması, yerel memurluklara Arnavutçaya ve Arnavut geleneklerine hâkim kişilerin tayin edilmesi, harp zamanı dışında Arnavutların askerlik hizmetlerini vilayet dâhilinde yerine getirmeleri, vilayet genel meclislerinin tam yetkiye sahip olması, vergilerin halkın maddi gücü doğrultusunda yeniden düzenlenmesi, mevcut şartlar dolayısıyla çobanların, bekçilerin ve ilgili kişilerin silah taşımasına izin verilmesi, Elbasan öğretmen okuluna hükümet tarafından ödenek sağlanması, vilayet resmi gazetesinin Arnavutça olarak da yayınlanması, görevlerinden alınan memurların memuriyetlerine geri iade edilmeleri, tutuklu Arnavutların serbest bırakılması ve ormanların kullanımı hususunda kesin bir karar çıkarılması yönünde taleplerde bulunmuşlardır. Osmanlı hükümeti bu taleplerden genel af, okullarda Arnavutçanın öğretilmesi, memuriyete Arnavut diline ve geleneklerine hâkim memurların atanması, askerlik hizmetinin vilayet dâhilinde yapılması, vergilerin düzenlenmesi, ilgili kişilere silah taşımak üzere ruhsat verilmesi

[858] Sönmez, *a.g.e.*, s. 187-188.
[859] Bartl, *a.g.e.*, s. 303.

maddelerini kabul etmiş ve bu şartlar toplantıya katılan Güneyli Arnavutların ekseriyeti tarafından olumlu karşılanmıştır[860].

Kuzey'de Malisörlere ve Güneyli Arnavutlara verilen imtiyazların ardından Yakova'da çoğunluğu Müslüman olan Arnavutlar, diğer Arnavutlara verilen hakları kendileri için de istemişlerdir. Bu talep üzerine hükümet Yakova halkı için 1 Kasım 1911'de kararlar almış ve buna göre; Yakova'da silahların yalnızca bekçi ve kolcu gibi güvenlikten sorumlu Arnavutlara geri verilmesine, affedilmiş olan siyasal suçlar haricinde diğer suçlar için gerekli incelemelerin yapılmasına, Yakovalıların da Kosovalılar gibi askerlik hizmetlerini Rumeli'de yapmasına izin vermiştir[861].

Osmanlı Devleti'nin Arnavutluk'taki sorunları çözmeye yönelik verdiği tavizlerde şüphesiz 29 Eylül 1911'de İtalya'nın Osmanlı'ya karşı savaş ilan etmesi önemli bir rol oynamıştır. Bir yandan Arnavutluk meselesiyle uğraşan diğer yandan ise Fas'taki krizi çözmeye çalışan devlet, savaş durumundayken iç problemleriyle uğraşmaktan kurtulmak amacıyla Arnavutlara tavizler vermiş ve böylece buradaki sorunu gidermeye çalışmıştır. Ancak durum beklenilenden farklı bir gelişme göstermiş ve verilen haklardan tatmin olmayan asi Arnavutlar, kısa bir süre sonra yeni bir ayaklanma çıkarmak üzere harekete geçmiştir.

4.3.8. 1910-1911 İsyanları Sürecinde Derviş Hima'nın Faaliyetleri

Ayaklanmaları özerklik için bir araç olarak gören Derviş Hima, Arnavut isyancıların taleplerini savunmuş ve isyan hazırlıklarına yardımcı olmuştur. Özellikle yayınladığı "Arnavut" gazetesi ile Arnavutların yaşadıkları sefaleti dile getirmiş ve konuyla ilgili çeşitli makaleler yayınlamıştır. Gazetenin 46. sayısında 1910 yılında çıkan isyanda Osmanlı askerlerinin Arnavutların evlerini tahrip ettiğini iddia etmiş ve devletten mağduriyetin giderilmesi hususunda yardım talep edilmiştir. Hima aynı sayıda kaleme aldığı makalede yine aynı konu üzerinde durmuş ve "Arnavutluk'ta Sefâlet" başlıklı yazısında sefil bir hâlde olan Arnavutların durumuna dikkat çekerek, evleri

[860] Sönmez, *a.g.e.*, s. 188; BOA, MV., 157/90, H. 29.10.1329 (23.10.1911).
[861] Bayur, *a.g.e.*, s. 196.

yıkılan Arnavutlara yardım edilmesi hususunda hükümetten talepte bulunmuştur[862]. Özellikle şehrin imarı ve gerekli hizmetlerin sağlanmasına yönelik makaleler de yayınlamış, "Berat-Avlonya Yolu ve O Havalinin Avaza-i Şikâyeti" başlıklı makalesinde iki şehir arasında yaşanan ulaşım sıkıntısına dikkat çekmiştir[863]. Gazete vasıtasıyla bir yandan halkın şikâyet ve arzularını dile getiren Hima diğer taraftan isyanlara destek vermiş ve "gerici" olarak nitelendirdiği hükümet yetkililerini yayınladığı makaleler vasıtasıyla sert bir dille eleştirmiştir[864].

Yazdığı yazılar sebebiyle gazetesi bir süre kapalı kalan Derviş Hima, 1910 sonlarından itibaren yayın hayatına İstanbul'da kaldığı yerden devam etmiş ve daha önce yaptığı gibi 1911 isyanlarını da gazetesi vasıtasıyla desteklemiştir. Bu durum gazetenin Jön Türkler tarafından ikinci defa kapatılmasına sebep olmuş ve yayını yasaklanan gazete, 26 Mayıs 1911 tarihine kadar kapalı kalmıştır. Daha önceki süreçte olduğu gibi bu zaman diliminde gazetecilik faaliyetlerine ara vermeyen Hima, "Arnavut"un yerine "Shkumbi" gazetesini yayınlamaya başlamıştır. Yayın faaliyetlerine yoğun bir mesai harcayan Hima, aynı yıl içinde "Musavver Arnavud" adlı yıllık kitabının ilk sayısını da Arnavutça ve Türkçe olarak yine İstanbul'da yayınlamıştır[865]. İlk sayıdan itibaren siyasi bir propaganda organına bürünen "Musavver Arnavud", Arnavut halkının ulusal bilincini canlandırmak için çalışmıştır.

İlk kısmı Türkçe, ikinci kısmı ise Arnavutça olarak basılan Musavver Arnavud'un Türkçe yayınlanan bölümünde, Avlonyalı Süreyya Bey'in "Tarih-i Osmanîde Arnavutluk" adlı yazısı yer almış ve Süreyya Bey bu makalede, Türk-Arnavut İlişkilerinin tarihi ile Osmanlı İmparatorluğu'nda Arnavutların rolüne değinmiştir[866]. Bununla birlikte Derviş Hima'nın "Harbiye Nazırı Esbâkı Matlı Merhûm Recep Paşa", "Arnavutluk Vekâyi-i Âhiresi" ve "Luma Vekâyi-inin Esbâb-ı Zuhûru", Rasih Bey Efendi Dino'nun "İhtilâl", Rıza Tevfik'in "Filatlı Hoca Tahsin Merhûm", Priştine Mebusu Hasan Bey'in "İşkodra'daki Malisörlerin İsyanı" ve "İttihâd-ı Anâsır" isimli makaleleri ile Safvet Arif'in "Büyük Adalete" adlı şiiri dergide yer

[862] "Arnavutluk'ta Sefalet", *Arnavut,* nr:46, İstanbul, R. 13 Kânunusani 1326 (26.01.1911), s.1.
[863] "Berat-Avlonya Yolu ve O Havalinin Avaza-i Şikâyeti", *Arnavut,* nr:46, s. 2.
[864] Prifti, *a.g.e.,* s. 260.
[865] Prifti, *a.g.e.,* s. 281-282.
[866] Avlonyalı Süreyya Bey, *a.g.e.,* s. 62.

almıştır. Ayrıca eserde İstanbul'da kurulan "Arnavut Heyet-i Edebiyesi[867]" cemiyetinin 12 maddelik programı "Arnavut Gazetesi İdarehânesinde Teşekkül Eden Heyet-i Edebiye-i Milliyemizin Programı" başlığı altında yayınlanmıştır[868]. Hima bir yandan Shkumbi ve Musavver Arnavud'u yayınlarken bir yandan da "Arnavut" gazetesinin yeniden yayın hayatına dönmesi için yoğun bir çaba sarf etmiştir. Nihayet onun bu gayreti sonuç vermiş ve "Arnavut" 26 Mayıs 1911 tarihinden itibaren yeniden yayınlanmaya başlamıştır. Hima, gazetenin çıkan ilk sayısında Arnavutluk'un haklarını savunan bu gazetenin Arnavutluk yaşadığı sürece yayına devam edeceğini ifade etmiştir[869].

Hima, Malisör isyanlarının şiddetlendiği Haziran 1911'de, Jön Türklerin Arnavutların milli duygularını yok etme politikalarını kınayan bir dizi makale yayınlamış ve bu makalelerde isyancıların özerk programını savunarak, hükümetin Arnavutların ulusal taleplerini karşılaması hususunda ısrar etmiştir. Özellikle Jön Türkleri hedef aldığı yazılarında; Jön Türklerin Arnavutlara savaş açtığını, Kosova'nın geçen yıl kana bulandığını, tüm Arnavut bölgelerinde anadile karşı savaş açıldığını ifade etmiştir. Haziran 1911 tarihinde yayınlanan "Ayaklanma Vakası" başlıklı makalesinde hükümeti, Malisörlerin Türkiye'nin Karadağ büyükelçisine sunduğu programı onaylamaya çağırmış ve "*biz, anayasanın bize sağladığı yasal hakların yerine getirilmesi dışında özel bir şey talep etmiyoruz*" diyerek isyancıların taleplerini savunmuştur. Arnavut dilinde yazdıkları bu programda isyancılar; dört vilayetin birleştirilmesi, bölgede görevlendirilen memurların Arnavutlardan seçilmesi, milli dilin ve geleneklerin korunması, Arnavut okullarının bağımsızlığı ve okullarda anadilde eğitim yapılması, yerel organların yetkilerinin genişletilmesi, mali reformların yapılması, toplanan vergilerin yerel ihtiyaçları gidermek için kullanılması ve Arnavutluk'ta ekonomik durumu iyileştirecek tedbirlerin alınması hususlarında taleplerde bulunmuşlardır[870].

[867] Gazetesinde "Arnavut Heyet-i Edebiyesi" başlıklı bir makale yayınlayan Hima, bu cemiyetin Arnavutların eğitim ihtiyaçlarını gidermek adına tesis edildiğini ifade etmiştir. Bkz. "Arnavut Heyet-i Edebiyesi", *Arnavut,* nr: 50, İstanbul, R. 11 Şubat 1326 (24.02.1911), s. 1.
[868] Derviş Hima, *Musavver Arnavud,* s. 110-111.
[869] Prifti, *a.g.e.,* s. 283.
[870] Prifti, *a.g.e.,* s. 284-286.

Gazete, Arnavut ayaklanmasının tüm hızıyla devam ettiği Temmuz 1911 tarihinde İstanbul Askeri Mahkemesi'nin kararıyla kapatılmış ve bu kararın ardından yayına ara vermek istemeyen Hima, daha önce yaptığı gibi "Shkumbi" adı altında yayını sürdürmüştür. Ancak olayların daha ciddi boyuta ulaşması sonucunda hapse atılma tehlikesi ile karşı karşıya halan Hima, derhal Türkiye'yi terk etmiş ve Viyana'ya kaçmıştır[871]. Temmuz ve Ağustos ayında Viyana'da kaldıktan sonra Eylül ayında Budapeşte'ye geçen Derviş Hima sonrasında ise Paris'e geldiğini Temo'ya haber vermiştir[872]. Bu sırada mekteplerin açılması yönünde fikirler sunmuş ve Temo'ya gönderdiği mektupta Struga'da bir mektep açılması durumunda masrafların bir kısmının kendisi tarafından temin edileceğini beyan etmiştir. Mekteplerin önemine vurgu yapan Hima, halkın da bu konuda bilinçlendirilmesi gerektiğini yazmıştır[873]. Paris ve Budapeşte ziyaretlerinin ardından Kasım ayının ortasında Bükreş'e geçmiş ve 1912 başlarına kadar burada kalmıştır[874].

4.3.9. 1912 Arnavut İsyanı ve Siyasi Gelişmeler

1911 tarihinde İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal etmesiyle birlikte başlayan savaş, Osmanlı hükümetinin siyasi hayatında büyük bir kargaşaya sebep olurken Arnavutluk'ta da durum yeniden değişmeye başlamıştır[875]. 11 Aralık 1911 tarihinde meclisteki Arnavut mebuslar ıslahat istemişler ancak hükümet, 12 Ocak 1912 tarihinde bu isteklerin tartışılmasını reddetmiş ve böylece talepler sonuçsuz kalmıştır. Bu sırada İttihat ve Terakki'nin itibari büyük ölçüde sarsılmış ve Arnavutlar ile arası epey bozulmuştur. Böyle bir ortamda İttihat ve Terakki'nin hükümetten çekilmesi talepleri gündeme gelemeye başlamış, sorunların ancak İttihat ve Terakki'nin tasfiyesiyle çözüleceğine olan inanç artmıştır. 21 Kasım 1911'de kurulan Hürriyet ve İtilaf Partisi, İttihat ve Terakki'nin orduya dayanarak hâkimiyet kurma çabası karşısında, İttihatçılar ile başa çıkabilmek için ordudan taraftar sağlamaya çalışmıştır. 1911 yılında yapılan seçimleri Hürriyet ve İhtilaf Fırkası'nın kazanması üzerine

[871] Prifti, *a.g.e.*, s. 287-288.
[872] AQSH, D. 32/3, F. 1706, 03.09.1911; AQSH, D. 32/3, F. 1720, 08.09.1911.
[873] AQSH, D. 32/3, F. 1721, 14.09.1911.
[874] Prifti, *a.g.e.*, s. 288.
[875] Kihtir, *a.g.e.*, s. 267.

İttihat ve Terakki meclisi dağıtıp seçimleri yenilemek istemiş, Ocak 1912 tarihinde ise yeni bir meclisin toplanması hususunda irade çıkmıştır[876].

Mecliste İttihat ve Terraki ile adem-i merkeziyet yanlısı muhalefet arasında gerilimler artarken, harbin başlamasının ardından endişeye kapılan hükümet, tutuklanan ve sürgünde olan bazı Arnavut isyancıları affetmiş ve yurtlarına geri dönmelerini sağlamıştır. Ancak ülkeye dönen bu asiler, dış güçlerin desteğiyle kısa sürede faaliyete geçmişler, kendi bölgelerinde örgütlenme organizasyonlarına başlamışlar ve çeteler kurmuşlardır. Özellikle İsmail Kemali Bey Kuzey'deki asilerin örgütlenmesinde kilit bir rol oynamıştır[877]. İsmail Kemali'nin yanı sıra Derviş Hima gibi bazı önemli isimler de örgütlenme için çalışmış, aynı dönemde Arnavutluk'ta bir ihtilal çıkarma planı yapan Simon Doda adlı bir Arnavut, 1912 Şubat ayında Ragoza'ya geçerek Rumeli halkını ayaklanmaya teşvik etmiş ve tasarlanan isyan için gönüllü kaydetmeye başlamıştır[878].

Gittikçe daha vahim bir hâl alan duruma çare arayan hükümet, Arnavutlara imtiyazlar tanıyarak oylarını almak maksadıyla yeni bir girişimde bulunmuş ve bölgede ıslahat çalışmaları yapmak üzere Hariciye Nazırı Hacı Adil Bey başkanlığında bir komisyon heyetini 17 Şubat 1912'de Arnavutluk'a göndermiştir[879]. Heyet üyeleri; Priştineli Daniş Bey, Mülkiye müfettişi Haydar Bey, Hukuk müşaviri Osman Nuri Bey, Mazhar Bey, Mareşal Fevzi Bey, Halil Recai Bey, Prizren mutasarrıfı Hasan Tosun Bey, jandarma ıslahından sorumlu Fransız ve İngiliz zabitlerinden iki kişi olmak üzere Arnavutların tanıdığı ve hürmet ettiği kişilerden seçilmiştir[880]. Komisyon Üsküp, Prizren, İşkodra, Manastır ve Yanya'yı ziyaret etmiş[881] ancak bu süreçte bir takım saldırılara maruz kalmıştır. Heyet, eğitim ve imar işlerine para tahsis ederek Arnavutluk'taki gergin havayı yumuşatmaya çalışırken hükümete muhalif olan gruplar heyeti silahlarla karşılamış, hem Arnavut hem de Bulgar çeteler tarafından suikastlar gerçekleştirilmiştir[882]. Hacı Adil Bey'in ıslahat

[876] Müfid Şemsi, *a.g.e.,* s. 33-34.
[877] Yüksel Bayıl, "Milliyetçi İsyanlar Bağlamında Arnavutluk'ta Komite ve Çetelerin Rolü", *HUMANITAS,* Cilt:6, Sayı:12, 2018, s. 127.
[878] Maden, *a.g.m.,* s. 170.
[879] Müfid Şemsi, *a.g.e.,* s. 34; Hüseyin Kazım Kadri, *a.g.e.,* s. 126.
[880] Külçe, *a.g.e.* s. 404.
[881] Müfid Şemsi, *a.g.e.,* s. 34.
[882] Külçe, *a.g.e.,* s. 405-406.

programı Arnavutlar tarafından yetersiz bulunmuş, özellikle eğitim dili konusunda yenilikler bekleyen Tiran, Elbasan ve İşkodra ahalisi, Arnavutçanın resmi dil olarak okutulmasını istemişlerdir[883].

Islah heyetinin ziyareti olumlu bir sonuç vermezken, İstanbul'da durumlar iyice karışmış Hürriyet ve İtilaf Partisi Arnavutları sürekli olarak kışkırtırken ordudaki subaylar da asıl görevlerini unutarak siyasette aktif olarak yer almaya başlamıştır. Mart ayında İttihatçıların kontrolünde gerçekleşen ve "sopalı seçimler" olarak anılan seçimler düzenlenmiş, meclise muhalif mebusların girmemesi adına birçok hileye başvurulmuştur.[884] İttihatçılar, "*Memleketin batacağını bilsek bile Üsküplü Said Hoca ile Vulçitrinli Hasan ve Ergirili Müfid Beyleri mebus çıkarmayacağız*" diyerek bu konudaki kararlılıklarını açıkça dile getirmişlerdir[885]. İttihat ve Terakki'nin politikası kendi içlerinden olan kişilerin dahi eleştirisine sebep olmuş ve Hüseyin Kazım Kadri İttihatçıların yanlış bir siyaset izlediğini şu satırlarla dile getirmiştir:

> "*İttihat ve Terakki, muhaliflere mecliste yer vermemek ve bütün meclisi taraftarlarından teşkil etmek istiyordu. Bu mümkün müydü? Yahut bundan nasıl fenalıklar hâdis olabilirdi? Buralarını kim düşünecekti… Meclis'te muhalefetleriyle teşahhus eden Arnavut mebuslara karşı bir kampanya açtılar. Hâlbuki bu adamların Meclis-i Mebusan'da muhalefet sıralarında oturmaları, köy köy Arnavutluk'ta dolaşıp hükümet aleyhinde propaganda yapmalarından daha hayırlı olurdu… Meclis-i Mebusan'a muhalefete imkân bulamayan kimseler, Arnavutluk'ta fesat çıkarmak için bütün kuvvetleriyle çalıştılar*[886]."

İttihatçıların müdahaleleri neticesinde İsmail Kemali, Necip Draga, Gümülcineli İsmail, Vulçitrinli Hasan Bey, Priştineli Fuad Bey ve Şaban Paşa gibi önemli isimler meclise girememiş, ancak on beş kadar muhalif seçimleri kazanmıştır[887]. İttihat ve Terakki'nin bu hareketi Arnavutları epey kızdırmış ve bölgede yeniden hareketlenmeler başlamıştır. Kosova bölgesinde Hasan Priştine ve Necip Draga gibi Arnavut siyasetçileri beyannameler yayınlamışlar, Arnavutları İttihat ve Terakki

---

[883] Ayten Görgülü, "Arnavut Bağımsızlığının Osmanlı Gazetelerinden İncelenmesi (Tanin, Tercüman-ı Hakikat, İkdam, Sabah/1912-1913)", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008, s. 66.
[884] *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Defter-i Hâkânî,* (Ed: Abidin Temizer-Uğur Özcan), Libra Kitap, İstanbul 2015, s. 557.
[885] Ahmet Hamdi, *a.g.e.,* s. 20.
[886] Hüseyin Kazım Kadri, *a.g.e.,* s. 117-118.
[887] Müfid Şemsi, *a.g.e.,* s. 34-35.

yönetimine karşı ayaklanmaya çağırmışlardır[888]. Bu sırada hükümetin siyasal krizini fırsat bilen dış güçler de ortamdan yararlanmak üzere harekete geçmişler, Avusturya-Macaristan ve Karadağ Hükümeti ile Bulgar çeteleri Malisörlerin yeniden silahlanması için gerekliği desteği sağlamışlardır[889]. Arnavutluk'ta başlayan hareketlenme örgütlenme ve çetecilik faaliyetlerini beraberinde getirmiş, nihayet Malisörler 1912 Mart ve Nisan aylarında bölgede yeni bir ayaklanma dalgası başlatmıştır. Malisörlerin başlattığı isyan hareketine vergileri bahane eden Müslüman Arnavutlar da Haziran ayında dâhil olmuştur[890].

Bu süreçte isyancıları desteklemek adına hem dış güçler hem de bazı Arnavutlar yardımlara devam etmiş, asilere silah ve teçhizat desteği sağlanmıştır. Mayıs ayında Karadağ, sınırdaki Katolik ve Müslümanlara para ve silah yardımında bulunurken, diğer taraftan Malisya, Mirdita, İşkodra, Podgoriçe ve Çetine'deki Karadağ ajanları halkı isyana teşvik etmek için propaganda faaliyetlerinde bulunmuştur. Mayıs ayı ortalarında ise önemli Arnavut şahsiyetlerinden içlerinde mebusların da bulunduğu İsa Bolatin, Zeyullah Bey, Hasan Bey, Cemal Bey, Necip Draga, Rıza Bey ve Arif Komadina silahlı yandaşlarıyla birlikte eş zamanlı olarak firar etmişlerdir[891]. Belgrad sefiri tarafından Hariciye nezaretine gönderilen bir yazıda mebus Necip Draga'nın Priştine'deki asilere göndermek üzere Belgrad'taki bir tüccardan yüz elli adet tüfek ve üç yüz fişek aldığı ifade edilmiştir[892]. Dâhiliye Nezareti'ne gelen başka bir yazıda ise Arnavutluk'a gönderilmek üzere olan iki yüz tüfek ve bir miktar dinamitin ele geçirildiğinden bahsedilmiştir[893].

20 Mayıs 1912'de Bayram Curri, Rız Bey ve İsa Bolatin liderliğinde birkaç bin Arnavut ve eski mebuslardan Hasan Priştine ve Necip Draga Junik köyünde bir toplantı düzenlemişlerdir. Yapılan toplantıda İttihat ve Terakki hükümetinin bir ayaklanma ile düşürülmesi kararı üzerinde fikir birliğine varan Arnavutlar, aynı zamanda taleplerini ihtiva eden bir muhtıra da hazırlamışlardır. Arnavutların on iki maddeden müteşekkil taleplerinde;

---

[888] *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Defter-i Hâkânî,* s. 559.
[889] Ayni, *a.g.e.*, s. 270.
[890] Maden, *a.g.m.*, s. 170; Karal, *a.g.e.*, s. 247.
[891] Sönmez, *a.g.e.*, s. 191-192.
[892] BOA, HR.SYS., 141/31, 18.05.1912.
[893] BOA, HR.SYS., 151/13, 23.05.1912.

1- Arnavut vilayetlerinde, Arnavut dil ve yazısının serbestçe kullanılması.
2- Arnavut milliyetinin resmen tanınması ve Osmanlı Devleti'ndeki diğer milletlere tanınan hakların Arnavutlara da sağlanması
3- Arnavut âdetlerinin kabul edilmesi
4- Seçimlerin özgür bir ortamda gerçekleştirilmesi ve seçim bölgelerinin etnik birliğe göre tespit edilmesi
5- Merkeziyetçi yönetim anlayışının terk edilmesi
6- Memurların Arnavutçayı bilenler arasından atanması ve Osmanlı memurlarının çalışmalarını denetlemek üzere genel bir müfettişin tayin edilmesi.
7- Arnavut vilayetlerinde, Arnavutçanın resmi dil olarak kabul edilmesi.
8- Arnavutların askerlik hizmetlerini Arnavutluk vilayeti dâhilinde yapması.
9- Alkol, tütün vergi ve gümrükleriyle, Posta, Telgraf idaresi gelirlerinin, Arnavutluk yararına olarak bölgenin endüstriyel ve tarımsal gelişimi için kullanılması.
10- Arnavut vilayetlerinde genel toplantıların düzenlenmesi
11- 1911 yılındaki ayaklanma sırasında zarara uğrayanların mağduriyetlerinin giderilmesi,

istekleri yer almıştır[894]. Dış güçlerden ve Arnavut asi liderlerinden destek alan Arnavutlar toplantıdan on gün sonra harekete geçmişler ve Kosova vilayetinde büyük bir isyan başlatarak, kurdukları çeteler vasıtasıyla Yakova ve İpek çevresindeki önemli yerleri işgal etmişlerdir[895]. Osmanlı Hükümeti'nin genel af ilanı sonrasında İpek'te ayaklanmalar meydana gelmiş ve olayların büyümesi üzerine Osmanlı devleti uzlaşma politikasından vazgeçerek asileri güç kullanarak bastırmak mecburiyetinde kalmıştır. Burada hükümet kuvvetleri ile asiler arasında şiddetli çatışmalar yaşanmış[896], olayları yakından takip eden Hariciye Nazırı Asım Bey asilerin isteklerinin yerine getirilmesinin mümkün olmadığını ve daha önce verilen tavizlerin büyük bir hata olduğunu ifade ederek meselenin ancak kuvvet yoluyla bastırılacağına işaret etmiştir[897].

[894] Bartl, *a.g.e.*, s. 307-308.
[895] BOA, HR.SYS., 141/32, 10.06.1912.
[896] BOA, HR.SYS., 151/35, 22.06.1912.
[897] Sönmez, *a.g.e.*, s. 193.

Ayaklanmalar Avusturya kamuoyu ve siyasi çevrelerin desteğiyle[898], Haziran ayı sonunda Mirdita bölgesi, Tiran ve İşkodra ile Kosova'nın çoğu yerine yayılmıştır[899]. Temmuz ayında kuzeydeki Katolik Arnavutlar da yeniden ayaklanmaya başlamışlardır. Selçe ile Mat arasında toplanan asi Malisörler telgraf tellerini keserek Mat nehrinin tarafında mevzilenmişler, Elbasan ve Tiran üzerinden Selçe ve İşkodra'ya giden yol hattını kontrolleri altına alarak Köprüye nahiyesindeki ahaliyi de isyana teşvik etmişlerdir[900]. İsyanı bastırmak üzere bölgeye asker sevk edilmiş ancak isyancıların direnişi karşısında Osmanlı hükümeti askeri gücünü önemli ölçüde kaybetmiştir[901].

8 Temmuz'da Hacı Adil Bey Meclis'te Arnavutların durumu hakkında bilgi vermiş ve meseleyi küçük bir sorun olarak gören bakan, isyanın kolayca bastırılabileceğini ifade etmiştir. Arnavutların silahlarının geri verilmesi, genel af ilan edilmesi, mahalli askerlik, zararların karşılanması, kan davaları için komisyona yerli üyelerin atanması, okul ve yol ihtiyacının karşılanması yönündeki taleplerini sıralayan Hacı Adil Bey'in açıklamaları, Arnavut mebuslar tarafından yeterli görülmemiş ve bunun üzerine mecliste tartışmalar başlamıştır. Oturumda söz alan Esad Paşa, Süreyya Bey, Şahin Bey gibi Arnavut mebuslar, İttihat ve Terakki yönetimini eleştirmişler ve yapılan oturumların ardından hükümet, ayaklanan yerlerde okul, yol gibi ihtiyaçların giderilmesi ve elli çocuğun parasız okutulması yönünde kararlar almıştır[902]. Ancak İttihat ve Terakki'nin krizi önlemek adına yeterli tedbirleri alamaması bölgedeki karışıklıkları arttırırken hükümet kanadında önemli değişiklikler meydana gelmiş, 10 Temmuz'da Harbiye nazırı Mahmut Şevket Paşa ve hemen ardından Sadrazam Said Paşa istifa etmek zorunda kalmıştır[903]. 21 Temmuz'da Ahmet Muhtar Paşa sadrazamlığa getirilmiş ve 23 Temmuz tarihinde yeni kabine kurulmuştur[904]. Yeni kabinede Nazım Paşa Harbiye nazırı, Gabriel Efendi Hariciye nazırı ve Mahmut Muhtar Paşa Bahriye nazırı olarak görevlendirilmiştir[905].

---

[898] BOA, HR.SYS., 151/44, 28.06.1912.
[899] Görgülü, *a.g.t.*, s. 46.
[900] BOA, BEO, 4049/304358, H. 21.07.1330 (06.07.1912).
[901] Bayıl, *a.g.m.*, s. 127.
[902] Müfid Şemsi, *a.g.e.*, s. 37-39.
[903] Yakut, *a.g.t.*, s. 212; Ayni, *a.g.e.*, s. 270.
[904] Müfid Şemsi, *a.g.e.*, s. 39; Sönmez, *a.g.e.*, s. 197; BOA, İrade Dosya Usulü [İ..DUİT], 8/59, H. 07.08.1330 (22.07.1912).
[905] Andonyan, *a.g.e.*, s. 177.

İstanbul'da yeni siyasi geşilmeler yaşanırken Güney Arnavutluk'taki Arnavut çeteleri de Primedi, Görice, Tepedelen ve Kolonya'da aktif olarak faaliyetlerini sürdürmeye devam etmişler[906], Arnavut asi liderlerinden İsa Bolatin ve yandaşları Yenipazar'ı işgal etmişlerdir[907]. 23 Temmuz'da Skrapari'de toplanan isyancılar bir muhtıra hazırlamışlar ve burada; Arnavut milletinin varlığının tanınması, müstakil bir Arnavut idaresi kurulması, Arnavutlardan müteşekkil jandarma teşkilatının tesis edilmesi, Arnavutçanın resmi ve eğitim dili olarak kabul edilmesi maddelerini içeren taleplerini 29 Temmuz'da Bâb-ı Âlî'ye göndermişlerdir. Muhtıranın ardından isyancılar tarafından Arnavutluk'ta muhtar bir idare kurulacağı haberleri hükümeti harekete geçirmiş ve bu tehlikeli durum karşısında hükümet yeni tedbirler almak zorunda kalmıştır[908]. Ancak bu sefer öncesine göre daha ılımlı bir politika izlenmiş, askeri önlemleri yanlış bulan ve asilerin yalnızca İttihat ve Terakki'nin politikasına karşı başkaldırdığı fikrinde olan Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Arnavutluk sorununun ancak Arnavutları ikna yoluyla çözüme kavuşacağını ifade etmiştir[909]. Ahmet Muhtar Paşa'nın kararının ardından derhal bir komisyon heyeti kurulmuş ve bu komisyon 27 Temmuz tarihinde Arnavutlarla görüşmek üzere Priştine'ye gönderilmiştir. Heyetten meclisin feshedilmesini isteyen asiler, 3 Ağustos'ta Priştine'de yeni bir toplantı düzenlemişler ve yapılan toplantıda Arnavutların bir kısmı muhtariyet fikrini ısrarla savunurken diğerleri ise reformlarla yetinilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Artan baskılar neticesinde 5 Ağustos tarihinde meclis feshedilmiş, bundan cesaret alan Arnavutlar ise taleplerini arttırmışlardır[910].

Hükümet Arnavutluk'taki durumu imcelemek üzere bir komisyon göndereceğini vaat etmiş, ancak Güneyli Arnavutlar isyanlarına devam ederek birçok bölgede yeni çeteler kurmuşlardır. İsyancılar Fier ve Berat'a kadar ilerlemişler, bu arada Korçe'deki Kara Cemiyeti de halkı hükümete karşı kışkırtma faaliyetlerini sürdümüştür. Güneyde bu gelişmeler yaşanırken 9 Ağustos 1912 tarihinde Kuzeyli Arnavutlar, dört vilayeti temsilen harekete geçmişler ve Priştine'de bulunan Mareşal İbrahim Paşa'ya taleplerini sunmuşlardır[911]. Hasan Priştine tarafından hazırlanmış

[906] Çelik, *a.g.e.*, s. 458.
[907] BOA, BEO, 4067/305002, H.16.08.1330 (31.07.1912).
[908] Çelik, *a.g.e.*, s. 458.
[909] Yakut, *a.g.m.*, s. 52.
[910] Çelik, *a.g.e.*, s. 458.
[911] Sönmez, *a.g.e.*, s. 199.

olan on dört maddelik programda; Arnavutça eğitim veren yeni okulların açılması, Arnavut eyaletlerinde Arnavutçanın resmi dil olarak okutulması, Osmanlı memurlarının Arnavutçayı, Arnavut gelenek ve göreneklerini bilenler arasından tayin edilmesi, askerlik hizmetlerinin Arnavutluk ve Makedonya'da yapılması, el konulan silahların iade edilmesi, İslami gelenek ve davranışların korunması, medreselerin hükümet tarafından desteklenmesi, zirai ve teknik eğitim veren okulların açılması, resmi daire binalarının tesis edilmesi, asiler için genel af ilan edilmesi, Hakkı Paşa ve Said Paşa kabinelerinin yargılanması için mahkemelerin kurulması talepleri yer almıştır[912].

Arnavut liderlerinin bir kısmı taleplerinin kabulü için beklemede kalırken, bazı asiler harekâtlarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Bu sırada isyancıların faaliyetlerini durdurmak isteyen Osmanlı hükümeti de 1912 yılı Mayıs ve Temmuz ayları arasında ayaklanmaya katılan ve tutuklanan isyancılar için genel bir af kanunu tasarısı hazırlamıştır[913]. Ancak hükümetin uzlaşmaya yönelik çalışmaları olumlu bir sonuç vermemiş; Avusturya İşkodra konsolosu, Karadağ ve papazlar vasıtasıyla Katolik malisörleri Osmanlı hükümetine karşı kışkırtmaya devam etmiştir[914]. Ağustos ayında Premeti'ye giren isyancı Arnavutlar, buradaki kaymakam, polis müdürü ve hükümet savcısını kovarak yerine kendi içlerinden kişileri görevlendirmişlerdir. Daha sonra Debre ve Elbasan'ı da ele geçiren asiler tüm Orta ve Güney Arnavutluk'ta hâkimiyet sağlamışlardır. Asi liderlerinden İsa Bolatin, İdris Sefer, Bayram Sur ve Rıza Yakova gibi önemli isimler de kuvvetlerini birleştirerek Üsküp üzerine harekete geçmişlerdir. Olayların vahim bir hal alması üzerine Mareşal İbrahim Paşa 14 Ağustos'ta Arnavutlarla bir toplantı yapmıştır. Bu görüşmede Hakkı ve Sait Paşa kabinelerine dava açılması yönündeki kararı ve mahalli askerlik hizmeti dışındaki tüm maddelerin padişah tarafından kabul edildiğini Arnavutlara bildirmiştir. 4 Eylül tarihinde Osmanlı hükümeti de iki talep haricindeki tüm şartların resmi olarak kabul edildiğini açıklamıştır[915].

[912] BOA, MV., 167/70, H. 27.08.1330 (11.08.1912); Bartl, *a.g.e.*, s. 310-311; Bayur, *a.g.e.*, s. 319-320.
[913] BOA, MV., 227/178, H.30.08.1330 (13.08.1912).
[914] BOA, HR.SYS., 151/96, 14.08.1912.
[915] Sönmez, *a.g.e.*, s. 199-200; Bilge, "Arnavutluk", s. 386.

Osmanlı Devleti'nin kabul ettiği şartlar Arnavutların bazılarını tatmin etmemiş ve Kuzey'deki Malisörlerin isyanı tüm yaz boyunca devam etmiştir. Malisörlerin İşkodra ve civarına saldırması üzerine 19 Eylül 1912 tarihinde yapılan kabine toplantısında, Kosova'da bulunan Mareşal İbrahim Paşa'nın İşkodra'ya gitmesi kararlaştırılmıştır. Bununla birlikte bölgede ıslahat çalışmalarının devam etmesi ve bu çalışmaların Kosova Valisi Galip Paşa ile İbrahim Paşa'nın seçeceği bir kişi tarafından takip edilmesi, Malisör isyanına karşı İşkodra Vali ve komutanı Hasan Rıza Bey ile Mareşal İbrahim Paşa'nın beraber hareket etmesi kararlaştırılmıştır. Ancak bu sırada Balkan devletlerinin Osmanlı aleyhine ortak bir hareket girişiminde bulunmaları Bâb-ı Âlî'nin önceliklerinin değişmesine neden olmuş ve Arnavutluk sonunun çözümü için tasarlanan uygulamalar geri planda bırakılmıştır[916].

4.3.10. 1912 Ayaklanması Sırasında Hima'nın Çetecilik Faaliyetleri

1912 başlarında tekrar İstanbul'a dönen Derviş Hima, Ocak 1912'de İsmail Kemali'nin girişimiyle düzenlenen gizli bir toplantıya katılmış ve toplantıya katılan bağımsızlık yanlısı Arnavutlar, Kosova'dan başlayarak Arnavutluk'un diğer bölgelerine yayılacak genel bir isyan organize etmeye karar vermişlerdir. Arnavutların bu kararı aldığı süreçte parlamento dağılmış (18 Ocak 1912) ve seçim kampanyasında iki taraf arasında yaşanan çekişmeler gerginliği arttırmıştır. Bu dönemde Hima, Orta ve Güney Arnavutluk'ta seçim kampanyasını yönetmek ve genel ayaklanmayı organize etmek üzere Mart ayının başında yeniden Arnavutluk'a geçmiştir[917]. İlk etapta Manastır'da bulunan Derviş Hima, elinde bulunan aday listeleri ile birlikte iki ay içinde hemen hemen tüm şehirleri gezmiş ve Arnavut halkının kendi adaylarını seçmesi için ikna çalışmalarında bulunmuştur. Ancak Derviş Hima ve diğer Arnavutların çalışmaları olumlu sonuç vermemiş, Jön Türkler kendi adaylarının kazanmasını sağlamışlardır[918].

Nisan ayında Kosova'daki genel isyan patlak verdiğinde Arnavutluk'un güney bölgelerinde olan Hima, Kosova Arnavutlarına destek sağlamak için derhal harekete

[916] Rifat Uçarol, *Gazi Ahmet Muhtar Paşa 1839-1919 (Askeri ve Siyasi Hayatı),* Filiz Kitabevi, II. Baskı, İstanbul 1989, s. 347-348.
[917] Prifti, *a.g.e.,* s. 290-291.
[918] Kaleshi, *a.g.m.,* s. 581.

geçmiş ve bulunduğu bölgede silahlı çeteler organize etmeye başlamıştır. Nisan-Mayıs aylarında Hile Mosi ve diğer Arnavut entelektüellerle birlikte Güney Arnavutluk şehirlerine ziyaretlerde bulunan Hima, Avusturya Konsolosu ile yaptığı görüşmede yeniden yayınlamayı planladığı "Arnavut" gazetesine yardım toplamak için seyahate çıktığını bildirmiş, ancak arka planda bölge halkını ayaklanmaya teşvik etmek için gizli faaliyetlerde bulunmuştur. Hile Mosi ile birlikte Avlonya'dan Berat, Lushnje ve Fier'e gitmiş, buralarda yaşayan halkı silahlı ayaklanma için örgütlemeye çalışmıştır. Mayıs sonunda Preveze'ye geçen ikili, Arnavut komitelerinin ve birçok Arnavutun katıldığı kapsamlı bir toplantı düzenlemiştir[919]. Örgütlenme çalışmalarına Haziran ayında gittiği Korfu'da da devam eden Hima, burada Selanik'ten gelen Arnavut öğrenci çetesinin başına geçmiştir[920]. Dikkat çekmek istemeyen ve örgütlenme faaliyetlerini gizli bir şekilde yürütmek isteyen Hima şehbenderliğe, Korfu'ya geliş amacının yalnızca gazetesine abone toplamak olduğunu bildirmiştir[921].

Hima, Temmuz ayının ilk günlerinde Arnavutlara, ülkenin kurtuluşu için ayaklanma çağrısında bulunan bir manifesto göndermiş ve daha sonra bu çağrıyı Genç Arnavutlar Komitesi Üniversite Öğrencileri Derneği adına yayınlamıştır. Kaleme aldığı bu manifestoda; Jön Türklerin halka yüklediği ağır vergilerden ve 1910 ayaklanmasını bastırma sürecindeki faaliyetlerinden bahsederek yeni ayaklanmanın sebebini ana hatlarıyla açıklamış, bunlara ek olarak gazetelerin kapatılması, Arnavutların tutuklanması ve hapse atılması, silahların toplanması, Arnavut okullarının kapatılması gibi özgürlükleri kısıtlayan uygulamaların halk arasında derin bir huzursuzluğa neden olduğunu iddia etmiştir. Bu iddiası kapsamında Arnavutların, eskisi gibi baskı görmeye, Sırplaştırılmaya, Yunanlaştırılmaya ve Türkleştirilmeye fırsat vermeyeceklerini vurgulamış ve bu yüzyılın, milletlerini ve vatanlarını çok seven Arnavutların dil ve kültürlerini geliştirmeye gayret ettikleri bir dönem olduğunu ifade etmiştir. Bu manifesto tüm Orta ve Güney Arnavutluk'ta yayılmıştır[922].

[919] Prifti, *a.g.e.,* s. 295.
[920] Clayer, *a.g.e.,* s. 538.
[921] BOA, HR.SYS., 153/39, 04.07.1912.
[922] Prifti, *a.g.e.,* s. 302.

Hima'nın, eylemlerini gerçekleştirmek için Korfu'daki birahanelerde ve kahvehanelerde birçok Arnavut ileri gelenleri ve gençleriyle toplantılar yaptığı, Korfu şehbenderliğince hükümete haber verilmiştir[923]. Bu istihbarat üzerine harekete geçen Türk hükümeti Atina'dan, Hima'nın sınır dışı edilmesini talep etmiş, haberi alan çete lideri beraberindeki öğrencilerle birlikte derhal Korfu'yu terk ederek Pire'ye geçmiş, bu sırada İstanbul'dan gelen dört öğrenci daha onlara katılmıştır. Çete, gerekli silah ve cephaneyi sağladıktan sonra Delvina'ya geçmiş ve çetenin lideri Hima buradaki diğer örgüt reisleriyle görüşmeler yapmıştır. Delvina köylerinde halkla konuşan ve onları ayaklanmaya teşvik eden isyancı öğrenciler birkaç gün sonra Yanya vilayetine bağlı Ergiri'ye hareket etmişler, propaganda faaliyetlerini burada sürdürmüşlerdir. Vatanın kurtuluşu için halka silahlı mücadele fikrini empoze etmeye çalışan grup, bir süre sonra güvenlik nedeniyle bulundukları bölgeden ayrılmak zorunda kalmış ve Cepo Manastırı'na geçmiştir[924]. Bu süreçte Arnavut liderlerinden Derviş Hima, İsmail Kemali ve diğer bazı Arnavut isyancıların, Arnavutluk'un otonomisini sağlamak adına Çetine'de büyük bir toplantı düzenleyecekleri, bahsi geçen kişilerin gözaltında tutulması gerektiği çekilen bir telgrafla hükümete bildirilmiştir[925].

Arnavutluk'ta çetecilik faaliyetlerinin arttığı bu dönemde Arnavutlar adına İstanbul'da önemli bir gelişme yaşanmış ve önce Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa ardından da Said Paşa Hükümeti istifa etmiştir. Yeni kabinenin kurulması görevi Sultan Reşad tarafından Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya verilmiş ve "Büyük Kabine" adı ile anılan yeni hükümet 22 Temmuz'da kurulmuştur[926]. Durumdan istifade etmek isteyen Hima, 4 Ağustos 1912 tarihinde Ergiri'den Ahmet Muhtar Paşa'ya bir mektup göndermiş ve mektubunda, yeni kurulan hükümeti ve alınan kararları sevinçle karşıladıklarını ifade ettikten sonra Yanya Valisi Mehmet Ali Bey'in Arnavutlara uyguladığı sert politikadan şikâyetçi olmuştur. İsyanları bastırma noktasında askeri tedbirlerden ziyade ikna yöntemi ve yatıştırma politikasından yana olan Ahmet Muhtar Paşa, Derviş Hima'nın bu mektubu üzerine harekete geçmiş ve 7

[923] BOA, HR.SYS., 153/39, 14.07.1912.
[924] Prifti, *a.g.e.,* s. 303-305.
[925] BOA, HR.SYS., 153/51, 23.07.1912.
[926] Görgülü, *a.g.t.,* s 56; Süssheim, *a.g.m.,* s. 591.

Ağustos'ta Dâhiliye Nezareti'nden, Hima ve yandaşlarının nasihat yoluyla isyandan vazgeçmelerinin sağlanmasını istemiştir[927].

19 Ağustos tarihinde kuzey ve güneydeki isyancı Arnavutların baskısıyla karşı karşıya kalan Osmanlı hükümeti, Arnavutların taleplerini kabul etmek zorunda kalmış ve bu haber üzerine isyancı gruplar dağılmaya başlamıştır. Cepo Manastırı'ndan yapılan toplantı sonrasında Derviş Hima liderliğindeki öğrenci kadrosu da çetecilik faaliyetlerine son vermiştir[928]. Siyasi cephede bu gelişmeler yaşanırken yayın faaliyetine devam etmeye karar veren Hima, Eylül 1912 tarihinde Sabah gazetesine bir beyanat vermiş ve burada Arnavutların dört senedir büyük bir buhran yaşadığını ifade etmiştir. Hükümet idaresindeki tecrübesiz kişilerin bu yaşananlara sebep olduğu, boş yere kan döküldüğü iddiasında bulunmuştur[929]. Ayrıca Divan-ı Harb-i Örfî tarafından Temmuz 1911'de kapatılan "Arnavut" gazetesini, 5 Ekim 1912'de yeniden yayınlamaya başlamıştır. Yaklaşık bir yıl aradan sonra yayınladığı 72. sayıda "Arnavut'un İfâdesi" başlıklı bir makale kaleme almış ve bu yazısında gazetenin kapanmasından sorumlu tuttuğu İttihat ve Terakki Hükümeti'ni, Arnavut milletine zarar vermek istediği gerekçesiyle sert bir şekilde eleştirmiştir[930].

Örgütlenme faaliyetlerinin sona ermesi ve isyancıların dağılması Arnavutluk'ta kısmi bir rahatlamaya sebep olurken, 8 Ekim 1912 tarihinde Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne savaş açması ve Balkan Savaşı'nın başlaması bölgedeki gerilimi yeniden yükseltmiştir. Bu süreçte İstanbul'da Arnavut gazetesini yayınlamaya devam eden Hima "Harp ve Arnavutluk" başlıklı makalesinde, Arnavutların sadakatle bağlı oldukları Osmanlı Devleti'ni korumak için hükümetin yanında mücadele edeceklerini ifade etmiştir[931]. Ancak savaş sürecinde Arnavutluk'un toprak bütünlüğünün komşu Balkan devletleri tarafından tehdit edilmesi gerek Arnavutların gerekse Derviş Hima'nın tutumunda değişikliğe sebep olmuştur. Hima 25 Ekim tarihli makalesinde, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ'ın Arnavutluk'u parçalamak istediğini yazmıştır. Yazının devamında yaşanan olaylardan Jön Türkleri sorumlu

[927] BOA, BEO., 4070/305208, H. 24.08.1330 (08.08.1912).
[928] Prifti, *a.g.e.,* s. 309-310.
[929] Görgülü, *a.g.t.,* s. 80.
[930] "Arnavut'un İfâdesi", *Arnavut*, nr:72, İstanbul, R. 22 Eylül 1328 (05.10.1912), s. 1.
[931] "Harp ve Arnavutluk", *Arnavut,* nr: 73, İstanbul, 5 Teşrinievvel 1328 (18.10.1912), s. 1.

tutan Hima, onların hiçbir zaman Arnavutların ve Arnavutluk'un önemini idrak edemediğini vurgulamıştır[932].

4.3.11. Arnavutluk'ta Bağımsızlığın İlan Edilmesi ve Büyük Devletlerin Müdahalesi

Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'dan tamamen atmak isteyen Balkan devletleri 1912 sonbaharında harekete geçmişler ve bir ittifak kurarak saldırıya geçmeyi planlamışlardır. 8 Ekim 1912'de başlayan Balkan Harbi'yle Osmanlı topraklarına saldırmaya başlayan Balkan devletleri (Sırplar, Bulgarlar, Karadağlılar, Yunanlılar) ilk olarak Arnavutların bulunduğu toprakları işgal etmeye başlamışlardır[933]. Sırplar, Kosova'dan Prizren'e ve oradadan da Üsküp'e kadar ilerlemişler, Yenipazar üzerinden Karadağ'ın İşkodra'yı işgal etmesine yardım etmişler ve daha sonra İşkombi nehrine kadar bütün Kuzey Arnavutluk topraklarını ele geçirmişlerdir. Yunanlılar da güneyden saldırıya geçerek Epir ve Yanya'yı işgal etmişler, Avlonya önlerine kadar ulaşmışlardır. Bu süreçte Ekim 1912'de Üsküp'te bir araya gelen Arnavut ileri gelenleri, savaşta bitaraf kalmayı tercih etmişler ancak topraklarının işgali sebebiyle Sırplar ile mücadele etmek zorunda kalmışlardır[934].

Topraklarının Balkan devletleri tarafından işgal edilmesi üzerine harekete geçen İsmail Kemali, ilk olarak İstanbul'a gelmiş ve Sadrazam Kamil Paşa ile görüşerek durumun tehlikeli bir hâl aldığını izah etmiştir. Daha sonra yakın arkadaşlarından Luigi Gurakuqi ile beraber 30 Ekim 1912'de Bükreş'e geçen İsmail Kemali, 5 Kasım tarihinde buradaki Arnavutlar ile bir toplantı gerçekleştirmiştir. Yapılan görüşmede Arnavutluk'un istiklalini ilan etmek için bir planlama yapılmış, toplantının ardından Budapeşte ve Viyana'ya hareket eden İsmail Kemali, oradaki dostlarından aldıkları karara yönelik destek beklemiştir[935]. Hedefi Romanya-Viyana ve Trieste yoluyla Draç'a geçerek, buradaki Sırp ve Yunan işgalini durdurmak daha sonra da Arnavutluk'un bağımsızlığını ilan etmek olan İsmail Kemali, planını hayata

[932] "Kehvare-i Vatan Tehlikede!", *Arnavut,* nr: 74, İstanbul, 12 Teşrinievvel 1328 (25.10.1912), s. 1.
[933] Alpan, *Tarihin Işığında Arnavutluğun Bağımsızlığı ve Avlonyalı İsmail Kemal,* s. 43; "Arnavutluk", *Türk Ansiklopedisi,* s. 378.
[934] Castellan, *a.g.e.*, s. 390.
[935] Alpan, *a.g.e.*, s. 43; *İsmail Kemal Bey'in Hatıratı,* s. 265.

geçirmek üzere şehre gelir gelmez Arnavut ileri gelenlerinin katıldığı bir toplantı gerçekleştirmiştir. İsmail Kemali toplantıdaki katılımcılara Arnavutluk'un içinde bulunduğu tehlikeli durumu açıklamış ve Arnavutluk'un kurtuluşu için bağımsızlığın ilan edilmesinden başka çare kalmadığını ifade etmiştir. Ancak onun bu fikri toplantıda bulunan Rum Metropolidi tarafından olumsuz karşılanmış ve metropolid yaptığı konuşmada;

> *"Ben İzmir'de bir Osmanlı olarak doğdum, görevime başlamadan evvel Osmanlı Devleti'ne ve onun hükümranlık haklarına sadık kalacağıma dair yemin ettim. İşkodra Kalesi düşmana kahramanca dayanmaktadır. Harp devam ediyor ve bir sulh imzalanmış değildir. Bu şartlar dâhilinde ben Osmanlı hükümetine ihanet edemem"*

diyerek Osmanlı Devleti'ne bağlılığını dile getirmiş ve bağımsızlık fikrine karşı çıkmıştır. Beklediği desteği burada bulamayan İsmail Kemali, o gece Draç'ı terk etmiş ve iki gün sonra memleketi olan Avlonya'ya ulaşmıştır (25 Kasım 1912)[936]. Avlonya'da ilgi ile karşılanan İsmail Kemali, hemen bir gün sonra kurultay içim çalışmalara başlamış ve hazırlıkların ardından yurdun dört bir köşesinden gelen 83 Arnavutun katılımıyla 28 Kasım 1912 tarihinde Cemil Bey Vlora'nın evinde kurultay düzenlenmiştir. Başkanlığını İsmail Kemali Bey'in üstlendiği kurultay, yaptığı üç saatlik toplantının ardından Arnavutluk'un istiklalini ilan etmeye oy birliği ile karar vermiştir[937]. Bu karar Berlin ve Roma sefaretleri ile tüm büyük devletlere telgrafla bildirilmiş[938], 29 Kasım günü de kurultaya devam edilmiştir. İsmail Kemali, Bâb-Âlî'ye ve Düvel-i Muazzama'ya gönderdiği telgrafta yeni devletin kuruluşunu şu satırlarla duyurmuştur:

> "*Din farkı gözetilmeksizin Arnavutluk'un her bir yanından gelip bugün Avlonya şehrinde toplanan delegelerden oluşan Millî Meclis, Arnavutluk'un millî bağımsızlığını ilan etmiş ve Sırp ordularının imha tehdidi altındaki Arnavut milletinin haklarını korumakla ve yabancı güçlerin işgali altındaki vatan toprağını kurtarmakla yükümlü bir geçici yönetim tesis etmiş bulunmaktadır. Zat-ı Şahane'ye bu gelişmeleri bildirir, Majesteleri Büyük Britanya Kralı'nın hükümetinin Arnavut milletinin siyasi kaderindeki bu değişimi tanıması talebinde bulunduğumu saygılarımla arz ederim.*

[936] Müfid Şemsi, *a.g.e.,* s. 43-44; "Arnavutluk", *Türk Ansiklopedisi,* s. 378.
[937] Alpan, *a.g.e.,* s. 43-44; B.O.A., HR.SYS., 2068/4, 29.11.1912; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmalı Tarihi Kronolojisi,* Cilt: 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972, s. 393-394; Birecikli, "Arnavutluk Tahtı İçin Mücadele: Arnavutluk Prensi Kim Olacak?", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* Cilt: 6, Sayı: 11, Ocak 2016, s. 125.
[938] BOA, HR.SYS., 2088/23, 29.11.1912; BOA., HR.SYS., 2088/24, 30.11.1912; Alpan, *a.g.e.,* s. 44.

Doğu Avrupa halkları ailesine katılmış bulunan ve bu ailenin en kadim üyesi olmaktan büyük gurur duyan Arnavutlar, tek bir amaç peşindedirler. O da, bütün Balkan devletleriyle sulh içinde yaşamak ve bir denge unsuru olmaktır. Arnavutlar, Majesteleri'nin hükümetinin ve tüm medeni dünyanın, onları millî mevcudiyetlerini hedef alan tüm saldırılardan ve topraklarının parçalanmasından koruyarak onlara kucak açacağından emindirler[939]."

Yeni kurulan geçici hükümette İsmail Kemali başbakan olarak seçilmiş ve Debreli Vehbi'nin riyasetinde on sekiz üyeden müteşekkil bir Yasama Meclisi kurulmuştur. Kurulan hükümette; Draçlı Don Kacori -Başbakan yardımcısı, İsmail Kemali Bey- Dışişleri bakanı, Ergirili Petro Poga -Adliye bakanı, Müfid Libohova- İçişleri Bakanı, Abdi Toptani- Maliye bakanı, Kalkandelenli Mehmet Paşa Dralla- Milli Savunma Bakanı, Luigji Gurakuqi- Milli Eğitim Bakanı, Pandeli Çale- Tarım bakanı, Elbasanlı Lef Nosi- Ulaştırma bakanı ve Mithat Frasheri-Bayındırlık bakanı olarak görevlendirilmiştir[940]. İsmail Kemali başkanlığındaki ilk Arnavut ulusal hükümeti, 4 Aralık 1912 tarihinde göreve başlamış ve bu hükümet ülkenin diğer bölümleri Sırp, Karadağ ve Yunanlılar tarafından işgal altında olduğundan 1914 tarihine kadar Avlonya'da kalmıştır. Hükümetin göreve başlamasının ardından İsmail Kemali, Balkan savaşında tarafsız olduklarını bildirmiş[941] ancak vatan haini damgası yememek için Garp, Vardar ve Yanya ordularına bir telgraf çekerek Hıristiyan devletlerin saldırılarına karşın Osmanlı Devleti'nin destekçisi olacaklarına dair söz vermiştir[942]. Arnavutluk'un savaşta tarafsız kalacağını açıklamasına rağmen hem büyük devletler hem de Balkan devletleri bu karara karşı harekette bulunmuşlar ve Arnavut topraklarındaki mücadelelerini devam ettirmişlerdir. 6 Mart 1913'te Yunan kuvvetleri Yanya, Ersek, Leskovik, Permet, Ergiri ve Tepeden bölgelerini işgal etmiş[943], Sırplar da Avusturya'nın karşı çıkmasına rağmen Priştine, Üsküp ve Manastır'ı ele geçirmişlerdir[944].

Balkanlarda çarpışmalar devam ederken yaşanan krize son vermek üzere Aralık 1912'de İngiltere Dışişleri Bakanı Eduard Grey başkanlığında Londra Büyükelçiler

[939] *İsmail Kemal Bey'in Hatıratı,* s. 267.
[940] Avlonyalı Süreyya Bey, *a.g.e.,* s. 136.
[941] Özkan, *a.g.e.,* s. 46.
[942] Birecikli, *a.g.m.,* s. 125-126.
[943] Tayfun Atmaca, Krallık'tan Cumhuriyet'e Tarihte İz Bırakan Dostluğun Mimarları Zogu ve Atatürk, Lazer Ofset, Ankara, 2007s. 61.
[944] Ahmad, *a.g.e.,* s. 84.

Konferansı toplanmış[945] ve burada Arnavut Devleti'nin bağımsızlığı kabul edilerek devletin sınırlarını belirleme yetkisi İngiltere, Avusturya-Macaristan, Almanya, Rusya, İtalya ve Fransa olmak üzere altı büyük devlete verilmiştir. Ayrıca Arnavutluk'un özgürlüğünün padişahın egemenliği altında ve yalnız bu altı büyük devletin garantörlüğünde olacağı belirtilmiştir. Konferansta Arnavutluk'un kuzey ve doğu sınırlarını belirlemek üzere aylar süren tartışmalar yaşanmış, 22 Mart 1913 tarihinde alınan bir kararla Arnavutların yaşadığı ve Sırpların işgali altında bulunan İpek, Yakova, Prizren, Debre Arnavutluk sınırları dışında bırakılırken yalnızca henüz düşmemiş olan İşkodra Arnavutluk sınırları dâhilinde kalmıştır. Bu kararın ardından Sırplar kuvvetlerini İşkodra üzerinden geri çekmişlerse de Karadağlılar direnmeye devam etmişler ancak büyük devletlerin baskıları neticesinde mücadeleden vazgeçmek mecburiyetinde kalmışlardır[946].

Mayıs 1913 tarihinde Londra Konferansı Osmanlı Devleti'ni Midye-Enez hattındaki topraklarını terk etmeye zorlamış ve böylece Osmanlı Devleti Makedonya'nın tamamını, dolayısıyla da Arnavutluk ile olan toprak bağlantısını kaybetmiştir[947]. Değişen durum neticesinde yeni bir değerlendirme yapılmış ve 29 Temmuz 1913'te "tarafsız, kalıtsal, egemen ve büyük devletlerin gözetimi altında bir prenslik" kurulmasına karar verilmiştir[948]. İsmail Kemali başkanlığındaki geçici hükümeti tanımayan devletler, bunun yerine biri Arnavut ve altısı büyük güçlerin temsilcilerinden müteşekkil yeni bir Uluslararası Denetim Komisyonu oluşturmuş[949], Jandarma gücü ise Hollanda'nın denetimine bırakılmıştır. Ülkenin yönetimini ele alan Uluslararası komisyon derhal bir anayasa planı hazırlamış ve milli meclis kurulmuştur. Seçilen meclisin dört yıl boyunca görev yapması, bakanların prens tarafından belirlenmesi ve ona karşı sorumlu olmaları, prens ölünce yerine büyük oğlunun geçmesi, Osmanlı Devleti ile Arnavutluk Devleti arasında hiçbir hükümranlık bağının kalmaması kararlaştırılmıştır. İsmail Kemali büyük devletlerim baskısıyla istifa etmiş ve İtalya'ya sürülmüş, devletin yönetimi 7 Mart 1914 tarihinde

[945] Glenny, *a.g.e.,* s. 212.
[946] Bayur, *a.g.e.,* s. 335-339.
[947] Jelavich, *Balkan Tarihi 2: 20. Yüzyıl,* (Çev: Zehra Savan-Hatice Uğur), Küre Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2017, s. 107.
[948] "Arnavutluk", *Türk Ansiklopedisi,* s. 378.
[949] Castellan, *a.g.e.,* s. 391.

Alman ordusunda yüzbaşı olan Wiedli Prens Wilhelm'e verilmiştir[950]. Yeni rejim başa geldiği andan itibaren direnişlerle karşılaşmış, çok geçmeden büyük köylü isyanları meydana gelmiştir. Bu isyanlara hükümette İçişleri ve Savaş Bakanı olan Esad Toptani de katılmış, İtalyanlar ve Sırplarla yakın ilişki içerinde olan Toptani, Wilhelm hükümetini zayıflatmak için faaliyetlerde bulunmuştur[951]. İsmail Kemali hatıratında, büyük umutlarla bekledikleri prensin Arnavutluk'ta yanlış bir siyaset izlediğini ileri sürmüş ve kendisine verilen paraları temel ihtiyaçların temini yerine gereksiz işlere harcadığını ifade etmiştir[952]. Draç dışında kontrolü ele geçiremeyen Wilhelm, Birinci Dünya Savaşı arifesinde yabancı uzmanların ülkeyi terk etmesi ve Avusturya'nın maddi desteğini kesmesi sonucu 3 Ekim 1914 tarihinde tahttan feragat etmiş, bir daha dönmemek üzere Arnavutluk'tan ayrılmıştır[953]. Prensin ülkeyi terk etmesini fırsat bilen Esat Paşa Toptani beş bin kişilik bir kuvvetle birlikte Draç'a gelmiş ve kendisini Başkan, Başbakan ve Başkomutan ilan ederek Avusturya-Macaristan'a karşı savaş ilan etmiştir. Ancak Esat Paşa'nın hâkimiyeti uzun sürmemiş, 1914 yılının sonunda Arnavutluk altı farklı rejimle yönetilen bölgelere ayrılmıştır. İşkodra, Müslüman ve Hıristiyanlardan müteşekkil bir komisyonun, Mirdita bölgesi Prenk Bib Doda'nın, Malisörler kendi yerel kabile reislerinin, Draç ve çevresi Esat Paşa Toptani'nin, merkezi bölgeler Kruja Birliği'nin, Vlora ve güney bölgeleri ise İtalyan ile Yunanlıların işgal ve yönetimi altına girmiştir. I. Dünya Savaşı boyunca dağınık bir yönetim altında bulunan Arnavutluk toprakları bu süreçte Avusturya, İtalya, Yunanistan, Sırbistan, Karadağ, Fransa ve Bulgaristan'ın işgaline uğramış, uzun yıllar boyunca bu işgaller devam etmiştir[954].

4.4. Bağımsızlık Sonrasında Derviş Hima'nın Faaliyetleri

Arnavutluk'ta bağımsızlığın ilan edilmesinin ardından yurtiçinde ve yurtdışında yaşayan Arnavutlar çalışmalarını sürdürmeye devam etmişler, bu süreçte Derviş Hima da yurtdışında faaliyetlerde bulunmuştur. Daha öncesinde olduğu gibi

[950] Jelavich, *a.g.e.,* s. 108; Birecikli, *a.g.m.,* s. 127; Süssheim, *a.g.m.,* s. 591; Bilge, *a.g.m.,* s. 387.
[951] Hall, *a.g.e.,* s. 174-175.
[952] Prens'in henüz normal mahkemeler dahi yokken Yüksek Temyiz Mahkemesi kurduğunu, okulların olmadığı bir ülkede eğitim müfettişleri tayin ettiğini ifade etmiştir. Bkz. *İsmail Kemal Bey'in Hatıratı,* s. 276.
[953] Castellan, *a.g.e.,* s. 393.
[954] Özkan, *a.g.e.,* s. 51.

çalışmalarından Temo'yu haberdar eden Hima, bu süreçte de irtibatı devam ettirmiş ve Ocak 1913 tarihinde gönderdiği mektupta birkaç ay Viyana'da kalacağını haber vermiştir. Mektubunda Londra'ya gideceğini de belirten Hima, Fan Noli'nin orada büyük bir konferans düzenleyeceğini ve bunun için Noli'ye pek çok evrak gönderdiğini yazmıştır. Londra'ya gitmek için İsmail Kemali'yi beklediğini ilave etmiştir[955].

Faaliyetlerin yeniden yoğunlaştığı bu dönemde Arnavutlar, aralarındaki dayanışmayı göstermek adına 1 Mart 1913 tarihinde Trieste Kongresi'ni düzenlemişlerdir. Çalışmaları üç gün süren kongreye Amerika, Romanya, Bulgaristan, Mısır, İtalya ve Arnavutluk'un her yerinden yaklaşık yüz temsilci katılmış [956], delegeler arasında Fan Noli, Derviş Hima, Hile Mosi, Sotir Kolea, Bayram Daklani, Nikolla İvanaj, Fuat Toptani, Faik Konitza ve Prens Albert Gika gibi dikkat çeken isimler yer almıştır. Kongre Hile Mosi'yi başkan, Faik Konitza ve Derviş Hima'yı başkan yardımcısı seçmiş, Fan Noli, Derviş Hima ve diğer aydınlar, bağımsızlığı ve Avlonya geçici hükümetini savunan konuşmalar yapmışlardır. Konuşmasında Avlonya geçici hükümetini selamlayan Derviş Hima, Kuzey Arnavutluk'ta Gasper Jakova Merturi ve bazı arkadaşları tarafından kurulan hükümete karşın Avlonya Hükümeti'nden başka hükümeti tanımayacaklarını ifade etmiştir[957]. Toplanma amaçlarının Arnavutluk'u Balkanlardan silmek isteyen Balkan müttefiklerini protesto etmek olduğunu ifade eden delegeler, Sırpların gerçekleştirdiği işgal faaliyetlerini büyük bir haksızlık olarak nitelendirmişler ve 4 Mart 1913'te Londra'da toplanan Büyükelçiler Konferansı'na, taleplerinin yer aldığı Fransızca bir karar metni göndermişlerdir. Burada Arnavutlar, Arnavut kıyılarındaki abluka ve Arnavutluk'taki savaş durumuna son verilmesini, işgal altındaki tüm topraklardan çıkılmasını istemişlerdir[958].

Triste Kongresi'nin bitmesinin ardından Viyana'ya dönen Hima, Haziran 1913 tarihine kadar burada kalmıştır. 1913 baharında Temo'ya yazdığı mektupta, İşkodra'yı Karadağlılara teslim ettikten sonra ordularıyla Tiran ve Draç'a yerleşen, bu süreçte Avlonya ulusal hükümetine karşı çıkarak Orta Arnavutluk'ta yeni bir idare

[955] AQSH, D.32/3, F. 1737, 4 Kânunusani 1913.
[956] Elsie, "Congress of Trieste (1913)", *Historical Dictionary of Albania*, s. 89.
[957] Adhami, *a.g.e.*, s. 172.
[958] Prifti, *a.g.e.*, s. 316.

kurmaya çalışan Esat Toptani'ye karşı duyduğu öfkeyi dile getirmiş ve durumdan endişe duyduğunu ifade etmiştir. 1913 Temmuz'unun başında Viyana'dan Arnavutluk'a dönen Hima, bağımsızlık öncesinde yaptığı yayın faaliyetlerine devam etmek istemiş ve kendi gazetesini yayınlayamadığı için Viyana gazetesi "Politische Korrespendenz" in muhabirliğini devralmıştır[959].

17 Temmuz 1913'te Avlonya'dan Tiran'a oradan da Draç'a geçen Hima, bu süreçte siyasi fikirleri noktasında bazı değişimler yaşamış ve İsmail Kemali'ye karşı propaganda faaliyeti yürüten Arnavutlara katılmıştır. Cumhuriyet rejimini desteklemesine rağmen ülkeyi kaplayan anarşiden endişe duyan Hima, Jön Türklerin Müslüman bir prensi iktidara getirme isteklerine karşın Prens Wilhelm'i desteklemiştir[960]. Nitekim İbrahim Temo da prensi desteklemesi için ona bir mektup göndermiş ve halk arasında propaganda faaliyetleri yürütmesini istemiştir[961]. Arnavutluk'ta siyasi sorunlar devam ederken 1914 yılının sonbaharında eğitim faaliyetlerine ağırlık veren Hima, başta Tiran ile Draç olmak üzere Arnavutluk'un tüm bölgelerinde eğitim sorununu çözmek için çalışmalar yürütmüştür. Eğitimde ilerlemek için Viyana'dan Arnavutça ders kitapları satın almak istemiş, böylece ilkokullarda Türkçe ders kitaplarının kullanımına son vermeyi ve bu okulları tam bir Arnavut okuluna dönüştürmeyi amaçlamıştır[962]. Eğitim faaliyetleri ile ilgili gelişmelerden Temo'yu da haberdar eden Hima, İtalyanların eğitim hareketine destek verdiklerini ve Arnavutluk'ta büyük bir mektep açtıklarını haber vermiştir[963]. Viyana'dan gerek öncesinde gerekse bu süreçte daima finansal destek alan Derviş Hima için Viyana ve Roma sefaretleri, Said Halim Paşa'ya rapor göndermişler ve Hima'nın Avusturya-Macaristan ajanı olduğunu ifade etmişlerdir[964].

4.4.1. I. Dünya Savaşı Yıllarında Derviş Hima'nın Çalışmaları

Arnavutluk'ta barışı temin edeceğine inanılan Wilhelm'in prensliği çok uzun sürmemiş ve Orta Arnavutluk'ta prense yönelik köylü ayaklanmalarının patlak

[959] Prifti, *a.g.e.,* s. 318-321.
[960] AQSH, D. 32/3, F. 1740, 18 Kânunusani 1914; Prifti, *a.g.e.,* s. 321-32.
[961] AQSH, D. 31, F. 807, 1914.
[962] Prfti, *a.g.e.,* s. 326.
[963] AQSH, D. 32/3, F. 1741, 18 Kânunusani 1914.
[964] BOA, HR.SYS., 2919/31, 24.05.1914.

vermesi, bölgedeki mevcut durumu kritik bir noktaya getirmiştir. Bu şartlar altında Prens Wilhelm 3 Eylül 1914 tarihinde Arnavutluk'u terk etmiş ve onunla birlikte hükümet üyesi birçok şahsiyet Draç'tan ayrılmıştır. Bu süreçte Derviş Hima da yeniden Viyana'ya dönmüş, 1915'in başlarına kadar orada kalmıştır. Viyana'da yürütmek istediği faaliyetler için elverişli koşullar bulamayan Hima, bir süre sonra Sofya'ya geçmiş[965] ve burada Arnavutluk'un menfaatlerini korumak adına oluşturulan bir gruba katılmıştır. Kristo Doko, Yaşar Erbara, Themistokli Germenji ve Mihal Grameno gibi isimlerin bulunduğu bu grup, 1915'de Sofya'da "Biblioteka Zeri i Shqiperise"(Arnavutluk'un Sesi Kütüphanesi) dergisini yayınlamıştır[966].

1915 sonlarında ve 1916 başlarında, Sırp ve Karadağ orduları geri çekilse de Arnavutluk yine iki savaş bloğunun arasında kalmış, yeniden kaosun merkezinde yer almıştır. Sırp ordularını takip eden Avusturya-Macaristan orduları Şubat 1916'da İşkodra, Tiran, Elbasan ve Draç'ı işgal ederken, İtalyanlar Avlonya, Himara, Tepedelen, Ergiri, Saranda, Permet ve Leskovik eyaletlerini ele geçirmişler, Fransız orduları ise Goren, Opar ve Korçe'ye girmişlerdir. Ülkenin bir kısmının Avustura-Macaristan tarafından işgal edilmesi üzerine Derviş Hima Arnavutluk'a dönmüş ve Elbasan'a yerleşmiştir. Avusturya-Macaristan'ın Londra Büyükelçiler Konferansı'nda alınan kararlara sadık kalacağına ve Arnavut Devleti'nin sınırlarını muhafaza edeceğine inanan Bayram Curri, Akif Paşa Elbasani gibi Arnavutlardan oluşan aydınlar grubuna katılmıştır. Avusturya'dan umutlu olan bu grup yaşanan gelişmeler üzerine, Arnavut devletinin bağımsızlığı ve egemenliğinin sembolü olarak görmeye devam ettikleri Prens Wilhelm'in ülkeye geri dönmesi için çalışmalar yürütmeye başlamışlardır. Bu amaçla 18 Mart 1916'da Elbasan'da ulusal bir kongre toplanması için hazırlıklar yapılmış, ancak Arnavutların bu siyasi girişimi Viyana ve Arnavutluk'taki askeri yetkililer tarafından engellenmiştir. Yaptığı müdahaleye karşın muhtemel bir Arnavut muhalefetini engellemek isteyen Avusturya, Arnavutların kültürel hareket geliştirmelerine ve sivil idare örgütlenmesi oluşturmalarına izin vermiştir. Başta Derviş Hima olmak üzere diğer Arnavutlar

[965] Prifti, *a.g.e.*, s. 330.
[966] Adhami, *a.g.e.*, s. 179.

verilen bu tavizleri özellikle Arnavutluk'ta eğitim faaliyetlerinin gelişimi için kullanmışlardır[967].

Hima, 1917 sonbaharında Avusturya-Macaristan yetkilileri tarafından Tiran bölgesi okul müfettişi olarak atanmış ve bu göreviyle okulların açılmasında önemli bir rol oynamıştır[968]. 28 Kasım 1917'de Akif Paşa ve Derviş Hima'nın çevresinde toplanan Arnavutlar Elbasan'ın kurtuluşunu ilan etmişler ve kutlama için belediye önündeki meydanda toplu bir miting düzenlemişlerdir. Etkinliğin açılış konuşması Elbasan Vali yardımcısı olarak atanan Derviş Hima tarafından yapılmıştır. Bu süreçte özellikle okullaşma faaliyetlerinde önemli gelişmeler yaşanmış, başta Ebasan, İşkodra, Berat, Tiran ve Draç olmak üzere Arnavutluk'un pek çok bölgesinde okullar açılmıştır. Elbasanlı Akif Paşa ve Derviş Hima bir yandan Elbasan'da okulların açılması için çalışırken diğer taraftan sanat ve edebiyat faaliyetlerinin gelişmesi adına "Edebiyat Cemiyeti"ni kurmuşlardır. Cemiyet, 1918-1919 yılları arasında "Edebiyat Bahçesi" adında bir dergi yayınlamıştır[969].

Elbasan'da kaldığı süreçte kültürel faaliyetlerine etkin bir şekilde devam eden Hima, özel hayatıyla ilgili de önemli bir gelişme yaşamış ve Ocak 1918'de Debreli İlyas Paşa'nın yeğeni Zeynep Coşkun ile evlenmiştir[970]. Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Elbasan'da kalan Hima, Kasım 1918'de İtilaf Devletleri'nin zaferi sonrasında Arnavutluk'ta ayrılmış ve kısa bir süre için Viyana'ya yerleşmiştir[971].

4.4.2. 1920'li Yıllarda Yürüttüğü Faaliyetler ve Ölümü

1920'de Arnavutluk Basın Bürosu'nun ilk müdürü olarak atanan Hima[972], 1922'de Arnavutluk Hükümeti Eğitim Genel Müdürlüğü görevine getirilmiştir[973]. Zogu hükümetinin idaresinde bu görevi yürüten Derviş Hima, bir yandan da Zogu'ya karşı olan muhaliflerle bağlantılar kurmuş ve Mart 1922 ayaklanmasını organize eden

[967] Prifti, *a.g.e.,* s. 333-334.
[968] Elsie, "Hima, Dervish Bey (1873-13 April 1928)", s. 192.
[969] Prifti, *a.g.e.,* s. 334-335.
[970] Mata, *a.g.m.,* s. 15.
[971] Prifti, *a.g.e.,* s. 336.
[972] Elsie, *a.g.m.,* s. 192.
[973] Fiçorri, *a.g.m.,* s. 6.

Bayram Curri gibi liberallerle yakın ilişkiler geliştirmiştir. Ayaklanmanın düzenleneceğinden önceden haberdar olan Hima, isyancı güçlerin Tiran'a girmesi üzerine desteğe gelmiş ve Bayram Curri'nin yeni kabine kurma girişimini açıkça desteklemiştir. Bu tutumundan dolayı 13 Mart'ta ayaklanmayı bastıran Zogu'nun askeri güçleri tarafından tutuklanan Hima, hükümete karşı yapılan propagandayı desteklediği gerekçesiyle Olağanüstü Askeri Mahkeme tarafından tutuklanmış ve 22 Nisan 1922 tarihinde beş yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Temmuz 1922'de Tiran Askeri Mahkemesi İçişleri Bakanlığı'na Derviş Hima da dâhil yirmi mahkûmun serbest bırakılması için teklif sunmuş, Ahmet Zogu hain olarak gördüğü Hima dışında on dokuz tutuklunun affını onaylamıştır. Hima'nın serbest kalması ancak 9 Haziran 1923 tarihinde çıkarılan af kanunu ile mümkün olmuştur. Hapisten çıktıktan sonra uzun bir süre işsiz kalan Derviş Hima, 1924'ün başlarında Dışişleri Bakanlığı Basın Müdürlüğü'ne atanmıştır[974].

Hima, görevini ifa ettiği bu süre zarfında Zogu hükümetine karşı duruşunu muhafaza etmiş ve hükümete karşı Haziran 1924 tarihinde gerçekleştirilen isyan hareketine destek vermiştir. Ahmet Zogu ve güçlerinin Arnavutluk'ta soygun yaptığını iddia eden Hima, yeni kurulan Fan Noli Hükümeti'nin en önemli destekçilerinden birisi olmuştur. Cumhuriyet rejimini ilan eden Fan Noli Hükümeti, idarede kaldığı süre boyunca Derviş Hima'ya resmi bir görev vermemiş ancak onun basın ve gazetecilik faaliyetlerinden yararlanmıştır. Yeni kurulan hükümetin iktidarı çok uzun sürmemiş ve Yugoslav müdahalecilerin de yardımıyla Ahmet Zogu yeniden ülkenin başına geçmiştir. Hima, isyanı ve Fan Noli hükümetini desteklediği gerekçesiyle Basın Müdürlüğü görevinden alınmış ve aynı zamanda gazetecilik faaliyetleri de kısıtlanmıştır[975].

Hayatının son dönemlerinde kalp ve böbrek rahatsızlığından muzdarip olan Derviş Hima, 21 Mayıs 1928 tarihinde Tiran'da hayatını kaybetmiştir. 26 Ocak 1993 tarihinde dönemin Arnavutluk Başbakanı Sali Berisha tarafından "Birinci Sınıf Özgürlük Nişanı"na layık görülmüştür[976]

[974] Prifti, *a.g.e.,* s. 339-342.
[975] Prifti, *a.g.e.,* s. 344-345.
[976] Aoham, *a.g.m.,* s. 6.; Prifti, *a.g.e.,* s. 346-347.

5. SONUÇ

Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları'ndan sonra toprak bütünlüğü tehlikeye giren Arnavutlar, ulusal devlet kurma yolundaki ilk siyasi adımlarını bu süreçte atmışlar ve Prizren Birliği'ni kurmuşlardır. Sınırlarını korumak ve ulusal kimliklerini muhazafa etmek adına yurtiçinde ve yurtdışında çeşitli faaliyetler yürütmüşler, yayın organları vasıtasıyla halklarını bilinçlendirmeye çalışmışlardır. Bu süreçte Bektaşi tekkeleri Arnavut milliyetçiliğinin merkezi haline gelmişler ve eğitim faaliyetlerinin yürütülmesinde önemli bir görev üstlenmişlerdir. Okul hizmeti veren tekkeler, Arnavut köylüleri arasında okuma-yazma oranını yükseltmeye çalışmış ve halka milli bilinci aşılamak için faaliyetler yürütmüştür. II. Meşrutiyet'e kadar daha çok kültürel alanda ilerleyen uluslaşma süreci 1908'den itibaren siyasi bir havaya bürünmüş, bölgede özerklik ve bağımsızlık amacına yönelik şiddet faaliyetleri artmıştır.

Arnavutların şiddet hareketlerine girişmelerinin asıl nedeni Jön Türk yönetimi ile yaşadıkları anlaşmazlık olmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanı öncesinde imtiyazlarını yeniden elde etmek adına Jön Türklerle işbirliği yapan Arnavutlar, Meşrutiyet ilanı sonrasında yönetimi ele geçiren İttihatçıların uyguladığı katı politikalar sebebiyle ayrılıkçı hareketlere yönelmişlerdir. Jön Türklerin kendilerine verdiği sözleri tutmadığından yakınan Arnavutlar, menfaatlerini ve sınırlarını korumak için örgütsel faaliyetlere girişmişler, kurdukları çeteler vasıtasıyla yerine getirilmeyen vaatleri zorla elde etmeye çalışmışlardır. Arnavut milli hareketinin fikri altyapısını oluşturan Bektaşi tekkeleri de çetecilik faaliyetlerine önemli bir destek sağlamışlar ve isyancılara sığınak kapısı olmuşlardır. Bu süreçte Baba Ahmet Turani, Baba Alushi, Baba Ali, Baba Abedin ve Baba Hüseyin gibi birçok Bektaşi şeyhi, isyancıları muhafaza etme görevini üstlenmişlerdir.

Özgürlük ortamı sağlayacaklarına dair teminat veren Jön Türklerin tam tersi uygulamalarda bulunmaları ve aldıkları sert tedbirler, Arnavut halkı arasındaki huzursuzluğu arttırmış, İttihatçıların Arnavut okullarında Arap harfleriyle Türkçe öğretimini zorunlu tutmaları ve Arnavutların silahlarının toplanması için yürüttükleri uygulamalar, meclisteki İttihatçıları ve Arnavut mebusları karşı karşıya getirmiştir.

Jön Türklerin kısıtlama politikalarına karşın Arnavutlar arasında çetecilik ve komitacılık faaliyetleri hızla yayılmış; 1909, 1910 ve 1911'de isyanlar birbiri ardına patlak vermiştir. 1911 yılında Sultan Mehmet Reşad'ın Balkanlara gerçekleştirdiği ziyaret, Arnavutları yatıştırmışsa da bu durum uzun sürmemiş ve Balkan Savaşı'nın başlamasıyla toprakları yeniden tehlike altın giren Arnavutlar, direniş hareketlerine devam etmişlerdir. Ulusal kimliklerini ve topraklarını muhafaza etmek için Osmanlı'dan ayrılma kararı alan Arnavutlar, İsmail Kemali Bey önderliğinde 1912 tarihinde bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.

Arnavutluk'un istiklalini ilan etmesiyle, Osmanlı Devleti'nin Balkan coğrafyasında yaklaşık beş yüz yıldır devam eden hâkimiyeti sona ermiştir. 15. yüzyıldan itibaren çoğunluğu Müslümanlığı seçen, gerek orduda gerekse devlet yönetiminde önemli yerlere gelen ve sadrazamlık gibi önemli hizmetlerde bulunan Arnavutların Osmanlı'dan ayrılarak kendi devletlerini kurmaları, şüphesiz ki Osmanlı Devleti için ağır bir darbe olmuştur. Bu halkın ve toprakların Osmanlı'dan kopuşu gerek Balkanlardaki son toprak parçası olması gerekse yüzyıllarca beraber yaşamanın verdiği duygusal bağlılık sebebiyle yıkıcı bir etkiyi beraberinde getirmiştir.

Bağımsızlığın kazanılmasında yurtiçinde ve yurtdışındaki Arnavut aydınların önemli bir etkisi olmuş, yürüttükleri yayın ve örgüt faaliyetleriyle halkı harekete geçirmişlerdir. Bu Arnavut aydınlardan birisi de adı neredeyse hiç duyulmayan ancak ulusal gelişim sürecinin kilit isimlerinden olan Derviş Hima (İbrahim Naci) dır. Gençlik yıllarında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de öğrenci olan Derviş Hima, bu süreçte İbrahim Temo ile tanışmış ve Jön Türk hareketine katılmıştır. Yürüttüğü yayın faaliyetleriyle kültürel alanda, Jön Türk hareketi içerisinde gerçekleştirdiği çalışmalarla ise siyasal alanda etkin bir rol oynamıştır. Jön Türk hareketine katıldığı dönemden itibaren Abdülhamit yönetimine karşı bir tutum benimseyen Hima, yaptığı sert eleştiriler ve kaleme aldığı hakaret dolu yazılarıyla dikkat çekmiştir. Radikal görüşleri ve sert çıkışları sebebiyle çeşitli cezalara çarptırılmış ve sürekli takip edildiği için uzun süre belli bir yerde yaşaması mümkün olmamıştır. Jön Türk hareketi içerisindeki faaliyetleri sebebiyle İstanbul'da ceza alan Hima, 1895'te tıp eğitimini bırakarak payitahttan ayrılmış önce İbrahim Temo'nun yanına Bükreş'e, daha sonra ise yapılan takibattan dolayı Avrupa ülkelerine geçmek zorunda kalmıştır.

Sırasıyla Romanya İtalya, İsviçre, Fransa ve Belçika'ya giden Hima, yayın faaliyetlerine Avrupa ülkelerinde devam etmiş ve Arnavutlar tarafından düzenlenen çeşitli kongrelere katılmıştır.

İlk etapta yayın faaliyetleri ile ön plana çıkan Hima, 1898'de Bükreş'te "Arnavut Bağımsızlığı (L'indipendence Albanise)" ve 1899'da Mehmet Frasheri ile birlikte Roma'da "Arnavutluk'un Sesi (Uecho d'Albanie) gazetelerini, Cenevre ve Paris'te ise "Arnavutluk" dergisini yayınlamaya başlamıştır. Bunların dışında "Arnavut Kadını" isimli bir dergi ve 13 Ocak 1910 tarihinde "Arnavut (Shqipetari)" gazetesini yayınlamıştır. Hima, yayınlarında bir yandan Abdülhamit rejimini eleştirirken diğer taraftan milli talepleri dile getirmiş, her fırsatta Arnavut okullarının açılmasını, milli dilde eğitim yapılmasını, Arnavutçanın resmi dil olarak kabul edilmesini ve özerk bir Arnavut vilayetinin tesis edilmesini savunmuştur. Dergi ve gazete faaliyetlerinin yanı sıra birçok bildiri ve risale de yayınlamış, bunların Arnavut halkı arasında yayılması için büyük bir çaba sarf etmiştir. 28 Ocak 1899'da "Çare-i Necat Besa Besededir", 22 Nisan 1899'da "Uyanalım", 1900'lerin başında "Efendi ve Bende" ve "Abdülhamit ve Şeyh Hamdi'nin Trajik Cinayeti", 13 Şubat 1901'de "Makber-i Ahrar", 14 Şubat 1901 tarihinde "Müslüman Arnavutlara Beyannâme-i Şer'i", 3 Mart 1901'de "Cinâyât-ı Seniyyeden Bir levha" , 1909 tarihinde "Devr-i Hürriyete Zindandan Bir Sadâ" ve 1911'de "Musavver Arnavud" adlı bildiri, kitapçık ve risalelerini yayınlamıştır. Bu yayınlarında, gazetelerinde bahsettiği konulara dikkat çekmiş, yayınladığı bildirilerde Arnavutları birlik olmaya ve Osmanlı Devleti'nden ayrılmak için topyekûn mücadele etmeye çağırmıştır.

Derviş Hima, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Jön Türkler ve Arnavutların ters düştüğü dönemde, kendisini tamamen Arnavut milli hareketine adamış ve daha sert bir tutum benimsemiştir. İstiklalin yalnızca fikirler ve yayınlar yoluyla kazanılamayacağına kanaat getiren Hima, bu süreçte şiddet faaliyetlerine yönelmiştir. Çete ve komitelerin kurulmasına destek vermiş, özellikle Manastır bölgesinde gizli komitelerin yaygınlaşmasını sağlamıştır. Gerek yayın faaliyetlerini yönettiği gerekse komiteleri organize ettiği dönemde İbrahim Temo ile sık sık haberleşen Hima, her fırsatta Temo'ya mektup yazmış ve hareketlerinden haberdar etmiştir. Fikir babası olarak gördüğü İbrahim Temo'dan hem maddi hem de manevi

anlamda daima destek görmüştür. Temo, Derviş Hima'daki ışığı henüz Mekteb-i Tıbbiye'de öğrenci olduğu süreçte fark etmiş ve Aziz Sukûti Bey'e yazdığı mektupta Hima'ya verdiği önemi; "*Bizim İbrahim Naci'yi (Hima'yı) unutmayınız. Ona yardım şart! Hatta mutlak mutlak Hima'yı kalın bir urganla bağlayınız, çünkü Arnavut gençlerinin hürriyetperverlerinin Türk çeribaşısıdır. Dili ve kalemi kuvvetlidir"*satırlarıyla ifade etmiştir.

İbrahim Temo ve İsmail Kemali gibi aydınlarla birlikte çalışmasına rağmen Derviş Hima'nın ismi çok fazla duyulmamış ve geri planda kalmıştır. Bilhassa İbrahim Temo, Derviş Hima ile olan yakın ilişkisine rağmen hatıralarında ondan çok bahsetmemiş, sadece birkaç yerde adından bahsetmekle ve çalışmalarını övmekle yetinmiştir. İsmail Kemali de bu noktada İbrahim Temo'ya benzer bir tavır sergilemiş ve Derviş Hima Mısır ziyaretinde İsmail Kemali Bey ile birlikte olduğunu iddia ederken, İsmail Kemali kaleme aldığı hatıratında, Derviş Hima'dan bahsetmemiş ve bununla ilgili herhangi bir bilgi aktarmamıştır. Yaptığımız çalışma ile Derviş Hima'nın faaliyetleri eldeki veriler doğrultusunda arşiv belgelerine dayandırılarak sunulmuş ve Arnavut ulusal hareketine katkısı somut örneklerle ele alınarak değerlendirilmiştir. İttihat ve Terakki ile geliştirdiği ilişkilerin yanı sıra Avusturya-Macaristan ile de bağlantıları bulunan Hima, diğer Müslüman Arnavut aydınlarından daha farklı bir çizgide ilerlemiş ve henüz kültürel hareketin geliştiği dönemde savunduğu özerklik yanlısı fikirleriyle dikkat çekmiştir. Yayınladığı yazılarda ve kaleme aldığı mektuplarda daima Osmanlı hükümetini ve Türkleri eleştirmiş, öyle ki bazı zamanlarda sınırları zorlayarak hakaret dolu söylemlerde bulunmuştur.

Tek derdi Arnavut toprakları olan Hima, İttihat ve Terakki içerisinde yer aldığı süreçte bu pozisyonunu yine Arnavutların yararına kullanmaya çalışmış ve yabancılarla işbirliği yapmaktan çekinmemiştir. Özellikle Avusturya-Macaristan ile ilişkileri ve bu devletten aldığı destek Osmanlı makamlarının gözünden kaçmamış, Hima'nın Avusturya-Macaristan casusu olduğu bilgisi verilmiştir. Elimizde iddiadan öte bir belge bulunmamakla birlikte geliştirdiği ilişkiler ve tutumları bu bilgiyi doğrular niteliktedir. Bağımsızlığın kazanılmasının ardından yayın faaliyetlerine devam eden Hima, devlet kurumlarında basınla ilgili görevler üstlenmiş ve yaşadığı

zorluklara rağmen liberal fikirlerini muhafaza etmiştir. Onun öne çıkan yegâne özelliği mevcut idareye karşı daima muhalif konumda durması olmuştur. Osmanlı idaresi döneminde Osmanlı'ya ve İttihat Terakki yönetimine karşı duran Hima, bağımsızlık sonrası süreçte de İsmail Kemali ve Zogu hükümetlerine karşı aynı tavrı sergilemiştir.

KAYNAKÇA

A. ARŞİV KAYNAKLARI

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA]

Bab-ı Ali Evrak Odası [BEO]: 68/5045, H. 19.02.1310 (12.09.1892); 195/14564, H. 20.10.1310 (27.04.1893); 2278/170803, H. 02.12.1321 (19.02.1904); 3389/254155, H. 07.08.1326 (04.09.1908); 3864/289739, H. 29.02.1329 (01.03.1911); 4049/304358, H. 21.07.1330 (06.07.1912); 4067/305002, H. 16.08.1330 (31.07.1912); 4070/305208, H. 24.08.1330 (08.08.1912).

Dahiliye Nezareti Islahat Evrakı [DH.TMIK.S.]: 28/54, H. 08.08.1317 (12.12.1899).

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı [DH.MKT.]: 1404/88, H. 20.06.1304 (16.03.1887); 1009/55, R.07.09.1321 (20.09.1905); 2291/21, H. 27.08.1317 (31.12.1899); 2457/81, H. 14.11.1318 (05.03.1901); 2706/58, H. 20.12.1326 (13.01.1909).

Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Kalemi Evrakı [DH.MUİ.]: 4/48, H. 29.08.1327 (15.09.1909); 57/40, H. 12.01.1328 (24.01.1910); 136/61, H. 23.05.1328 (M. 02.06.1910); 102/3, H. 07.06.1328 (16.06.1910); 88/38, H. 23.04.1328 (04.05.1910).

Dahiliye Nezareti Siyasi Kısım Belgeleri [DH.SYS.]: 16/1, H. 19.02.1329 (19.02.1911); 44/3, H. 08.02.1329 (08.02.1911); 57/4, H. 08.10.1328 (13.10.1910); 69/1 H. 07.07.1329 (04.07.1911); 68/8, H. 12.07.1330 (27.06.1912).

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Tahrirat Kalemi Evrakı [DH.EUM.THR.]: 93/64, H. 16.12.1327 (29.12.1909).

Hariciye Nezareti Petersburg Sefareti Evrakı [HR.SFR.1…]: 130/73, 17.04.1903; 15/31, 06.04.1910.

Hairiciye Nezareti Siyasi [HR.SYS.]: 129/25, 28.10.1899; 117/55, 03.06.1902; 118/14, 19.02.1904; 133/30, 22.09.1910; 133/34, 10.10.1910; 133/38, 23.10.1910; 133/41, 01.11.1910; 133/42, 09.11.191; 133/45, 19.11.1910; 134/30, 26.03.1911; 141/31, 18.05.1912; 141/32, 10.06.1912; 142/49, 10.04.1911; 142/56, 11.04.1911; 142/9, 02.04.1911; 147/21, 01.07.1911; 147/29, 03.07.1911; 147/46, 06.07.1911; 147/5, 29.06.1911; 147/61, 08.07.1911; 147/66, 10.07.1911; 147/68, 11.07.1911; 148/8, 14.07.1911; 151/13, 23.05.1912; 151/35, 22.06.1912; 151/44, 28.06.1912; 151/96, 14.08.1912; 153/39, 04.07.1912; 153/39, 14.07.1912; 153/51, 23.07.1912; 155/47, 11.11.1908; 1803/46, 24.06.1903; 1809/47, 07.03.1901; 2068/4,29.11.1912; 2088/23, 29.11.1912; 2088/24, 30.11.1912; 2904/28, 20.03.1911; 2919/31, 24.05.1914.

İrade Dahiliye [İ..DH..]:1480/49, H. 27.03.1328 (M. 08.04.1910).

İrade Dosya Usulü [İ..DUİT.]: 8/59, H. 07.08.1330 (22.07.1912).

Maarif Nezareti Mektubi Kalemi [MF.MKT]: 1076/21, H. 14.08.1326 (11.09.1908); 1132/58, H. 09.06.1327 (29.05.1909); 1145/82, H. 27.12.1327 (09.01.1910).

Meclis-i Vükela Mazbataları [MV.]: 157/90, H. 29.10.1329 (23.10.1911); 160/45, H. 17.01.1330 (07.01.1912); 167/70, H. 27.08.1330 (11.08.1912); 227/178, H.30.08.1330 (13.08.1912).

Rumeli Müfettişliği Tasnifi Kosova Evrakı [TFR.I..KV..]: 16/1591, R. 6-7-11.05.1319 (19-20-24.05.1903); 213/21214, H. 02.11.1326 (26.11.1908).

Rumeli Müfettişliği Tasnifi Manastır Evrakı [TFR.I.MN.]: 174/17356, H. 23.06.1326 (23.07.1908); 174/17366, H. 24.06.1908 (24.07.1908).

Sadaret Bulgaristan [A.}MTZ.(04)]: 103/65, H. 27.05.1321 (21.08.1903).

Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı [A}MKT.MHM.]:, 483/53, H. 08.01.1296 (02.01.1879); 679/5, H. 04.04.1314 (12.09.1896).

Satın Alınan Evrak Rumeli Müfettişliği [HSD.TFR1.]: 2/74, H. 30.03.1328 (01.04.1910).

Şura-yı Devlet [ŞD.]: 209/12, H. 26.12.1299 (08.11.1882); 211/40, H. 19.05.1309 (21.12.1891).

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı [Y.A.HUS.]: 165/50, H. 21.08.1297 (29.07.1880); 398/84, H. 19.03.1317 (28.07.1899); 399/47, H. 21.04.1317 (29.08.1899); 515/30 H. 05.08.1325 (13.09.1907).

Yıldız Esas Evrakı [Y..EE..]: 9/25, H. 18.06.1297 (28.05.1880).

Yıldız Mabeyn-i Hümayun Evrakı İrade [Y..MB.İ…]: 66/78, H. 28.11.1297 (01.11.1880).

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı [Y..MTV.]: 274/119, H. 24.03.1323 (29.05.1905); 296/76, H. 23.02.1325 (07.04.1907); 74/32, H. 08.07.1310 (26.01.1893); 213/178, H. 26.12.1318 (16.04.1901).

Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat [Y.PRK.ASK.]: 4/71, H. 2.12.1297 (05.11.1880); 3/17, H. 28.09.1296 (15.09.1879).

Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal [Y..PRK.AZJ.]: 2/44, H. 29.12.1295 (24.12.1878); 3/84, H. 01.08.1297 (09.07.1880).

Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik [Y..PRK.EŞA.]: 40/43, H. 26.02.1320 (04.06.1902); 39/64, H. 04.11.1319 (12.02.1902); 50/37, H. 29.03.1325 (12.05.1907).

Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı [Y..PRK.HR..]: 30/102, H. 07.03.1319 (24.06.1901).

Yıldız Perakende Evrakı Meşihat Dairesi Maruzatı [Y..PRK.MŞ..]: 4/22, H. 14.03.1310 (06.10.1892).

Yıldız Perakende Evrakı Umumi [Y..PRK.UM..]: 1/59, H. 27.04.1296 (20.04.1879); 1/60, H. 03.05.1296 (25.04.1879).

Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı [Y.PRK.BŞK.]: 2/38, H. 14.11.1296 (30.08.1879).

Yıldız Perakende Evrakı Şura-yı Devlet Maruzatı [Y.PRK.ŞD..]: 3/35, H. 29.12.1320 (29.03.1903).

Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği [Y.PRK.TKM.]: 13/37, H. 03.01.1306 (09.09.1888); 46/57, H. 06.01.1321 (04.04.1903).

2. Arkivi Qendror i Shtetit Shqiptar [AQSH] (Arnavutluk Devlet Arşivi)

D. 12/3, F. 002, R. 17 Kânunusani 1314 (29.01.1899); F. 004, H. 24 Şevval 1318 (14.02.1901).

D. 12/5, F. 020, 1911.

D. 12/6, F. 001-002-003-004-005-006-007-008-009-010-011-012-013-014-015, R. 10 Nisan 1315 (22.04.1899); F. 19-20-21-22-23-24-25-26, R. 19 Kânunuevvel 1315 (31.12.1899); F. 36-37-38-39-40-41-42-43-44, 3-5 Mart 1901; F. 054, 1909.

D.31, F. 792, 13 Nisan 1899; F. 787, 30 Teşîn-i evvel 1315 (11 Kasım 1899); F. 807, 1914.

D.32/2, F. 1495, 6 Şubat 1901; F. 1544, 29 Ağustos 1901; F. 1489, 1901; F. 1493, 26 Ocak 1902; F. 1497-1498, 08.02.1902; F. 1513, 08.02.1902; F. 1508, 13.02.1902; F. 1500-1501, 21.02.1902; F. 1502, 25.02.1902; F. 1519, 23.03.1902; F. 1525, 16.04.1902; F. 1530, 05.05.1902; F. 1538, 24.05.1902; F. 1536, 24.05.1902; F. 1539, 30.05.1902; F. 1541, 07.06.1902; F. 1548, 12.06.1902; F. 1557, 30.10.1902; F. 1570, 16.03.1903; F. 1574, 23.04.1903; F. 1573, 25.03.903; F. 1566, 09.05.1903; F. 1565, 09.05.1903; F. 1568, 18.05.1903; F. 1564, 22.09.1903; F. 1583-1584, 10.06.1903; F. 1587-1589-1590, 30.06.1903; F. 1595, 24.07.1903; F. 1597, 21.08.1903; F. 1603, 02.10.1903; F. 1615, 02.12.1903.

D.32/3, F. 1576, 11.04.1904; F. 1578, 21.05.1904; F. 1580-1581, 23.05.1904; F. 1591, 18.07.1904; F. 1605, 31.10.1904; F. 1608, 25.02.1905; F. 1619, 06.06.1906; F. 1626, 21.06.1906; F. 1631, (t.y.); F. 1632, 17.07.1906; 1646, 25 mâh-ı hâl (t.y.); F. 1698, 04.09.1907; F. 1693, 22 Kânunuevvel 1907; F. 1707, 1 Kânunusani 1907; F. 1675-1676, 05.08.1908; 1670-1671, 13.10.1908; F. 1666-1669, 18 Teşrinievvel 1324 (31.10.1908); F. 1672, 27.09.1324 (10.12.1908); F. 1706, 03.09.1911; F. 1721,

14.09.1911; F. 1720, 08.09.1911; F. 1737, 4 Kânunusani 1913; F. 1740-1741, 18 Kânunusani 1914;

3. Süreli Yayınlar

Arnavut, nr: 1, İstanbul, R. 31 Kânunuevvel 1325 (13.01.1910).
_____, nr: 2, İstanbul, R. 7 Kânunusani 1325 (20.01.1910)
_____, nr: 4, İstanbul, R. 21 Kânunusani 1325 (03.02.1910).
_____, nr: 5, İstanbul, R. 28 Kânunusani 1325 (10.02.1910).
_____, nr: 7, İstanbul, R. 11 Şubat 1325 (24.02.1910).
_____, nr: 9, İstanbul, R. 25 Şubat 1325 (10.03.1910).
_____, nr: 10, İstanbul, R. 4 Mart 1326 (17.03.1910).
_____, nr: 12, İstanbul, R. 18 Mart 1326 (31.03.1910).
_____, nr: 14, İstanbul, R. 1 Nisan 1326 (14.04.1910).
_____, nr:15, İstanbul, R. 9 Nisan 1326 (22.04.1910).
_____, nr: 16, İstanbul R. 15 Nisan 1326 (28.04.1910).
_____, nr: 22, İstanbul, R. 10 Haziran 1326 (23.06.1910).
_____, nr: 29, İstanbul, R. 27 Ağustos 1326 (09.09.1910),
_____, nr: 40, İstanbul, R. 30 Teşrinisani 1326 (13.12.1910).
_____, nr: 44, İstanbul, R. 25 Kânunuevvel 1326 (07.01.1911).
_____, nr: 46, İstanbul, R. 13 Kânunusani 1326 (26.01.1911).
_____, nr: 50, İstanbul, R. 11 Şubat 1326 (24.02.1911).
_____, nr: 60, İstanbul, R. 2 Haziran 1327 (15.06.1911).
_____, nr: 72, İstanbul, R. 22 Eylül 1328 (05.10.1912).
_____, nr: 73, İstanbul, R. 5 Teşrinievvel 1328 (18.10.1912).
_____, nr: 74, İstanbul, R. Teşrinievvel 1328 (25.10.1912).

Başkim, nr: 38, İstanbul, R. 29 Teşrinievvel 1326 (11.11.1910).

Besa, nr: 8, İstanbul, 31 Dhjetor 1908.

İkdam, nr:5101, R. 25 Temmuz 1324 (25.07.1908).
_____, R 31 Ağustos 1325 (13 Eylül 1909).

La Nazione Albanese, nr: 18, Pallagorio 30 Shtator 1908.

Kombi, nr. 101, Boston 11 Shtator 1908.

Korça, nr: 2, Korçe 24 Dhjetor 1908.

Sabah, 4 Eylül 1325 (17 Eylül 1909).

Tanin, nr: 7, R. 25 Temmuz 1324 (25.07.1908).
_____, nr: 40, R. 17 Ağustos 1324 (30.08.1908).
_____, nr:376, R. 5 Eylül 1325 (18 Eylül 1909).
_____, nr: 572, R. 24 Mart 1326 (06.04.1910).

Yeni Tasvir-i Efkâr, nr: 67, R. 12 Ağustos 1325 (25.08.1909).
_____, 30 Ağustos 1325 (12 Eylül 1909).

4. Meclis-i Mebusan Zabit Cerideleri

MMZC, D:1, İ:18, C:2, 13 Kânunusani 1324 (26 Ocak 1909), s. 332.
MMZC, D:1, İ:19, C:2, 14 Kânunusani 1324 (27 Ocak 1909), s. 357.
MMZC, D:1, İ:20, C:1, 17 Kânunusani 1324 (30 Ocak 1909), s. 368.
MMZC, D:1, İ:21, C:1, 19 Kânunusani 1324 (1 Şubat 1909), s. 430-431.
MMZC, D:1, İ:26, C:2, 29 Kânunusani 1324 (11 Şubat 1909), s. 582.
MMZC, D:1, İ:67, C:3, 22 Nisan 1325 (5 Mayıs 1909), s. 258-261.
MMZC, D:1, İ:77, C:1, 9 Mayıs 1325 (22 Mayıs 1909), s. 600.
MMZC, D:1, İ:97, C:1, 8 Haziran 1325 (21 Haziran 1909), s. 507.
MMZC, D:1, İ:98, C:1, 9 Haziran 1325 (22 Haziran 1909), s. 546-547.

B. KİTAPLAR

Adhami, S. (2013). *Dervish Hima: Nje Apostull I Shqitarizmit*, Tirane.

Ahmad, F. (2017). *Jön Türkler ve Osmanlı'da Milletler: Ermeniler, Rumlar, Arnavutlar, Yahudiler ve Araplar*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Ahmed Cevdet Paşa (1966). *Tarih-i Cevdet: Osmanlı Tarihi*, (Cilt: 7), İstanbul: Üçdal Neşriyat.

Ahmet Hamdi (1920). *Arnavutluk Hakkında Mutalâa-i Muhtasara: Arnavud Hükümeti Nasıl Olmalıdır*, İstanbul: Matbaa-yı Orhaniye.

Akşin, S. (1972). *31 Mart Olayı*, Ankara: Sinan Yayınları.

_____. (2017). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 8. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.

_____. (2007). *Kısa Türkiye Tarihi*, 24. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Alpan, N. P. (1979). *Albanolojinin Işığında: Arnavut Alfabesi Nasıl Doğdu?: (100-Vjetori i Abecese Shqipe)*, Ankara.

_____. (1978). *Prizren Arnavut Birliği: 10 Haziran 1878-1978*, Ankara: Çağdaş Basımevi.

_____. (1982). *Tarihin Işığında Arnavutluğun Bağımsızlığı ve Avlonyalı İsmail Kemal*, Ankara.

_____. (1975). *Tarihin Işığında Bugünkü Arnavutluk*, Ankara: Ulucanlar Matbaası.

Anderson, B. (1995). *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, İstanbul: Metis Yayınları.

Andonyan, A. (1999). *Balkan Savaşı*. (Z. Biberyan, Çev.), İstanbul: Aras Yayıncılık.

Armaoğlu, F. (2010). 19. *Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Altıncı Baskı, İstanbul: Alkım Yayınevi.

Arsava, A. F. (1993). *Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi,* Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basımevi.

Atmaca, T. (2007). *Krallık'tan Cumhuriyet'e Tarihte İz Bırakan Dostluğun Mimarları Zogu ve Atatürk*, Ankara: Lazer Ofset.

Avlonyalı Süreyya Bey (2009). *Osmanlı Sonrası Arnavutluk (1912-1920)*. A. Kırmızı (Haz.). İstanbul: Klasik Yayınları.

Aydın, S. (1998). *Modernleşme ve Milliyetçilik*, Ankara: Gündoğan Yayınları.

Ayni, M. A. (1997). *Ulusçuluk (Milliyetçilik)*. N. H. Neyzi (Der.). İstanbul: Peva Yayınları.

Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Defter-i Hâkânî (2015). A. Temizer-U. Özcan (Ed.). İstanbul: Libra Kitap.

Bartl, P. (1998). *Milli Bağımsızlık Hareketleri Esnasında Arnavutluk Müslümanları (1878-1912)*. (A. Taner, Çev.). İstanbul: Bedir Yayınevi.

Bayur, Y.H. (1940). *Türk İnkılâbı Tarihi* (Cilt:1). İstanbul: Maarif Matbaası.

_____. (1983). *Türk İnkılâbı Tarihi* (Cilt:2). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Blumi, I. (2003). *Rethinking The Late Ottoman Empire a Comparative Social and Political History of Albania and Yemen 1878-1918*, İstanbul: The Isis Press.

Bora, T. (1995). *Milliyetçiliğin Kara Baharı*, İstanbul: Birikim Yayınları.

_____. (1991). *Yugoslavya Milliyetçiliğinin Provokasyonu*, İstanbul: Birikim Yayınları.

Bozbora, N. (1997). *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğu'nun Gelişimi*, İstanbul: Boyut Kitapları.

Castellan, G. (1993). *Balkanlar Tarihi 14-20. Yüzyıl*. (A. Y. Başbuğu, Çev.), İstanbul: Milliyet Yayınları.

Cavid Bey (2014). *Meşrutiyet Ruznâmesi*. Prof. Dr. H. Babacan- S. Avşar (Haz.). (Cilt: 1), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Cezar, M. (2010). *Mufassal Osmanlı Tarihi* (Cilt: 1), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Clayer, N. (2013). *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri*. (A. Berktay, Çev.), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Çelebi, M. (1999). *Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati*, İzmir: Akademi Kitabevi.

Çelik, B. (2004). *İttihatçılar ve Arnavutlar: II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, İstanbul: Büke Kitapları.

Dağ, A. E. (2004). *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü*, İstanbul: Anka Yayınları.

Danişmend, İ. H. (1972). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (Cilt: 4), İstanbul: Türkiye Yayınevi.

Debre Mebusu Basri (2015). *Arnavutluk ve Buhran-ı Osmanî*. M. Suat Mertoğlu (Haz.). İstanbul.

Derviş Hima (1327 (1911)). *Musavver Arnavud*, İstanbul: Şems Matbaası.

Dieckhoff, A.- Jaffrelot, C. (2010). *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek Kuramlar ve Uygulamalar*, (D. Çetinkasap, Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

Ergün, M. (1996). *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-914)*, Ankara: Ocak Yayınları.

Eryılmaz, B. (1992). *Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi*, İstanbul: Ağaç Yayıncılık.

Evans, G.- Newnham, J. (2007). *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*. (H. A. Utku, Çev.), İstanbul: Gökkubbe Yayınları.

Frasheri, K. (1964). *The History of Albania (A Brief Survey)*, Tirana.

Gawrych, G. W. (2021). *Hilal ve Kartal: Osmanlı Yönetimi, İslam ve Arnavutlar (1874-1913)*. (A. F. Doğan, Çev.), İstanbul: Selenge Yayınları.

Glenny, M. (2001). *Balkanlar 1804-1999: Milliyetçilik, Savaş ve Büyük Güçler*. (M. Harmancı, Çev.), İstanbul: Sabah Kitapları.

Gellner, E. (1998). *Milliyetçiliğe Bakmak*. (S. Coşar, N. Soyarık, Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

_____. (1992). *Uluslar ve Ulusçuluk*. (B. E. Behar- G. G. Özdoğan, Çev.), İstanbul: İnsan Yayınları.

Gökalp, Z. (1981). *Makaleler VIII. (1876-1924)*. F. R.Tuncar (Haz.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Gönlübol, M. (t.y.). *Uluslararası Politika İlkerler-Kavramlar-Kurumlar*, İkinci Baskı, Ankara: S. Yayınları 16.

Gürses, E. (1998). *Milliyetçi Hareketler ve Uluslararası Sistem*, İstanbul: Bağlam Yayınları.

Hacısalihoğlu, M. (2008). *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Hall, R. C. (2003). *Balkan Savaşları 1912-1913*. (M. T. Akad, Çev.), İstanbul: Homer Kitabevi.

Hamza, A. (2007) *Makedonya-Arnavutluk İlişkilerinde Arnavut Sorunu*, Üsküp: Logos-A.

Hanioğlu, M. Ş. (1985). *Bir Siyasal Örgüt Olarak Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918),* İstanbul: İletişim Yayınları.

Hayes, C. J. H. (1995). *Milliyetçilik: Bir Din*. (M. Çiftkaya, Çev.), İstanbul: İz Yayıncılık.

Hobsbawm, E. J. (1993). *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik*. (O. Akınhay, Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Hüseyin Kazım Kadri (1991). *Meşrutiyetten Cumhuriyte Hatıralarım*. İ. Kara (Haz.). İstanbul: Dergâh Yayınları.

İsmail Kemal Bey'in Hatıratı (2007). S. Story (Ed.). (A. İslamoğlulları-R. Hoxha, Çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Jelavich, B. (2016). *Balkan Tarihi 1: 18. Ve 19. Yüzyıllar*. (İ. Durdu- G. Tunalı- H. Koç, Çev.), 5. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları.

_____. (2017). *Balkan Tarihi 2: 20. Yüzyıl*. (Z. Savan- H. Uğur, Çev.), 5. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları.

Jorga, N. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1 (1300-1451)*. (N. Epçeli, Çev.), İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Kansu, A. (1995). *1908 Devrimi*. (A. Erbal, Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

_____. (2016). *İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913,* İstanbul: İletişim Yayınları.

Karal, E. Z. (1996). *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*. (Cilt: IX), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

_____. (2007). *Osmanlı Tarihi: Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*. (Cilt: VIII), 6. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Karpat, K. H. (2015). *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik,* 3. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.

Kedourie, E. (1971). *Avrupada Milliyetçilik*. (M. H. Timurtaş, Çev.), Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Kihtir, T. (2015). *Balkanlar'ın Osmanlı Tarihi (1352-1913)*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Kohn, H. (1983). *Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği*. (A. O. Güner, Çev.), İstanbul: Kervan Yayınları.

_____. (1969). *The Idea of Nationalism: A Study In Its Origins and Background*, Toronto: Collier Books.

Koloğlu, O. (2011). *Üç İttihatçı: Arap, Kürt, Arnavut Milliyetçilikleri ve İttihat Terakki*, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

Küçük, M. (2005). *Bir Nefes Balkan: Tarihten Günümüze Makedonya ve Arnavutluk'ta Bektaşilik*, İstanbul: Horasan Yayınları.

Külçe, S. (2013). *Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet*. İ. Dervişoğlu- İ. Küçükkılınç (Haz.). İstanbul: Kitabevi Yayınları.

_____. (1944). *Osmanlı Tarihinde Arnavutluk*, İzmir: Ticaret Basımevi.

Mahmut Şevket Paşa (1988). *Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü: Sadrazam ve Harbiye Nazırı,* İstanbul: ARBA Yayınları.

Malcolm, N. (1999). *Kosova Balkanları Anlamak İçin*. (Ö. Arıkan, Çev.), İstanbul: Sabah Kitapları.

Müfid Şemsi (1995). *Şemsi Paşa, Arnavudluk ve İttihad-Terakki El Hakku Ya'lû velâ Yu'lâ Aleyh*. A. N. Galitekin (Haz.). İstanbul: Nehir Yayınları.

Noi, A. Ü. (2007). *Avrupa'da Yükselen Milliyetçilik*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Olgun, S. (2016). *Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişmesinde Mektepler (1878-1912)*, Ankara: Gece Kitaplığı.

Oran, B. (1977). *Azgelişmiş Ülke Milliyetçiliği Kara Afrika Modeli*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Öğün, S. S. (2000). *Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik*, İstanbul: Alfa Basım Dağıtım LTD. Şti.

Özcan, U. (2012). *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı-Karadağ Siyasi İlişkileri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Özkan, A. (2017). *Enver Hoca Dönemi Arnavutluk (1945-1985),* Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.

Özkırımlı, U. (2013). *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

_____. (2010). *Milliyetçilik Üzerine Güncel Tartışmalar Eleştirel Bir Müdahale*. (Y. Başkavak, Çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Pollo, S.- Puto, A. (1981). *The History of Albania From Its Origins to the Present Day*, London: Routledge&Kegan Paul.

Poulton, H. (1991). *Balkanlar: Çatışan Azınlıklar, Çatışan Devletler*. (Y. Alagon, Çev.), İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Prifti, K. (1993). *Dervish Hima (1872-1928),* Tirane.

Ramsour, E. E. (2001). *Genç Türkler ve İttihat Terakki "1908 İhtilalinin Hazırlık Dönemi*. (H. Yüncü, Çev.), İstanbul: Kayıhan Yayınları.

Rizaj, S. (1993). *Kosova, Shqiptaret Dhe Turqit Dje, Sot Dhe Neser- Kosova, Albanians and Turks Yesterday, Today and Tomorrow-Kosova, Arnavutların ve Türklerin Dünü, Bugünü ve Yarını*, Prishtine: Akademia e Intelektualeve Shqiptare e Shkencave Dhe e Arteve.

Said Paşa (1328). *Said Paşa'nın Hatıratı*, (Cilt: 2- 1. Kısım), İstanbul: Sabah Matbaası.

Saraçoğlu, A. C. (2006). *Unutulan Meşhurlarımızdan Resneli Niyazi Bey*. İ. Dervişoğlu (Haz.). İstanbul: Şema Yayınları.

Sinno, A. (2011). *Osmanlı'nın Sancılı Yıllarında Araplar-Kürtler-Arnavutlar 1877-1881*. (A. Batur, Çev.), İstanbul: Selenge Yayınları.

Skendi, S. (1967). *The Albanian National Awakening (1878-1912),* Princeton: Princeton University Press.

Smith, A. D. (2002). *Küreselleşme Çağında Milliyetçilik*. (D. Kömürcü, Çev.), İstanbul: Everest Yayınları.

Sosyalist Arnavutluk (1979). (S. Gökhan, Çev.), İstanbul: Yıldız Yayınevi.

Sönmez, B. İ. (2007). *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Sönmezoğlu, F. (2005). *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, İstanbul: Der Yayınları.

Şemseddin Sami (1889). *Arnavutluk Ne İdi, Nedir, Ne Olacak?*. (Ş. Kolonya, Çev.).

Temo İ. (2013). *İttihât ve Terakki Anılarım: Atatürk'ü N'için Severim*?, İstanbul: Alfa Yayıncılık.

Topaloğlu, Y. (2012). *Şemsettin Sami: Süreli Yayınlarda Çıkmış Dil ve Edebiyat Yazıları*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Toprak, S. (2019). *19. Yüzyılda Balkanlarda Ulusçuluk Hareketleri ve Avrupalı Devletlerin Balkanlar Politikası*, Ankara: Gece Akademi.

Tunaya, T. Z. (1988). *Türkiye'de Siyasal Partiler: II. Meşrutiyet Dönemi*, (Cilt:1), 2. Baskı, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

Türkdoğan, O. (1995). *Niçin Milletleşme? Milli Kimliğin Yükselişi*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Uçarol, R. (1989). *Gazi Ahmet Muhtar Paşa 1839-1919 (Askeri ve Siyasi Hayatı*), II. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi.

Uşaklıgil, H. Z. (1981). *Saray ve Ötesi*, İstanbul: İstanbul İnkılâp ve Aka Kitabevleri.

Uzunçarşılı, İ. H. (2003). *1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlân Edildiğine Dair Vesikalar: Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Hatıratı (Hâtırat-ı Niyazi)*, İstanbul: Örgün Yayınevi.

_____. (1978). *Osmanlı Tarihi: Karlofça Antlaşması'ndan XIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar*, (Cilt: IV), Bölüm: 1, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Vasa Efendi (1297). *Arnavutluk ve Arnavutlar*, İstanbul: Mihran Matbaası.

Vickers, M. (1995). *The Albanians A Modern History*, London: I.B. Tauris Publishers.

Yılmaz, A. (1994). *Etnik Ayrımcılık İngiltere, Fransa, İspanya*, Ankara: Vadi Yayınları

C. MAKALELER

Akgün, Ö. F. (1998). Hoca Tahsin (1811-1881). *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Cilt:18). İstanbul, 198-206.

Akkaş, S. Ö. (2006-2007). Vico ve Milliyetçilik. *Doğu Batı (Milliyetçilik II),* 10 (59), Ankara, 115-127.

Akyıldız, A. (2011). Tanzimat. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Cilt: 40), İstanbul, 1-10.

Aoham, S. (2001). Nje Nder Lufterateret e Penes Dhe Tepushkes. *Zeri i Pensionistit*, 4-9, Tirane, 6.

Arnavut Dili (1971). *Türk Ansiklopedisi*, (Cilt: 3), İkinci Baskı, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 360-365.

Arnavutluk (1971). *Türk Ansiklopedisi*, (Cilt: 3), İkinci Baskı, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 372-379.

Arslan, A. (2006). "Arnavutça Eğitime Geçiş ve Buna Karşı Osmanlı Yönetimi'nin Tavrı", Balkanlar'da İslam Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri (Tiran/4-7 Aralık 2003). Ali Çaksu (Haz.). *IRCICA*, İstanbul, 55-69.

Aruçi, M. (1996). Fraşiri, Naîm. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Cilt: 13), 195- 197.

Başdoğan, F. (1991). Arnavutluk ve Türkiye-Arnavutluk İlişkileri. *Stratejik Etüdler Bülteni*, 25 (86), 1991, 62-74.

Bayıl, Y. (2018). Milliyetçi İsyanlar Bağlamında Arnavutluk'ta Komite ve Çetelerin Rolü. *HUMANITAS*, (Cilt:6), 12, 2018, 116-135.

Beydilli, K. (2011). Tepedelenli Ali Paşa. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Cilt: 40), İstanbul, 476-479.

Bilge, M. L. (1991). Arnavutluk. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Cilt: 3), İstanbul, 383-390.

_____. (2006). Mustafa Paşa, Buşatlı. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Cilt: 31), İstanbul, 344-345.

Birecikli, İ. B. (2016, Ocak). Arnavutluk Tahtı İçin Mücadele: Arnavutluk Prensi Kim Olacak?. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (Cilt: 6), 11, 123-146.

_____. (2009, Kış). Avlonyalı İsmail Kemal Bey'in Siyasi Faaliyetleri (1870-1908). *Akademik Bakış*, (Cilt: 3), 5, 95-122.

Birinci, A. (1999). Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kuruluşu ve İlk Nizamnâmesi (1895). *Osmanlı: Siyaset*. G. Eren (Ed.). Ankara: Türkiye Yayınları, 401-409.

Can, B. B. (2008, Kasım). Arnavut Dil-Ulusçuluğu ve Alfabe Tartışmalarında İlk Zirve 100. Yılında Manastır Kongresi (14-22 Kasım 1908). *Toplumsal Tarih*, 179, 22-31.

_____. (2004, Haziran). Ölümünün Yüzüncü Yılında Şemsettin Sami Frasheri: Paylaşılamayan Aydın. *Toplumsal Tarih*, 126, 38-45.

Clayer, N. (1994). Bektaşilik ve Arnavut Ulusçuluğu. (O. Koloğlu, Çev.), *Toplumsal Tarih*, 2, İstanbul, 58-61.

Çelik, B. (2004). Arnavut Ulusal Hareketi içinde İlginç Bir Dönemeç: Ortodoks Arnavutların Patrikhane'den Ayrılma Çabaları. *OTAM*, 16, 131-150.

_____. (2010). Romanya'da Bir Jön Türk: İbrahim (Ethem) Temo ve Romanya'daki Faaliyetleri. *History Studies*, (Cilt: 2), 2, 363-375.

Egro, D. (2013). Arnavut Milliyetçi Doktrininde Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Avrupa'nın Algılanışı. *OTAM*, 33, Ankara, 31-41.

Elsie, R. (2010). Congress of Trieste (1913). *Historical Dictionary of Albania*, 2nd ed., Lanham: The Scarecrow Press, 89-91.

_____. (2010). Frasheri, Abdyl Bey (17 August 1839-11 October 1892). *Historical Dictionary of Albania*, 2nd ed., Lanham: The Scarecrow Press, 146-148.

_____. (2010). Frasheri, Naim Bey (25 May 1846-20 October 1900). *Historical Dictionary of Albania*, 2nd ed., Lanham: The Scarecrow Press, 151-152.

_____. (2010). Hima, Dervish Bey (1873-13 April 1928). *Historical Dictionary of Albania*, 2nd ed., Lanham: The Scarecrow Press, 191-192.

Emiroğlu, K. (2020). Osmanlı Dünyasından Cumhuriyete Arnavutça Süreli Yayınlar. *Kebikeç*, 50, 325-380.

Feyzioğlu, H. S. (2004). 19. Yüzyıl Başlarında Arnavutluk'ta İktidar Mücadelesi. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, (Cilt: 23), 36, 103-116.

Fiçorri, R. (2003). Hima Themelvesi i Shtypit Shqiptar. *Tema*, Tirane, 6.

Gazel, A. A.-Ortak, Ş. (2006). İkinci Meşrutiyet'ten 1927 Yılına Kadar Yayın İmtiyazı Alan Gazete ve Mecmualar (1908-1927). *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (Cilt: 7), 1, Erzurum, 223-256.

Gencer, A. İ. (1991). Ayastefanos Antlaşması. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Cilt: 4), İstanbul, 225.

_____. (1992). Berlin Antlaşması. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Cilt: 5), İstanbul, 516-517.

Guiomar, J.-Y. (1998). Fransız Devrimi ve Ulusun Ortaya Çıkışı. J. Leca (Haz.). *Uluslar ve Milliyetçilikler* (S. Edemen, Çev.) kitabı içinde (s. 114-118), İstanbul: Metis Yayınları.

Hanioğlu, M. Ş. (2001). İttihat ve Terakkî Cemiyeti. *TDV İslam Ansiklopedisi,* (Cilt: 23), İstanbul, 476-484.

Ilıkan, F. (1999, Ekim). Debre Kongresi. *Simurg: Kitap Kokusu*, 1 (1), İstanbul, 200-249.

İlkin, S. (1993). Câvid Bey, Mehmed. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Cilt: 7), İstanbul, 175-176.

İnalcık, H. (1953). Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyanının Menşei. *Fatih ve İstanbul*, 1 (2) İstanbul, 153-175.

_____. (2000). İskender Bey. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Cilt: 22), İstanbul, 561-563.

_____. (2006). Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler. H. İnalcık-M.Seyitdanlıoğlu (Der.). *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* kitabı içinde (s. 109-131), Ankara: Phoenix Yayınevi.

_____. (1993). Türkler ve Balkanlar. *Balkanlar,* İstanbul: Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yayınları, 9-31.

İsmaili, A. (2018). Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli'ye Seyahati ve Arnavut Halkı Üzerindeki Etkileri. *Sultan V. Mehmed Reşad Dönemi*, (Cilt: 2), İstanbul, 814-843.

Jaffrelot, C. (1998). Bazı Ulus Teorileri. J. Leca (Haz.). *Uluslar ve Milliyetçilikler* (S. Edemen, Çev.) kitabı içinde (s. 54-65), İstanbul: Metis Yayınları.

Kaleshi, H. (1976). Hima, Dervish. *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas. Bd. 2. Hgg. Mathias Bernath*, München: Felix von Schroeder, 581.

Karakaş, E.- Yavaş, M. (2018). İkinci Meşrutiyet Döneminde Arnavutların Eğitim Çalışmalarında Önemli Bir Aşama: Elbasan Maarif Kongresi. *Belleten*, 82 (294), 675-697.

Kızıltoprak, S. (2014, Ocak). Amerikalı Misyonerlerin Arnavutlara Yönelik Faaliyetleri. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 2, 41-64.

Kiel, M. (2000, Bahar). Bektaşi Ocağı'nın Arnavutluk'ta Kuruluşuna Dair Bir Not. (C. Çakır, Çev.). *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 6 (13), 37-42.

Kurat, Y. T. (1999). Çok Milletli Bir Ulus Olarak Osmanlı İmparatorluğu. *Osmanlı: Toplum*. G. Eren (Ed.), (Cilt: 4). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 217- 222.

Kuzucu, K. (2017). Balkanlar'da Son Osmanlı Padişahı: Sultan V. Mehmed Reşat'ın 1911 Yılındaki Rumeli Seyahati. *TURKSOSBİLDER*, 2 (2), 21-39.

Küçük, B. (2020). Arnavut Miliyetçisi Derviş Hima'nın Hayatı ve Çalışmaları. M. Y. Ertaş- H. Kılıçarslan (Ed.), *Osmanlı'da Diplomasi, Siyaset ve Savaş* kitabı içinde (s. 217-227), İstanbul: Kronik Kitap.

Küçük, C. (2006). Osmanlı İmparatorluğu'nda "Millet Sistemi" ve Tanzimat", H. İnalcık- M. Seyitdanlıoğlu (Der.), *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* kitabı içinde (s. 375-385), Ankara: Phoenix Yayınevi.

Leca, J. (1998). Neden Söz Ediyoruz?. J. Leca (Haz.). *Uluslar ve Milliyetçilikler* (S. Edemen, Çev.) kitabı içinde (s. 11-19), İstanbul: Metis Yayınları.

Maden, F. (2013). Arnavutluk'ta Bektaşilik ve Arnavutluk'un Bağımsızlığına Giden Süreçte Bektaşiler. *Avrasya Etüdleri*, 2 (44), 141-176.

_____. (2011). Arnavutluk'un Bağımsızlık Süreci (1877-1913). *Avrasya Etüdleri*, 38 (1), 155-196.

Mata, R. (2001). Veprimtaria e Dervish Himes ne Tirane dhe Diber. Tirane: *Pesedhjete e Pese*, 72, 15.

Nikolli, F. (2013, Nentor). Letra e 1907: Akuzat e Dervish Himes per Gurakuqin, Currin e Topullin. *Gazeta Shqiptare*, 19.

Olgun, S. (2018). Bayram Fehmi Bey/Bajo Topulli (1867-1930): Öğretmenlikten Çeteciliğe Çetecilikten Kaymakamlığa Bir Arnavut Milliyetçisinin Sıra Dışı Hayat Öyküsü. *History Studies*, 10 (1), 125-145.

_____. (2018, Temmuz). Bir Arnavut Milliyetçisi: Şahin Kolonya (1867-1917). *OMAD*, 5 (12), 187-205.

_____. (2018, Aralık). Bir Jön Türk ve Arnavut Milliyetçisi: Derviş Hima (1872-1928). *History Studies*, 10, 207-232.

_____. (2019, Aralık). Katolik Bir Osmanlı Bürokratı ve Arnavut Milliyetçisi Paşko Vasa Paşa (1825-1892). *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 8 (2), 295-332.

Ortaylı, İ. (1985). Balkanlar'da Milliyetçilik. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1026-1031.

Özgen, Y. (2017). Unutulmuş Bir İttihatçı Doktor: İshak Sükûtî. *Toplumsal Tarih*, 279, İstanbul, 32-39.

_____ -Balcı, M. (2008, Temmuz). II. Meşrutiyete Giden Yolda İbrahim Temo-Derviş Hima Mektuplaşması. *Türk Yurdu*, 97 (251), 115-117.

Pala, İ. (1988). Âbidin Paşa (1843-1906). *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Cilt: 1), İstanbul, 310

Pamuk, B. (2006). Osmanlı Döneminde Arnavutluk. O. Karatay- B. A. Gökdağ (Der.). *Balkanlar El Kitabı* kitabı içinde (s. 340-348), (Cilt: 1), Ankara: Vadi Yayınları.

Renan, E. Millet Nedir?, (Z. Ishan. Çev.). *Nutuklar ve Konferanslar* kitabı içinde (s. 97-124), Ankara: Sakarya Basımevi.

Rıza Tevfik-Derviş Hima (1327 (1911)). Filatlı Hoca Tahsin Merhûm. *Musavver Arnavud*, İstanbul: Şems Matbaası, 81-96.

Shaw, S. (1986). Osmanlı İmparatorluğu'nda Azınlıklar Sorunu. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, (Cilt: 4), 33, İstanbul: İletişim Yayınlar, 1002-1006.

Shpuza, G. (1999). Arnavutlar ve Jön Türk Devrimi. G. Eren (Ed.). *Osmanlı: Siyaset*, (Cilt:2), Ankara: Türkiye Yayınları, 465-473.

Somel, S. A. (1997). XIX. Yüzyıl Balkan Milliyetçiliğinin Sosyo-Ekonomik ve Politik Ortamı. *Tarih ve Milliyetçilik Bildiriler*, Mersin, 327-340.

Süssheim, K. (1986). Arnavutluk. *İslam Ansiklopedisi*. (Cilt:1), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 573-592.

Şenel, Ş. (2006). 19. ve 20. Yüzyılların Denge Oyununda Balkanlar. O. Karatay- B. A. Gökdağ (Der.). *Balkanlar El Kitabı* kitabı içinde (s. 399-412), (Cilt: 1), Ankara: Vadi Yayınları.

Şentürk, R. (2005). Millet. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Cilt: 30), İstanbul, 64-66.

Şıvgın, H. (2003, Aralık). Arnavutlarda Milli Bilincin Gelişme Sürecinde Yaşanan Siyasi Olaylar. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 147, 131-152.

Taştan, Y. K. (2006). Balkanlarda Ulusçu Hareketler. O. Karatay- B. A. Gökdağ (Der.). *Balkanlar El Kitabı* kitabı içinde (s. 413-445), (Cilt: 1), Ankara: Vadi Yayınları.

Todorova, M. (1997). Balkanlar'da Osmanlı Mirası. K. Saybaşılı- G. Özcan (Haz.). *Yeni Balkanlar, Eski Sorunlar* **(**B. Kutluğ, Çev.) kitabı içinde (s.117-143), İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Turan, F. A. (2018). Arnavutluk'taki Bektaşi Tekkeleri. *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu (18-20 Ekim 2018) Bildiriler Kitabı,* (Cilt:2), Ankara, 633-648.

Uçman, A. (2010). Şemseddin Sâmi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Cilt: 38), İstanbul, 519-523.

Weber, M. (2006-2007). Millet. *Doğu Batı (Milliyetçilik II)*. (E. Çerezcioğlu, Çev.), 10 (39), Ankara, 181-188.

Withol de Wenden, C. (1998). Ulus ve Yurttaşlık. J. Leca (Haz.). *Uluslar ve Milliyetçilikler* (S. Edemen, Çev.) kitabı içinde (s. 39-48), İstanbul: Metis Yayınları.

Yakut, K. (2006). Arnavutluk Bağımsızlık Hareketinde Alfabe ve Eğitim Tartışmaları. A. Çaksu (Haz.). *Balkanlar'da İslam Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri (4-7 Aralık 2003)*, İstanbul, 29-53.

Yiğit, Y. (2009). Milliyetçilik Çağında Prizren İttihat Cemiyeti. *Turkish Studies*, 4(8), s. 2462-2491.

D. TEZLER

Birecikli, İ. B. (2010). *Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914*. Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Bello, H. (2009). *Osmanlı ve Arnavut Kaynaklarına Göre Arnavutluk'ta 1911 Malisör İsyanı*. Yüksek Lisans Tezi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosya Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Demir, F. (1994). II. *Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)*. Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir.

Doğan, Ü. (2019). *Arnavud Gazetesinin (1909-1912) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.

Görgülü, A. (2008). *Arnavut Bağımsızlığının Osmanlı Gazetelerinden İncelenmesi (Tanin, Tercüman-ı Hakikat, İkdam, Sabah/1912-1913)*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kushtrim, S. (2011). *Prizren Birliği'nden Bağımsızlığa Arnavut Milli Kimliğinin Oluşumu (1878-1912)*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Mezani, R. (2003). *İttihat ve Terakki, Arnavutlar ve Arnavutluk*. Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Muço, E. (2012). *İbrahim Temo'nun Hayatı, Faaliyetleri ve Fikirleri*. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

İdrizi, M. (2018). *Osmanlı Sonrası Arnavut Kimliğinin İnşası*. Doktora Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Syzo, E. (2015). *Şemsettin Sami'nin Milliyetçilik Anlayışı*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Yakut, K. (1998). *Mahmut Şevket Paşa ve Dönemi*. Doktora Tezi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

EKLER

EK-1: "Çâre-i Necât Besa Besede'dir" başlıklı bildirinin tam metni.

"Arnavutlar! Ey vatan kardaşlarımız!

Biz kimiz bilir misiniz? Biz otuz altı bin hem-cinsimiz dilâverlerle Yunanı ezip emrine râm eden, yine bu silahşörlerle Anadolu'ya geçip birçok hükümât-ı sagîreyi hatta o vakitler en kuvvetli ve parlak hükümetlerden ma'dûd olan İran ve Mısır pâdişâhlarını târumâr ederek Hindlileri pâ-yı satvetine düşüren meşhûr İskender-i Kebîr'in (lekamaz?) dünyayı titreten, Romalılara boyun eğmeyen ve hatta birçok def'a galebe çalan Yanyalı (Piro)'nun ahfâdıyız.

Karn-ı sânîde istîlâ-yı garbî-i vahşiyâneye göğüs verenler, karn-ı ahîr bidâyetinde Avrupa'yı sarsan Sultan Murad-ı sânî, Fatih Sultân Mehmed gibi büyük ve değerli pâdişâhlarla bir çaryek asır gazanferâne çarpışan İskender Bey, hükümet-i Osmâniyenin ıslâh ve selâmeti için çalışan Köprülüler, Koçi Beyler, Sinan Paşalar, İşkodralı Paşalar, Tepedelenli Ali, Mısırlı Mehmed, Giridli Mustafa Paşalar vesâire birçok nâmdârlar bizden idi.

Mâzîmizle hâlimiz mukâyese olununca vicdânımız mu'azzeb olmalı ve yüzümüz kızarmalıdır. Ne idik, ne olduk! Hâl-i hâzırda kendimizi ne zann ediyoruz. Bir vakit silahşörlüğümüz, akıl ve zekâmız, ahd ve vefâda sebâtımız sayesinde bir çok milletler üzerine hâkim idik. Hiç olmazsa sonunda mahkûmiyet göstermedik. Ezdik, ezilmedik. Avrupa'yı titreten kuvvete karşı göğüs verdik. Zırhlı orduları târumâr etdik. Şimdi ise beylerimiz, ağalarımız, prenslerimiz, kış kurbağaları gibi uyuşup birer deliğe takılıp kalmışlardır.

Ma'lûmunuzdur. Bu kavm-i necîbin kalbine yerleşen fikr-i hürriyet batından batına intikâl ediyor, her Arnavut sahra-yı hürriyetde cüvelân etmek ister. Adât, nâmûs, haysiyet-i kavmiyemiz oldukça muhâfaza olunmakdadır. Bu âlî hâssamız hem şarklıların hem de garblıların gıbtakeşi ve tasdîk-gerdesidir. Neylersin ki aramızda umûr-ı siyâsiye-i hâzıreye âşinâ pek az adam bulunuyor. Nedretiyle berâber vatanlarının selâmetiyçün çalışan bu gayûrlara ma'a't-teessüf i'tibâr eden, ehemmiyet veren pek azdır, çünkü ale'l-umûm denecek derecede ecnebîlerin ve mürtekib hükümet me'mûrlarının kurban-ı iğfâlâtı olmakdadırlar. Demek bu müteyakkız kavm bugün pek derîn bir uykudadır. Cehâlet içinde boğulmuşdur. Gözümüzü dört açmak zamânı geldi. Düşmanımızı, dostumuzu tefrîk etmeliyiz.

Fakîr, zengîn, İslâm, hristiyan kâffe vatandaşlar yedi yaşından yetmiş yaşına kadar elele verip vatanın muhâfazasına, Cenâb-ı Hakk'ın nehy etdiği katl ve sirkatin, zulm ve te'addînin men'ine çalışacağımıza (besâbesi) vermeliyiz rüesâdan tanıdığımız bazı zevât vatanını düşünmezlerse, hükümet ittihâd ve ittifâkımıza mâni' olursa hiçbirisini tanımamalıyız. Zâlimi ve zulme âlet olan ve hatta zâlime itâ'at edeni Cenâb-ı Kibriyâ gönderdiği kitâblarında la'net etmişdir. Görülüyor ki biz bugüne kadar menâfi'-i kavmiyemizi değil şahsiyemizi bile düşündüğümüz yokdur. Teselya i'âde olundu. Bırakdığımız bunca kardaşlarımızın kemikleri Yunan atlılarının pis nalları altında tekrâr kırıldı. Gâlib iken hükümet-i hâzıre-i rezîle şahsî bazı menâfi' için bir mağlûbdan ziyâde milletin tahkîr olunmasını tecvîz birle gâlibiyetimizin mükâfâtı olmak üzre Girid'i dahi tarihde misli görülmemiş bir rezâletle Yunanî'nin oğluna teslîm etdi. Binlerce aile sefâlet içinde mahv olup gitdi. Hükümetin bu alçak-pereste sehâvetini gören ve umûr-ı nâ-şinâslığından istifâdeye kalkışan ve hergün hükümet tarafından Bulgar, Sırp, Yunan, Karadağ hükümet-i hâzıreleri vesâire büyük komşular girmiş bir lâşeyi parçalamaya girişen köpekler gibi vatanımızı paylaşmak üzre yekdiğerine ve hükümete karşı hırlamaya başladılar. Aslı esâsı olmadığı halde uykumuzdan istifâde ile bir de (Makedonya!) meselesi meydana çıkardı. Bu nâm altında Avrupa mahâfil-i siyasiyesinde vatanımızın taksîm meselesi en mühim mesâil-i siyâsiye ve yevmiye sırasına geçmişdir. Telgraflar, gazeteler hep bununla meşgûl! Bu hakîkatler göz önünde dururken milletimizin tâli'ini bu cebîn ve muhâkemesiz idârenin elinde bırakmak ahmaklık değil intihârdır. Hatta cinâyetdir bile!

Vatanımız, nâmûsumuz, hayatımız dellâl elindedir. Aklımızı başımıza devşirelim. Avrupalılarla dâhildeki düşmanlarımızın müdâhale ve tecâvüzâtlarına sebebiyet verecek hâlleri ortadan kaldıralım. Ufak bir teşebbüsümüz düşmanlarımızı ürkütdü. Arnavutluk'da bazı ehl-i hamiyyetin ittihâdı ve bu teşebbüs-i siyâsiyenin hemen Arnavutluk'un kâffesine sirâyeti, ecdâdımızın eski kanı olan damarlarımızda cüvelân etdiği ve lâşe değil bir eser-i zî-hayat olduğumuzu âleme gösterdi. Lakin ey vatandaşlar iş bu kadarla kalmamalıdır. Dâire-i ittifâkı tevsî' ve ter'în (?) etmeliyiz. Gagamız, Toskamız, İslâmımız, hristiyanımız birleşmeliyiz. Ecdâdımızdan intikâl eden mukaddes besâyı vermeliyiz. Tahkîre şâyân ve mahkûm bir kavm olmadığımızı ve evimizin sâhibi olduğumuzu vatanımıza, hukûk-ı kavmiyemize hristiyandan olsun, İslâmdan olsun her kim tecâvüz ederse kahramânâne müdâfa'aya müheyyâ

bulunduğumuzu ve bu mukaddes vatanın, Bulgarların, Sırpların, Yunanilerin oyuncağı olan İstanbul miskîn paşalarının elinde olmayup biz evlâdının taht-ı muhâfazasında idüğini ve Girid Teselya, Rumili-i şarkî vesâir kıta‘ât gibi kolaylıkla yabancıya bahş olunamayacağını vatanımızın birer güzel parçası olan Niş, Bar, Ülgün, Narita, Podgoriçe vesâir nevâhînin acısı el-ân yüreğimizden çıkmadığını ve elele verip Avrupa’da bulunan vatandaşlarla muhâbere ederek âleme bildirmeliyiz. Kosova, Manastır, Yanya, İşkodra vilâyetlerinin heyet-i mecmû‘ası bir vatandır. Sekenesi her ne mezheb ve cinsden olursa olsun vatandaşdır. İndillah hukûk-ı ibâd müsâvî olduğu gibi cümlemiz de o vatanda müsâvî olduğumuzdan herkesi dâire-i ittihâda da‘vet etmeliyiz. Şayed aramızda fikr-i ittihâda ve menâfi‘-i vatana mugâyir fikr ve hareketde bulunanlar olursa o gibileri mücâzât ve düşmandan eşna‘ add ile terbiye etmeliyiz. Vatanı seven, düşmanlara âlet olmayan bir yehudi, bir çingane bile hakîkî vatandaşımızdır. Herkes dinini, âdât ve ahlâkını muhâfaza edebilir. Bu gibi haller ittihâda mâni‘ değildir. Lakin Bulgar, Sırp, Yunan, İtalya vesâire tarafgîrlikleri ortadan kalkmalıdır. Gavur ve Türk lafızları ki – ekseriyetle nefret ve tahkîr için kullanılır – lisândan, fikirden silinmelidir. İttifâka dâhil olmayanlar ve fesâd ilkâ edenler vatandan hârice atılmalıdırlar ki başkalarının fikirlerini zehirlemesinler. Her şeyi hükümetden beklemek tenbellik ve hamâkat olduğu gibi hükümetin olur olmaz emirlerine râm olmak da cebânet, mahv ve inkırâza alâmetdir.

Hukûk ve umûr-ı ibâd iki tarîkle rivâyet ve idâre olunabilir. O da ya şer‘-i şerîf veya kavânîn-i mevzû‘adır. Vatanımızın bağrında bir fesâd ocağı olan Bulgar, Sırp, Yunan vesâire mekteblerinin küşâdına ve hatta bizimkilerin kapanmasıyla ânlarınkinin hergün çoğalmasına ve bu gürûh-ı fesedeye bazı imtiyâzât i‘tâsıyla milletimizi tahkîre ve bir iki beyinsiz, korkak, mürtekib, câhilin arzusuyla vatan-ı umûmînin birer mühim parçasını düşmanlara bahşa hükümet-i şer‘a veya kânûna tatbîkan mı kalkışıyor. Yoksa dünyanın hiçbir yerinde olmayan hikmet-i siyasetden mi add ediyor? Türkiye kadar sâdık tebe‘asını ezen, ve müzmahil ve perîşân olmasını arzu eden, düşmanlarına isteyerek meydan ve imtiyâz veren hiçbir hükümet yokdur. İşte buralarını mülâhaza ederek îcâbınca hükümeti tarîk-i istikâmete da‘vet etmek, dinlemediği halde gayr-ı meşrû‘ evâmirini red ile bu mukaddes ve şimdiye kadar bu derece tahkîr olunmamış vatanı kurtarmak ulemâmızın, rüesâmızın ve hristiyan Arnavud râhiplerinin hatta her ferdimizin birinci vazîfesidir. Tedbîrli davranmaz isek ateş çatıyı saracak, mahv ve berbâd olacağız. Son pişmanlık fâide vermeyecekdir.

İşte vatandaşlar! Bunun için her kazâ ve nahiye merkezlerinde toplanmalıyız. Birer meclis-i millî teşkîl etmeliyiz. Bu mecâlisden birer a‘zâ-yı millî ve umûmî ihtiyar meclisine göndermeliyiz. O meclis-i kebîr düstûrü’l-amel tutulacak bir nizâmnâme kaleme almalıdır. Her ferd o nizâmnâme ahkâmınca hareket etmelidir. Bu nizâmnâme milletimizin ihtiyâcâtıyla âdât ve ahlâkına muvâfık sûretde tertîb olunmalıdır (cem‘iyyet tedâbîr-i lâzımeyi yakînen neşr edecek). Milletimizin en birinci ihtiyâcı: Arnavud mekteblerinin küşâdı, zirâ‘atin terakkîsi, yolların i‘mârı, umûm kanların barışdırılması, fesâd ocağı olan ecnebî mekteblerinin kapatdırılması, umûm Arnavutluk’da bilâ tefrîk asâkir-i milliye alaylarının teşkîli. Bu kuvvetle hudûd-ı erba‘anın muhâfazası, şerî‘atin ve insaniyetin men‘ etdiği katl ve zulmün önü alınması ve buna mümâsil şeylerden ibâretdir.

Milletimizi, vatanımızı kurtaracak, namusumuzu muhâfaza edecek ve bizi âlem-i medeniyete karşı mahcûb bırakmayacak ancak son bir ahd, bir ittifâk-ı umûmîdir. Yani bir “besâbes”dir.

Yaşasın kavmimiz, mahv olsun düşmanlarımız![977]

[977] AQSH, D. 12/3, F. 002, R. 17 Kânunusani 1314 (29.01.1899).

EK-2: Derviş Hima Avusturya Ajansı önünde, İşkodra[978].

[978] Adhami, *a.g.e.*, s. 229.

EK-3: Derviş Hima cezaevinde, İşkodra 1908[979].

[979] Adhami, *a.g.e.*, s. 230.

EK-4: Hima, Arnavutça öğrenen çocuklarla birlikte[980].

[980] Adhami, *a.g.e.*, s. 233.

EK-5: Hima, II. Manastır Kongresi'nde Arnavut aydınlar ile birlikte, 1910[981].

[981] Adhami, *a.g.e.*, s. 234.

EK-6: Bir kongrede İbrahim Temo ve Derviş Hima[982].

[982] Adhami, *a.g.e.*, s. 235.

EK-7: Arnavutçanın yasaklanması nedeniyle okulu bırakan Manastırlı öğrenciler ve Selanik'ten bazı arkadaşlarıyla birlikte, 1910[983].

[983] Adhami, *a.g.e.*, s. 236.

EK-8: Derviş Hima, Hile Mosi ve diğer Arnavutlarla birlikte[984].

[984] Adhami, *a.g.e.*, s. 237.

EK-9: Yurtdışındaki Arnavut meslektaşları ile birlikte[985].

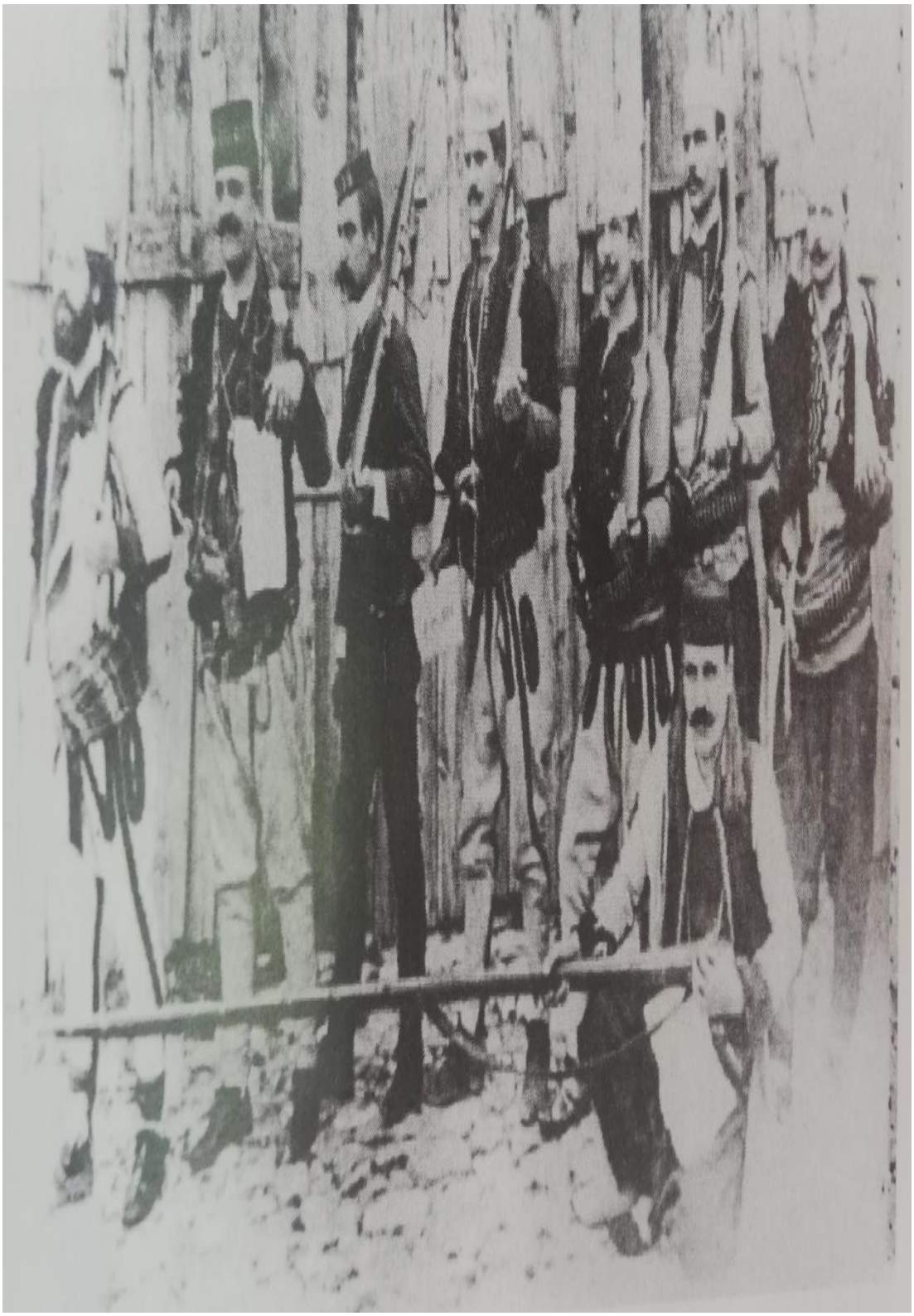
[985] Adhami, *a.g.e.*, s. 238.

EK-10: Hima, liderlik ettiği öğrenci çetesiyle birlikte, 1912[986].

[986] Adhami, *a.g.e.*, s. 240.

EK-11: Derviş Hima, Elbasan'daki çete üyeleri ile birlikte, 1912[987].

[987] Adhami, *a.g.e.*, s. 243.

EK-12: Fan Noli, Faik Konitza gibi Arnavut aydınlarla birlikte Trieste Kongresi'nde, 1913[988].

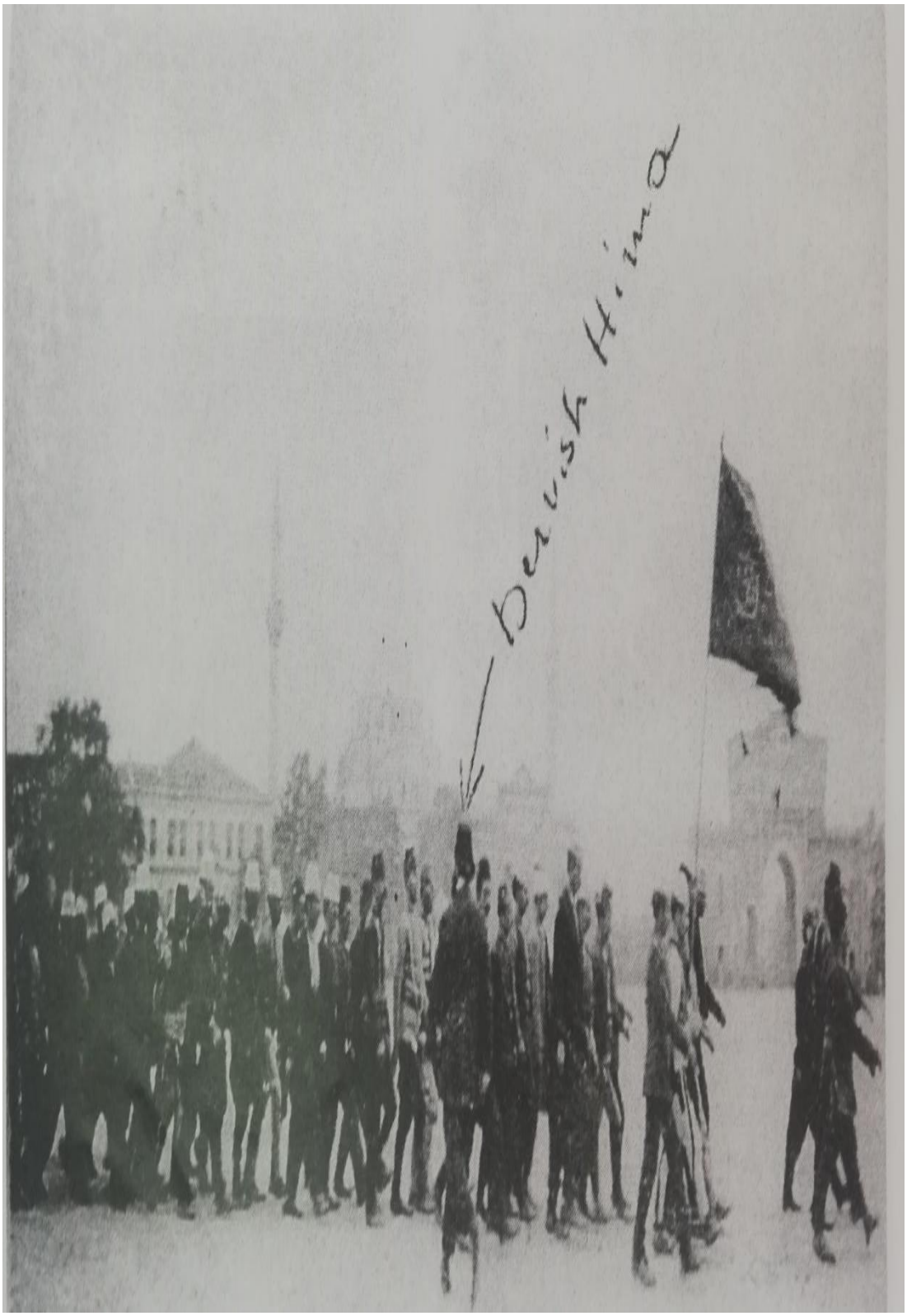
[988] Adhami, *a.g.e.*, s. 244.

EK-13: Viyana'da iki Arnavut aydın ile birlikte[989].

[989] Adhami, *a.g.e.*, s. 246.

EK-14: I. Dünya Savaşı sırasında düzenlenen askeri mitingte[990].

[990] Adhami, *a.g.e.*, s. 247.

EK-15: Dervish Hima, Bayrak Günü'nde Akif Paşa ile birlikte, Elbasan 1917[991].

[991] Adhami, *a.g.e.*, s. 249.

EK-16: Derviş Hima Bayram Curri ile birlikte, Viyana 1918[992].

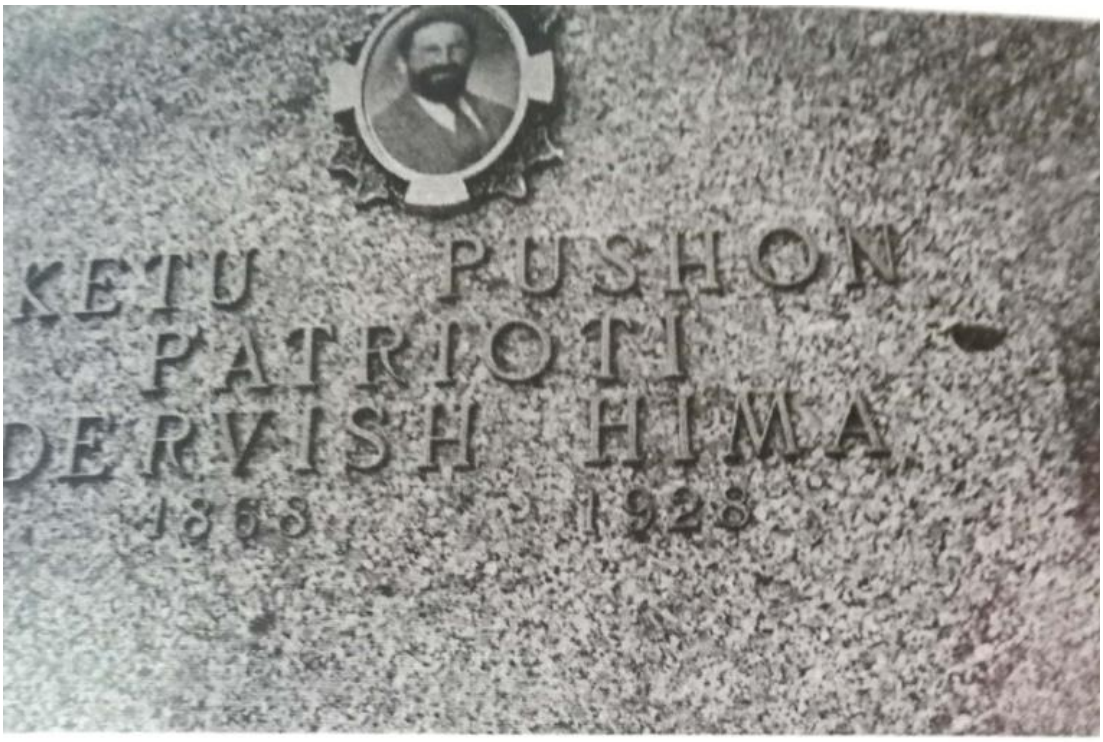
[992] Adhami, *a.g.e.*, s. 251.

EK-17: Eşi Zeynep ile ilk tanıştığı zamanlardan bir kare, Manastır 1910[993].

[993] Adhami, *a.g.e.*, s. 258.

EK-18: Derviş Hima ve eşi Zeynep Hanım'ın mezarları[994].

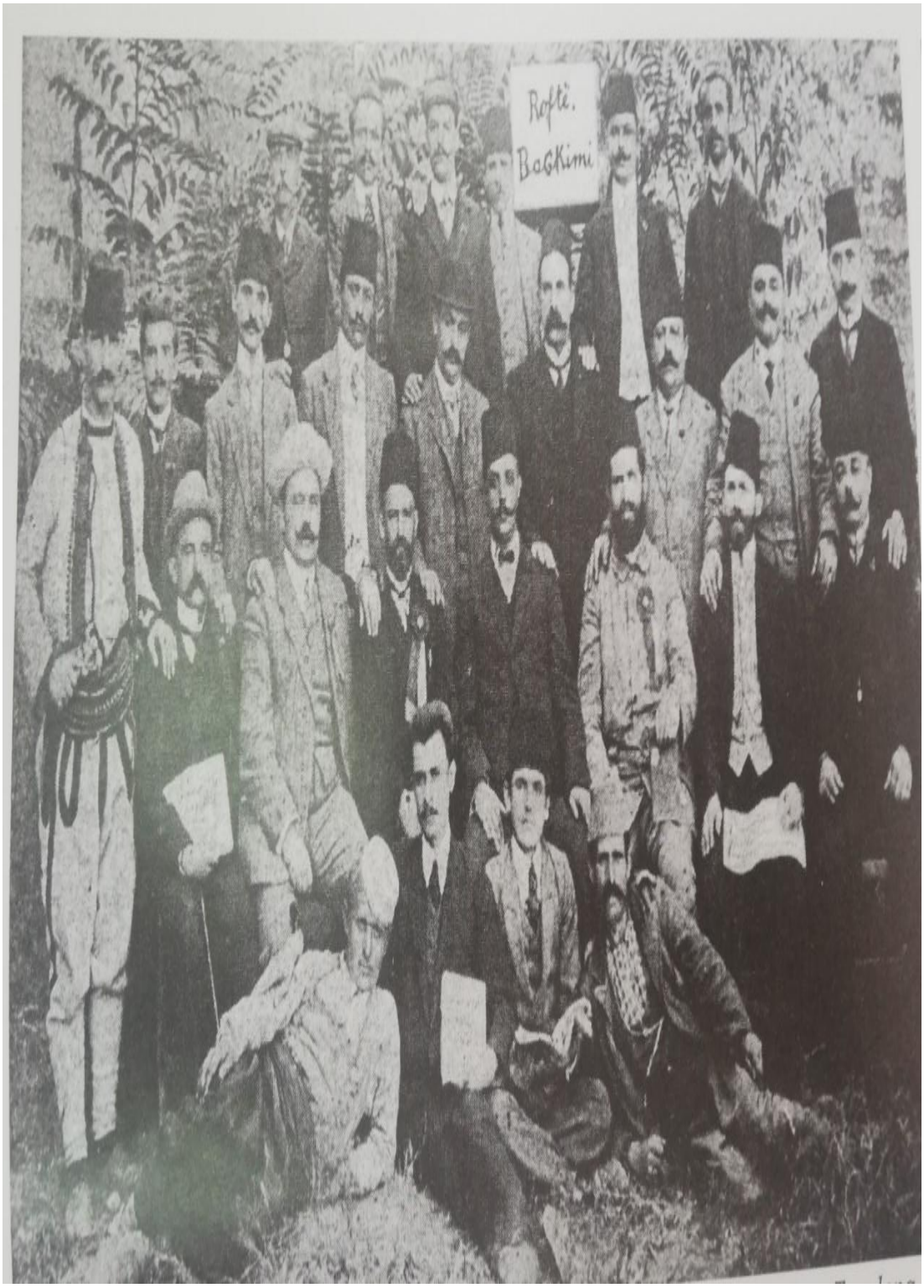

Varret ku pushojnë D.Hima me bashkëshorten Zenepe

[994] Adhami, *a.g.e.*, s. 261.

EK-19: İstanbul Bashkim (Birlik) Cemiyeti Üyeleri (Derviş Hima, İbrahim Temo vb., 1908[995].

[995] Adhami, *a.g.e.*, s. 228.

EK-20: Tiran'da Derviş Hima'nın adının verildiği cadde.

EK-21: "Arnavut" gazetesinin 45. sayısı[996].

آرناوُد

آرناوُدلردن مرکب بر هیئت طرفدن اداره اولنور

مدیر وصاحب امتیازی: دروپش هیما

بك اوغلی

اوچنجی سنه

آبونه بدلاتی

سنه لك

آرناوُدلق ایچون ۳۰ غروش

بالقان ولایات ۴۰ »

خارجه ۱۰ فرانق

شمدیلك هفته ده بر دفعه نشر اولنور. منافع عمومیه یه خادم حر و مستقلدر

۱۰ پاره

آرناوُدلر و صربلر

سربستی کلام

حقوق طبیعیه و اساسیه انسانیه جهتندن اولان سربستی کلام

MIKROFILMUAR

S. KOLEA NEAME

5/1963

[996] Arnavutluk Milli Kütüphanesi, *Arnavut*, Sayı: 45.

EK-22: "Arnavut" gazetesinin 60. saysısı[997].

آرناؤد

مدير وصاحب امتيازى : درويش هيما

شمديلك هفته‌ده بردفعه نشر اولنور منافع عموميه‌يه خادم حر ومستقلدر

١٠ پاره

آرناؤدلق مسئله‌سى

وطنداشلرمز نظارتلره كتيرلدى. يونجه سنه‌لر حربت ايچون جاليشان آرناؤدلره الآن بعض ترك غزته‌لرى طرفدن استقلاليت طرفدارى، يوق حائن وطن كبى عنوانلر بخش ايدلدى. الحاصل مشروطيته جاليشانلردن زياده جاليشميانلر قزاندى. سلانيكلى موسوى وطنداشلرمز مالیه نظارتنك اك مهم موقعلرينى طوتديلر. بزمله ائتلاف ايتمك ايستمديكمز بو مالیه مأمورلرى سجيا آرناؤدلردن زياده نه ايش كوردىلر.

يالكز آرناؤدلر ايچون دكل فقط بتون عثمانليلر ايچون مدار افتخار اولان ذواته بو وطن عمومى‌يه بر آز علاقه‌سى وبلكه بر چدرى بيله اولميانلر هركون بيك درلو شتوم عيله صاووروب طورييورلر. ائتلاف. ائتلاف. ائتلافدن زياده عزت نفسمزى قيرديرق بوراردن‌ده بزه عدم وثمدت كوسترمكدن سجا دنده وار وده اولهيسلر. آرناؤدلر بوكونده پارسنده روم‌ايليده تركلرك اك صادق سلاح آرقداشلرى. الفوه كار دوستلريدر. بو حقايق اورتده طورورکن رقاچ‌صفلى طينتك آرناؤد زاده پارمقلريله آمريقايه مهاجرتى كوسترمه‌لرى سياست عثمانيه‌مزده كيا مصر ومحالفدر.

كيمن هفته غزته‌مز پادشاه مشروطيت پروورمزدر آرناؤدلقى تشريفلرى تركلرله آرناؤدلر آرەسنده تحيلات جفرهٔ منافرت وسوء تفهمى ازاله ايده‌بيله‌جكى وبو حالت روحيه‌دن استفاده ايله حكومتمزدن وده قارشى تيديل مملك ايتمنى تمنى ايتمشدك. ايشته پادشاه عالیجناب افندمز برعفو عمومى اعلان ايتدى. اوسترا دولت فخيمه‌سنك دلالت دوستانه‌سيله مالیه‌ورلر مسئله‌مى‌ده‌ده قبانيور. حركات عسكريه‌يه‌ده نهايت ويريليور.

قرەداغ قره‌دمشى اولدبرمكدنده اوزاقلاشيور. بارى يوندن‌مكره يكديكرمزى سومكه مملكتمزى اعماره، آرناؤدلره بيانجى نظريله باقامه‌مه جاليشه‌لم. ارەسره روم ايلى‌يه آرناؤد لردن واليلر، متصرفلر كوندرەلم. بو آرناؤددر، مطاق اناطولى‌يه، عربستانه كوندرمك كبى حيقماز يولره صاپيه‌لم.

آرناؤد معارف ماليه‌سنه معاونت ايدەلم. فضله برشى ايستديكمز يوق. مملكتمزك احتياجاتى نظردقته الەرق اكا كوره ادارهٔ وضعه جاليشه‌لم.

مطبوعات تركيه‌مز مستنداكل منبروطيتك بزه تأمين ايتديكى مطالب مشروعه‌دن بشقه برشى ايسته‌مديكزى بيلمايدر. بوايستك مفسدلر، منفعت پرستلر ممكنا اولمق اوزره حقيقى آرناؤدلرك آرزولرينى تشكيل ايدر.

درويش هيما

معارف ناظر جديدينك نظر دقتنه

درسعادتده «آرناؤد» غزته‌سى مديريت عاليه‌سنه

اقدم!

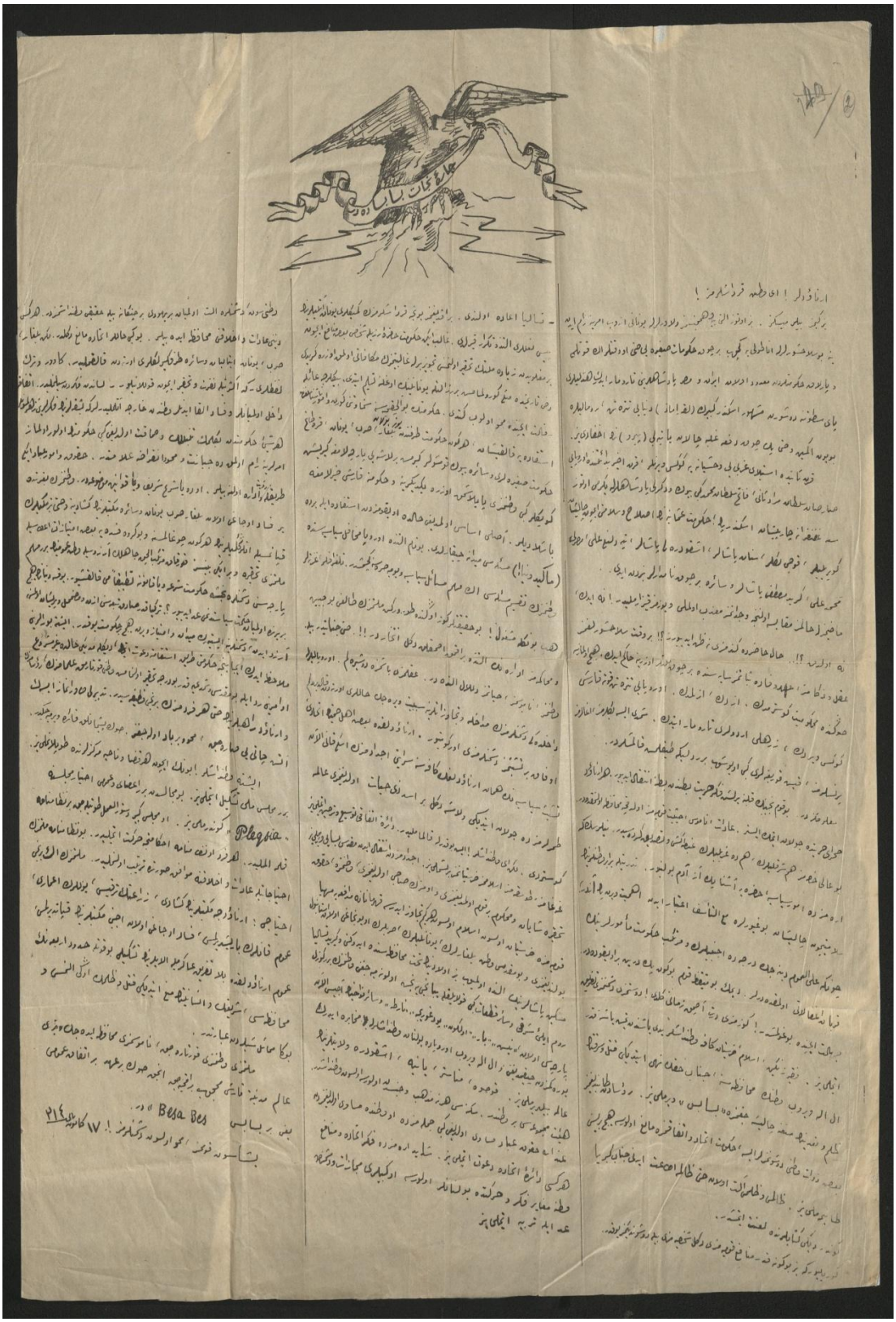
معارف نظارت جليله‌سنه خصوصاً كچدكده خوش رفتار «آرناؤد» غزته‌مزده «ايابصان مكتب اعداديسى تاريخ جغرافيا معلمى كاظوله فريدى مصطفى افندينك عدم اقتدار وليافته» دائر نشر ايلديكم آجيق مكتوبك موضوع حقيقت مفهومنك «موسى‌اليه مصطفى افندى طرفندن استانبولده جيقارلمقده اولان «طوغرى سوز» نام غزته‌يه كوندريلوب وهفته‌كى ١٢ مايس سنه ٣٢٧ تاريخ وفرق بش نومرولى نسخه‌ده محرر ومأمور مندرجاتى سراپا بيان حقيقتدن معرا برمقاله كذب آلودايله تكذيبنه بالته‌نلديكى بيوك بر تعجب ايله اوقودم. آنجق آداب مناظره وقواعد لازمهٔ منطقدن بعدم تحصيلى جهتله بالطبع بى‌بهره اولان والا منفعت شخصيه ودنائيه‌سى «اتحاد وترقى» جمعيتنه ارائه مربوطيت ومنسوبيتله تأمين‌ايتمك ايسته‌يان وجمعيتك ايسه علم وخبرلرينى املا ايتمكدن بشقه برايشنه كيرمه‌ميان آنك كبى كميار ناقص البضاعه‌لره جواب ويرمكله اضاعهٔ وقت ايتمكدن ايسه معارف قدر مهم بروظيفهٔ معتنا بهانك مودوع اولديغى بو كيلرك بدنا اهليتدن نزعيله نشئهٔ معارف اولان اولاد وطنك تأمين استقبالارينه حرمهٔ تصحيح معامله ضمننده تنوير مصلحت وتبيين حقيقته خادم اولهجق افادات تاليهٔ آتيه‌مه، معارف ناظرى بك افندى حضرتلرينك بركره‌ده اهميتله نظر دقت آصفانه‌لرينك جلبنه توسط بيورمكرى استرحام ايتمك دها كارعاقل دوشور ظن‌ايدرم:

موسى‌اليه مصطفى افندى تكذيبنامه‌سنك سطور ابتدائيه‌سنده «... رشدى درجه‌سنده بيله تحصيل كورمامش اولاد وطن دكل، چونكه يدمده ابايصان اعداديه‌سنك منتهى صنفندن برتحيلكله نشئت ايتديكمه دائر وثيقهٔ رسميه‌يم واردر» يولنده ادارهٔ كلام ايديبورکه بورادە هيچ سبيقامه‌دن برکذب صريح ارتكاب جرأتنده بوليور. زيرا بو ذات كوندوز ايشيغنده عالى آووتق ايستديكى كبى بشسنجى سنه شهادتنامه‌سيله اصلا نه‌ابايصان ونه‌ده‌ديكر برلوا اعداديسندن منهى صنفى اكمالاً خروج ونشئت ايتمش دكلدر. بوصورت تحرير، كندوسى عثمانلى حياتيهٔ عاديه‌سيله بك اى طالعيان ابايصان اهاليسى خنده‌لره مستغرق ايتشدر. دها شخصى «برتحيلكله» سوزيه يالانه غيرقابل ستر پرده قويروق عملاوه ايتمكدمكى مهارت ادبيه‌سيدر. زهى كذب! زهى جرأت!.

بوقصه حقيقت آنك ديديكى كبى، اولسه ايدى بونك، مدير مكتب محترم حاجى حامد افندينك تكذيب ايتمى لازم كلوردى. فقط مدير موميالهك زمامنده طابه اولوده حيات

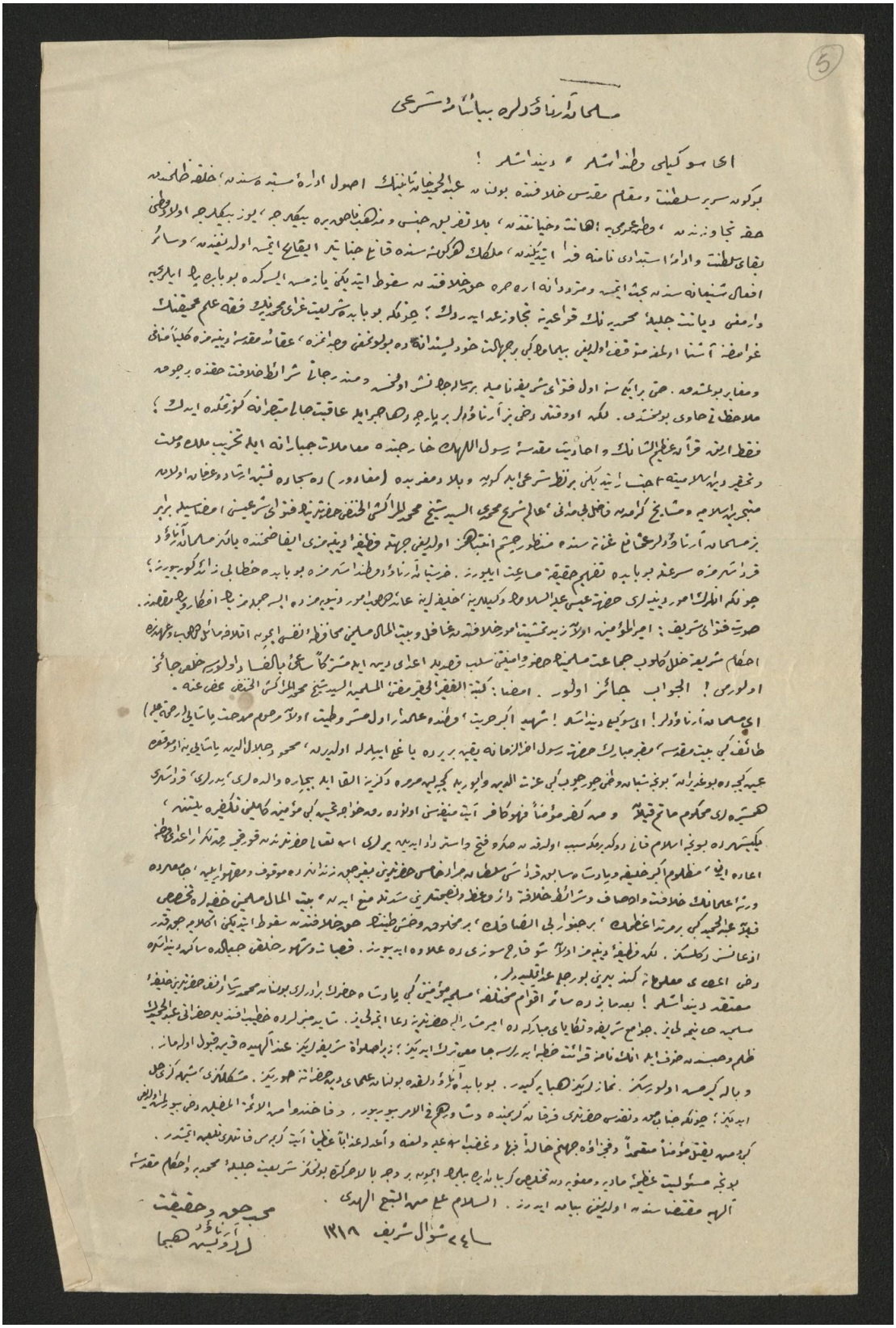
[997] Arnavutluk Milli Kütüphanesi, *Arnavut*, Sayı: 60.

EK-23: Çare-i Necat Besa Besede'dir adlı bildiri[998].

[998] AQSH, D. 12/3, F. 002, 29.01.1899.

EK-24: Müslüman Arnavutlara Beyannâme-i Şer'i adlı bildiri[999].

مسلمان آرناؤد ولرینه بیانامهٔ شرعی

(5)

ای سوگیلی وطداشلر ، دینداشلر !

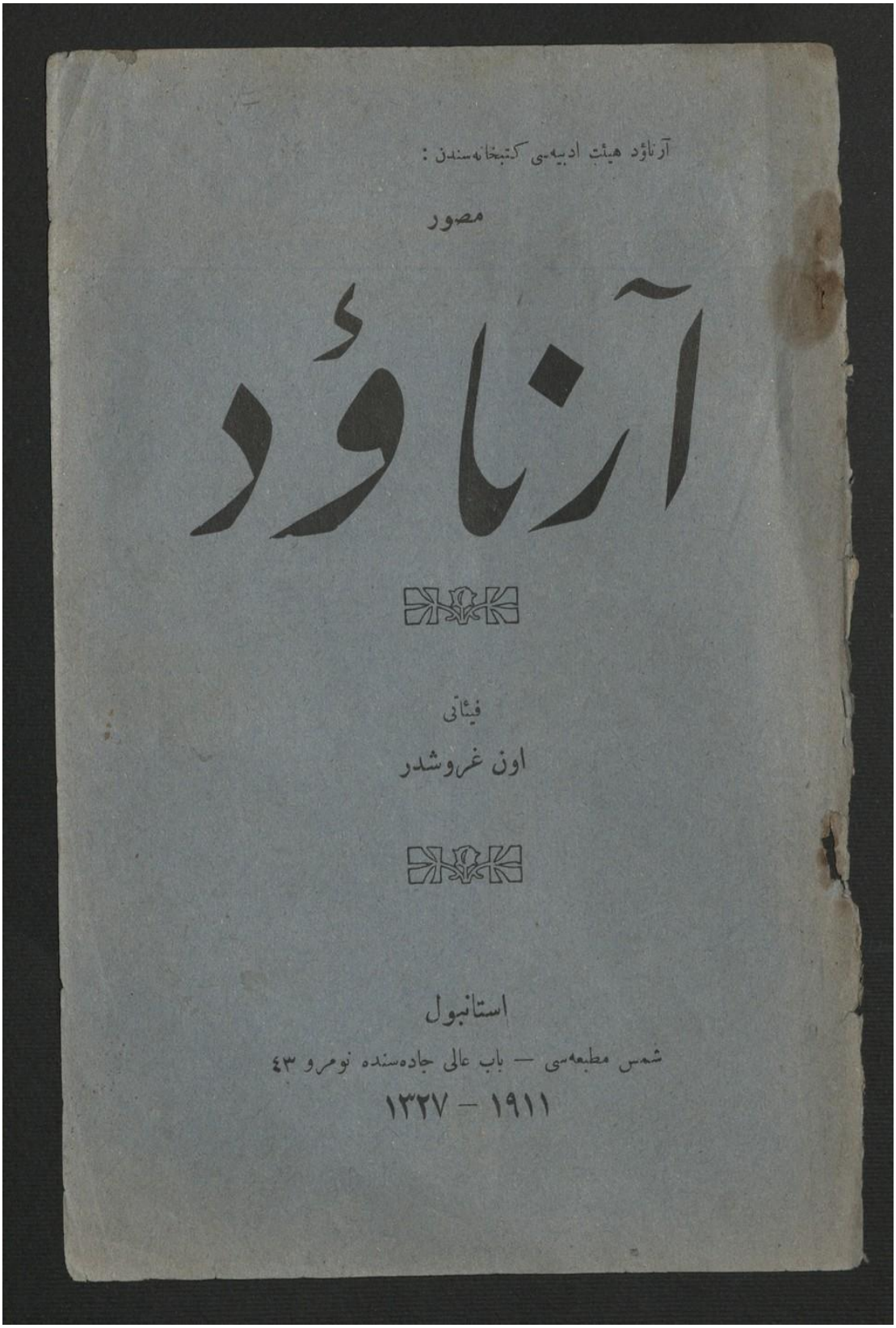
بوگونه سریر سلطنت و مقام مقدس خلافتده بولونان عبدالحمید خانه باقیلمك اصول اداره سنه سنه ، خلقه ظالمانه
حمله نجاوز ایتمه ، وطن عزیزی اهانت و خیانتدن ، بلاد نفریه جنسی و مذهبیاوه بیکدیگر ، یوز بیکلرجه اولاد وطنی
بقای سلطنت و اداره استبدادی نامنه فدا ایتمکدن ، ملکك لوکومه سنه قارشی جنایتلر ایقاع ایتمه اولدیغندن ، وسائر
افعال شنیعانه سندن بحث ایتمه و مزید دانه اراقه حرمه خوجه خلافتدن سقوط ایتمکی یازمسه ایدی کره بو بابده یازیلمش
و امضا دیانت جلیهٔ محمدیه نك قراءتنه نجاوز عدا ایدرك ؛ حرفکه بو بابده شریعت غرای محمدیهٔ فقه علم محمدیك
غوامضه آشنا اولمه مقوقف اولدیغی بیلمه کی برجهالت خود لیسانه ده بولونمش و هم اوخوماز ، عقائد مقدسهٔ دینیه مزه کلیاً منافی
و مغایر بولندقدن صکره برایکی سنه اول فتوای شریفنامه یه برسیاه جاقلش اولمسه و منه رجاء شرائط خلافت حقده برجومه
ملاحظه ایتمش اولمسه ایدی . لکن اوقت وطن عزیزك آرناؤدلرینه یازیلمش جهالت عاقبت جاهلانه کوزکده ایدرك ؛
فقط اینه قرآن عظیم الشانك و احادیث مقدسهٔ رسول اللهك خلافتده معاملات جبانانه ایله تخریب ملت و
تخجیل دینه الامینه اجنبی ایتمه یکن برنظر شرعی ایله کوریلسه و بلاد و مغدوبه (مفاوده) ده بجاوره قتیه اشاد و عشایر اولدیغی
منجیه اسلامیه و مشایخ کرامدن فاضل فاضلدن عالم شرع محمدی السید شیخ محمد المراکشی الخطیب حضرتلرینه فتوای شرعیهنی مضمنیله برابر
یز مسلمان آرناؤدلرك نظر دقتلرینه عرض و تقدیم ایتمکلرینه اولدیغی جهتله وظیفه دینیه مزی ایفا ایتمش اولمقله بابهٔ مسلمان آرناؤد
قرداشلرمزه سرعتله بو بابده تفهیم حقیقت مباشرت ایلیورز . فرداشلرمز آرناؤد وطنداشلرمزه بو بابده خطابلی نه کوبیورز ؛
چونکه الملك امور دینیه ری حضرت عیسی علیه السلام و کیلدرلر ، خلیفه زمان عبدالحمید امور دینیه مزده الیسه جلدمز یوقدر ، افکار و مقاصد
صورت فتوای شریف : امیر المؤمنین اولان زید تمتیعات امور خلافتده غافل و بیت المال مسلمین محافظه نفسه اجرءت اتلاف اموالنه و اهمال و عجزه
احکام شریعه خلل کلوب جماعت مسلمینك حضور و امنینی سبب فساد اعدای دینه ایدمش کما مر سابقاً بالفعل اولدیغی حالده خلیفه جائز
اولورمی ! الجواب جائز اولور . ایضاً : کتبه الفقیر الحقیر مفتی المسلمین السید شیخ محمد المراکشی الخطیب عفی عنه .
ای مسلمان آرناؤدلر ! ای سوگیلی دینداشلر ! شرعیه اکبر حربیه وطنده علمدار اول عسکر وطنیه اولان مرحوم مدحت پاشایی (رحمة الله)
طائف کبی بیت مقدس ، مقر مبارك حضرت رسول اخر الزمانه یقینه برورده یاغی ایدیلدیلر اولدیرلدی ، محمود جلال الدینه پاشایی بوموقف
عجیبه کچیرده بوغدیلر ، بوغی شبانه و نعش جریحلری کی عزت الدینه و ابویه کچیلیه مرحومه دکزیه القا ایدیلدی ، پدری ، برادری ، قرداشلری
کبیرلری محکوم ماتم قیلدی و صمه کفر مؤمناً فهو کافر آیت منیفسنی اولوزده رعده خواطر مجیدی کی مؤمنه کافرلیق نکفیره یلتنه ،
یکیشهرده بوغی اسلام فاز و کلدکده سبب اولدقدن صکره حکمدار فتح و استرداد ایدیلدیلر ، قورخونچ حضرتلرینه قوجه تاریخ اعدای دینك
اعاده ایتدی ، مظلوم اکریفیه و یادت و سایه قرداشلرینی بغیر حق سطوه مرادخاص حضرتلرینی بغیر حق نفی ایدنلرده موقوف و معتوب ایدیلدیلر ، جاهلانه
و ریا اعمالنك خلافته و اوصاف و شرائط خلافته دائر وعظ و نصیحتلرینی سندنك منع ایدنلرده ، بیت المال مسلمین خفیه تخصیص
فیلدکلرینه عبدالحمید کی برمرتد اغطم ، برجنود بلی الصاقلر ، برمخوجه وحش طینت ، هوی خلافتدن سقوط ایتمکی اکلامیوجه قدر
اذعانسز کلمشلر . لکن وظیفه دینیه مز اولاً سوء فاجع سوزی ره علاوه ایدیورز . فعلیا دوشهر حضرتلرینك جهالته سائقه دینلرینه
رضی اعدای معلوم اولمشدر . بعده بزی بوردیغمز مسلمان مؤمنین کی یاوز قارداشلرمز برادری بوسنه محمد نیاز افندی حضرتلرینك خفیه
معتقد دینداشلر ! بعده بزه سائر اقوام مختلفه مسلمه مؤمنین کی یاوز قارداشلرمز برادری بوسنه محمد نیاز افندی حضرتلرینك خفیه
مسلمه حاضر ایدیلدی . جوامع شریفه و تکایای مبارکه ده امیر مزك الحضرتلرینه دعای خیر ایدلدی . شاید مزبوره خطیب افندی حضرتلری عبدالحمید
ظلم و جهنمه خوف ایدرك نامنه قرائت خطبه برراسم جاهلانه ترك ایدیلدی ؛ زیرا صلوة شریفه لریز عدا کاهیده قبول اولماز .
و بالکرمه اولورسکز . نماز لریز کیاب کیدر . بو بابده آرناؤد والده بولنانه عمای دینیه حضراتی هویدر . مشکلاری شبه کزی حل
ایدیلز ؛ چونکه جنابحق و نفسه حضرتلری فرقانه کریمده وسائر کتب سماویه بیورمش . و خاصتده امة الاجابه المفضله وخیر امة اخرجت للناس
کریمه یقین مؤمنا متعمداً و جزاؤه جهنم خالداً فیها و غضب الله علیه و لعنه و أعد له عذاباً عظیماً آیت کریمه فاتحه سی نظیره اجتنب .
بونجه مسئولیت خطیره مادیه و معنویه دن تخلیص کریبانه یاقه یاقه ایدوب بر وجه بالا حرکته بولونمش شریعت جلیهٔ محمدیه احکام مقدسهٔ
الهیه مقتضاسنه اولدیغنی بیانه ایدیورز . السلام علی من اتبع الهدی .

محرر جوهر و حقیقت
آرناؤد کیسیه کیاسی

۱۴ شوال شریف ۱۳۱۸

[999] AQSH, D. 12/3, F. 004, 06.11.1902.

EK-25: 1911 yılında yayınlanan "Musavver Arnavud"un kapağı[1000].

آرناؤد هیئت ادبیه‌سی کتبخانه‌سندن :

مصور

آرناؤد

فیشانی

اون غروشدر

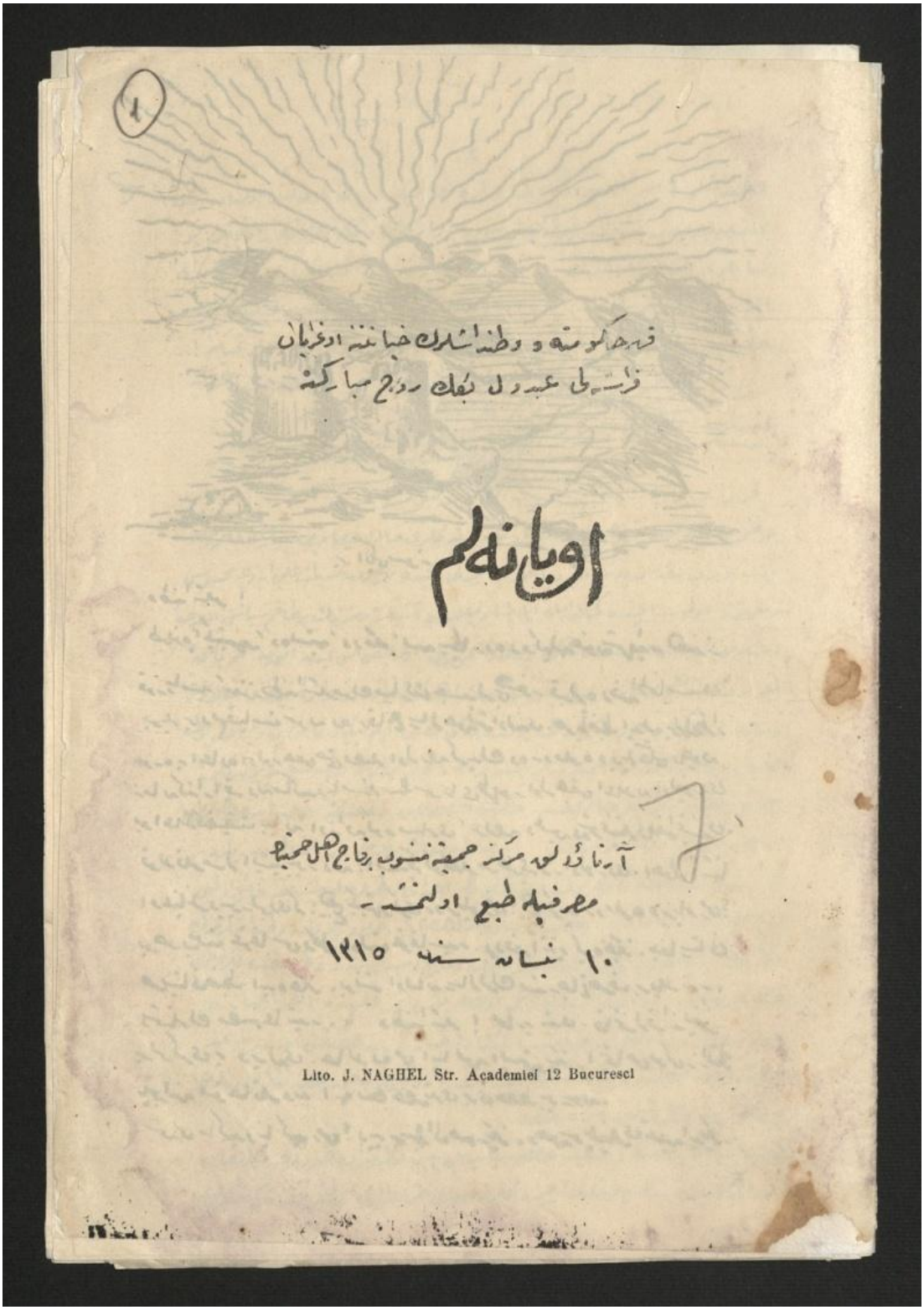
استانبول

شمس مطبعه‌سی — باب عالی جاده‌سنده نومرو ٤٣

١٣٢٧ — ١٩١١

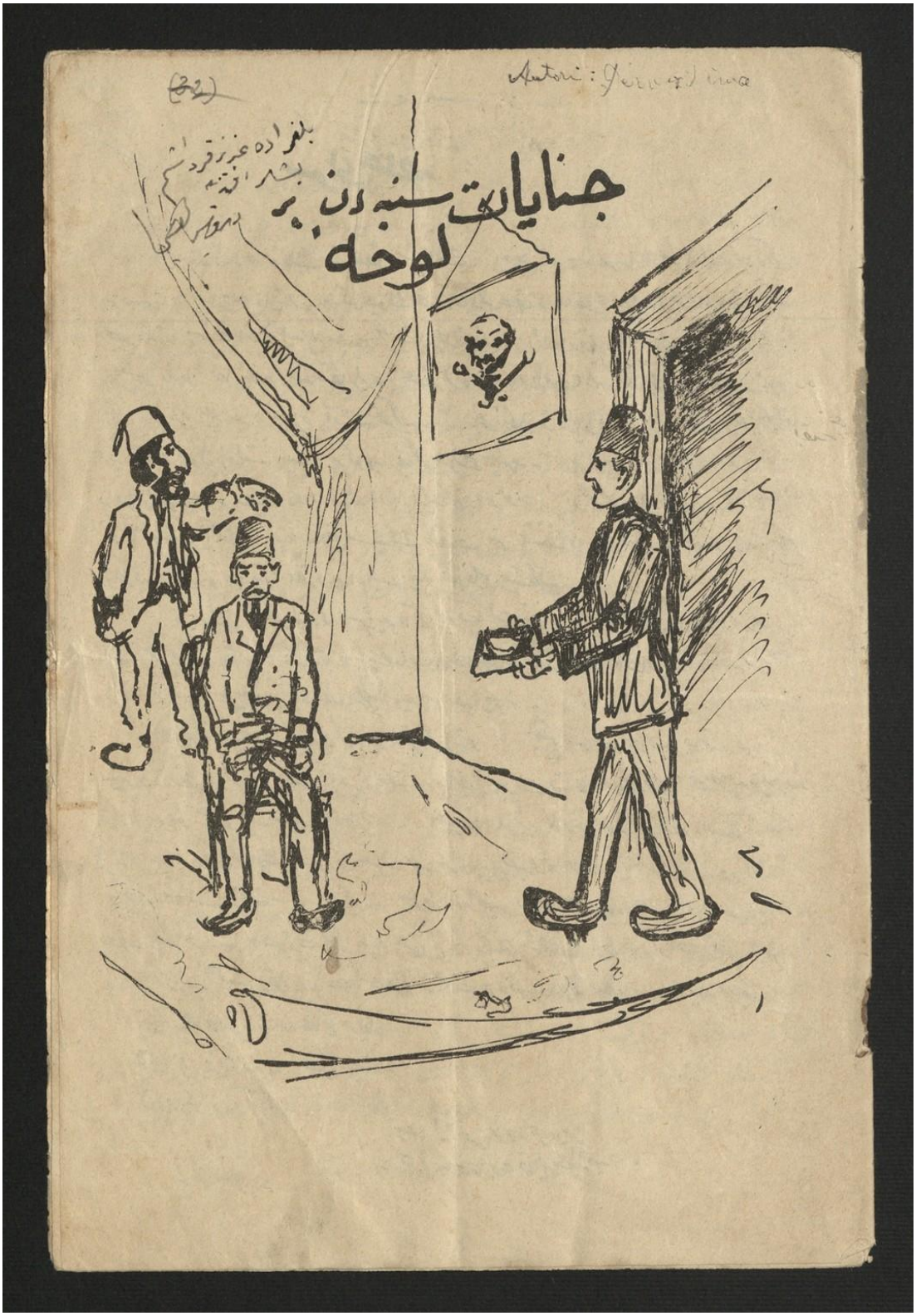
[1000] AQSH, D. 12/5, F. 020, 1911.

EK-26: 22 Nisan 1899'da Bükreş'te yayınlanan "Uyanalım" başlıklı bildirinin kapağı[1001].

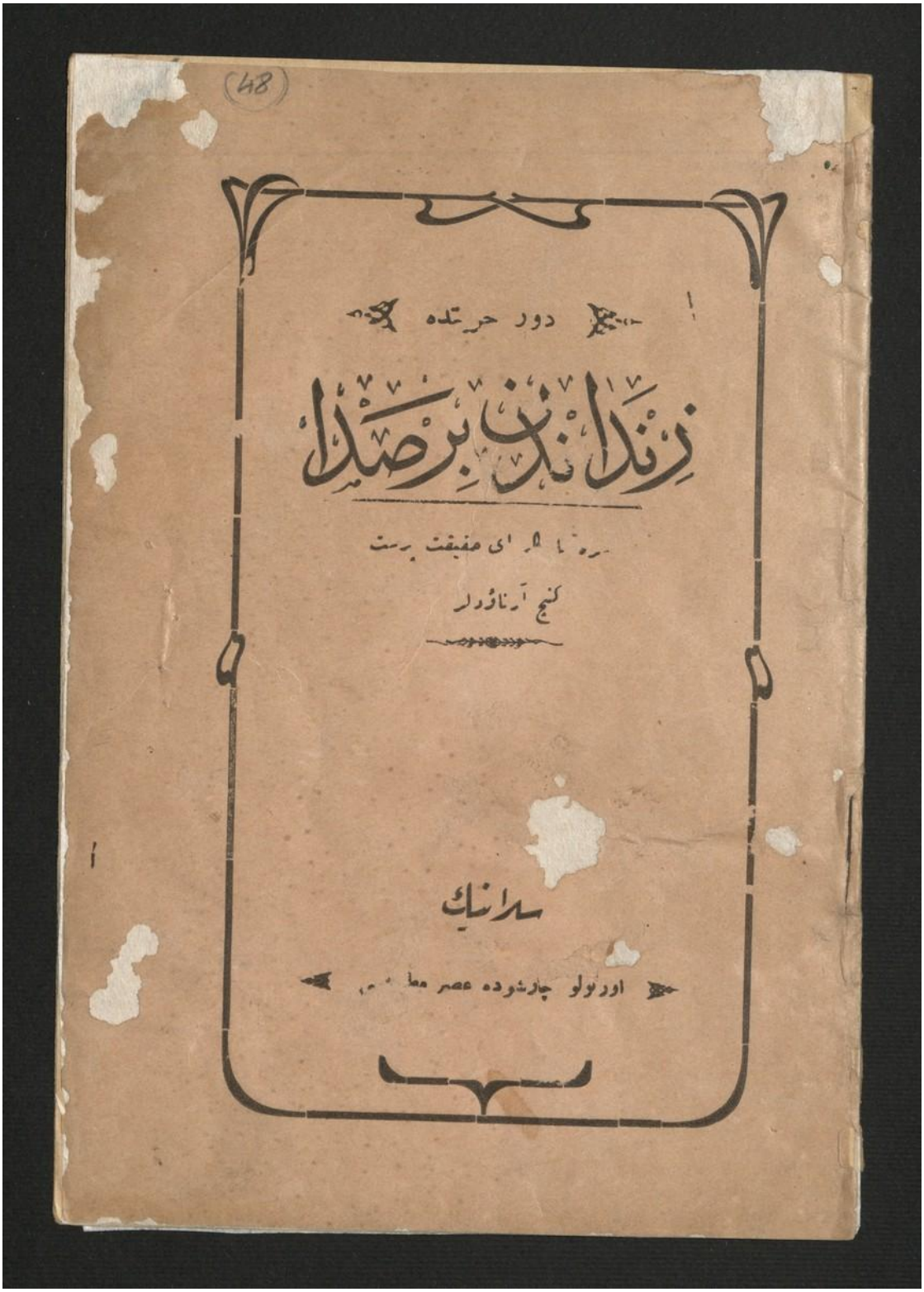

[1001] AQSH, D. 12/6, F. 001, 22.04.1899.

EK-27: 3 Mart 1901 tarihinde yayınlanan "Cinâyât-ı Seniyeden Bir Levha" adlı risâlesinin kapağı[1002].

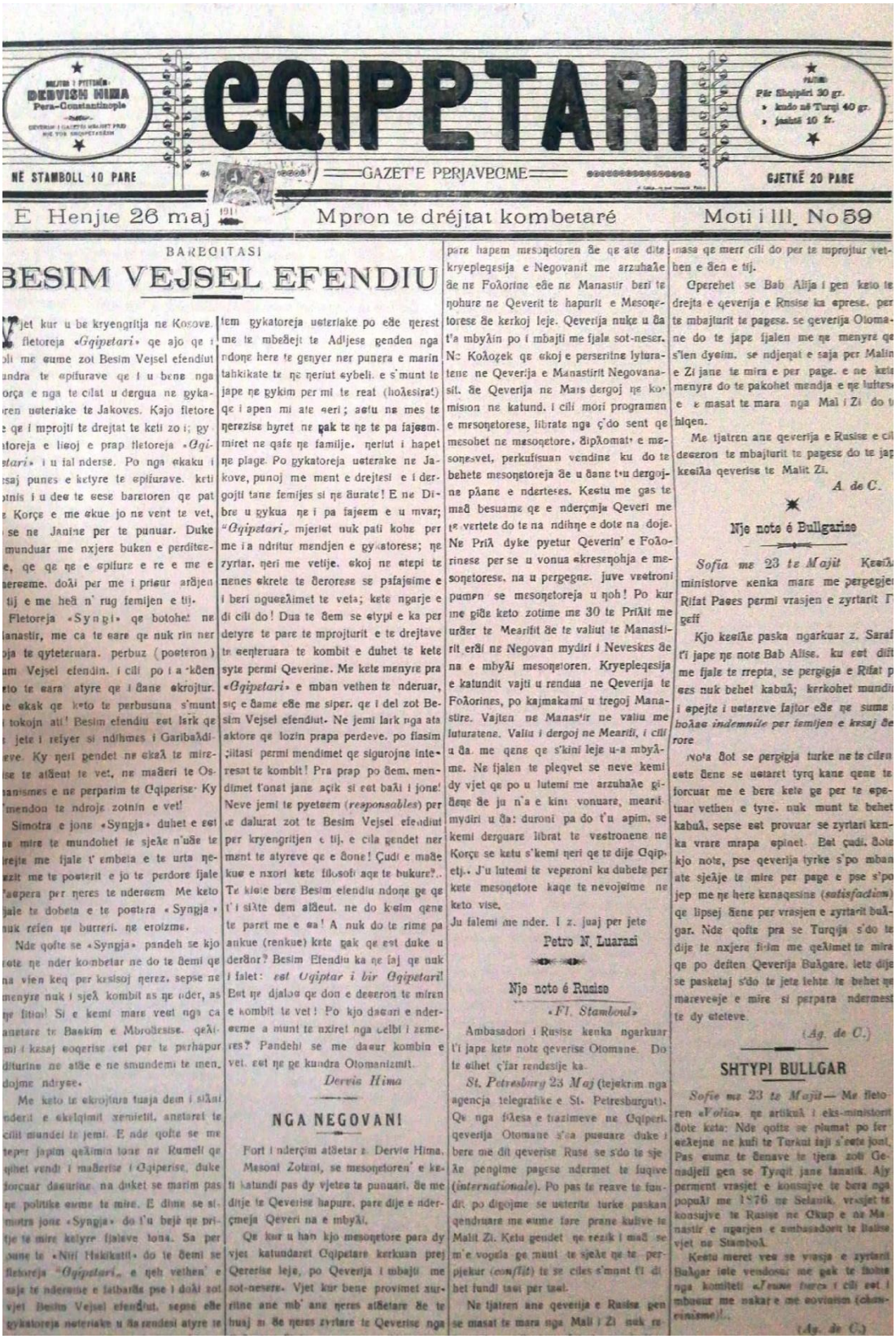

[1002] AQSH, D. 12/6, F. 036, 03.03.1901.

EK-28: Derviş Hima'nın hapishanedeyken yayınladığı "Devr-i Hürriyete Zindandan Bir Sadâ" (1909) isimli broşürün kapağı[1003].

[1003] AQSH, D. 12/6, F. 054, 1909.

EK-29: "Shqipetari (Arnavut)" gazetesinin 59. sayısı[1004].

DERVISH HIMA
Pera-Constantinople

CQIPETARI

Për Shqipëri 30 gr.
» kudo në Turqi 40 gr.
» jashtë 10 fr.

NË STAMBOLL 10 PARE — GAZETË PERJAVORE — GJETKË 20 PARE

E Henjte 26 maj 191 — Mpron te drejtat kombetaré — Moti i III. No 59

BAREGITASI

BESIM VEJSEL EFENDIU

Vjet kur u be kryengritja ne Kosove, fletoreja «*Gqipetari*» qe ajo qe i oli me eume zot Besim Vejsel efendiut undra te epifurave qe i u bene nga orça e nga te cilat u dergua ne gykaren ueteriake te Jakoves. Kajo fletore e qe i mprojti te drejtat te keti zo i; gy ftoreja e lieoj e prap fletoreja «*Gqipetari*» i u fal nderse. Po nga ekaku i saj punes e ketyre te epifurave. keti otnis i u deu te eese baretoren qe pat Korçe e me ekue jo ne vent te vet, se ne Janine per te punuar. Duke munduar me nxjere buken e perditeqe, qe qe ne e epifurz e re e me e ereseme. doâi per me i prisur arâjen tij e me heâ n' rug femijen e tij.

Fletoreja «Syngji» qe botohet ne anastir, me ca te eare qe nuk rin ner oja te qyteteruara. perbuz (poeteron) im Vejsel efendin. i cili po i a kûen eto te eara atyre qe i ßane ekrojtur. e ekak qe keto te perbusuna s'munt tokojn ati! Besim efendiu eet lsrk qe jete i relyer si ndihmes i Garibaâdieve. Ky njeri pendet ne ekaâ te mirese te atâeut te vet, ne maßeri te Osanismes e ne perparim te Gqiperise· Ky 'mendon te ndroje zotnin e vet!

Simotra e jone «Syngja» duhet e eet e mire te mundohet le sjeâe n'uße te reje me fjale t' embeta e te urta neezit me te posterit e jo te perdore fjale 'aspera per njeres te nderoem Me keto jale te dobeta e te postera «Syngja» nuk reßen ne burreri. ne eroizme.

Nde qofte se «Syngja» pandeh se kjo ote ne nder kombetar ne do te ßemi qe na vien keq per kusisoj njerez, sepse ne menyre nuk i sjeâ kombit as ne nder, as ne litin! Si e kemi mare vesi nga ca anetare te Baskim e Mbroßesise. qeâimi i kesaj eogerise eet per te perhapur diturine ne atße e ne smundemi te men. dojme ndryee.

Me keto te ekrojtura tuaja dem i siâni nderit e ekelqimit xenietit, anetaret te cilit mundet te jemi. E nde qofte se me teper japim qeâimin tone ne Rumeli qe qihet vendi i maßerise i Gqiperise, duke forcuar dasurine na duket se marim pas ne politike eume te mire. E dime se simotra jone «Syngja» do t'u bejë qe pritje te mire ketyre fjaleve tona. Sa per sune te «Niri Hakikatit» do te ßemi se fletoreja "*Gqipetari*„ e njeh vethen' e saja te nderome e falbarâa pse i doâi zot vjet Besim Vejsel efendiut, sepse ebe gykatoreja ueteriake u âa rendesi atyre te tem gykatoreja ueteriake po eße njerest me te mbeßejt te Adljese genden nga ndone here te genyer ner punera e marin tahkikate te ne njeriut eybeli. e s'munt te jape ne gykim per mi te reat (hoâesirat) qe i apen mi ate «eri; aotu na mes te njerezise hyret ne gak te ne te pa fajeem. miret ne qafe ne familje. njeriut i hapet ne plage. Po gykatoreja ueterake ne Jakove, punoj me ment e drejtesi e i dergojti tane femijes si ne ßurate! E ne Dibre u gykua ne i pa fajeem e u mvar; "*Gqipetari*„ mjeriet nuk pati kohe per me i a ndritur mendjen e gykatorese; ne zyrtar. njeri me vetije. ekoj ne «tepi te nenes ekrete te ßerorese se pßfajsime e i beri nguesâimet te veta; kete ngarje e di cili do! Dua te ßem se «typi e ka per detyre te pare te mprojturit e te drejtave te «enjeruara te kombit e duhet te kete syte permi Qeverine. Me kete menyre pra «*Gqipetari*» e mban vethen te nderuar, siç e ßame eße me siper. qe i del zot Besim Vejsel efendiut. Ne jemi lark nga ata aktore qe lozin prapa perdeve. po flasim ;iitasi permi mendimet qe sigurojne interesat te kombit! Pra prap po ßem. mendimet t'onat jane açik si eet baâi i jone! Neve jemi te pyetsem (*responsables*) per ue dalurat zot te Besim Vejsel efendiut per kryengritjen e tij. e cila gendet ner ment te atyreve qe e ßone! Çudi e maße kue e nxori kete filosofi aqe te bukure?.. Te kiote here Besim efendiu ndone qe qe t' i siâte dem atâeut. ne do keim qene te paret me e ea! A nuk do te rime pa ankue (renkue) kete gak qe eet duke u derâur? Besim Efendiu ka qe laj qe nuk i falet: *eet Gqiptar i bir Gqipetari*! Eet qe djaloo qe don e deseron te miren e kombit te vet! Po kjo dasuri e nderseme a munt te nxiret nga celbi i zemeres? Pandehi se me dasur kombin e vet. eet qe qe kundra Otomanizmit.

Dervis Hima

NGA NEGOVANI

Fort i nderçim atâetar z. Dervis Hima.

Mesoni Zotani, se mesonetoren' e keti katundi pas dy vjetve te punuari. ße me ditje te Qeverise hapure. pare dije e nderçmeja Qeveri na e mbyâi.

Qe kur u han kjo mesonetore para dy vjet katundaret Gqipetare kerkuan prej Qererise leje, po Qeverija i mbajti me sot-nesere. Vjet kur bene provimet zuritine ane mb' ane njeres atâetare ße te husj ai ße njeres zyrtare te Qeverise nga pare hapem mesonetoren âe qe ate dite kryepleqesija e Negovanit me arzuhaße âe ne Foâorine eße ne Manastir beri te njohure ne Qeverit te hapurit e Mesonetorese ße kerkoj leje. Qeverija nuke u âa t'a mbyâin po i mbajti me fjale sot-neser. Ne Koâozek qe ekoj e perseritne lyturatene ne Qeverija e Manastirit Negovanasit. ße Qeverija ne Mars dergoj qe komision ne katund. i cili mori programen e mesonetorese, librate nga ç'do sent qe mesobet ne mesonetore, ßipâomat· e mesonesvet, perkufisuan vendine ku do te behete mesonetoreja âe u ßane tvu dergojne pâane e nderteses. Kestu me gas te maâ besuame qe e nderçmja Qeveri me te vertete do te na ndihne e dote na doje. Ne Priâ dyke pyetur Qeverin' e Foâorinese per se u vonua ekresenohja e mesonetorese, na u pergegne. juve vestroni pumpn se mesonetoreja u njoh! Po kur me giße keto zotime me 30 te Priâit me urâer te Mearifit âe te valiut te Manastirit erâi ne Negovan mydiri i Neveskes âe na e mbyâi mesonetoren. Kryepleqesija e katundit vajti u rendua ne Qeverija te Foâorines, po kajmakami u tregoj Manastire. Vajten ne Manastir ne valiu me luturatene. Valiu i dergoj ne Mearifi, i cili u âa. me qene qe s'kini leje u-a mbyâime. Ne fjalen te pleqvet se neve kemi dy vjet qe po u lutemi me arzuhaße gißene âe ju n'a e kini vonuare, mearimydiri u âa: duroni pa do t'u apim. se kemi derguare librat te vestronene ne Korçe se ketu s'kemi njeri qe te dije Gqipetj.. J'u lutemi te veperoni ku dubete per kete mesonetore kaqe te nevojsime ne keto vise.

Ju falemi me nder. I z. juaj per jete

Petro N. Luarasi

Nje note é Ruisse

«*Fl. Stamboul*»

Ambasadori i Rusise kenka ngarkuar t'i jape kete note qeverise Otomane. Do te aihet c'far rendesije ka.

St. Petresburg 23 *Maj* (tejekrim nga agencja telegrafike e St. Petresburgut). Qe nga fillesa e trazimeve ne Gqiperi. qeverija Otomane s'ka pusuare duke i bere me dit qeverise Ruse se s'do te sjeâe pengime pagese ndermet te fuqive (*internationale*). Po pas te reave te fundit. po digojme se ueterita turke paskan qendruare me eume fare prane kullve te Malit Zi. Këtu gendet ne rezik i maâ se m'e vogila qe munt te sjeâe ne te perpjekur (*conflit*) te se ciles s'munt ti di bet fundi taei per taei.

Ne tjatren ane qeverija e Rusise gen se masat te mara nga Mali i Zi nuk re masa qe merr cili do per te mprojtur vethen e ßen e tij.

Qerehet se Bab Alija i gen keto te drejta e qeverija e Rusise ka «prese. per te mbajturit te pagese. se qeverija Otomane do te jape fjalen me ne menyre qe s'len dyeim. se ndjenjat e saja per Malin e Zi jane te mira e per page. e ne kete menyre do te pakohet mendja e ne luftese e masat te mara nga Mali i Zi do t hiqen.

Me tjatren ane qeverija e Rusise e cil deseron te mbajturit te pagese do te jap kesiâa qeverise te Malit Zi.

A. de C.

Nje note é Bullgarine

Sofia me 23 te Majit Kesiâ ministorve kenka mare me pergegje Rifat Paoes permi vrasjen e zyrtarit T geff

Kjo kesiâe paska ngarkuar z. Sara t'i jape ne note Bab Alise. ku eet dit me fjale te rrepta, se pergigja e Rifat p «es nuk behet kabuâ; kerkohet mundi *i «pejte i uetareve fajtor eße ne sume hoâaa indemnite per iemijen e kesaj âe rore*

Nota âot se pergigja turke ne te cilen eote ßene se uetaret tyrq kane qene te forcuar me e bere kete qe per te «petuar vethen e tyre. nuk munt te behet kabuâ, sepse eet provuar se zyrtari kenka vrare mrapa epinet. Eet çudi. âota kjo note, pse qeverija tyrke s'po mban ate sjeâje te mire per page e pse s'po jep me ne here kenaqesine (*satisfadim*) qe lipsej ßene per vrasjen e zyrtarit buâgar. Nde qofte pra se Turqija s'do te dije te nxjere fi·im me qeâimet te mira qe po deften Qeverija Buâgare. letz dije se pasketaj s'do te jete lehte te behet ne mareveeje e mire si perpara ndermest te dy eteteve.

(*Ag. de C.*)

SHTYPI BULLGAR

Sofie me 23 te Majit— Me fleteren «*Volia*» ne artikuâ i eks-ministorit âote keta: Nde qofte se plumat po fer «eâejne ne kufi te Turkut faji s'eote joni. Pas eume te ßenave te tjera zoti Genadjeli gen se Tyrqit jane fanatik. Ajy perment vrasjet e konsujve te bera nga popuâi me 1876 ne Selanik. vrasjet te konsujve te Rusise ne Ohrup e ne Manastir e ngarjen e ambasadorit te Italise vjet ne Stamboâ.

Kestu meret vesi se vrasja e zyrtarit Buâgar iole vendosur me gak te âohu nga komiteti «*Trune turce*» i cili eet i mbaeur me nakar e me eoviniem (chauvinisme)!..

(*Ag. de C.*)

[1004] Arnavutluk Milli Kütüphanesi.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

ORCID	000-0001-8174-1131
Adı Soyadı	Betül KÜÇÜK
Doğum Yeri	
Doğum Tarihi	

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Fakülte	Edebiyat Fakültesi
Bölüm	Tarih

YÜKSEK LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Tarih

YABANCI DİL BİLGİSİ

İngilizce	YÖKDİL (76,250)

İLETİŞİM

E-posta	nurbetul_91@hotmail.com